

16

idei și atitudini

EVOLUȚIA IDEILOR DESPRE EDUCAȚIE ȘI ÎNVĂȚĂMÎNT ÎN GÎNDIREA SCRIITORILOR ROMÂNI

EDITURA EMINESCU

EVOLUȚIA IDEILOR DESPRE EDUCAȚIE ȘI ÎNVĂȚĂMÎNT ÎN GÎNDIREA SCRIITORILOR ROMÂNI

din cele mai vechi timpuri pînă la înfăptuirea statului național unitar

---

Cuvînt înainte, notă asupra ediției, studiu introductiv și alegerea textelor
de MIHAI IORDĂNESCU

1984

EDITURA EMINESCU

București, Piața Scînteii 1

Cuvînt înainte

A existat o vreme în care istoria educației în general și cea a pedagogiei în special vizau cu precădere instituțiile de profil, „școlile“ riguros definite și delimitate în timp și spațiu. A fost, neîndoielnic, o epocă fertilă, de mari și numeroase inițiative, cînd se pun bazele și se elaborează parțial ori integral istorii ale școlilor, manualelor, legislației instrucțiunii sau ale curentelor pedagogice și manifestărilor lor specifice. Valoarea acestor lucrări apare, pe bună dreptate, de netăgăduit pentru cunoașterea epocilor de cultură în relieful lor concret.

Curînd, însă, s-a resimțit nevoia și s-a apelat la orizonturi mai largi de investigare și la metode mai suple de interpretare. Pornindu-se astfel de la adevărul că omul nu se mai poate regăsi astăzi decît în plenitudinea manifestărilor sale, timpurile noastre își reorientează opțiunile educaționale către un nou sincretism, înțeles, desigur, nu ca o coexistență nediferențiată sau cu autonomia știrbită a valorilor, ci ca aspirație spre o *sinteză plenitudinară* în care trăsăturile multiple își afirmă individualitatea lor specifică prin a-și amplifica reciproc semnificațiile. Cu atît mai mult cu cît aici, în domeniul formării personalității, s-au văzut cel dintîi neajunsurile evaluării societății, a omului însuși, în segmente măsurabile infinitezimal.

O asemenea reorientare conduce implicit și spre reconsiderarea ideilor despre educație și învățămînt în dezvoltarea lor istorică. Nu este vorba numai despre identificarea izvoarelor pedagogiei dincolo de limita istorică statornicită prin apariția primelor școli și curente pedagogice, anume în întîile forme de literatură scrisă sau orală. În fond, astfel de rodnice incursiuni se fac de multă vreme la noi.

Este vorba, îndeosebi, despre înţelegerea mai nuanţată, dialectică, pe care o reclamă ideile despre educaţie şi învăţămînt în procesul afirmării lor complexe, pe măsură ce îmbrăţişează noi afluenţi de gîndire şi se integrează *creator* în evoluţia societăţii, stimulîndu-i în forme specifice dezvoltarea, iar uneori şi prefigurînd-o chiar. Pentru că, cel puţin în desfăşurarea istoriei noastre, ideile despre educaţie şi învăţămînt n-au fost niciodată simple derivate pasive ; reflectînd un proces obiectiv de dezvoltare, ele şi-au adjudecat o veritabilă forţă de transformare, îndeosebi prin prospectarea virtualităţilor specifice unei epoci şi sprijinirea celor mai necesare, sub raport logic, a-şi găsi împlinirea. De aici, în bună măsură, acel *simţ al viitorului*, propriu umanismului culturii române şi tot de aici vocaţia educaţională a acesteia, cel puţin în fazele ei iniţiale.

Explicaţia acestei stări de lucruri ne apare limpede : ameninţat de-a lungul istoriei de atîtea ori în fiinţa lui statală şi naţională, poporul român şi-a întemeiat întotdeauna rezistenţa inclusiv pe dominarea adversarului prin pricepere, prevedere, intuire a devenirilor, a unor stări cu o virtualitate abia perceptibilă, aşadar pe *învăţătura* extrasă din orice împrejurare şi transformată într-o fină, dar puternică armă de luptă. Nu s-a cercetat îndeajuns acest militantism românesc, întemeiat pe străduinţa tenace de a învăţa oricînd, din orice, oricît de mult, cu orice chip, în pofida oricui şi, nu o dată, mai presus decît oricare altul. Dealtfel, legătura între marile noastre momente politice şi între etapele dezvoltării gîndirii educaţionale — ca determinări şi, totodată, ca premise ale reuşitei celor dintîi — este atît de profundă, organică, încît istoria ideilor româneşti despre educaţie şi învăţămînt reproduce şi prefigurează, în expresii specifice, întreaga noastră istorie naţională.

Şi cel mai bine se verifică acest adevăr îndeosebi în gîndirea scriitorilor români care au receptat, au sensibilizat şi, nu o dată, au premers multe dintre ideile educaţionale manifestate în cultura noastră. De ce îndeosebi în gîndirea scriitorilor ? Pentru că legătura lor cu procesul dezvoltării social-economice şi culturale era mult mai profundă decît a exponenţilor pedagogiei oficiale. De prea multe ori în trecut unii dintre aceştia, furaţi de laturile tehnice ale învăţării şi atraşi astfel în cursa dezbaterilor sterile, ajungeau aproape să ignore caracterul social al învăţămîntului şi să inverseze astfel termenii ecuaţiei, luînd premisele drept scopuri şi prilejurile drept cauze. Scriitorii, în schimb, intuiau mai bine comandamentele social-istorice, integraţi fiind, prin natura specifică artei * şi prin in-

* K. Marx şi Fr. Engels, *Despre artă şi literatură*, Editura pentru literatură politică, 1953, p. 27—29.

strumentul lor fundamental de expresie — limba română, în destinul formării a noi și noi generații : resimțeau mai acut necesitatea, cu fiecare epocă mai puternică, de lărgire a științei de carte, împotriva prejudecăților de clasă ; mijloceau o largă osmoză spirituală cu un puternic filon popular ; îmbrățișau în înțelegerea lor mai multe faze de cultură, cu cerințele lor imediate și cu o perspectivă mai limpede. Așa se face că scriitorii români, ale căror opinii se întemeiau mai adînc pe realitatea social-istorică, au creat și au pus în valoare, în practica educațională, un instrument deosebit de fecund și încă actual — *bunul simț*. Parafrazînd o formulă binecunoscută, se poate spune, deci, că ei reprezintă bunul simț în pedagogie. Recuzînd tot ceea ce aducea a rudiment sau stare nediferențiată, apt să pătrundă sensul proceselor sociale și să le „citească" direcțiile firești de dezvoltare, bunul simț scriitoricesc a acționat ca stimulent și corectiv natural în evoluția concepțiilor și practicilor românești privitoare la învățătură, le-a întărit unitatea și continuitatea în dezvoltarea lor organică.

Un asemenea aspect, din păcate, a fost mai puțin cercetat în istoria culturii noastre, cu toate că este de ordinul evidenței că valorificarea lui ar fi condus la reliefarea unor corelații importante implicit pentru fixarea și înțelegerea fizionomiei artistice și patriotice a scriitorului român din toate timpurile. S-ar fi cunoscut astfel mai adînc modul în care concepțiile educaționale, general formative, amplifică valoarea unor lucrări apreciate sub raport estetic, în vreme ce potențialul artistic al acestora umanizează pînă și cea mai severă normă pedagogică și-i ușurează aplicarea în viața societății.

Și astfel a rămas ca ideile despre educație și învățămînt proprii lui Udriște Năsturel, Cantemir, Petru Maior, Bălcescu, Eliade, Kogălniceanu, Hasdeu, Eminescu, Iorga să fie catalogate drept preocupări adiacente operei lor, cînd, de fapt, gîndirea lor a emanat, fie și sub forma unor notații, dar nu mai puțin legate de finalitatea pe care ei o atribuiau întregii lor opere, idei dintre cele mai adînci și mai fecunde. Valorificarea lor astăzi, cînd societatea românească este însuflețită de proiectarea unui nou model educațional, se impune, credem, de la sine.

Din aceste convingeri s-a născut lucrarea de față.

MIHAI IORDĂNESCU

Notă asupra ediției

Culegerea de față este alcătuită astfel încît să mijlocească înțelegerea evoluției ideilor despre educație și învățămînt de la starea lor nucleică, dar cu iradieri viguroase și persistente infuzate întregului — așa cum se înfățișează cu deosebire în literatura noastră populară —, pînă la structura doctrinară și forma lor radicală, așa cum adeseori le regăsim în gîndirea scriitorilor clasici de pînă la înfăptuirea deplină a unității statale românești. Întreaga periodizare a lucrării, cu delimitarea punctului ei final, ne-a fost dictată de însuși obiectivul fundamental al acestor idei, formulat uneori programatic, alteori de la sine înțeles, dar de fiecare dată luat drept element esențial de referință în dezvoltarea noastră etico-morală, general-formativă: realizarea și întărirea unității spirituale românești, cu consecința, dar și cu premisa ei firească — înfăptuirea unității statale a tuturor provinciilor românești. Nu numai în gîndirea scriitorilor noștri, ca cei dintîi exponenți ai spiritualității românești, dar și în cuprinsul istoriei educației, a pedagogiei, anul 1918 încunună o epocă fundamentală din destinul poporului român, la capătul căreia problemele de pînă atunci, fără să-și reducă uneori din actualitate, comportă un alt conținut și, evident, alte dimensiuni.

Scopul principal al lucrării este să ilustreze evoluția nu atît a concepției despre educație în ansamblul și în multitudinea înțelesurilor ei — concepție proprie fiecărei epoci, fiecărei opere, astfel încît orice istorie a culturii și, prin extensie, orice istorie națională reprezintă implicit o istorie a filozofiei educaționale — ci, cu deosebire, evoluția ideilor despre educație spre cristalizarea unei structuri de sine stătătoare, îndeosebi spre învățămîntul instituționalizat, spre școală, în spațiul căreia vom regăsi ecourile marilor noastre bă-

tălii cu caracter național și social. Din această perspectivă, textele reprezentînd perioada veche au fost selectate din cîmpul întregii literaturi unde, în virtutea sincretismului specific fiecărei epoci, orice lucrare, fie memorialistică, filosofică, de morală religioasă etc. comportă puternice reflexe educaționale. Odată cu epoca lui Dimitrie Cantemir, referirile la procesul de formare a omului, la învățătura acumulată inclusiv prin școală se desprind tot mai mult din ansamblul gîndirii educaționale și iau forme diferențiate, autonome, consacrînd în expresii specifice fluxul puternic de instituționalizare a educației în limba română. Ca urmare, extrasele noastre încep să fie circumscrise progresiv mai ales cuvintelor rostite sau scrise cu diferite prilejuri, predicilor, discursurilor, scrisorilor, memoriilor, rapoartelor, articolelor, lucrărilor teoretice mai largi, dar care vizează din ce în ce mai concret învățătura și problematica ei școlară.

Totuși, pentru epocile mai apropiate, selecția nu cuprinde și textele beletristice care, în cele mai multe din cazurile cînd se referă la viața școlii, reprezintă transfigurarea artistică a ideilor formulate sau pe cale de a fi formulate în genurile amintite de intervenție. Drept urmare, nu ne-am oprit — fără să le excludem, totuși, din ansamblul analizei noastre — asupra normelor pedagogice și principiilor de conduită rezultate, eventual, din zugrăvirea artistică a personajelor. Acordul educației cu estetica este mult mai complex și prea adînc spre a fi căutat și delimitat în legături și corespondențe de suprafață. De aceea, în rînduiala extraselor din gîndirea aceluiași scriitor, cîteodată am preferat mai degrabă criteriul genetic decît cel strict cronologic.

Că valorificarea ideilor despre educație și învățămînt din gîndirea scriitorilor români, începînd mai ales cu secolul al XIX-lea, se cuvine să se întemeieze cu deosebire pe intervențiile nemijlocite este un adevăr susținut nu numai de valoarea ideologică, adesea excepțională, a unor asemenea intervenții — de regulă, ele sînt mai avansate, cel puțin în reliefarea bogatelor implicații psihologice și sociale ale învățăturii, decît concepțiile pedagogice dominante în etapele respective — ci și, din păcate, de o practică editorială destul de îndelungată, în virtutea căreia lucrări românești de istorie a pedagogiei includ capitole sau pagini întregi despre Rabelais, Goethe, Tolstoi, Gorki, etc., etc. dar nici o apreciere despre concepțiile lui Bălcescu, Eliade, Eminescu, Creangă, Hasdeu sau Coșbuc, fără aportul cărora, oricît de puțin „specializat" — ba, poate, tocmai pentru aceasta ! —, gîndirea pedagogică românească s-ar fi regăsit mult mai greu.

În antologia noastră am preferat reproducerea textelor din edițiile critice, de mai largă circulație astfel încît semnalarea pagi-

nilor extrase în culegerea de față să-l ajute pe lector să regăsească mai ușor, după dorință, părțile la care noi, dată fiind mai ales economia lucrării, a trebuit să renunțăm de a le mai reproduce, nu însă fără a indica acest procedeu prin paranteze. Nutrim această speranță cu atît mai mult cu cît lucrarea de față se vrea cu deosebire o invitație adresată lectorilor, îndeosebi celor tineri, de a poposi mai des la izvoare și a medita mai mult asupra sensului eroic pe care îl comportă lupta înaintașilor noștri pentru ca învățătura poporului român să se desfășoare în acord cu năzuințele lui milenare.

Intervențiile pe care le-am operat, în textele nereeditate, cele mai multe de ordin fonetic și în direcția normelor ortografice actuale, sperăm să nu le fi alterat nu numai adevărul, dar nici frumusețea.

M.I.

Studiu introductiv

I CREATORUL POPULAR, ÎNTÎIA IPOSTAZĂ A EDUCATORULUI TOTAL

Proverbele și zicătorile oferă o viziune specifică asupra lumii și, implicit, un mod concret de a concepe soluții problemelor fundamentale ale formării și manifestării superioare a omului. Ele sintetizează în expresii concentrate o experiență milenară care, formulată în chip memorabil, i se oferă *fiecăruia* ca o dialectică a comportamentului pe cît de fină, pe atît de nuanțată, mijlocindu-i posibilitatea *opțiunii* — marea condiție a formării și desăvîrșirii umane.

Dincolo însă de asemenea aprecieri de ansamblu, formulate pe temeiul unor trăsături generale, s-a pătruns mai rar, din care cauză proverbele, zicătorile, ca valoare de referință pentru reconstituirea unei filosofii educaționale închegate, originale, au fost mai puțin luate în calcul. Unii teoreticieni și istorici ai pedagogiei [1] și-au exprimat rețineri din acest punct de vedere, pornind mai întîi de la caracterul fragmentar al acestor creații folclorice, datorită căruia demersul educațional este înfățișat, pentru fiecare caz în parte, cu accent doar pe o latură sau alta. Faptul ca atare — s-a spus — duce uneori la formulări aparent contradictorii de genul : „Dintr-un mărăcine iese un trandafir și adesea dintr-un trandafir iese un mărăcine“ și „Nici mărăcinele struguri scoate, nici scaietele smochine“. Dar evidențierea caracterului fragmentar interesează, credem, cu deosebire metodologic, pentru definirea posibilității modelatoare a fiecărui proverb în parte ; tocmai caracterul așa-zis fragmentar, uneori chiar contradictoriu ajută ca demersul folcloric cu privire la va-

[1] Vezi, bunăoară, capitolul *Pedagogia* în *Istoria filosofiei moderne*, vol. V, București, 1941, cu interesante demersuri, totuși, de a localiza primele elemente de pedagogie românească într-o seamă de maxime și recomandări cu caracter popular.

loarea educativă a unei anumite practici să fie receptat ca o *sugestie*, ca o etapă în definirea individuală a comportamentului, și nu ca o consacrare sub specia dogmei a respectivei practici. Raportul dintre fragment și întreg ni se pare aici asemănător cu cel reliefat de George Călinescu în analiza poeziei gnomice [2]. Așadar, nu înțelesul în sens strict, care poate fi diferit și, deci, „fragmentar" de la o împrejurare la alta, contează, credem, cel mai mult în proverbe spre a le preciza valoarea lor educativă de referință, ci faptul că prin modul cum sînt utilizate și grație valențelor subtextuale ale acestor înțelesuri, ascultătorul simte aplecarea de a le pătrunde, de a le stăpîni sau, pur și simplu, de a intra în dialog cu aceste „forțe". Esențial rămîne, așadar, sentimentul de resurecție, urmat adeseori de o simplă dar statornică aplecare spre descifrarea sensurilor etico-morale implicate fiecărei stări de fapt, în vederea unei autodefiniri individuale. Omul, într-adevăr, și-a condensat totdeauna experiența în sentințe, iar asemenea sentințe cu cît sînt mai „fragmentare", cu atît oferă mai multe teme de meditație și, implicit, mai multe *premise* ale opțiunilor comportamentale. Cine este în stare să pătrundă la acest strat stăpînește posibilitatea *alegerii* și această libertate adeseori echivalează cu cea dintîi condiție a asimilării unui sistem comportamental de norme riguros definit. Reconstituirea filosofiei educaționale din creațiile folclorice presupune mai întîi tocmai depistarea acestor premise.

S-a arătat, și pe bună dreptate, că înainte de a fi consacrate în formele specifice diferitelor idiomuri, proverbele au circulat din loc în loc, din gură în gură, lărgindu-și neîncetat aria de generalizare, esențializîndu-se pînă la a deveni bunuri ale tuturor. Geneza prototipurilor inițiale a fost plasată în momentul organizării primelor comunități omenești [3], simultan cu nevoia cristalizării preceptelor diriguitoare. Dar tocmai în aceste condiții — s-ar putea adăuga — generalizările succesive ale experienței de viață, efectuate de fiecare dată într-un cadru fizic concret, nuanțat de la un loc la altul, au condus la adoptarea celor mai ilustrative metafore pentru evenimentele trăite, pentru geografia, obiceiurile, temperamentul unei comunități [4]. Adevărul unui proverb, oricît de general și omniprezent, nu se poate impune decît în haina firească, deci specifică, a origi-

[2] George Călinescu, *Principii de estetică*, Editura pentru literatură, București, 1968, p. 56.
[3] Tudor Vianu, *Dicționar de maxime comentat*, ediția a II-a, București, 1971, p. 7.
[4] Mihai Eminescu, *Despre cultură și artă*, 1970, Editura Junimea, p. 49.

nalității, cu girul autenticității istorice [5]. Proverbele își află, deci, în felul propriu, specific de viață al unui popor nu numai „un mediu de propagare", ci sursa adesea definitorie a originalității lor. Cu atît mai mult cu cît, cum vom observa în cazul proverbelor referitoare la educație și învățămînt, dacă aspirația spre înțelepciune și dorința de învățătură sînt în genere comune tuturor oamenilor, direcțiile și mijloacele de înfăptuire, nu o dată chiar scopurile și mai ales semnificațiile atribuite acestor preocupări poartă pecetea specifică a comunității de viață istorică. De aceea, oriunde i-am localiza izvorul, un proverb își poate afirma apartenența la un nou mediu de cultură prin frecvența și intensitatea circulației lui aici, prin „culoarea" metaforelor și chiar prin puterea de iradiere a sentinței sale asupra altor specii folclorice sau culte. Ajungem astfel la ipoteza mai multor izvoare ale folclorului [6] și ca atare ale proverbelor, întrucît circulația motivelor în spațiu și timp nu le dispersează, ci le întărește specificul. Dacă, așadar, proverbele și zicătorile în genere pot alcătui puncte de referință în reconstituirea gîndirii educaționale a unei colectivități în ansamblul ei, cele referitoare la învățătură, la știința de carte, la școală — asupra cărora ne oprim în cele ce urmează — sînt de nelipsit în precizarea atitudinilor și practicilor pedagogice propriu-zise, cu evoluția, cu particularizările și cu ponderea acestora într-o etapă sau alta. Avem în vedere acele atitudini și practici „pe care poporul nostru, adoptîndu-le sau creîndu-le în procesul circulației folclorice, le consideră opiniile sale curente, cu atît mai mult cu cît frecvența lor într-un anume sens, în jurul unei anumite idei, este mai mare" [7]. Și analizînd astfel asemenea practici vom constata cum creatorul popular și-a spus cuvîntul, adesea cu o autoritate impresionantă, în legătură cu aproape *toate* problemele — unele abordate mai tîrziu de teoria pedagogică — ale formării omului. Temeiul acestei intervenții este, desigur, bunul simț, dar bunul simț popular manifestat aici reprezintă nu atît o trăsătură primară, cît *sinteza* unor însușiri cultivate, precum acuitatea observației, intuiție, pătrundere analitică, finețe psihologică ș.a.m.d.

Schițînd profilul acestui *educator total*, se cuvine să-i evidențiem mai întîi generozitatea — ca semn al *încrederii* — cu care întîmpină cele mai vitrege împrejurări. Este un optimism funciar în

[5] *Etymologicum Magnum Romaniae*, 2, Editura Minerva, București, 1974, p. 111.

[6] *Proverbe românești*, ediție alcătuită, prefață, glosar și indici de George Muntean ; 1967, Editura pentru literatură, p. XVI—XVII.

[7] Ovidiu Papadima, *Idei și funcții educative în folclorul românesc* (în culegerea de studii *Din istoria pedagogiei românești*, vol. II, Editura didactică și pedagogică, București, 1966, p. 23).

atitudinile superioare, capabile să remodeleze factorii inconștienți sau ostili, un optimism cu atît mai persistent, cu cît valoarea educativă a proverbelor românești stă nu numai în existența lor de sine stătătoare, ci și în legătura dintre ele, în complinirea lor, rod tocmai al unei concepții organice în virtutea căreia sentințele despre carte, învățătură, minte etc. luminează adevăruri fundamentale despre întregul macro și microcosmos, încît toate împreună alcătuiesc cea dintîi și cea mai mare carte românească de învățătură. O colecție de proverbe românești poate fi citită de la un capăt la altul, ca un flux epopeic sau ca un tratat de filosofie morală pe înțelesul tuturor, tocmai pentru că în cuprinsul ei aspirația spre învățătură, elogiul cărții, al școlii și minții, îndemnul către înțelepciune cu toate atributele ei firești, validarea faptei exclusiv cugetate, dar mai ales puterea de a extrage îndreptări folositoare din fiecare experiență de viață agreabilă sau amară, sînt elemente sub semnul cărora se orînduiește și capătă sens tot ceea ce alcătuiește flora, fauna, mitologia, civilizația poporului român. În raport de simbolurile școlii, ale învățăturii, locuitorul acestor pămînturi este definit ca inteligență, putere de creație, solidaritate, păstrător de tradiții, forță de a stăpîni cosmosul prin înțelegerea și, deci, prevederea manifestărilor acestuia ; așadar, este definit ca mod cotidian de viață și ca existență în perspectiva veșniciei.

Concomitent cu sentințe în absolut, formulate atît de sintetic, încît nu există putința de a găsi variante și cu atît mai puțin de a fi amendate, precum „Ai carte, ai parte ; n-ai carte, n-ai parte", avem îndemnuri spre delimitarea și utilizarea vîrstelor optime de pregătire („Ce n-a învățat Ioniță nu mai învață Ion"), dar și spre ceea ce am putea numi azi educație permanentă („Cel ce învață încontinuu este om deștept, iar cel ce se crede învățat nu e înțelept"). Avem corespondențe ale învățăturii în unități minerale sau vegetale, ca elemente ale unei naturi luxuriante, dar ascultînd de aceleași legi ca și rotirea de astre, încît nu e de mirare că omul prin lumina minții reunește adesea particularități specifice mitologiei („Omului cu învățătură îi curge mierea din gură"). Sublinierea valențelor educaționale ale experienței de viață constituie o temă predilectă în folclorul românesc („Meșteșugul vreme cere, nu se-nvață din vedere", „Omul învățat, dar nepățit, e ca pușca fără praf"), iar importanța laturii practice este văzută pe asemenea dimensiuni încît și eșecurile sînt amendate în perspectiva bogatelor învățăminte oferite („Înțeleptul învață din pățania altora, nesocotitul nici din a sa"). Umorul sau ironia, sentința gravă sau îndoiala ca stimulent al cunoașterii

sînt utilizate în scopul acelorași imperative ale educației, subliniind astfel și din acest punct de vedere importanța măsurii, a armoniei și firescului.

Școala este invocată ca fiind menită să înnobileze omul („Școala face pe omul om și altoiul — pomul pom") și mediul lui de viață („Unde școala se ivește, pămîntul se-mbogățește"), să contribuie la limpezirea sensurilor vieții, ipostază în care școala devine sinonimă cu experiența de viață sau cu purtarea aleasă, înalt omenească, în lipsa cărora învățătura de carte, oricît de întinsă, nu poate atinge stadiul suprem — înțelepciunea — în care binele se regăsește cu frumosul. De altfel, întregul folclor românesc, incluzînd observații concrete asupra naturii, îndrumări practice, orientări în lumea astronomiei și a meteorologiei, a zoologiei și botanicii a îndeplinit multă vreme din menirile devenite tradiționale școlii [8]. Proverbele vizînd învățătura situează la mare cinste familia, părinții, al căror rol educativ complementar este just apreciat („Ascultă învățătura tatălui tău și nu uita povețele mamei tale") și reclamat sub o multitudine de forme („Copilul nepedepsit ajunge neprocopsit"), pentru motive îndeobște acceptate („Copilul ca copacul, cînd de mic se strîmbă anevoie se mai îndreaptă"). Și asemenea exemple pot continua, sfera lor de idei înglobînd totalitatea problemelor de educație și învățămînt.

În cazul *cărților populare* se poate vorbi de o influență asemănătoare. Născute fie în mediul elenistic al Egiptului sau în Bizanț, fie în Asia de vest sau în țările medievale ale Europei, ele au circulat în limba noastră oral și în scris, răspîndind și cultivînd, prin înseși subiectele lor moralizatoare, idei despre educație și învățămînt. Treptat însă, conținutul lor narativ a primit reflexele mentalității românești a timpului [9]. În *Alixăndria,* de pildă, perșii lui Darie sînt numiți turci, ca o reflectare a suferinței poporului nostru sub jugul otoman; despre troieni se spune că au ajuns la „Rîm", adaos semnificativ pentru preocupările istorice ale copiștilor români. Alexandru Macedon, copil fiind „învăță carte, într-un an psaltirea și psalmii". Autohtonizarea survine în întregul proces de înfățișare a ideilor despre educație și învățămînt, încît reconstituirea începuturilor pedagogiei românești găsește în paginile cărților populare su-

[8] Ovidiu Papadima, *op. cit.*, p. 27.

[9] *Cărțile populare în literatura românească*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Ion C. Chițimia și Dan Simonescu, vol. I, Editura pentru literatură, 1963, p. XII—XIII.

gestii dintre cele mai fertile. Explicația acestei stări de lucruri a fost dată încă de Bogdan Petriceicu Hasdeu [10].

De altfel, cum bine se știe, la începutul secolului al XIX-lea, în timp ce oficialitățile se preocupau de organizarea învățămîntului în limbile greacă și franceză, poporul învăța să citească din *Alixăndria,* nu numai pentru că această alternativă era accesibilă maselor, ci și — cum se poate vedea în cazul lui Costache Negruzzi — din spirit de rezistență, lupta pentru păstrarea limbii, a demnității naționale găsind aici un punct de sprijin. Așa se explică rolul deosebit pe care cărțile populare l-au avut în răspîndirea ideilor, a practicilor despre educarea și instruirea omului, ca și în păstrarea sau îmbogățirea termenilor referitori la știința de carte și învățătură. Pe cînd încă nu se punea problema învățăturii maselor în forme instituționalizate, cărțile populare, laolaltă cu basmele, cu proverbele și zicătorile contribuie în mare măsură la repunerea în circulație și îmbogățirea semantică a unor termeni, moșteniți în românește din limba latină, precum carte, cărturar, școală, a învăța, cu derivatele sale învățătură, învățător, a scrie, scriptură etc. sau a unor termeni grecești, precum dascăl, filosof, a pedepsi (cu sens de a învăța) [11] ș.a. Constituind adesea materialul didactic la îndemîna oricui, cărțile populare au introdus în circulație, odată cu terminologia specifică, idei și concepții despre nevoia pregătirii intelectuale și morale, despre mediul învățăturii sub supravegherea dascălilor, au făcut cunoscute metode și obiecte de învățămînt, inclusiv mijloace de coerciție [12]. Astfel adevărul că „prin expunerea lor într-o

[10] *Cărțile poporane ale românilor în secolul XVI în legătură cu literatura poporană cea nescrisă.* Studiu de filologie comparativă de B. Petriceicu-Hasdeu, București, 1879, p. XVIII—XIX.

[11] Dan Simonescu, *Idei despre educație și învățămînt în „Cărțile populare" românești* (în culegerea de studii „Din istoria pedagogiei românești", vol. II, ed. cit., p. 46).

[12] În Halima se vorbește despre minunile chimiei: „Atuncea eu m-am dat la cetaniia cărților foarte cercetînd și am găsit unde era minunile himichiliii..." *(Cărțile populare în literatura românească,* ed. cit., vol. I, p. 432). În Alexandria și Esopia întîlnim noțiuni de *astronomie,* iar honografele aduceau în actualitate fapte *istorice* de renume. Prin parcurgerea unor pasaje din *Istoriia filosofului Avichena* cititorul român lua cunoștință despre *discipline școlare* ca „aritmitichi, matimatichi, astrologhia, filosofia, doftoriia și teologhiia" (Ibidem, p. 428). *Esopia, Sindipa, Floarea Darurilor* și alte cărți populare cultivă frecvent *pildele,* menite să deosebească binele de rău în modelul unui comportament uman conceput pe măsura acelor timpuri, oferind implicit cunoștințe despre ceea ce însemna *metoda socratică* a întrebării urmată de răspuns. În plus, cărțile populare au constituit un excelent material didactic pentru învățarea limbilor străine; forma lor bilingvă era uneori anume utilizată pentru ca, prin metoda juxtapunerii, obișnuită în manualele vremii, tinerii să învețe ușor și cu plăcere.

formă populară, asociate întotdeauna de elemente narative (uneori chiar de basm), aceste cunoștințe au fost atît de profund asimilate de poporul nostru, încît astăzi nu se mai distinge originea lor exotică, ci se înfățișează ca bunuri ale poporului nostru"[13] se constituie ca argument suplimentar în favoarea sensibilității pe care poporul român a manifestat-o întotdeauna față de educație și învățămînt.

Datorită conținutului lor bogat, plastic, colorat, cu o mare forță de seducție, prin care militau pentru o *comportare pedagogică* pusă sub semnul opțiunii individuale și mai puțin ca model impus după obișnuința vremii, proverbele, zicătorile, cărțile populare au constituit de-a lungul timpului un prototip al „școlii ideale" sau, în orice caz, al celei mai bune posibil. Învățătura în temeiul lor solidariza vîrstele, generațiile în acea ambianță sufletească ce împrumută viață noțiunilor celor mai aride și sentimente familiale celor adunați laolaltă, imaginația sporea cu înaripparea ei puterea gîndirii, judecata întărea voința, iar aceasta reliefa valențele de personalitate ale comportamentului. *Școala* și *viața* nu apar în raport antitetic, ca mai tîrziu în atîtea situații ce vor face deliciile unei întregi literaturi, ci se complinesc în unitatea organică a vieții. De aceea, atît proverbele, cît și cărțile populare au cunoscut deopotrivă elogii și adeziuni de principiu din partea scriitorilor români. Mesajul educativ al acestei literaturi populare a fost receptat și amplificat de cei mai mari scriitori ai noștri. Ea a făcut parte organică din cultura lor, fapt în virtutea căruia istoricul literar de mai tîrziu avea să descopere multiple filiații literare[14].

II. BIRUINȚA SCRISULUI ÎN LIMBA ROMÂNĂ

În aprecierea epocilor mai vechi de cultură a existat uneori tendința de a opera disocieri în virtutea unor simple automatisme care blocau orice încercare de analiză. Dialectica dezvoltării se vedea închisă astfel în forme mecanice, imaginea de ansamblu a unor lungi perioade istorice fiind văduvită tocmai de ceea ce ele aveau specific, original, ca virtualitate a creației. Datorită acestei tendințe au rămas insuficient cercetate valențele socio-educaționale ale literaturii

[13] Dan Simonescu, *Idei despre educație...* ed. cit., p. 45.

[14] *Fiore di virtù în literatura românească* (în Academia Română : Memoriile Secțiunii literare, seria III, tomul IV, București, 1928—1929, p. 85—191 ; comunicare rostită de Nicolae Cartojan în ședința de la 15 aprilie 1927).

secolelor XVI și XVII, originalitatea, sub acest raport, îndeosebi a predosloviilor și epilogurilor, a epistolelor cu caracter moralizator, raporturile dintre diferitele orientări și direcții de evoluție ale acestei literaturi. Au rămas, de asemenea, puțin cercetate influențele fondului persistent de cultură folclorică, din care a răsărit umanismul popular românesc, asupra umanismului creștin, prezent sub felurite chipuri în literatura acestor epoci. Dacă s-ar fi operat investigații mai adînci, cu valorificarea noilor cuceriri ale culturologiei, este probabil ca unora dintre elementele de pedagogie morală a poporului român, puse adesea pe seama influențelor cărților cu conținut religios, să li se fi depistat izvoare anterioare a căror evoluție în timp să definească o notă de originalitate a culturii noastre. S-ar fi putut face, de asemenea, observații interesante pe seama faptului cum, cînd, cît anume din propunerea pe care o avansa literatura religioasă de a se educa un tip de om pe linia universalului a fost receptată în succesivele etape de individualizare a culturii române. Oricum însă, este limpede astăzi că literaturii vechi, așa cum a crescut ea printre realitățile românești ale atîtor secole de luptă, nu i se mai pot atribui numai invitații la apatie, renunțare, că valențele ei formative, valorificate în perspectiva materialismului dialectic și istoric, se cer subliniate ca atare. Elementele ei educaționale puteau fi generate frecvent de raportarea la viața cotidiană a principiilor enunțate și, implicit, de receptarea stărilor românești de spirit, născute din lupta maselor pentru apărarea statului, pentru emanciparea socială și națională.

Cel mai strălucit exemplu în receptarea imperativelor educaționale ale secolului al XVI-lea românesc îl constituie *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*. Deși redactate în slavonă [1], cu frazeologia religioasă de nelipsit în epocă, *Învățăturile* se disting prin realismul lor și, în acest cadru, prin direcționarea precisă a recomandărilor. Obiectivul lor este formarea și afirmarea unui veritabil *fiu al epocii sale*, receptiv și pregătit să soluționeze problemele *întregii* societăți cu care se confruntă destinul său individual. Întru aceasta, *Învățăturile* alcătuiesc un veritabil manual românesc de pedagogie. Sigur, *Învățăturile* răspundeau declarat nevoii de a asigura o educație aleasă în primul rînd viitorilor conducători, dar, prin însuși faptul că o asemenea educație nu e concepută abstract, ci se raportează permanent stărilor concrete românești de lucruri, principiile astfel enunțate comportă obiective modelatoare

[1] *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie*, studiu introductiv și note de Dan Zamfirescu și G. Mihăilă, Editura Minerva, București, 1970, p. 13.

mult mai largi. Întîlnim, de pildă, apelativul „Fătul mieu Theodosie", dar și chemări către categorii sociale mai largi („ascultați, toată vîrsta și toate rînduielile, bătrînii și tinerii, bătrînele și cele tinere"), din perioade istorice practic nelimitate („cinstiților și dulcilor miei domni, cari veți fi în urma noastră") ; nu o dată, celor chemați spre învățătură, Neagoe li se adresează cu „fraților", apelul de epocă cel mai larg cu putință. Față de puternica stratificare feudală a vremii, normele comportamentale sînt aici deosebit de unitare și înfățișate astfel încît *toți* să se ridice spre „înălțimea bunătăților minții" ; practic, ele se adresează *tuturor* și, mai ales, către *toate* etapele vieții. Învățarea, perfecționarea morală, pe alocuri chiar îmbogățirea cunoștințelor laice sînt concepute ca putînd fi înfăptuite de *toți* pe parcursul întregii vieți. Ideea „clasei" de vîrstă nu apare decît spre sfîrșitul secolului al XVII-lea, cînd prin Dimitrie Cantemir primește o întrebuințare metodică

Prin lărgirea perspectivei socioeducaționale în care (și pentru care) erau concepute, *Învățăturile* comportă în structura și semnificațiile lor o seamă de valențe specifice. Formarea omului depășește conținutul limitat cerut de ideologia vremii și vizează individul în multitudinea și diversitatea manifestărilor sale ; ca atare, recomandările nu fac diferențiere netă între elementele instructive și cele educative. Tocmai acest sincretism specific determină ca *Învățăturile* să fie resimțite deopotrivă ca lucrare de instrucție și de educație morală, antologie de pilde filosofice, introducere în știința politică și îndreptar de guvernare a domnului ca „singur stăpînitor", cea dintîi carte românească de strategie și tactică militară, dar și de diplomație, de desfășurare a tratativelor astfel încît, în ciuda împrejurărilor adesea puțin favorabile, valorile fundamentale ale politicii românești să rămînă intangibile. Iar prin toate acestea laolaltă, prima creație literară românească de importanță și circulație europeană. Formarea și pregătirea omului erau astfel concepute într-o largă perspectivă axiologică.

De aici și caracterul modern al structurii *Învățăturilor*. Faptul că luminatul domn al Țării Românești, Neagoe Basarab, trasează liniile unui comportament *activ*, util semenilor în ipostaza acestora de *țară*, îl conduce la utilizarea unor elemente compoziționale cu totul noi, care pun și mai puternic în lumină felul cum *Învățăturile* își devansează timpul. A se vedea, de pildă, veritabila lecție de patriotism oferită, așa cum arată titlurile unor capitole, nu numai lui Theodosie, ci întregii societăți medievale românești [2]. Argumentele înfățișează *rațional* premisele și consecințele devotamentului

[2] *Învățăturile...*, ed. cit., p. 278—281.

față de moșia strămoșească. Este, cum s-a remarcat, „o lecție de patriotism în termeni de Renaștere", numai că o astfel de definiție se cere nuanțată în perspectiva faptului că dacă în Apus spiritul Renașterii putea genera uneori și idei cum că „tare-i omul pentru care orice țară e patria lui" [3], la noi un asemenea spirit era receptat și consacrat printr-un veritabil program de educație autohtonă. Tăria omului era simțită deopotrivă drept condiție, dar și consecință a puterii patriei sale, și el trebuia format în cultul acestei valori nepieritoare. Să amintim și binecunoscutul elogiu al minții, prin care *Învățăturile* configurau, de asemenea, un raționalism sui-generis [4]. Nu mai avem acea enumerare de imperative, frecventă în epocă — statică și, deci, mai puțin convingătoare, fie și numai pentru că exclude dintr-un început opțiunea. Dimpotrivă, viziunile de multe ori laice se sprijină aici pe determinările naturale, reliefate în procesul devenirii lor și plasticizate spre a se impune memoriei cititorului. Din acest punct de vedere, *Învățăturile* anticipează un postulat al metodicilor școlii moderne.

Sub asemenea auspicii de rezistență în fața adversităților istoriei și de sublimare a experienței colective în învățături adresate urmașilor în ipostaza acestora de *țară*, apare firesc ca primele tipărituri în limba română — ele însele un corolar al luptei amintite — să aibă ca idee dominantă, uneori ca motivație propriu-zisă, un îndemn cu largi semnificații educative, cum sînt, de pildă, laitmotivele „mai vrătos cinci cuvinte cu înțelesul mieu să grăesc ca și alalți să învăț, de căt untunearec de cuvinte neînțelease într-alte limbi" [5] sau „în sfănta besérecă mai bine e a grăi cinci cuvinte cu înțeles decît 10 mie de cuvinte neînțelese în limbă striină" [6]. Ideea că toate cuvintele folosite se cuvin înțelese de toți, că limba română e a tuturor, chemarea la solidaritate spirituală realizată prin cuvintele rostite în și — nu o dată — din mijlocul mulțimii, sau îndemnul către ceea ce am numi astăzi receptarea activă a mesajului, intensa participare la ceea ce era simțit ca proces al modelării de sine alcătuiau laolaltă un înalt principiu educativ cu profunde implicații sociale. Nu întîmplător, în perioada apariției cărților lui Coresi, școlile în limba română se răspîndesc și se impu-

[3] Șt. Bârsănescu, *Pagini nescrise din istoria culturii românești*, Editura Academiei, București, 1971, p. 192.

[4] *Învățăturile...*, ed. cit., p. 296.

[5] Epilogul *Psaltirei românești* a diaconului Coresi, Brașov, 1570 (După : Ioan Bianu și Nerva Hodoș, *Bibliografie românească veche* 1508—1830, tomul I, 1508—1716, București, 1903 p. 56).

[6] Epilogul *Tetraevanghelului* (1561). (După : *Crestomație romanică*, vol. I, Editura Academiei, 1962, p. 161).

ternicesc. Între dascălii școlii în limba română din Scheii Brașovului figurează nume întîlnite în paginile predosloviilor cărților românești, probă că în învățămînt se foloseau acum curent asemenea cărți și că, pe această cale, școala devenea un factor esențial în dezvoltarea conștiinței de neam, în întărirea unității spirituale românești. Legăturile dintre „cuvînt", „minte", „înțelepciune", „învățătură", „carte", „școală", „citit", „scris" vor deveni astfel din ce în ce mai numeroase și mai puternice, încît aceste noțiuni se întrepătrund, își amplifică semnificațiile, alcătuind un puternic climat educativ : „am scris aceste sfente cărți de învățătură, să fie popilor rumânești să înțeleagă, să învețe rumânii cine-s creștini" [7]; „ceste cărți cetind și ne plăcură și le-am scris voo, fraților Români, și le cetiți că veți afla întru iale mărgăritariu scumpu și vistieriu nesfărșit, cunoașteveți folosul buneațelor" [8]. Învățăturile din *Pravila* lui Eustație logofătul (1632) alcătuiesc o „cale aleasă" pe care este chemat să o „socotească și să cerceteze foarte prea mănuntul [...] tot omul cine are avea înțelepciune și mente întreagă" ; sfaturile *Evangheliei învățătoare* de la Govora (1642) sînt ca un „izvor ascuns în pămîntul inimii noastre cel secetos și uscat de învățătură" ; pentru Udriște Năsturel, cartea este „un lucru bun pentru înțelegerea dreaptă" și „o școală a adevărului". Asemenea interferențe erau constituienți ai unui mesaj educațional, relevat și întărit pe măsură ce scrisul în limba română își impunea biruința, culminînd, spre jumătatea secolului al XVII-lea, în prestigioasa chemare „Cuvînt înpreună cătră toată semenția românească".

Din această perspectivă să remarcăm și un alt fapt : predosloviile și epilogurile cărților traduse în românește, predicile și epistolele cultivă, implicit, grație intențiilor lor modelatoare, circumscrise unui cadru concret de viață cotidiană, autentice elemente laice sau imperative care, chiar dacă nu sînt emancipate de sub tutela preceptelor religioase, rămîn adesea „interpretabile" în raport oarecum de năzuințele fiecărui cititor, căruia-i deschid astfel posibilitatea de a lucra asupra lui însuși, nu sub amenințarea unor forțe ostile, ci dintr-o convingere individuală. Fapta omului și cu deosebire lucrarea morală asupra lui însuși sînt văzute într-o perspectivă pozitivă, cu recomandări nu atît restrictive, în sensul renunțării ascetice, ci care vizează punerea comportamentului sub semnul echilibrului împlinit, al împăcării de sine, trăsături în care pot fi descoperite reflexe ale umanismului popular românesc. Ca atare, metoda silnică este în genere refuzată. Amenințările cu chinurile

[7] Epilogul *Tetraevanghelului* (1561).
[8] *Palia de la Orăștie* (1582).

vieții de apoi sînt din ce în ce mai puțin întîlnite în cărțile românești ; intențiile lor de perfecționare morală se înfățișează nu o dată sub specie *laică*, de *convingere* a lectorului, inclusiv pe calea rugăminților de tot felul, de unde și un gen aparte de „captatio benevolentiae", cu efecte stilistice imprevizibile prin descoperirea în limba română și punerea în valoare a unor filoane de adîncă poezie.

Orientarea laică putea uneori proveni din înseși principiile interne ale educației în Evul Mediu european [9]. Ca succintă exemplificare să luăm *Predica*, ce va cunoaște și în literatura română o remarcabilă înflorire. Cum se știe, predicarea cerea din partea celui ce o exercita — ca de altfel și a celor ce o primeau — înalta stăpînire a limbii, cunoașterea istoriei, necesară problemelor de cronologie, retorica și chiar dialectica. Iar acestea toate înseamnă porți deschise laicizării. Apoi un anume militantism, opus, de pildă, contemplației hinduse, deriva din însuși principiul creștin că domnia „adevărului" trebuie pregătită nu numai în conștiința individuală, ci și în lume. În locul solitarului meditativ se cereau pregătiți predicatorul, misionarul, chemați să facă nu aderenți la anumite articole ale dogmei, ci convertiți printr-o mișcare sufletească profundă. Cu atît mai mult, în condițiile istorice specific românești, unde omul era obligat să adopte atitudini tranșante în fața unor împrejurări dramatice, cu o succesiune imprevizibilă, formarea acestuia nu putea fi reductibilă la expectativa contemplației. Chiar circumscrise ideologiei dominante a timpului, noțiunile educaționale cu care se opera erau lărgite și îmbogățite ca sens, dobîndind semnificații sporite și, nu o dată, de o factură superioară, cu un specific caracter resurecțional și militant : „creștinismul nostru n-a fost niciodată ca acela al răsăritenilor, mulțămit cu plecarea genunchilor, cu spunerea rugăciunilor, cu mișcarea mătăniilor și facerea exterioară a semnului sfînt. [...] Acei cari au spus mai des «capul plecat sabia nu-l taie» au dat mai multe capete tăiate, fiindcă n-au vrut a se pleca" [10].

Asemenea tendințe de laicizare solicitau implicit adoptarea unei *atitudini critice*. Fapte, atitudini, reacții, uneori chiar posibile gînduri nemărturisite sînt puse astfel față în față și analizate pe un fond de viață concretă, disecate mărunt pentru ca în final să fie admise sau respinse și, implicit, să se justifice rațiunea ca atare

[9] Emile Durkheim, *Evoluția pedagogiei în Franța*, Editura didactică și pedagogică, București, 1972, p. 31.

[10] N. Iorga, *Ceva despre datina politică românească*, în *Scrisori de boieri, scrisori de domni*, ediția a III-a, Vălenii de Munte, 1932 (pe pagina I e anul 1931), p. 151.

a cărţii care, fie că „arde cu focul lucrăriei sale toţi mărăcinii iubirei de argint şi tot fealiul de hresturi ale păcatului“ [11], fie că învaţă pe „curvari a-şi ţinea curăţia [...], pre cel nemilosîrd milostiv şi pre cei ce jehuiesc ale altora să le dea ale cui sînt“ [12]. Dar, pe cîtă vreme „meşteşugul scripturilor“ se cade să însoţească existenţa oricărui om, „unii deîn noi n-au nice de leac meşteşugul scripturilor [...] Alţi iarăş cetesc scripturile iară nu înţeleg ce zic“ [13]. Procedeul analitic ca atare ne ajută astăzi, graţie caracterului lui realist, să reconstituim secvenţe din cronica de moravuri a timpului, ce va fi admirabil ilustrată de mitropolitul Antim Ivireanul.

Să adăugăm, de asemenea, că toate aceste cărţi favorizau *răspîndirea cititului şi a scrisului,* iar prin faptul că tipăriturile încep să se diferenţieze pe genuri — hronografe, pravile, vieţi de sfinţi etc. — se cultivă interesul pentru fapte istorice şi zone geografice mai puţin cunoscute, pentru legi, organizări şi „tocmealele“ domnilor sau ale bisericii, dar, totodată, şi pentru „gramatichia, filosofia şi vrăciuirea“, pentru „dascălii care au meşteşugit cîntarea“ ş.a.m.d. Laicizarea avea ca premisă şi, totodată, drept consecinţă *lărgirea orizontului de cultură*; în acest sens acţionează Udrişte Năsturel, de numele căruia se leagă în mare parte începuturile introducerii clasicismului greco-latin în cultura română [14], chiar dacă înţelegerea valorii educative a acestuia nu se situa în fruntea efortului autohton de generalizare a biruinţei scrisului în limba română [15]. În schimb, el vedea în valorile culturii o armă de luptă, un spirit angajat, şi a militat pentru introducerea acestora în viaţa societăţii, ca singurele în stare să sporească şi să consacre meritul personal. Înnobilarea prin cultură, prin educaţie, era un motiv de origine renascentistă şi va fi întîlnit, de asemenea, la Nicolae Milescu, Dosoftei, la mitropolitul Ştefan al lui Matei Basarab. Tendinţa laică a epocii de a lărgi orizontul cunoştinţelor merge pînă acolo încît într-un paraclis tipărit la Govora în 1639, după obişnuitele sfaturi morale „pre limba românească“, se introduc mai multe pagini cu conţinut de astrologie populară — fapt neobişnuit pentru o carte bisericească.

11 *Evanghelia învăţătoare de la Govora* (1642) (după: Aurelian Sacerdoţeanu, *Predosloviile cărţilor româneşti*, I, Bucureşti, 1938, p. 85).

12 *Îndreptarea legii*, 1652, Editura Academiei, 1962, p. 45.

13 *Evanghelia învăţătoare de la Mînăstirea Dealul* (1644), (după: Aurelian Sacerdoţeanu, *op. cit.*, p. 104).

14 Virgil Cândea, *Raţiunea dominantă. Contribuţii la istoria umanismului românesc*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p. 56.

15 P. P. Panaitescu, *Începuturile şi biruinţa scrisului în limba română*, Editura Academiei, Bucureşti, 1965, p. 193—194.

Într-o asemenea deschidere, se ridică frecvent problema prospectării soluţiilor de îndreptare a atîtor păcate, scop în care privirile încep să fie aţintite îndeosebi spre *şcoală,* iar aceasta, întrezărită la „capătul" unei atît de ample perspective istorico-sociale, este evaluată din ce în ce mai mult ca instrument de acţiune, de luptă, ca *factor de unitate spirituală*. Procesul este elocvent ilustrat pînă şi într-o lucrare în limba neogreacă, dar asupra căreia *Învăţăturile lui Neagoe Basarab* şi-au exercitat o binefăcătoare influenţă : *Sfaturi* către Alexandru Iliaş, compunere parenetică alcătuită de egumenul Mănăstirii Dealul, Matei al Mirelor între 1616—1618 [16].

În acelaşi timp, lărgirea orizonturilor de investigaţie făcea să se întrezărească mai limpede condiţiile formării nu numai a omului în general, ci îndeosebi a locuitorilor acestor pămînturi, cu preocupările şi idealurile lor specifice. *Şcoala latină de la Cotnari,* înfiinţată de Iacob Eraclid Despotul, era o creaţie pedagogică după modelul renascentist, asemănătoare cu cele care, în epocă, apăruseră în Europa [17]. Şi cu toate că, în intenţia lui de a răspîndi umanismul, Despot a pus-o sub semnul Reformei (care apăsa ca un blestem), Şcoala de la Cotnari a avut un rol pozitiv prin virtualităţile sale de mai largă culturalizare.

În 1640 ia fiinţă Colegiul de la Trei Ierarhi, organizat după modelul celui de la Kiev al lui Petru Movilă de sprijinul căruia beneficiază atît Moldova lui Vasile Lupu, cît şi Ţara Românească a lui Matei Basarab [18]. Învăţămîntul de la Trei Ierarhi era condus de Sofronie Pociaţki, fost rector al Colegiului din Kiev, şi cuprindea, se pare, „artes triviales et reales", marcînd astfel trecerea de la şcoala mănăstirească la cea a studiilor clasice greco-latine. În 1646, la Tîrgovişte, începe să funcţioneze sub conducerea unui grec din Chios, Pantelimon Ligaridis, *o şcoală greacă şi latină,* după modelul Colegiului „Sf. Anastasie" din Roma. Neîndoielnic, rolul acestor şcoli în lărgirea orizontului de informaţie culturală este remarcabil. Studiul limbilor şi literaturilor greacă şi latină reprezenta un progres evident pe linia cunoaşterii, a instruirii, constituind, fie şi numai virtual, un factor de laicizare. Orientarea spre cultura umanistă era deci binevenită. Cu condiţia ca asemenea demersuri să nu vizeze doar simpla erudiţie sau alinierea la ceea ce în epocă

[16] *Literatura română veche* (1402—1647), vol. II, introducere, ediţie şi note de G. Mihăilă şi Dan Zamfirescu, Editura tineretului, 1969, p. 242—246.

[17] Şt. Bârsănescu, *Schola latina de la Cotnari,* Biblioteca de curte şi proiectul de Academie al lui Despot Vodă, Bucureşti, 1957, p. 136—137.

[18] *Istoria literaturii române,* vol. I, Editura Academiei, Bucureşti, 1964, p. 341.

trecea drept limbă a savanţilor de pretutindeni, ci să fertilizeze conştiinţa comună a tuturor provinciilor româneşti ; altfel spus, să conducă spre o sinteză educaţională şi nicidecum spre un transplant. *Se cerea deci implicit generalizarea limbii române ca limbă de studiu* a celor mai înalte expresii de cugetare, aşa cum ea era deja limbă a tranzacţiilor comerciale, a schimburilor economice etc. Altfel, şcoli asemenea celor amintite nu puteau fi, de fapt, decît nişte enclave, puterea de iradiere culturală era minimă sau chiar inexistentă. O şcoală se afirmă în măsura în care generează o efervescenţă spirituală, formulînd şi cultivînd idealuri, delimitînd obiective care să se regăsească în mersul societăţii. Ceea ce, între altele, presupunea, cum presupune şi astăzi, prezenţa activă, galvanizatoare a unor veritabili tribuni ai catedrei, mentori spirituali incontestabili. Profesorii acestor şcoli îşi meritau cu adevărat numele în măsura în care erau purtătorii idealurilor sociale şi naţionale, participanţi la luptele desfăşurate pentru apărarea şi afirmarea fiinţei poporului român, aşa cum Gheorghe Lazăr avea să adere firesc la revoluţia lui Tudor Vladimirescu.

Sensul firesc al evoluţiei lucrurilor avea să fie întrevăzut şi urmat cu convingere de acei pedagogi, educatori care erau oameni ai ţării, exponenţi ai conştiinţei româneşti, care înţelegeau că dacă procesul de formare a unui întreg popor în cultul marilor valori ale muncii, libertăţii, unităţii de limbă şi de neam nu porneşte obligatoriu din şcoală, în schimb el trebuie să ajungă întotdeauna aici, spre a fi instituţionalizat, consacrat în forme viabile, astfel încît *întregul proces de educaţie să constituie un factor de unitate naţională*. Erau scriitorii vremii, oameni cu o veritabilă vocaţie a sintezelor, pe care intuiţia exactă a nevoilor culturale celor mai imperioase îi definea şi-i angaja în gradul cel mai înalt. Unii dintre ei au imprimat un curs nou orientării educaţionale româneşti, consacrînd primatul acţiunii în procesul de formare a oamenilor, într-o vreme cînd, în Europa, Comenius încă nu făcuse cunoscut acest principiu care avea să-l situeze printre precursorii pedagogiei active [19]. În virtutea acestei „ars omnes omnia docendi" (arta de a învăţa pe toţi totul), aplicate avant-la-lettre, „omul prost", omul atît de impersonal şi nediferenţiat de restul turmei, omul acela pe care deseori îl căutau, rareori găsindu-l, şi mai rar ajutîndu-l „învăţăturile ceale ce plac lui Dumnezeu" începe să fie înălţat şi identificat, ca obiectiv al educaţiei, într-o *colectivitate social-istorică precisă*, a cărei modelare se impunea *peste* limitele unora sau altora dintre împrejurări. Şi astfel

[19] J. A. Comenius, *Pages choisies*, Homage de l'UNESCO, Introduction de Jean Piaget, UNESCO, 1957, p. 22.

apare acel patetic apel „Cuvînt înpreună cătră toată semenţiia românească“, punct de hotar marcînd o nouă etapă în istoria ideilor despre educaţie, încît apropierea importanţei *Cărţii româneşti de învăţătură* (1643) pentru cultura română cu cea avută de Biblia lui Luther pentru cultura germană îşi află pe acest teren un argument tot atît de puternic cît şi cel lingvistic. Ideea de seminţie, asociată cu cea a originii latine a limbii şi poporului român, riguros circumscrise în unitatea spirituală a celor trei provincii româneşti, fie prin *Răspunsul* Mitropolitului Varlaam sau prin teoria circulaţiei cuvintelor a lui Simion Ştefan, fie prin elogierea originii noastre de către Udrişte Năsturel sau prin unificarea lingvistică concretizată în apariţia *Bibliei de la Bucureşti* (1688), aveau să constituie cheia de boltă a viitoarelor acţiuni educaţionale pentru împlinirea destinului poporului român.

III. ISTORIOGRAFIA NAŢIONALĂ CA FACTOR DE EDUCAŢIE

Obiectivele educative ale epocii lor, ca şi imperativul unităţii dintre scopuri şi mijloace au fost limpede înţelese de cronicari. Faptul se explică mai puţin prin influenţele şcolilor frecventate, de obicei în limbă străină, şi mai mult prin participarea nemijlocită la evenimentele epocii lor, participare nu o dată plătită cu viaţa. Acest militantism specific impunea o viziune sintetică, globală asupra lumii, favorabilă unor analize cuprinzătoare, ale căror concluzii să poată fi aplicate rapid şi comunicate pe înţelesul tuturor ca îndreptar inclusiv urmaşilor. Hotărîrea de a însemna evenimentele are deci un adînc substrat educativ care, pentru a fi receptat şi valorificat integral, cerea folosirea graiului popular. Istoria în limba poporului, înţeleasă şi transmisă ca „învăţătură“ alcătuieşte formula de gîndire specifică mai tuturor cronicarilor şi ea răzbate nu numai din mărturisirile de credinţă proprii obişnuitelor predoslovii, ci şi din cea mai neutră însemnare.

Un asemenea izvor de învăţăminte îl găsim definit din primele rînduri ale cronicii lui Grigore Ureche : „Mulţi scriitori s-au nevoit de au scris rîndul şi povéstea ţărilor, de au lăsat izvod pre urmă şi bune şi rele, să rămîie feciorilor şi nepoţilor, să le fie de învăţătură, despre céle rele să să ferească şi să să socotească, iară de pre

cêle bune să urméze și să învețe și să să îndireptéze“ [1]. S-a spus că aici se oglindește concepția moralistă a istoriei. E adevărat. Însă pe cîtă vreme pentru mulți dintre istoricii medievali o asemenea concepție avea ca finalitate educativă mai mult „purificarea“ actelor individuale, prin îndelungi meditații asupra „deșărtăciunii lumii“, în concepția lui Grigore Ureche receptarea mesajului istoriei are și un înțeles social, subsumat și condiționat, am zice azi, de o solidaritate etnică. Morala este asociată unui efort colectiv de autodefinire, iar concepția moralistă a lui Ureche asupra istoriei anunță apariția acelei entități noi, numită în Cazania lui Varlaam „semenție românească“. Însuși apelul la divinitate nu anticipează și nu „colorează“ nararea faptelor, ci este făcut de Ureche mai mult spre a gira, a întări, a atribui autoritate mesajului educativ din țesătura narațiunii, formulat uneori dintr-o perspectivă socială mai largă.

Miron Costin avea să valorifice într-o și mai largă perspectivă educațională aceste trăsături. După ce ne încredințează că scrierea istoriei trebuie să aibă la bază un adînc proces de conștiință și, ca atare, ea se cere întemeiată pe adevăr, formulează un principiu de educație socială : „Létopisețile nu sînt numai să le citească omul, să știe ce au fost în vremi trecute, ce mai multú să hie de învățătură, ce ieste bine și ce ieste rău și de ce-i să să ferească și ce va urma hiecine“ [2]. Condus de acest principiu, Miron Costin, ca admirator al Renașterii, al Italiei [3], elogiindu-l dintr-un înalt sentiment patriotic pe Ureche [4], extinde aria valorii morale asupra întregii cunoașteri căreia cel dintîi îi subliniază și, prin întreaga sa operă, îi consacră finalitatea educativă intrinsecă [5].

S-a vorbit adeseori despre pesimismul lui Miron Costin, din care au răsărit acele cuvinte memorabile, veritabilă emblemă a epocii sale : „Iară nu sînt vrémile supt cîrma omului, ce bietul om supt vrémi“ [6]. Numai că o asemenea tristețe nu demobilizează, ci stăruie ca o aură de gravitate resurecțională în jurul faptelor narate și, prin contrast cu dramaticele evenimente ale timpului, scoate și mai pregnant în evidență nevoia de încredere în puterea înțelepciunii, în capacitatea omului de a cunoaște „ce ieste bine“, „ce ieste rău“ și „de ce să să ferească“. John Locke enunța în esență un adevăr

[1] Grigore Ureche, *Letopisețul țării Moldovei*, ediție îngrijită, studiu introductiv, indice și glosar de P. P. Panaitescu, ESPLA, 1955, p. 57.
[2] Miron Costin, *Opere*, I, ediție critică îngrijită de P. P. Panaitescu, Editura pentru literatură, București, 1965, p. 191.
[3] Miron Costin, *Opere*, II, ed. cit., p. 16.
[4] *Ibidem*, p. 11.
[5] *Ibidem*, p. 55.
[6] Miron Costin, *Opere*, I, ed. cit., p. 138.

asemănător cînd definea înțelepciunea ca un acord între rațiune și activitate, iar ideea de bază a teoriei sale asupra instrucției nu diferă fundamental, întrucît privește scopurile acesteia, de ceea ce Miron Costin atribuia învățăturii : priceperea de a ști „ce ieste bine" și „ce ieste rău". „Conștiința tragică" are aici valoarea unui memento în perspectiva căruia gestul lui Miron Costin de a opune vitregiei vremilor admirabila convingere că „nu ieste alta și mai frumoasă și mai de folos în toată viața omului zăbavă decît cetitul cărților" dobîndește semnificație prometeică prin intuiția acelui „simț sublim al destinului uman" [7].

Nu era o „utopie a cărții", ci o nedesmințită încredere în om, în posibilitățile sale de automodelare. Pentru înălțarea conștiinței de sine a poporului său, Miron Costin înțelegea să evidențieze sistematic importanța învățăturii și, de aici, capacitatea limbii române de a exprima orice „feliu de scrisoare" ; învățătura întemeiată pe izvoarele latine ale entității noastre (adună argumente inclusiv arheologice, etnografice și folclorice) și exprimată prin virtuțile limbii române simboliza astfel un adevărat program de emancipare.

Stolnicul Constantin Cantacuzino, cu o severă disciplină a scrisului, nu-și propune cu ostentație un scop moralizator. Totuși, în *Istoriia Țării Rumânești,* după ce vorbește de acțiunile împăratului Hadrian în Siria, invocă un fel de rațiune supremă, în virtutea căreia oamenii trebuie să știe a-și lumina mintea „cu cele ce în lume mari fapte, de mari oameni scrise au rămas", adăugînd : „Toate învățătura și știința descoperindu-se [...] ca pre cei buni și vrednici să lăudăm și bine să cuvîntăm, și pre cei răi și cruzi să ocărîm și rău să-i pomenim. Așijderea ca relele să gonim și să fugim, și bunele să îmbrățișăm și să urmăm" [8]. Este profesiunea de credință a unui enciclopedist, cu o viziune raționalistă, critică, asupra omului și a conduitei sale. Asemenea demersuri, cum spuneam, se explică, întrucît e vorba de cronicari, prin poziția înaintată a acestora în cadrul vieții românești și reflectarea ei fidelă în scrisul timpului, prin consecvența scopurilor urmărite, pentru împlinirea cărora se cerea, între alte condiții, o atitudine critică subsumată aprecierii oricărui eveniment, așadar cristalizarea unui fond de învățăminte. Oricît ar părea de paradoxal în raport cu penuria de școli și cu organizarea relativ tîrzie a unui sistem original românesc de învă-

[7] G. Călinescu, *Istoria literaturii române de la origini pînă în prezent*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, București, 1982, p. 18.

[8] Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoriia Țării Rumânești*, ediție de N. Cartojan și Dan Simonescu, editura „Scrisul românesc", f.a., Craiova, p. 37.

țămînt, aprecierile și judecățile formulate în cronici, întrucît au legătură organică cu întregul ansamblu social și se referă la stări și atitudini care se vor regăsi în psihologia mai multor generații, se situează în miezul problematicii educative a veacului. De aceea intențiile moralizatoare ale cronicarilor sînt simțite și azi ca derivînd firesc din logica evenimentelor, cărora le întregesc semnificațiile, propunîndu-le adesea ca elemente de referință pentru definirea atitudinilor.

Desigur, nu întotdeauna ideile despre valoarea educativă a istoriei se întîlnesc în expresii închegate și cu atît mai puțin într-un sistem de sine stătător. Dar chiar cînd transpar, în desfășurarea narațiunii, fie și numai sub forma unor simple sugestii, ele se alcătuiesc, întrucît sînt infuzate întregului scris, ca o linie subtextuală neîntreruptă, o permanență subînțeleasă, sub influența căreia faptele sau evenimentele istorice se adună sau se resping, comunică sau se opun, întregindu-se reciproc în tablouri de o impresionantă elocvență adesea grație tocmai acestui joc subtextual de forțe. Este impresionant să întîlnești, ca moment de apoteoză a unui proces dramatic, învățămintele conținute acestor simple rînduri : „Iar cînd fu într-o dimineață, văzu Mihai Vodă oastea nemțească viind cătră cortul lui [...]. Și deaca văzu că sosesc, eși Mihai Vodă din cortu-său înaintea lor vésel și le zise : Bine ați venit voinicilor, vitéjilor. Iar ei să repeziră asupra lui ca niște dihănii sălbatece, cu săbiile scoase. Ci unul déte cu sulița și-l lovi drept în inimă, iar altul degrab îi tăe capul. Și căzu trupul lui cel frumos ca un copaci, pentru că nu știuse, nici să împrilejise sabiia lui cea iute în mîna lui cea vitează. Și-i rămase trupul gol în pulbere aruncat, că așa au lucrat pizma încă dinceputul lumii [...]. Pentru aceasta, dar, cade-să să blestemăm [...] așijderea și pe Bașta Giurgiu, căci au ascultat pre domnii ungurești, de au ucis pe Mihai Vodă făr de nici o vină. Unii ca aceia să fie anathema !“ [9]. Sînt acorduri solemne de poem pedagogic!

Un aspect cu totul aparte înfățișează cronica lui Radu Popescu. Stilul violent, aspru și de o neasemuită plasticitate face ca evenimentele istorice să fie „văzute, auzite și pipăite cu mintea“ într-un context educativ care nu lasă loc nici unei îndoieli. Este, poate, pentru prima oară în scrisul românesc cînd textul epuizează semnificațiile educative ale unui eveniment, gest sau biografii, numai cu mijloace stilistice, rareori apelînd la formule de judecată. Putem ușor reconstitui natura și semnificația etică a faptelor boierului

[9] *Istoria Țării Românești, 1290—1690. Letopisețul cantacuzinesc*, ediție critică întocmită de C. Grecescu și D. Simonescu, Editura Academiei, 1960, p. 81—82.

Barbu serdarul, și atitudinea lui Radu Popescu față de ele, după cum acesta îi descrie moartea și înmormîntarea[10]. Din unele scene grotești putem reconstitui, de asemenea, întreaga educație și concepția etică a unui tînăr feudal: „Ștefăniță Vodă, fecior lui Vasilie vodă“[11]. Iar asemenea relatări despre faptele tinerilor sau apeluri adresate cu precădere acestora spre a se adăpa la izvoarele de înțelepciune ale evenimentelor istorice culminează, într-un fel specific, în cronica lui Neculce: „Rugăm pre dumnevoastră, iubiț cetitori tineri, să luați sama aceștii scrisori, de s-ar tîmpla vrodată să mai vie niște lucruri ca aceste în țara noastră, să vă știți chivernisi, să nu pățiți și voi ca noi“[12].

Apelul la tînăra generație se face, desigur, în virtutea tradiției, potrivit căreia vîrstele tinere sînt cele mai apte și, deci, cele dintîi chemate să învețe. Proverbele și zicătorile românești reflectă vechimea acestei tradiții. Dar frecvența din ce în ce mai mare a acestui apel poate fi pusă și în legătură cu afirmarea tot mai puternică a conștiinței unității de neam și de limbă a poporului român[13]. Generațiile tinere erau privite ca depozitare ale unei moșteniri pentru a cărei păstrare și împlinire trebuiau să se pregătească neîncetat. Rareori au fost privite cu atîta încredere și solicitudine, îndrumate și sfătuite în temeiul unor argumente mai concrete. De aici o seamă de consecințe inclusiv în structura narațiunii cronicărești. Documentul despre „începătura moșilor“ începe să fie căutat pretutindeni, prilej ca istoriografia românească să pună mai bine în lumină continuitatea spirituală. Limba și tradițiile populare dobîndesc valoarea de probe ale latinității noastre[14]. Era limpede pentru orice cărturar al vremii că asemenea idei, spre a putea fi transformate într-un program de luptă, se cereau îmbrățișate mai întîi de tinerele generații. Militantismul școlii românești este astfel, în bună parte, urmarea cultivării acestor idei și, totodată, unul dintre factorii care le-au impulsionat în evoluția lor pînă azi.

Din frecventarea școlilor străine, viitorii cronicari și istorici, atenți îndeosebi la argumentarea latinității limbii și poporului ro-

[10] Radu Popescu, *Istoriile Domnilor Țării Românești*, introducere și ediție critică întocmite de Const. Grecescu, Editura Academiei, București, 1963, p. 251—252.

[11] *Ibidem*, p. 127.

[12] Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei* și *O samă de cuvinte*, ediție îngrijită, cu glosar, indice și o introducere de Iorgu Iordan, ESPLA, 1955, p. 289.

[13] Eugen Stănescu, studiu introductiv la *Cronicari munteni*, ediție îngrijită de Mihail Gregorian, 2 vol., Editura pentru literatură, București, 1961, p. XC—XCIV.

[14] Grigore Ureche, *op. cit.*, p. 61; Miron Costin, *Opere*, I, ed. cit., p. 231.

mân, aduceau o erudiţie impresionantă, cu sprijinul căreia cultura română avea să se remarce prin sinteza realizată între Orient şi Occident [15]. Iar unul din elementele de originalitate ale acestei sinteze este tocmai finalitatea formativă atribuită fiecărui fapt istoric. Anticipînd o metodă dialectică de analiză [16], stolnicul Constantin Cantacuzino elabora astfel o seamă de idei despre educaţie şi învăţămînt, idei care, chiar dacă nu se alcătuiesc într-un sistem, se remarcă prin legătura lor structurală cu întreaga viaţă social-istorică. Stadiile de evoluţie („urcarea, starea şi pogorîrea") sînt atribuite „împărăţiilor", „crăiilor", dar, întrucît priveşte caracterul lor general-obiectiv şi, cu deosebire, interdependenţa lor, pot explica în egală măsură procesul dezvoltării individuale şi, implicit, delimitarea perioadelor de vîrstă cînd educaţia îşi dovedeşte fecunditatea optimă. Ar rezulta, dacă nu anticiparea unor teze comune lui Helvétius şi Diderot, cel puţin afinitatea, congruenţa cu un sistem de gîndire din care aveau să răsară ideile despre înzestrarea oamenilor de la natură cu dispoziţii egale, despre rolul activ al unui anumit mediu etico-moral în formarea lor şi, judecînd după programul de studiu urmat la Padova, convingerea că învăţămîntul trebuie să aibă un conţinut strîns legat de progresul omenirii. Sînt sugestii de esenţă iluministă, care atestă un orizont european şi ele vor fi preluate, dezvoltate şi aplicate în învăţămînt de Şcoala ardeleană, care se revendică nu o dată din gîndirea lui Cantemir şi a Stolnicului. De altfel, personalitatea acestuia nu putea rămîne străină de procesul însuşi al organizării şcolilor româneşti. În pofida lipsei unor documente revelatoare, cei mai mulţi istorici consideră ca foarte probabil rolul Stolnicului în înfiinţarea sau în funcţionarea Academiei Domneşti din Ţara Românească [17], în introducerea disciplinelor de studiu pe care Stolnicul le parcursese odinioară ca „spudeu". Ideile sale istoriografice înnoitoare îşi găseau astfel corelativul firesc în organizarea de şcoli.

[15] Semnificativ în această privinţă este Jurnalul de călătorie al Stolnicului Constantin Cantacuzino *(Operele lui Constantin Cantacuzino* publicate de N. Iorga, Bucureşti, Inst. de arte grafice şi editura „Minerva", MCMI, p. 6—12).

[16] Stolnicul va formula o adevărată „dialectică a istoriei", înţeleasă ca o dezvoltare ciclică, asemănătoare cu cea a lui Cantemir despre „creştere" şi „descreştere", cu menţiunea că asociază mai pregnant acestei dezvoltări o finalitate etico-morală.

[17] Opinia lui Nicolae Iorga, potrivit căreia „el (Stolnicul, n.n.) voi o Academie asemenea cu aceea a «academicilor» la care învăţase. Şi cum, la 1678, fratele său Şerban ajunse domn, Constantin putu să-şi îndeplinească această dorinţă" (*Istoria învăţămîntului românesc*, Bucureşti, 1971, p. 20) îşi află în monografia Ariadnei Camariano-Cioran (*Academiile dom-*

Nu era un caz izolat. Chiar dacă opera lui Ureche și Miron Costin nu păstrează prea multe mărturii despre viața învățămîntului românesc, mesajul scrisului lor atestă preocupări ori opțiuni și în acest sens. O însemnare a lui Neculce asupra domniei lui Constantin Mavrocordat, domnie apreciată favorabil și pentru că „socotit-au măria sa [...] pentru școali de învățătură [...] pentru ca să să afle oameni învățați și în pămîntul nostru al Moldovii“ [18], este atît de precisă încît pe seama ei Nicolae Iorga emite o interesantă ipoteză [19]. Sîntem deci în drept a crede că Neculce cunoștea mai multe despre școlile moldovene decît cele pe care răgazul i-a îngăduit să le înfățișeze în letopisețul său. Și în scrisul lui Stoica Ludescu, cu tot caracterul lui „angajat“, întrezărim referiri la școlile din epoca lui Constantin Brîncoveanu.

Dar cel ce avea să înfățișeze un sistem mai închegat de idei privind instruirea este Nicolae Costin. *Ceasornicul domnilor*, care nu e numai o traducere, ci o prelucrare românească după Antonio de Guevara, întrucît Nicolae Costin și-a îngăduit pe alocuri și o resistematizare a materialului [20], oferă bogate indicii despre care anume și cum erau receptate atunci ideile despre educație în țările românești. Începînd îndeosebi cu capitolul al 4-lea din partea a III-a găsim o seamă de considerații, ca argumente, îndemnuri, dar și ca un îndreptar metodologic în instruirea copiilor. Importanța acestor considerații se detașează vizibil în cuprinsul întregii lucrări, încît pe baza lor N. Iorga, între atîtea aprecieri deosebit de aspre, adaugă, totuși : „aceste cîteva pagini de veche pedagogie [...] se potrivesc și cu situația de la noi și ar fi putut fi luate și din cunoștințele autorului“ [21]. Concluzie absolut valabilă întrucît, așa cum proceda și Cantemir, Nicolae Costin traducea ceea ce se potrivea ideilor sale. Influențe ale înțelepciunii populare nu lipseau ; pe baza lor, sensurile aristocratice ale originalului sînt mai atenuate și textul românesc dobîndește o accesibilitate mai largă, iar cititorul, sentimentul că uneori educarea și instruirea feciorilor

nești din București și Iași, București, Editura Academiei, 1971, p. 33) o nouă confirmare. În contextul argumentelor cu care se operează, presupunerea (Ion Gh. Stanciu, *O istorie a pedagogiei universale și românești*, 1977, p. 159) potrivit căreia la București ar fi funcționat și înainte de întemeierea Academiei o școală domnească în limba greacă, reorganizată mai apoi prin ridicarea ei la rangul unei instituții de învățămînt superior, este îndreptățită.

18 Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, ed. cit., p. 403.

19 N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, ed. cit., p. 42.

20 N. Cartojan, *„Ceasornicul domnilor“ de N. Costin și originalul spaniol al lui Guevara*, în „Cercetări literare“, IV, 1940, p. 1—7.

21 Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, 1969, vol. I, p. 72.

stau la îndemîna oricui. Desigur, „trimiterile“ la feciorii de domn și ai oamenilor mari nu lipsesc, dar acestea nu sînt exclusiviste; întîlnim, în chiar mecanismul argumentării, comparații, exemplificări desprinse din viața copiilor oamenilor simpli, ca emoționantul portret-elogiu consacrat copilului de plugar [22]. Pe trunchiul viguros al tradiției populare erau astfel altoite idei care, prin chiar faptul că întrețineau un mai larg interes pentru învățătură, contribuiau la un început de instruire a părinților în calitatea lor de cei dintîi educatori. Motivația instruirii, întemeiată pe elemente ale naturii înconjurătoare, este înfățișată în viziune populară [23]. După cum tot natura e cea invocată în sprijinul pregătirii diferențiate a tinerilor în raport de sex, prilej ca Nicolae Costin să manifeste, pentru întîia oară în literatura pedagogică românească, interes pentru instruirea fetelor [24]. Însăși finalitatea învățăturii este subordonată scopurilor fundamentale ale naturii umane, aceasta din urmă, firește, implicînd puternice comandamente morale, și este impresionant să vezi cum creatorul masivelor „corpuri de cronici“, care toată viața a căutat asiduu „capul“, „începătura“ marilor sau micilor împărății, sfîrșește pînă la urmă în a descoperi, într-un frumos grai moldovenesc, că scopul fiecărei vieți în parte este dobîndirea unui nume bun, care să fie continuat, prin copii, și după moarte [25], că educația se cuvine să aibă continuitate neîntreruptă, iar dascălul, ales ca izvor de înțelepciune, să beneficieze de un prestigiu social neștirbit. Cele „dzece pravile“, cărora trebuie să li se supună dascălul, configurează un adevărat portret moral al acestuia, cu atît mai remarcabil cu cît unele trăsături sînt creionate într-o manieră modernă [26].

Dar poate că cea dintîi notă definitorie a scrisului pedagogic al lui Nicolae Costin se regăsește în faptul că el accentuează și îmbogățește caracterul laic al educației morale. *Ceasornicul*, prin chiar faptul că face cunoscut caracterul stoic al filosofiei lui Marc Aureliu („voroava lui Marco Avrilie“), deplasează centrul motivației educației morale de la cel al „vieții viitoare“, într-un prezent concret uman. Recomandările dobîndesc astfel un scop mai precis, iar respectarea lor este controlabilă. De la condiția de re-

[22] *Ceasornicul domnilor* de Antonio de Guevara, traducere din limba latină de Nicolae Costin, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, București, 1976, p. 507—508.

[23] *Ibidem*, p. 463.

[24] Dan Simonescu, *Probleme de educație și învățămînt în literatura parenetică* (în *Omagiu lui P. Constantinescu-Iași*, București, 1965, p. 709—715).

[25] *Ceasornicul domnilor...*, ed. cit., p. 513.

[26] *Ibidem*, p. 514—517.

tiex al unei forţe divine, aşa cum apare în literatura veche, educaţia este integrată acum însăşi condiţiei umane, iar caracterul său normativ, transpus într-un decalog, se înfăţişează asemenea unui proces în care neîmplinirile nu mai sînt asociate unui păcat originar, ci sînt intuite ca etape spre marea împlinire umană. Şi astfel, Nicolae Costin ne apare remarcabil tocmai prin această „traducere“, în fapt operă a unui deschizător de drumuri în cultura românească, a cărei originalitate constă şi în arta cu care a ştiut *ce, cînd* şi *cum* să recepteze şi să îmbogăţească dintre valorile altor literaturi.

IV. EPOCA LUI DIMITRIE CANTEMIR

După cum viaţa lui Dimitrie Cantemir nu se poate povesti decît „în legătură cu operele pe cari le-a scris beizadeaua şi exilatul“ [1], tot astfel ideile sale remarcabile despre formarea omului nu pot fi circumscrise cîtorva etape sau opere, chiar dacă unele dintre acestea au un caracter preponderent educaţional. Sub o înfăţişare sau alta, asemenea idei se regăsesc sistematic în cvasitotalitatea operei cantemiriene. Şi este interesant de remarcat că ceea ce din unghiul strict de vedere al istoricului, al filosofului, al geografului, al etnografului sau al lingvistului apare în opera lui Cantemir ca fragmentar sau chiar obscur se întregeşte şi se iluminează de cum se raportează coordonatelor educaţionale, pe care acesta şi-a conceput şi şi-a elaborat întreaga sa operă. Ba mai mult, am zice : înseşi explicaţiile, deosebite pînă la a deveni uneori contradictorii, pe care cercetătorii le-au atribuit scopului, finalităţii unora dintre operele cantemiriene, se întregesc şi se luminează reciproc atunci cînd asociem unui asemenea scop, unei asemenea finalităţi un caracter educaţional.

Primul argument în acest sens ni-l oferă *Divanul*, scriere bilingvă, tipărită în greceşte şi româneşte la Iaşi, în 1698, la cererea fratelui autorului, Antioh Vodă Cantemir, căruia de altfel i-o şi dedică. Pentru început să reţinem că această carte apare cu cîţiva ani înainte ca Antioh Vodă să fi adoptat măsura, avansată pe acea vreme, ca toate mănăstirile din Moldova să contribuie cu cîte

[1] Nicolae Iorga, *Istoria literaturii române în secolul al VIII-lea* (1688—1821), vol. I, ediţie îngrijită de Barbu Theodorescu, Editura didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1969, p. 221.

20 galbeni pentru susţinerea şcolilor, prin care se urmărea extinderea învăţămîntului. Prima parte a *Divanului* (Cartea I) este un dialog între Înţelept şi Lume; Înţeleptul, întemeiat pe învăţătură, învinuieşte şi dispreţuieşte Lumea, iar aceasta se laudă apărîndu-se. Pentru această parte a fost stabilit şi un model, identificat în *Dioptra* (Oglinda) lui Filip Solitarul[2], scriitor ascetic bizantin (secolul al XI-lea). Totuşi, analiza comparată a *Dioptriei* şi a *Divanului* lui Cantemir luminează originalitatea acestuia atît ca formă, cît şi ca poziţie ideologică. Pe cîtă vreme Cantemir adoptă dialogul ca formă literară de mare expresivitate, potrivită dorinţei de a iniţia pe cititor în sistemul adevărurilor înfăţişate, *Dioptra* se mulţumeşte cu forma dogmatică a predicii bisericeşti. În vreme ce *Dioptra*, după modelul cărţilor de asceză religioasă, proclamă ca valori comportamentale umilinţa, adîncirea în rugăciune, pasivitatea, *Divanul* militează pentru întemeierea educaţiei morale pe principiul cunoaşterii de sine, imprimînd, în bună tradiţie românească, un sens activ formării şi afirmării omului. Către această finalitate tinde întreaga corespondenţă stabilită[3] între Macrocosm şi Microcosm din Cartea I, ca expresie a armoniei dintre diferitele planuri ale sistemului lumii; aici se spune fără ocol: „lumea mică, adică omul", pentru ca în cele din urmă Cantemir să susţină că microcosmosul, deşi are trăsături comune cu macrocosmosul, nu trebuie să-l imite servil, în aceasta constînd de fapt înţelepciunea omului. Înţeleptul se regăseşte aşadar în voinţa şi capacitatea de a se *autoperfecţiona* necontenit. *Divanul* este, deci, o carte de educaţie morală, cu o înţelegere apropiată de epoca Renaşterii, şi nicidecum o carte de asceză, cu tot ceea ce decurge din această deosebire în planul formării omului. Este o breşă făcută în morala teologică şi, totodată, cea mai importantă contribuţie adusă pînă la el, sub o formă sistematică, dezvoltării ideilor româneşti despre educaţie.

Cărui scop şi cu ce argumente i-a fost atribuită scrierea *Divanului* de către Cantemir? Mai ales că, aşa cum s-a spus, „nu atît felul în care a realizat tînărul cărturar această operă stîrneşte nedumeriri, cît ideea de a o scrie"[4]. Dacă pentru Nicolae Iorga *Divanul* era la începutul acestui secol „o compilaţie greoaie, rău

[2] P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viaţa şi opera*, Editura Academiei, 1958, p. 48.

[3] Dan Bădărău, *Filosofia lui Dimitrie Cantemir*, Bucureşti, Editura Academiei, 1964, p. 286.

[4] Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, I, ediţie critică publicată sub îngrijirea lui Virgil Cândea (care semnează şi studiul introductiv), Editura Academiei, Bucureşti, 1974, p. 23.

scrisă și fără scop“ [5], aproape șase decenii mai tîrziu P. P. Panaitescu vedea în aceeași operă „o încercare de a împăca morala religioasă cu etica filosofică, cu aspirațiile umaniste ale scriitorului“ [6], iar Dan Bădărău aprecia că *Divanul* reprezintă „un îndreptar pentru laicii ispitiți de a se lăsa în prada plăcerilor ușoare și care trebuie îndrumați pe calea cea bună a înțelepciunii“ [7]. Într-o altă lucrare, scopul lui Cantemir este apreciat a fi fost „moral și literar“ [8], pentru ca în studiul introductiv al ediției critice din 1974 să se afirme că „Divanul se datorește unei dorințe mari de a scrie și a publica o carte“, scopul lui Cantemir fiind „vădit de a-și stabili o reputație culturală“ [9].

În pofida acestor diferențe sensibile, aprecierile, cum spuneam, se regăsesc totuși și, în parte, se și completează în perspectiva ipotezei că *Divanul* a fost alcătuit în intenția unei prime lucrări pedagogice, concepută în viziunea filosofică a timpului, pe care totuși o devansează în multe privințe, și în maniera de lucru a lui Cantemir din prima etapă a evoluției sale, cînd își expune ideile în formă preponderent literară. În această perspectivă, atît caracterul, cum zice Iorga, „de despoiare și orînduire a scripturilor“, cît și „încercarea de a împăca morala religioasă cu etica filosofică“ într-un „îndreptar pentru laici“ se impuneau totuși, așa cum astăzi un manual se impune să constituie sinteza disciplinei respective. Compilația, oricît de mult i s-ar refuza acest cuvînt cel puțin primei părți a *Divanului*, ca de altfel și planului arhitectonic al întregii lucrări, apare totuși ca explicabilă în intenția de a elabora un instrument concret de educație și de neînțeles în cazul cînd ar fi vorba de o lucrare cu intenții exclusiv literare. De altfel, însuși autorul spune că opera sa este o antologie.

Cît privește trăsăturile stilistice, ele sînt generate nu de influențe lingvistice străine, ci de faptul că Dimitrie Cantemir transpune pentru întîia oară în limba română idei de înaltă cugetare filosofică, după regulile retoricii clasice [10], folosind îndeosebi așa-numitul „ornatus facilis“ în scopul reliefării afective, intelective sau chiar muzicale a textului. De greutățile întreprinderii sale

[5] *Istoria literaturii române în secolul al XVIII-lea*, vol. I, ed. cit., p. 224.
[6] *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, ed. cit., p. 53.
[7] *Filosofia lui Dimitrie Cantemir*, ed. cit., p. 120.
[8] *Istoria literaturii române*, vol. I, Editura Academiei, 1964, p. 613.
[9] Dimitrie Cantemir, *Opere complete*, I, ed. cit., p. 24.
[10] Dragoș Moldovanu, *Oriental și clasic în stilistica frazei lui Cantemir*, din „Anuarul de lingvistică și istorie literară“, 19 (1968), p. 29—60.

este cel dintîi conştient, dar, cel puţin principial, prin orientarea către graiurile populare din Moldova, el a ştiut să le dea o soluţionare ce va fi ratificată în mare parte de întregul curs al istoriei noastre culturale.

Aşadar, nu atît dorinţa de a publica o carte spre a se face remarcat în societatea vremii sale l-a determinat pe Dimitrie Cantemir să redacteze *Divanul*. Dacă ar fi avut în vedere numai asemenea scop, limbile greacă sau latină ar fi fost mai potrivite. În realitate, el recurge la limba română tocmai în intenţia de a-i consacra virtuţile printr-o lucrare de educaţie, care să folosească luminării poporului său. Către o asemenea concluzie conduc atît analiza *Divanului*, cît şi delimitarea locului specific al acestei lucrări în cuprinsul întregii opere cantemiriene.

Reamintim că *Divanul* propune un sistem avansat de educaţie, în cadrul căruia întîlnim deopotrivă definirea condiţiei omului, a scopurilor ce trebuie să şi le propună şi a valorii lor morale, întîlnim analiza metodelor şi mijloacelor de împlinire a unor asemenea scopuri şi, cu deosebire, delimitarea vîrstelor celor mai propice atingerii ţelurilor propuse. E puţin probabil că intenţia de a scrie o lucrare fără un caracter normativ specific ar fi determinat abordarea unitară a atîtor laturi ale educaţiei, necum adîncirea lor aşa cum o avem în *Divanul*. Mai ales că nicăieri autorul nu se mulţumeşte cu prezentarea neutră a argumentelor, ci pretutindeni urmăreşte să convingă, să determine opţiunea personală a lectorului, scop esenţial asupra căruia atrage atenţia încă din „Carte către cetitoriu": „nu numai cu citiala să rămîi, că pănă nu le vii duce la praxes, folosinţe nu-i". Şi pentru dobîndirea acestei „folosinţe", Cantemir nu se mulţumeşte să teoretizeze asupra virtuţii, ci, ca pedagog cu o bogată experienţă [11], se referă la „îndemnătoarele şi împingătoarele pricini", ca şi la „mijloacele şi tocmelele" prin care se poate ajunge la virtute. Iar a ajunge la virtute presupune a cunoaşte motivele şi căile viciului, între care Cantemir aşază ignoranţa [12], pe cîtă vreme înţelepciunea este judecată în strînsă legătură cu un comportament superior, prilej ca Dimitrie Cantemir să-i aducă acesteia, asemenea înaintaşului său Neagoe Basarab, un elogiu care ne mişcă încă [13].

[11] Se ştie că la Constantinopol a dat lecţii particulare unor elevi din înalta societate turcească, a întocmit un breviar de logică în latineşte, a predat cursuri de muzică turcească.

[12] *Divanul*, *op. cit.*, p. 209.

[13] *Ibidem*, p. 313—315.

A cunoaşte înseamnă deopotrivă a căuta înţelesul lumii, dar a te şi cunoaşte pe tine însuţi — condiţie şi consecinţă, totodată, a unui suprem gest de demnitate [14]. Iar cunoaşterea de sine, ţine să precizeze Cantemir, înseamnă nu numai cunoaşterea fizică („a celui pre dinafară om"), ci şi psihică („a celui pre dinlontru om, carea iaste a sufletului"), ambele direcţii trebuind să tindă spre un scop unic : „vrednicia" (citeşte virtutea), „adecă cu carea omul pre alalte pemînteşti pre toate întréce". Cunoscîndu-se pe sine, omul dobîndeşte prin învăţare („adecă are minte adevăratele a înţelege") capacitatea de a domina ispitele lumeşti, fără însă a le dispreţui cu totul. Era, desigur, o soluţie concesivă, o abatere de la esenţa doctrinei ortodoxe, care nu preconizează împăcarea cu cele lumeşti, dar Cantemir adopta o asemenea soluţie în baza concepţiei sale că viaţa virtuoasă trebuie s-o căutăm şi s-o pătrundem cu mintea spre a ne adapta în întregime ei. Virtutea face, deci, parte din demnitatea umană, dar practicarea ei se impune a fi expresia convingerii şi nu a fricii.

Asemănarea cu concepţia lui John Locke despre virtute se impune, desigur, şi poate tocmai de aceea a fost supralicitată ; în egală măsură însă se impun atenţiei şi diferenţele specifice. Pentru că dacă Locke consideră că este virtuos cel ce reuşeşte să-şi *subordoneze* simţurile raţiunii, „împăcarea" sugerată de Cantemir este mai aproape de esenţa umanismului şi, în orice caz, situează efortul educativ sub auspicii mai optimiste, fără să-i diminueze elevaţia. „Împăcarea" nu înseamnă aici reciprocitatea compromisului, ci o sinteză individualizată într-un *comportament* virtuos. Şi influenţa lui Comenius asupra lui Cantemir, stabilită pe baza asemănărilor celor trei aspecte ale cunoaşterii, credem că se impune a fi reconsiderată. Cel puţin în felul cum a fost văzută pînă acum, ca fiind primită de Cantemir prin chiar utilizarea cărţii lui Wissowatius. Se ştie astăzi că Dimitrie Cantemir foloseşte lucrarea lui Wissowatius în cartea a III-a a *Divanului* întrucît descoperise în ea propria sa concepţie [15]. Este deci nu numai posibil, dar şi foarte probabil ca cele trei aspecte ale cunoaşterii — respectiv, cunoaşterea de sine, cunoaşterea lui Dumnezeu şi cunoaşterea lumii — să reprezinte nu un împrumut, ci, judecate în contextul nominalizării şi explicării lor, o creaţie paralelă la care Cantemir putea ajunge graţie propriei sale formaţii filosofice. Ştiut fiind că pentru el cunoaşterea este conceptul cel mai dens şi mai frecvent utilizat. Ea apare drept consecinţă firească a confruntării elemen-

[14] *Ibidem*, p. 301.
[15] *Divanul*, ed. cit., p. 37—38.

telor „în fața" unei instanțe superioare, a *Divanului*, și înseamnă deopotrivă avizare asupra vanităților lumii, dar și însumarea, prin efortul automodelării, a valorilor acesteia ; cunoașterea poate prilejui reculegerea, ca premisă a atitudinii active cugetate ; ea favorizează învățătura, cu finalitatea ei — formarea omului „nu rob, ci stăpîn al lumii". Însăși durata vieții este împărțită în raport de putința cunoașterii. În această accepție formativă, cunoașterii îi sînt subordonate „mijloacele și tocmelele" recomandate pentru dobîndirea sau redobîndirea virtuții, integrarea faptului exemplar („de la alții pildă să iai"), exercițiul conceput ca intens efort personal („cu toate puterile întinde-te, învață-te"), lectura cărților, examenul conștiinței, dojana. Toate cele șapte vîrste ale formării omului sînt judecate în raport cu capacitatea acestuia de a cunoaște.

Intenția de a elabora o amplă lucrare de educație care să poată avea și caracter normativ este demonstrată nu numai de analiza internă a *Divanului*, ci de întreaga activitate a lui Cantemir, îndreptată spre scrierea unor lucrări în limba română care, prin conținutul și expresia lor, să favorizeze răspîndirea cunoștințelor științifice și de cultură în Moldova, a unor instrumente de orientare, modalități specific didactice de inițiere, tehnici de învățare etc. Toate acestea, însoțite de vibrantele sale chemări ca „de ciia înainte nu mai mult streinii decît ai noștri să știe", pot alimenta ipoteza că lui Dimitrie Cantemir nu-i era străină intenția de a relua și întări, de astă dată în limba poporului său, tradiția colegiilor moldovenești. După *Divanul*, scrie *Imaginea științei sacre*, *Logica* („un manual clar, cu definiții sobre, destinat, se pare, studiului"[16]) căreia i s-a dat și denumirea de „Micul manual de logică generală"[17], apoi *Laudă către izvoditoriu și către virtuția învățăturii*, cuprinzînd prezentarea filosofului flamand van Helmont, însoțită de *bucăți alese*, cu scop de popularizare în Moldova a acestei filosofii[18].

Deși ideile sale despre educație primesc mereu afluenții unor noi zone de cugetare, se îmbogățesc cu noi argumente, dobîndesc un mai pregnant caracter polemic, o analiză paralelă între *Divanul* din 1698 și *Locá obscura în cathechisi* din 1720 ar pune în lumină multe idei de sorginte comună. O parte dintre acestea sînt expresii ale concepției sale umaniste, potrivit căreia educația și învățămîntul intră nemijlocit în ecuația progresului uman, a dialecticii

[16] P. P. Panaitescu, *Dimitrie Cantemir. Viața și opera*, ed. cit., p. 62.
[17] I. Verdeș, *Cercetări filozofice*, anul III, nr. 3, 1955, p. 119—124.
[18] Dan Bădărău, *op. cit.*, p. 126.

istoriei. De aici și ideea sa anticipativă că puterea unui popor constă nu în cuceriri, ci în formele de viață materială și spirituală pe care le modelează. Și tot de aici criteriul aprecierii omului nu atît după rangul social, după avere, ci după efortul de înnobilare spirituală, în virtutea căruia Mihai Racoviță, deși cumnat al său, este ironizat întrucît „categoriile loghicăi n-au citit și în cărțile științei nu s-au zăbovit", iar Constantin Duca întrunește elogiul său pentru că „nu puține făclii topise asupra cărților filosoficești". Alte asemenea opinii, derivate firești ale concepției sale filosofice, reprezintă neîndoielnic rodul unor ceasuri de fertilă meditație proprie, ca și această idee, ce-l anunță pe Rousseau, a nașterii oamenilor la fel de buni. Este o idee folosită polemic în *Locá obscura*, împotriva scrierii cu caracter religios-educativ, dedactico-pedagogic : *Prima învățătură a copiilor* a lui Teofan Prokopovici, mai ales împotriva ideii de bază a acesteia, că omul se naște rău, cu viciile ce decurg din păcatul originar, susținînd că, dimpotrivă, „de la naștere toți se nasc în mod egal buni, dar după naștere, în lipsa măsurilor de constrîngere (citește educație, n.n.), prin convorbiri rele, contractează obișnuințe urîte" [19]. Ca atare, Dimitrie Cantemir respinge teza predeterministă, în concepția lui, omul fiind „educabil și liber să-și aleagă destinul" [20]. Organicitatea acestor idei poate fi urmărită pe parcursul întregii opere cantemiriene : ideea autonomiei voinței este prezentă și în *Istoria ieroglifică*, după cum tot aici este respinsă predeterminarea transcendentă asupra omului, iar teoretizarea etico-morală din *Divanul* se susține în *Istoria ieroglifică* prin analiza caracterologică magistral condusă. Tot aici se anticipează o altă idee din *Locá obscura*, anume că temperamentul și obiceiurile oamenilor pot fi schimbate, deși, e adevărat, destul de greu. De altfel, elogiile directe sau indirecte aduse învățăturii ca mijloc al dobîndirii libertății spirituale constituie un adevărat laitmotiv al operelor cantemiriene, inclusiv al scrierilor istorice.

Explicînd edificiul de personalitate al poporului nostru prin legătura și unitatea românilor de pretutindeni, prin rolul lor specific, autonom ce trebuie să și-l asume în istoria universală, Cantemir a militat pentru idealul automodelării, al autoperfecționării continue. Literatura, istoria, geografia, filosofia, lingvistica, etnografia, tot ceea ce în vremea lui putea să însemne învățătură, a fost turnat la baza acestui simbol al trainiciei, către care se în-

[19] Manuscrisul latin nr. 76 de la Biblioteca Academiei R. S. România (după *Revista de pedagogie*, nr. 5, 1970).
[20] Dan Bădărău, *op. cit.*, p. 272.

dreptau privirile tuturor marilor săi înaintași și de la adăpostul căruia aveau să pornească la realizarea unității politice neîntreruptul șir al urmașilor săi. Cu o asemenea expresie potențată, demersul educațional avea să pătrundă pentru totdeauna în ecuația specificului național.

Ca „om de lume“ sau ca „ascet de bibliotecă“, adîncindu-se în lectura clasicilor antichității greco-romane pe care-i cita în original, notînd cu interes tot ceea ce ținea de sistemul de educație al tuturor popoarelor cu care venea în contact, sintetizînd și polemizînd, iar în cuprinsul acestui proces, anticipînd prin străfulgerări geniale viitoarele orizonturi ale gîndirii educaționale, Cantemir și-a propus și a reușit să-i imprime acestui vast edificiu de cugetare și faptă un sens profund românesc : n-a pregetat nici o clipă ca ceea ce afla despre căile de pregătire a omului să răsfrîngă, cu un gest binefăcător, asupra poporului său, învățîndu-l, sfătuindu-l, semnalîndu-i sau proiectîndu-i individualitatea în vremurile de strălucire sau de restriște și, mai presus de toate, iubindu-l cu dragoste filială și paternă totodată. Marea lui lecție este de a fi privit și a fi judecat întotdeauna lumea prin care a trecut cu un ochi românesc și într-aceasta prestigiul învățăturii sale sporește odată cu trecerea anilor. Cantemir rămîne unul din marii noștri contemporani.

În cultura noastră Cantemir e primul mare semn că, oricît de puternice accidente ar mai fi înregistrat aceasta, cursul ei nu mai putea fi oprit. Procesul automodelării românești dobîndise un curs ireversibil care-l va ajuta să supraviețuiască epocii de lentă, dar continuă descompunere morală specifică domniilor fanariote. Peregrinările multora dintre operele cantemiriene a însemnat numai o întîrziere, dar nu stingerea evoluției cugetării românești, la al cărei proces de limpezire, de individualizare, ideile despre educație și învățămînt au avut un rol remarcabil.

Saltul culturii române în universalitate, unanim atribuit unor personalități de talia lui Varlaam, Udriște Năsturel, Cantemir sau Nicolae Milescu, își află argument și în faptul că stadiile diferite ale civilizației europene sau extraeuropene nu-i covîrșesc și nici nu-i convertesc, ci sînt evaluate cu luciditatea celui pe deplin avizat. *Descrierea Chinei* de către Spătarul Milescu și *Sistema religiei mahomedane,* întocmită de Cantemir, demonstrează nu numai sensibilitatea față de experiențele educaționale de oriunde, ci și familiarizarea cărturarilor români cu cele mai variate sisteme de învățămînt. În capitolele cu privire la învățămîntul tradițional chinez și otoman avem, de fapt, pe cei dintîi comparatiști români în domeniul organizării educației.

Ca și în cazul lui Cantemir, observațiile critice formulate la adresa lui *Antim Ivireanul* devin fără temei de cum privim opera mitropolitului dintr-un unghi educațional. S-a spus, de pildă, că lui Antim Ivireanul „i-a lipsit cultura, și lucrarea interioară în duhul umanismului antic". În realitate, puțini sînt scriitorii, nu numai din timpul, dar și de formația lui Antim Ivireanul, a căror lucrare să îndemne atît de mult spre cultură și spre îndeplinirea celei dintîi condiții a acesteia : instruirea prin citit și scris. O spune răspicat într-una din primele sale lucrări [21]. Cu acest prilej înregistrăm una dintre primele descrieri, surprinzător de modernă, a caracterului rațional al gramaticii, ca și a componentelor sale [22]. Deci nu o simplă constatare, nu un „inventar de păcate" făcea Antim Ivireanul, ci el fixa cu gravitate un adevărat program de modelare prin educație, cu direcții, etape și finalități precise [23]

Comparat cu Bossuet, i s-a reproșat că nu posedă simțul grandios al destinului uman sau, în alte privințe, că scrisul lui nu întruchipează „caractere", care să degaje și să întrețină o puternică atmosferă morală. Însă Antim Ivireanul și-a propus și a reușit să ofere nu atît caractere, cît *caracterul unei epoci.* Bogăția inepuizabilă a frescei sociale, cu atît mai vie cu cît e mai virulentă, și cu atît mai educativă cu cît sensul ei moralizator reiese nu din apeluri formale, ci din proiecția unui dramatic proces interior, alimentează astfel un capitol nou în istoria ideilor despre educație, în care modelul static, conceptul general valabil de „bine" sînt sacrificate în favoarea unei stări individuale de continuă resurecție, pentru cultivarea căreia se utilizează mijloacele artei autentice. Nicicînd amvonul nu produsese acorduri mai solemne, de o mai înaltă măreție a gravității, precum cuvintele mitropolitului artist. Posedînd o minuțioasă cunoaștere a naturii umane, grandiosul, patetismul, ca instrumente de modelare a ascultătorului, sînt omniprezente și incluse firesc în formula *educației pentru toți* sub semnul căreia Antim Ivireanul își așază totdeauna didahiile. În felul acesta el dezvoltă marea tradiție educațională românească a predicilor, întemeiată de Neagoe Basarab, inclusiv sub raportul criticii de moravuri și a mentalității feudale. Era un mijloc de pregătire multilaterală și, totodată, de mobilizare a maselor, de

[21] Antim Ivireanul, *Opere,* ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, București, 1972, p. 349—350.
[22] *Ibidem,* p. 403.
[23] *Ibidem,* p. 366.

transformare a acestora într-o veritabilă forţă politică şi, în această calitate, predica, chiar sub forma didahiilor, a fost preluată şi utilizată de către corifeii Şcolii ardelene, îndeosebi de Petru Maior.

V. ŞCOALA ARDELEANĂ CA PROGRAM NAŢIONAL DE EDUCAŢIE

Ca mişcare culturală antifeudală, vizînd în esenţă eliberarea naţională şi socială a covîrşitoarei majorităţi a populaţiei din Transilvania — populaţia românească, Şcoala ardeleană şi-a făcut un înalt crez din luminarea poporului. De aici un adevărat cult al cărţii; toţi reprezentanţii ei scriu în cele mai variate domenii, concep şi se angajează în vaste proiecte editoriale. „Cărţile erau pentru ei cărămizi pentru zidirea lumii — remarcă Lucian Blaga. Şi ei se simţeau chemaţi să pună umărul la zidirea unei lumi în grai românesc [...]. Cărţile, toate cărţile pămîntului, dacă ar fi fost cu putinţă, trebuiau scrise şi tipărite“ [1]. Şi, bineînţeles, trebuiau, de asemenea, răspîndite în mase, aduse la înţelegerea celor mulţi, din care să extragă arme de apărare împotriva împilărilor de tot felul. Iar o astfel de înţelegere era condiţionată de ştiinţa de carte, care, spre a fi larg răsfrîntă asupra păturilor populare, se cerea instituţionalizată în şcoli, în cît mai multe şcoli. „Şcoli, fraţi români, cît mai multe şcoli!“ — acest îndemn, al cărui răsunet se prelungeşte şi se amplifică în Revoluţia de la 1848, aparţine de fapt Şcolii ardelene şi el este egalat în amploare şi intensitate numai de elaborarea cărţilor în limba română. În felul acesta, învăţămîntul în limba naţională devine condiţie esenţială şi, nu o dată, expresie concentrată a întregului program de luptă al Şcolii ardelene. Cu o intuiţie genială, intelectualii transilvăneni au înţeles că drumul spre propriul popor, vital pentru reuşita luptelor viitoare, trecea prin organizarea învăţămîntului şi un asemenea drum a fost pregătit şi urmat cu o dăruire exemplară. Dialectica acţiunii lor de „luminare“ era, aşadar, mult mai profundă, şi din această profunzime s-a ridicat era nouă a şcolii naţionale româneşti de pretutindeni.

De bună seamă că ecourile iluminismului pătrunseseră şi în Transilvania secolului al XVIII-lea, iar o bună parte din ele vizau

[1] *Gîndirea românească în Transilvania în secolul al XVIII-lea*, Editura Ştiinţifică, Bucureşti, 1966, p. 130.

emanciparea ființei umane prin educație. Subliniind anacronismul învățămîntului din timpul său, Voltaire arăta necesitatea ca acesta să-și întărească spiritul laic, iar o seamă de filosofi și pedagogi ca Diderot și Herder pledau pentru accentuarea conținutului practic al învățămîntului, prin introducerea studiului fizicii, geografiei, matematicii, al științelor naturii, ale căror cunoștințe erau mult solicitate în epocă. Nici limbilor moarte nu li se mai putea da importanța exclusivă de pînă atunci, limba națională trebuind să fie adoptată ca obiect de studiu cu drepturi cel puțin egale. Pornind de la o riguroasă autoanaliză, Rousseau avea să recomande o educație fără încorsetări, liberă de orice prejudecată, direcționînd astfel multe dintre modalitățile de intervenție pedagogică din etapele următoare pînă în zilele noastre [2]. Ideea educației multilaterale cucerește astfel noi poziții, întemeiată în bună măsură pe teza că din moment ce toți oamenii se nasc egali de la natură, și accesul lor la cultură trebuie să fie egal [3]. Dar unele dintre aceste idei aveau în Țările Române geneza lor proprie, răsăriseră din nevoia rezistenței seculare împotriva vicisitudinilor de tot felul, ceea ce a dus la receptarea activă a iluminismului în această parte a Europei, iar pedagogia întemeiată într-o atare perspectivă de corifeii Școlii ardelene avea să dobîndească un profund caracter popular [4]. Așa încît ideile care circulau în Europa secolului al XVIII-lea iluminist au potențat și mai mult concepțiile educaționale ale românilor și le-au întărit conținutul lor revoluționar.

Sînt binecunoscute condițiile în care, după ce la sfîrșitul secolului al XVII-lea Transilvania trecea sub stăpînirea casei de Habsburg, catolicismul încearcă să-și răsfrîngă influența asupra populației românești, majoritară și, deci, de care depindea în mod hotărîtor posibilitatea de a stăpîni această regiune. Unirea cu Biserica Romei, ușurată de speranțele pe care populația românească, ortodoxă, dar *mai ales* iobagă, le nutrea față de egalitatea în drepturi cu cele trei națiuni privilegiate, nu viza, în fond, din partea habsburgilor decît despărțirea confesională a românilor din Transilvania de frații lor de peste Carpați, spre a putea fi apoi mai ușor deznaționalizați. Acestui scop îi era consacrată inclusiv organizarea învățămîntului catolic. Și cum învățămîntul catolic însemna în mare măsură studiul limbii latine, habsburgii sperau ca

[2] Zoe Dumitrescu-Bușulenga, *Itinerarii prin cultură*, Editura Eminescu, București, 1982, p. 254.

[3] Romul Munteanu, *Cultura europeană în epoca luminilor*, 1, Editura Minerva, 1981, p. 202—205.

[4] Dumitru Ghișe, Pompiliu Teodor, *Fragmentarium iluminist*, Editura Dacia, Cluj, 1972, p. 222.

tocmai prin intermediul acestei limbi să acționeze mai ușor în vederea atingerii obiectivului propus. S-a întîmplat însă un fapt, pe cît de neprevăzut, pe atît de excepțional ca importanță : cunoașterea limbii latine, în loc să ducă la adîncirea noii confesiuni religioase, i-a ajutat pe români să descopere puternice argumente lingvistice și istorice cu privire la orginea lor latină și, implicit, o armă temută de rezistență împotriva asupritorilor naționali și sociali. În felul acesta, ideea originii noastre latine, care tutelase și polarizase atributele scrisului românesc de pretutindeni, dobîndește acum caracterul unui program, iar educația și învățămîntul își sporesc militantismul politic și își amplifică perspectiva social-istorică în tumultul unei mișcări generale, complexe și durabile.

Rareori în evoluția unui popor o generație nutrește față de educație o pasiune atît de fierbinte cum nutresc reprezentanții Școlii ardelene. Apostolatul lor atinge aici culmi nebănuite încît e neîndoielnic că victoria cauzei lor, cu mult înainte ca istoria să fi consacrat-o, a fost hotărîtă acolo, la umbra gorunilor mănăstirești, în satele sărăcăcioase, pe cîmpuri și pajiști, pretutindeni unde puteau fi adunați laolaltă cîțiva copii cu care să se înceapă marea lecție a deșteptării conștiinței naționale[5]. În cei 12 ani cît funcționează ca director al școlilor naționale românești greco-catolice din Transilvania, Gheorghe Șincai înființează 376 de școli și redactează cărți școlare, între care *Catehismul cel Mare cu întrebări și răspunsuri*, *Alphavit* și *Gramatica latino-română*, *ABC sau Bucoavnă*, *Îndreptare către aritmetică* etc.[6]. Petru Maior alcătuiește cărți pentru părinți, între care *Didahii, adecă învățături pentru creșterea fiilor* și *Propovedanii* la îngropăciunea oamenilor morți. Analiza raporturilor dintre părinți și copii îi va prilejui lui Samuil Micu stabilirea unor criterii și astăzi actuale în procesul de educare a tinerelor generații. Pentru Ion Budai-Deleanu, temeiurile gramaticii românești pot fi puse cel mai bine în lumină printr-un dialog desfășurat după regulile fundamentale ale didacticii. Toți exponenții Școlii ardelene sînt, cel puțin cîțiva ani, profesori sau învățători, elaborează manuale, metodici, dicționare, cărți de morală. Dezvoltă, de asemenea, literatura științifică, traducînd și adaptînd lucrări de fizică, de științe ale naturii cu aplicații la viața practică, de tehnică și economie agricolă, de istorie universală, uneori chiar reguli de politețe. Într-un fel sau altul,

[5] Petru Maior, *Scrieri*, vol. II, ediție critică alcătuită de Florea Fugariu, 1976, Editura Minerva, București, p. 89—90.

[6] Ion Lungu, *Școala ardeleană. Mișcare ideologică națională iluministă*, Editura Minerva, București, 1978, p. 123.

toţi contribuie la înfiinţarea de şcoli, toţi militează pentru ca formarea omului de orice condiţie să se întemeieze pe ştiinţa de carte, iar obiectivul final al învăţăturii pentru toate vîrstele să fie cultivarea conştiinţei naţionale, sprijinită pe unitatea limbii şi pe cunoaşterea trecutului [7].

Începutul aparţine Blajului ; devenit din 1738 reşedinţă a episcopatului român greco-unit, aici se deschide prin sacrificiile unei mari părţi a populaţiei româneşti şi suferinţele episcopului Inochentie Micu, cu al cărui martiraj se va pecetlui lupta Şcolii ardelene pentru învăţămîntul în limba naţională, o *şcoală de obşte*, adică elementară. Iar ca simbol al unităţii spirituale, niciodată întrerupte între români, primul dascăl al acestei şcoli vine din Ţara Românească. Ulterior, această şcoală elementară este completată cu *şcoala latină* sau *gimnazială*, prima şcoală de grad mediu a românilor din Transilvania [8], şi cu Seminarul „Sf. Treime" pentru pregătirea preoţilor. În curînd, gimnaziul va dobîndi prestigiu şi strălucire remarcabile, beneficiind de aportul profesoral al lui Samuil Micu, Petru Maior şi Gheorghe Şincai. Singura şcoală românească de acest gen, într-o întinsă [9] reţea de gimnazii maghiare şi săseşti care, fie că erau romano-catolice, luterane, reformate sau unitariene, tindeau deopotrivă să-i anihileze orice influenţă, Gimnaziul de la Blaj a cunoscut, tocmai de aceea, o puternică influenţă spirituală şi politică. Atrăgînd cu putere tineri din toate părţile transilvane şi uneori chiar şi de mai departe, militînd cu ardoare pentru eliberarea naţională şi socială a românilor, iar odată cu ei, a tuturor naţiunilor, Blajul a devenit în scurt timp cel mai important centru cultural şi politic, leagănul Şcolii ardelene. Captînd afluenţii de gîndire din întregul spaţiu românesc, sintetizîndu-i cu mijloacele specifice veacului luminilor, Renaşterea ardeleană îşi va trimite la rîndu-i răsfrîngerile binefăcătoare asupra aceluiaşi spaţiu istoric : ieşiţi din şcoala Blajului, tot mai mulţi intelectuali vor trece munţii, contribuind decisiv la întemeierea pe baze naţionale a învăţămîntului în Ţara Românească şi Moldova.

În chiar procesul organizării învăţămîntului, corifeii Şcolii ardelene elaborează idei educaţionale dintre cele mai închegate şi mai avansate pentru timpul lor, încît atributul „şcoală de renovaţie", conferit de N. Iorga în baza operelor istorice, îşi află un

[7] N. Iorga, *Istoria literaturii româneşti*, III, partea întîia (Generalităţi, Şcoala ardeleană), ediţia a II-a, Bucureşti, Editura Fundaţiei, 1933, p. 59 ş.u.

[8] Lucia Protopopescu, *Contribuţii la istoria învăţămîntului din Transilvania 1774—1805*, Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică, 1966, p. 208 ş.u.

[9] Acad. D. Prodan, *Supplex Libellus Valachorum*, Editura ştiinţifică, Bucureşti, 1967, p. 452.

punct de sprijin inclusiv în ideile lor despre formarea tinerilor sau a adulţilor. Mai întîi, ei îi accentuează educaţiei caracterul *etic şi naţional*, ca urmare a faptului că românii din Transilvania trebuiau să lupte împotriva unei duble exploatări : sociale şi naţionale. Iar educaţia în folosul neamului, pentru dezvoltarea egală şi liberă a acestuia, era obiectiv chemată să facă apel la rădăcinile şi nobleţea spiţei. Atestatul latin al limbii române dobîndeşte astfel o însemnătate programatică şi el va fi utilizat cu stăruinţă şi succes în favoarea organizării şcolilor în limba română.

Ca reprezentanţi ai filosofiei luminilor, ale cărei orientări uneori le premerg, alteori le conferă o puternică coloratură autohtonă, ei cultivă consecvent *raţionalismul*. Din perspectiva lui acuză superstiţiile şi prejudecăţile, dintre care nu puţine pecetluiau eforturile individuale de formare ale tinerilor sau adulţilor. Şi aşa cum în scrierile lor filosofice, dreptului divin i se preferă cel natural, formarea omului este concepută ca depinzînd *şi* de el însuşi, ideile moderne ale autoeducaţiei şi educaţiei permanente înscriindu-se astfel ca elemente organic integrate filosofiei Şcolii ardelene.

Mergînd pe acest drum, Samuil Micu, în *Logica* sa, cînd analizează prejudecăţile specifice Prunciei, Juniei, Bărbăţiei şi Bătrîneţelor, avansează „învăţătura", sfatul cartezian „ca pricinile, pentru ce fieştecare spunere o ţinem adevărată sau neadevărată, mai chiar şi mai desfăcut, şi mai dezvolt, şi mai pre amăruntul să le ispitim, şi să le cercăm şi nu îndată să judecăm, ci puţintel să aşteptăm avînd îndoială, pînă ce cu bună trezvire şi luare aminte vom cugeta, ca aşa cu cunoştinţă adevărată să fim..." [10]. Şi tot astfel, în *Legile Firei, Ithica şi Politica sau Filosofia cea lucrătoare*, Clain fixează un cadru normativ din care să rezulte „legile după care trebuie oamenii să-şi întocmească lucrările, faptele şi obiceaiurile sau năravurile sale", „porunci cum să-şi îndrepteze omul voia, ca să aleagă binele şi să se ferească de rău", urmînd ca toate aceste legi şi porunci care alcătuiesc filosofia cea lucrătoare „să fie luate din firea omului". În temeiul firii, copiii trebuie crescuţi „nu prea gingaş şi moale", ci „întru toate cumpătaţi", izvorul virtuţilor etice fiind identificat adesea în „stăpînirea şi stîmpărarea patimilor", în „înfrînare sau cumpăt", în „cuviinţă sau cumpătare". Pînă şi strîmbătăţile şi relele sînt recomandate a fi luate „blînd şi lin", căci „muieresc este a să aprinde cu mînia". Ideea de echilibru, de cumpătare, care tutelează multe dintre învăţă-

[10] Samoil Clain, *Logica*, Crăiasca Tipografie, Buda, 1799, p. 131. (După : Lucian Blaga, *Gîndirea românească...*, ed. cit. p. 145).

turile astfel elaborate, pledează, așadar, pentru rațiunea mereu trează și pentru un comportament supus în permanență rigorii autocontrolului, perfecționării.

În virtutea aceleiași firi „care poftește... cu mult mai tare și mai strîns de la oameni decît de la dobitoace", Petru Maior vorbește de „datoria firească" a părinților, în raport de „datoria politicească" a școlii, subliniind cu acest prilej importanța, adesea de neînlocuit, *a educației în familie* și, totodată, imperativul convergenței tuturor eforturilor în realizarea unei temeinice educații naționale. Întrucît autorul *Istoriei pentru începutul românilor în Dachia* nu uită nici o clipă că tot ceea ce gîndește și înfăptuiește are drept mare și cuprinzător obiectiv formarea și maturizarea conștiinței naționale a poporului român. Fizionomia specifică a Școlii ardelene, purtînd amprenta unor adversități inimaginabile astăzi, liantul spiritual propriu membrilor săi, ascendentul lor moral și nu mai puțin capacitatea aceea unică de a transforma situațiile aproape fără ieșire în puternice arme proprii de luptă se explică în mare parte prin raportare la acest obiectiv fundamental.

Din moștenirea Școlii ardelene dăinuie în gîndirea pedagogică, dar mai ales în practica școlii românești o seamă de caracteristici care-i sporesc considerabil învățămîntului valoarea socială și națională. Să amintim mai întîi *înclinarea către evidențierea temeiurilor, a începuturilor,* în legătură cu care Lucian Blaga observă undeva că Șincai, dar mai ales Samuil Micu se regăsesc în pasiunea lui Goethe pentru căutarea fenomenelor originare ; de aici capacitatea școlii românești de a se adapta și, în unele privințe, de a premerge ritmurile vieții sociale, spre a-i pregăti mai bine dezvoltarea. Să reținem, de asemenea, *spiritul de solidaritate,* de complinire a eforturilor care, între altele, apropie școala de familie și, în bună tradiție românească, îi împrumută învățăturii o ambianță familială. Un asemenea spirit a făcut din Școala ardeleană o mare *pleiadă* de educatori care, pe temeiul particularităților individuale, instituie conlucrarea organică într-o continuitate neîntreruptă. Talentele și energiile, atît de diferențiat manifestate în multiple sfere de activitate, cunosc un unic sens și o singură finalitate. „Ceea ce dă un caracter deosebit acestei epoci este faptul că toți care au scris în acest timp au urmărit o singură țintă, au avut în vedere triumful aceleiași idei și au dat un exemplu rar de solidaritate intelectuală". [11] Fără o asemenea solidaritate excepțională, acțiunile decisive pentru dezvoltarea învățămîntului în limba națională și, implicit, pentru probarea

[11] Ovid Densusianu, *Literatura română modernă,* vol. I, ediția a treia, București, Edit. Libr. „Universala", 1929, p. 3.

incontestabilă a caracterului romanic al acesteia, nu s-ar fi putut încheia. *Vestitul Lexicon româno-latino-ungaro-german* (Buda, 1825) a fost inițiat, continuat, terminat și tipărit cu participarea unei întregi generații [12].

Dar cel mai înalt exemplu de colaborare și solidaritate se leagă de acțiunea politică în jurul celebrului *Supplex Libellus Valachorum*, cu implicații atît de profunde inclusiv în destinul învățămîntului [13] românesc. Intelectualii Transilvaniei participă integral la acțiunea Supplex-ului. Samuil Micu deține un loc important în argumentarea memoriului. Șincai nu numai că participă la redactarea acestuia, dar cînd denigratorii critică pe un ton insultător legitimitatea revendicărilor românești, el le răspunde printr-o virulentă anticritică, după care îndură arestul și bătăile prefectului comitatului Alba. Budai-Deleanu lipsește „nemotivat" de la postul său din Lwow tocmai în perioada cînd este redactat Supplex-ul, iar cercetări mai noi îi atribuie un nou „supplex" [14]. În scopul unei acțiuni de și mai mare anvergură, Petru Maior militează cu acest prilej pentru unirea mișcării politice a tuturor românilor, fără deosebire de confesiune. Și, întrucît corifeii Școlii ardelene „nu cereau de la știință numai probe, ci și învățături" [15], raționalismul lor avea să-și pună puternic amprenta și asupra structurii învățămîntului, concepută tot mai mult și cu rezultate din ce în ce mai bune ca o *sinteză* între instrucție și educație, între informativ și formativ, între tradiție și inovație.

Vine apoi o anume *vocație de ctitor*; cînd aceasta s-a păstrat în orizontul bunului-simț, al creației temeinice și n-a devenit o manieră, școala românească a reușit într-un timp istoric relativ scurt să pătrundă în cea mai mică localitate, devenind emblema aspirațiilor populare. Sub impulsul acestei chemări, învățămîntul a ctitorit conștiința mai multor generații de oameni integrali, militanți ai idealurilor naționale, cu o gîndire profundă și larg cuprinzătoare.

Și astăzi *misionarismul* transilvan intră în însăși rațiunea de a fi a școlii. Școala ardeleană preia și întărește convingerea cu privire la destinul, la rolul specific al națiunii noastre în lume, din care Bălcescu, Kogălniceanu, Eminescu sau Iorga au făcut crezul luptei lor. Această convingere stă la baza educației patriotice din întregul

[12] Ion Lungu, *Școala ardeleană...*, ed. cit., p. 108.
[13] Acad. D. Prodan, *Supplex...*, ed. cit., p. 189—199.
[14] D. Prodan, *Încă un „Supplex Libellus" românesc*, 1804, Editura Dacia, Cluj, 1970.
[15] Ovid Densusianu, *Literatura română modernă*, vol. I, ed. cit., p. 8.

învățămînt și ea a constituit de-a lungul timpului sursă de încredere în rodnicia educației.

Și o altă trăsătură : *școala ca factor de iradiere culturală,* a cărei influență să se exercite și dincolo de zidurile ei. Identificăm aici izvoarele unora dintre legiuirile lui Haret și rădăcina concepției ca instituția de învățămînt să nu fie asociată unei enclave, cu metode și procedee sofisticat scolastice, ci unui organism natural, dinamic și întreprinzător [16], în cuprinsul căruia spontaneitatea și rigoarea să rodească bogat.

În ascendența Școlii ardelene se situează, de asemenea, nu puține dintre acțiunile de *laicizare* și cu un pronunțat caracter *democratic,* pe care învățămîntul românesc le-a înregistrat pînă în secolul nostru. Dacă dintre toate aceste urmări n-am aminti decît îmbogățirea școlii sub raport profesional, practic, și tot ar fi elocvent pentru ceea ce a însemnat și continuă să însemne Școala ardeleană în dezvoltarea învățămîntului nostru național.

VI. ÎNCEPUTURILE ÎNVĂȚĂMÎNTULUI NAȚIONAL

Școala ardeleană este creatoarea învățămîntului modern pentru toți românii, realitate cu atît mai remarcabilă cu cît în Muntenia și Moldova sfîrșitului de secol al XVIII-lea și începutului celui de al XIX-lea, stările oficiale de lucruri nu erau favorabile acestei consacrări istorice. Puternica influență grecească, corolar al domniilor fanariote, nu avea prea multe puncte comune cu Renașterea ardeleană. Este adevărat că prin această influență, în Principate începe să fie resimțită cultura modernă, occidentală, întrucît pentru țările răsăritene, grecii ajung un fel de cartaginezi ai comerțului și finanței [1]. Dar expresia în care această cultură ajungea la noi și, drept urmare, asimilarea ei eclectică, nediferențiată favorizau mai curînd o modă, un climat cosmopolit și de înstrăinare a energiilor [2]. Lumi-

[16] Onisifor Ghibu, *Pentru o pedagogie românească,* Editura didactică și pedagogică, București, 1977, p. 325—333.

[1] D. Popovici, *Studii literare,* I, ediție îngrijită și note de I. Em. Petrescu, Editura Dacia, Cluj, 1972, p. 72.

[2] Semnificativ în acest sens ni se pare gestul învățatului mitropolit al Ungro-Vlahiei, Dositei Filitti, (vezi Const. C. Giurescu, *Țările Românești sprijinitoare ale învățămîntului din Peninsula Balcanică și Orientul Apropiat,* în vol. *Contribuții la istoria învățămîntului românesc,* București, Editura didactică și pedagogică, 1970, p. 7—18).

nismul apusean, bunăoară, pătruns în Muntenia și Moldova la început prin filieră greacă, a putut favoriza o gîndire critică, eliberată în bună parte de teologie și dogmatism, dar n-a putut conduce la organizarea unui tip de școală ca matcă a individualității noastre. În locul unui amplu proces social de modelare, pe care un asemenea tip de școală îl presupune și, la rîndu-i, îl amplifică, se realiza unul de imitație, care adîncea și mai mult prăpastia dintre pătura conducătoare feudală, cea mai permeabilă influențelor străine, și „prostimea" analfabetă. Atenuarea închistărilor teologice, dogmatice, deși de reală importanță în procesul general de laicizare a culturii, reprezenta numai o premisă pentru instituirea unui sistem modern de educație. Condiția împlinirii acestuia cerea, acum, în etapa destrămării feudalismului și a ridicării tot mai hotărîte a maselor împotriva exploatării, cultivarea și afirmarea prin școală a conștiinței naționale.

În schimb, se obțin primenirea totală a informațiilor, afirmarea spiritului enciclopedic cu accent pe valoarea științelor, ca și masiva pătrundere în Principate a literaturii occidentale. Epoca abundă în traduceri efectuate sau răspîndite pe teritoriul românesc, desigur, în limba greacă, apreciată tot mai mult, dar și cu o insistență tot mai ostilă altor culturi și limbi naționale, drept limbă universală. Așa se și explică mozaicul, în cel mai autentic stil oriental, alcătuit din greci care scriu în limba lor despre lucrurile românești, din români care scriu în grecește istoria țării lor sau a Europei, din români care scriu după moda grecească opere românești ș.a.m.d. [3], mai ales că boierii „Daciei" păreau deplin cîștigați pentru opera de elenizare [4].

Afirmarea spiritului enciclopedic, metamorfozat însă în limba greacă, se resimte inclusiv în reformele învățămîntului pe care domnitorii Grigore Alexandru Ghica și Alexandru Ipsilanti le efectuează în 1766 în Moldova și, respectiv, în 1776 în Țara Românească. Școlii domnești de la București, de pildă, hrisovul lui Alexandru Ipsilanti îi fixează o programă de studii, destul de avansată pentru acele vremuri, cuprinsă în cicluri de cîte 3 ani, dar scopul declarat al acestui act este consolidarea regimului feudal fanariot, prin accederea la învățătură exclusiv a fiilor de domn și de boieri „nu însă și fii de săteni cărora le este dat a se ocupa de agricultură și păstorie" [5]. Cu

[3] D. Popovici, *Studii literare*, I, ed. cit., cap. *Între Orient și Occident*, p. 143—183.
[4] N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, ed. cit., p. 77.
[5] *Istoria învățămîntului din România*, Compendiu, Editura didactică și pedagogică, București, 1971, p. 69—70.

această grijă pentru a nu se înstrăina „duhul epistimiilor" (științelor), Academiile domnești din București și Iași ridică învățămîntul grecesc pe cea mai înaltă culme. Sub domnia ultimilor fanarioți sînt aduși profesorii greci cei mai străluciți, dar și cu cele mai mari sacrificii bănești [6]. Și parcă spre ilustrarea statistică a acestor tendințe, ni s-au păstrat documente cu lefurile plătite dascălilor distribuiți într-o rigidă ierarhie : „Dascălul cel dintîi elinesc", de cinci ori mai scump decît „dascălul cel moldovenesc".

Starea morală a păturilor conducătoare feudale atestă, de asemenea, un grad înalt de alienare, concretizat într-un levantinism cinic, cu atît mai degradant cu cît se desfășura pe fondul unei abulii înfricoșătoare, cu un eșafodaj „educativ" întemeiat pe senzualismul forțat atribuit mitologiei grecești și pe falsitate sentimentală. Pilda curții fanariote se răspîndea larg în jur.

În acest mediu descinde Gheorghe Lazăr și opera lui, de întemeietor al învățămîntului național în Țara Românească, se cere a fi permanent raportată acestei stări de lucruri. Vom înțelege astfel că, dacă, într-adevăr, școala lui, cum s-a spus, n-a adus dintr-o dată o sporire a nivelului cultural față de ceea ce oferea Academia domnească, Lazăr aducea cu sine din Transilvania un mare ideal național, în ale cărui orizonturi, valoarea modelatoare a operei sale devenea excepțională. Din acest punct de vedere, acțiunea lui Gheorghe Lazăr a fost și rămîne un argument de seamă în favoarea ideii, de elementar bun simț dar, din păcate, nu rareori ignorată, că rosturile școlii nu se epuizează cu volumul și noutatea informațiilor difuzate. Acțiunea ei, spre a se situa continuu în linia progresului, se cere integrată idealului fiecărei epoci istorice. Așa se și explică aprecierea elogioasă pe care Marx a dat-o lui Gheorghe Lazăr și operei sale [7]. După cum, tot astfel, valoarea unui mare dascăl se definește implicit prin puterea sa anticipativă, prin capacitatea sa de a „vedea" viitorul și prin voința de a se consacra pregătirii acestuia, întreținînd flacăra unei nobile emulații.

E adevărat, lupta împotriva grecizării fusese aprinsă în Țara Românească mult înaintea venirii lui Lazăr. De asemenea, învățămîntul în limba română avea aici bogate tradiții, chiar dacă acestea se sprijineau pe școli mărunte, organizate mai ales pe lîngă biserici, cu dascăli modești ca pregătire, precum Chiosea, Chiriță, Stan, amintiți de Ion Ghica într-o splendidă evocare, dar care „își făceau

[6] N. Iorga, *Introducerea științelor în învățămîntul românesc*, București, 1919, p. 23 și, respectiv, *Istoria învățămîntului românesc*, ed. cit., p. 77.
[7] K. Marx, *Însemnări despre români*, București, Editura Academiei, 1964, p. 116.

cu sfințenie datoria, fără să aibă *cunoștință* (subl. n.) de binele ce făceau țării lor". Sosirea lui Lazăr este un factor catalizator în tot acest proces. Pledoaria lui în fața Divanului în favoarea predării filosofiei și a științelor înalte în limba română marca nu numai integrarea în spiritul vremii și al locurilor unde un Constantin Bălăceanu, un Iordache Golescu, efori ai învățămîntului, sau un Iancu Văcărescu combăteau vehement ostilitatea Academiei grecești manifestată astfel încît „poporul românesc să nu ajungă la stare mai bună, propășind, și să nu se împodobească și dînsul cu luminile adevărului și ale desăvîrșitei conștiințe, în patria sa". Prin venirea marelui ardelean, acțiunea antielenizantă, difuză, spontană și inegală în manifestările ei de pînă atunci, dobîndește sensul programatic și finalitatea concretă a unei sinteze culturale românești.

De altfel, oricît de palide, primele încercări de acest gen ajunseseră în Principate, sub influența Renașterii ardelene, tot prin filieră școlară. Înainte ca Gheorghe Lazăr să fi „descălecat" la București, *Gramatica românească* a lui Radu Tempea, tipărită în 1797 în centrul ortodox al Sibiului, începuse să-și exercite influența. *Observații de limbă românească* ale bănățeanului Paul Iorgovici, cu demonstrarea originii latine a limbii române și cu micul tratat de educație de la sfîrșit, intitulat *Reflexii despre starea românilor*, vor fi atît de bine primite în Muntenia încît, mai tîrziu, Eliade le va da o nouă ediție în *Curier de ambe sexe*. Programul educativ al lui Constantin Diaconovici-Loga, din *Chemarea la tipărirea cărților românești pentru îndreptarea tinerilor*, deși apare după ce Lazăr ajunge la București, acționează, de asemenea, ca un ambasador al ideilor noi în școala nouă, școală de sine stătătoare, pusă în slujba marilor idealuri ale poporului român, pentru cauza căruia înțelegea să lupte valorificînd tot ce era folositor de pretutindeni.

În această perspectivă, „modelul" educațional urmat de Lazăr în aplicarea ideilor sale dobîndește semnificații specifice. Chiar dacă programul său prezintă unele similitudini cu *Norma regia* austriacă, sau cu Academia grecească, despre care se știe că, la rîndu-i, avea ca model universitățile italiene, chiar dacă introducerea în primele clase a elementelor de lectură, caligrafie, ortografie, religie și aritmetică sau, în clasele superioare, a programului special de matematici pentru pregătirea inginerilor erau practici frecvente în vremea lui Lazăr, este limpede că originalitatea școlii sale tocmai prin aceasta se definește : *el a văzut dincolo de modele cerințele imediate și de perspectivă ale societății românești* cărora a încercat să le ofere *soluțiile cele mai bune*. Pentru aceasta și-a conceput școala ca un ciclu integral : un curs elementar, unul mediu, unul practic superior și unul cuprinzînd filosofia și dreptul.

O asemenea concluzie reiese și din analiza *Înștiințării* unde găsim în formă concentrată, cu o tensiune lăuntrică ce îi conservă încă prospețimea, întregul său crez social-politic, cristalizat prin îndelungi meditații asupra realităților românești : ascendența latină este evaluată ca *imperativ practic*, de renaștere prin *muncă* și prin *autoperfecționare morală*, iar acestea sînt condiționate — subliniază el — de existența școlii „mai de treabă", a unei „academii cu știință" funcționînd, firesc, „în limba maicii sale". Printr-un asemenea ciclu își definea crezul său revoluționar [8] acest fiu de țărani din Avrig, format în anii de luptă dură cu ostilitățile, de muncă aspră inclusiv pe terenul fixării terminologiei ce avea s-o folosească în predarea trigonometriei, aritmeticii și celorlalte științe necesare viitorilor ingineri hotarnici. În baza acestui crez, înțelegem de ce, în timp ce Nicolae Văcărescu rămîne departe de Tudor Vladimirescu, Lazăr se pune la dispoziția acestuia pentru emanciparea națională și socială a românilor „rupți, goli, amărîți și asemănați dobitoacelor, de tot căzuți în prăpastia orbirei, bine gătiți spre slujba vrăjmașului omenirii, răpitorul casei părintești". Stilul însuși amintește de Proclamația lui Tudor.

Fără să atingă culminația acestui spirit revoluționar, Asachi își va desfășura marea lui lucrare de reorganizare a învățămîntului din Moldova într-un climat dominat de reforme. Stadiul incipient de formare aici a burgheziei explică natura mai lentă a transformărilor în domeniul învățămîntului cărora, totuși, prin preocupările sale multilaterale, enciclopediste [9], prin receptivitatea la înnoirilor vremii, inclusiv la mesajul Renașterii ardelene, Asachi a reușit să le imprime un pronunțat caracter sistematic [10]. Începînd cu 1813, cînd cere să deschidă un curs de inginerie și hotărnicie pe care-l și inaugurează un an mai tîrziu la Academia domnească din Iași (în 1818 susține aici examen public de absolvire prima serie de ingineri pregătiți în limba română) nu există eveniment școlar în Moldova care să nu fie legat de numele lui Asachi, ajuns între timp referendar al Epitropiei învățăturilor publice. Reorganizarea Seminarului de la Socola, deschiderea în 1828 a Școlii Vasiliene, devenită în 1835 Academia Mihăileană, ca primă formă a Universității din Iași, înființarea în noiembrie 1836 a „Conservatorului filarmonic și dramatic", pentru pregătirea actorilor și muzicienilor cu care, de altfel, Asachi

[8] Vezi portretul lui Gheorghe Lazăr în N. Iorga, *Istoria învățămîntului românesc*, ed. cit., p. 85—86.

[9] E. Lovinescu, *Gh. Asachi — Viața și opera sa*, Editura Casei Școalelor, 1927, p. 236—238.

[10] N. C. Enescu, *Gheorghe Asachi organizatorul școlilor naționale din Moldova*, București, Editura didactică și pedagogică, 1962, p. 270—284.

va iniția întîiele reprezentații teatrale în românește, organizarea și buna funcționare a „școlilor publice", socotite ca „bun obștesc", cărora Asachi avea să le asigure sporirea conținutului laic și tehnico-aplicativ printr-un întreg sistem de regulamente, metodici, programe și manuale unitare, periodice, cărți de popularizare și o prodigioasă literatură pe teme pedagogice, sînt tot atîtea momente și direcții în care ideile sale despre educație și învățămînt se manifestă, contribuind la triumful definitiv al școlii naționale și la introducerea acesteia în ecuația noii epoci de cultură din istoria Moldovei.

Deși în istoria literară Asachi trece drept poetul care „a simțit unda clasicismului întîrziat"[11] și a fost „cu totul lipsit de idei literare"[12], în domeniul învățămîntului se arată a fi fost un cugetător îndrăzneț, cunoscător al sistemelor moderne de educație, pe care le judeca și le completa pe măsura nevoilor românești. Preocupările lui multilaterale i-au favorizat accesul la esența aplicativă a acestor sisteme, ferindu-l de enciclopedismul steril, ca și de tentația vulgarizării.

Valoarea socială a educației și, drept urmare, rolul fundamental al instituțiilor școlare, concepute ca sistem unitar, străduința ca accesul tinerei generații la învățătură să nu mai fie condiționat de stratificările sociale, simpatia și respectul lui pentru omul simplu („O, voi carii n-aveți stimă pentru omul umilit!") alcătuiesc convingeri constante, explicabile prin stările de lucruri în care trăia Asachi. În *Relație de starea învățăturilor publice în Moldova pe anul 1839—1840* înfățișează argumentele pentru care „modelurile clasice ale altor staturi" se cer riguros adaptate *trebuințelor țării*. În baza acestor argumente favorizează introducerea (1843) la Academia Mihăileană a cursului de economie politică a lui Ion Ghica și a celui de istorie națională a lui Kogălniceanu. Ia apoi atitudine fermă, „cu tot spiritul său guvernamental"[13] împotriva hotărîrii lui Mihai Sturza de a desființa „învățăturile înalte", adică Academia; militează, totodată, pentru valorificarea ideilor educaționale ale lui Cantemir; apără cu fermitate învățămîntul în limba națională, subliniind vocația tehnico-aplicativă a unei bune părți din școlile de atunci, în legătură cu care pledează pentru înființarea unui institut agronomic cu fermă model și pentru educarea tinerelor fete. Din păcate însă, această încredere în propriile-i idei, atît de fertilă în prima parte a activității întrucît l-a ferit de împrumuturi neasi-

[11] G. Călinescu, *Istoria literaturii române...*, ed. cit., p. 98.

[12] Șerban Cioculescu, Vladimir Streinu, Tudor Vianu, *Istoria literaturii române moderne*, București, Editura didactică și pedagogică, 1971, p. 23.

[13] E. Lovinescu, *Istoria civilizației române moderne*, Editura Științifică, București, 1972, p. 224.

milate și de oscilări, de tribulații mărunte în zona dezbaterilor terminologice, unde epoca a înregistrat multe victime, tocmai ea avea să-l conducă la sfîrșitul vieții spre izolarea de tinerele forțe intelectuale apărute în juru-i.

Acesta, la nivel individual. La nivelul istoriei însă, ideile înnoitoare venite de peste munți, potențate de acțiunea lui Lazăr și Asachi, găsesc în învățămînt terenul celor mai fertile afirmări și confirmări. Valoarea lor catalizatoare se manifestă cu deosebire în cazul lui Dinicu Golescu. Mereu frămîntat de ideea luminării prin școală a norodului[14], stimulat de fapta părintelui său (ctitor al celei dintîi școli din Golești), proiectează înființarea de școli normale în Craiova și în capitalele județelor și de școli primare la sate ; ca membru al Divanului domnesc semnează un hrisov pentru tipărirea cărților de școală ; la Brașov ia parte la înființarea unei societăți literare, în al cărei program — ca și în al celei din 1827 — prevederile de dezvoltare a învățămîntului au pondere și conținut avansat ; școala ca factor de luminare a poporului este deopotrivă sursă și paliativ al crizei sale de conștiință care l-a stăpînit după călătoria lui istorică. Pînă și în testamentul său alcătuit la 1825 este urmărit de gîndul de a face mai mult „pe seama învățăturii". Dar „fapta" se produce în 1826, și ea stă în nemijlocită legătură cu precedentul strălucit al lui Lazăr. Către această concluzie conduce întreaga lui *Înștiințare*. Ideile de „deșteptare" și „luminare", amintite aici, obiectivele de „bun patriot", „bun orășean", „bun părinte", puse pe seama învățăturii, caracterul „slobod, obștesc" atribuit școlii, „unde pot merge fiii nobleții, ai norodului și măcar robi", în sfîrșit, încredințarea conducerii școlii cu program „gimnasticesc" și „filozoficesc" ardeleanului Aaron Florian arată că fluxul înnoirilor de la Sf. Sava devenise ireversibil.

VII. GENERAȚIA ANULUI 1848 SAU SPIRITUL EDUCAȚIEI INTEGRALE

Generația revoluționarilor de la 1848 se definește ca o strălucită pleiadă de educatori, a doua, în ordine cronologică, după Școala

[14] George Fotino, *Școala din Golești* (1826), în culegerea de studii *Din istoria pedagogiei românești*, vol. II, București, Editura didactică și pedagogică, 1966, p. 215.

ardeleană, dar cea dintîi sub raportul acțiunii practice în favoarea învățămîntului. Contribuția ei la extinderea și diversificarea școlii românești moderne este hotărîtoare, iar solidaritatea membrilor săi pilduitoare.

Militantismul lor educațional sporește și mai mult sub semnul evenimentelor social-politice intervenite în destinul Principatelor române spre sfîrșitul primului pătrar din secolul trecut. Mișcarea lui Tudor, care zguduie profund ordinea feudală, lichidarea regimului fanariot și reinstaurarea domniilor pămîntene, impulsul dezvoltării capitaliste, ca urmare a Păcii de la Adrianopol solicitau istoriei românești un ritm cu totul nou și, evident, opțiuni dintre cele mai urgente. Cei mai mulți dintre revoluționarii români și-au trăit copilăria și adolescența în climatul social generat de aceste evenimente și în efervescența specifică școlilor lui Lazăr și Asachi, unde idealurile Școlii ardelene erau intens cultivate.

Regăsiți sub semnul *acțiunii* de mare anvergură, revoluționarii de la 1848 au înțeles că inițiativele lor, spre a-și găsi împlinirea, aveau nevoie de participarea *conștientă* a maselor. Ca și în cazul Școlii ardelene, *luminarea poporului* nu era văzută ca scop în sine, ci drept element de condiționare dialectică pentru realizarea conținutului social și național al programului de luptă. Din păcate, în lucrările de istorie a pedagogiei, asemenea opțiune a fost mai puțin analizată și, ca atare, interpretată unilateral, ca „influență iluministă", cînd de fapt aici găsim calea de înțelegere a *conținutului rațional* al unui complex de fenomene cu valențele lui românești de originalitate. Îndeosebi teza influenței lui Herder asupra gîndirii educaționale a revoluționarilor români de la 1848 se cere a fi analizată cu mai multă atenție. Neîndoielnic, *ideile* marelui gînditor german cu *privire la filosofia istoriei omenirii*, mai ales acelea care militau pentru dezvoltarea limbii și literaturii naționale, valorificarea folclorului, întemeierea societăților academice, au avut în țările din răsăritul Europei ecouri mult mai puternice decît în Apus. Dar fenomenul se explică, cel puțin în cazul nostru, îndeosebi prin natura problemelor și a schimbărilor profunde ce aveau loc în Țările Române. Luptele poporului român găseau în ideile herderiene o înaltă motivare filosofică, acestea fiind receptate ca un *nou argument* în favoarea unui proces în plină afirmare și ale cărui începuturi se situau cu sute de ani în urmă. De altfel, prin chiar natura lor, ideile herderiene nu puteau fi preluate sub o formă de împrumut, de imitație, ci se cereau a fi *re- create*. O spune chiar Herder în „Cuvîntările școlare" : „E o copilărie să te împodobești cu petice și cîrpe străine, cînd poți și trebuie să-ți faci un veștmînt întreg care să-ți aparțină și să se potrivească corpului tău. Este o nebunie să-ți scoți

ochii sau să-i strici pentru a învăța să privești prin ochelari străini"[1]. Și apoi, faptul că Ioan Maiorescu, de pildă, se ridica, într-o scrisoare din 1847, împotriva propunerii ca științele să fie predate în școală prin intermediul limbii franceze, invocînd patetic „numele naționalității" și „cauza limbii naționale"[2] poate fi pus oare pe seama influenței lui Herder, cînd istoria culturii românești înregistrase și *pînă atunci* asemenea demersuri ?

În timp ce în Apus, direcția de acțiune pentru educația publică, adeseori concepută în planul reformelor, pornea de la „monarhul luminat", în Țările Române ea se regăsea în *mersul revoluției*. Astfel încît Bălcescu putea defini un întreg program numai cu următoarele cuvinte : „Să luminăm poporul, să-l facem să simtă trebuința unirii, dacă vrem să facem o revoluție adevărat democratică", în timp ce pentru un exponent „fidel" al ideilor din epoca luminilor, obiectivele planului general de educație publică vizau îndeosebi morala și virtutea. „Luminile" se mulțumeau să afirme principiul după care rațiunea omenească este identică tuturor oamenilor, pe cîtă vreme punctul al 16-lea din Proclamația de la Islaz impunea „instrucție egală, întreagă pentru tot românul de amîndouă sexele". Să mai adăugăm că în timp ce mișcarea cunoscută sub numele de „Illuminismo" sau „Aufklärung" sfîrșea prin lansarea mitului cosmopolit, în Adunarea românească de la Blaj se stabilea cel mai strîns raport între propășirea unui popor și cucerirea, inclusiv pe calea armelor, a libertății sale sociale și naționale.

Este deci limpede că accentul pus de fruntașii generației de la 1848 pe educarea maselor exprimă *programul lor revoluționar* cu un hotărît caracter burghezo-democratic și național. Luminarea poporului, în această accepțiune, făcea trup comun cu acțiunea revoluționară conștientă din al cărei program nu lipseau emanciparea și împroprietărirea clăcașilor. Și dacă e adevărat că ei cereau de la școală mai mult decît aceasta ar fi putut da în condițiile de atunci[3], să nu uităm că tocmai această solicitudine impulsionează democratizarea învățămîntului, favorizează orientarea realist-științifică a acestuia, contribuie la întemeierea pedagogiei românești ș.a.m.d. De altfel, după ce Marx a fundamentat, în cea de a treia teză asupra lui Feuerbach, dialectica raportului dintre societate și educație, a devenit un adevăr cunoscut că educația nu este numai un *produs so-*

[1] Iohann Gottfried Herder, *Scrieri*, Editura Univers, București, 1973, p. 256.
[2] N. Bănescu și V. Mihăilescu, *Ioan Maiorescu*, București, 1912, p. 166.
[3] Ion Gh. Stanciu, *O istorie a pedagogiei universale și românești pînă la 1900*, ed. cit., p. 286.

cial, ci și o *forță propulsivă socială*, un *impuls social*. Scriitorii români din generația anului 1848 depășeau deci momentul iluminist, înscriindu-se, inclusiv prin concepția lor de luminare a poporului, pe o linie avansată de cugetare.

Marea tradiție românească în domeniul educației avea să-și găsească astfel, în perioada revoluționară de la 1848, o puternică afirmare. Acum sînt preluate, dezvoltate și nu o dată anticipate idei care-și vor afla consacrarea mult mai tîrziu în practica educațională. În perspectiva acestei tradiții, *conștiința unității tuturor românilor*, întărită prin imperativele momentului social-istoric, acționează ca o puternică forță modelatoare. *Fiecare* revoluționar lucrează în numele fraților săi din toate provinciile românești și *toți* se simt răspunzători de soarta fiecăruia. Cuvintele „Dacia" și „România" cunosc o largă circulație și, în acest climat, autohtonul „învățător" îl înlocuiește pe grecescul „dascăl". În *Dorințele partidei naționale din Moldova*, unirea este proclamată drept cheia de boltă a edificiului național. Strigătul Blajului „Noi vrem să ne unim cu țara!" străbate pretutindeni. „Poporul român, unic și indivizibil" este cel căruia i se adresează *Proclamația de la Islaz* și în numele căruia se emit decretele Revoluției în sprijinul învățămîntului pentru tot poporul și în limba poporului. Învățămîntul se alcătuiește astfel ca unul din domeniile în care obiectivele sociale și naționale ale Revoluției se întregesc, se susțin reciproc. În spiritul ideii că „Nația și graiul național sînt identice", acum se elaborează gramatici, dicționare, antologii destinate *tuturor* fiilor patriei. „Specificul național" începe să fie urmărit în planul formării noilor generații. „Protestația" lui Vasile Alecsandri, redactată în refugiul de la Brașov, împotriva faptului că Mihail Sturdza „a înăbușit pre cît a putut dezvoltarea învățăturilor în țeară", începe cu apelul „Fraților români din toată România". „Creșterea și mîntuirea fiilor săi" este scopul apelului patetic pe care Eliade îl adresează către „Toată România — întreagă: munteni, moldoveni, transilvăneni, bănățeni", iar *Gazeta de Transilvania* era concepută drept o „școală a toată Dacia".

Căci *optimismul lor pedagogic* este funciar, cu rădăcini umaniste adînci. Încrederea în școală, în învățătură atinge acum culminația, nu atît ca un reflex european, cît ca urmare a unei filosofii a omului, de sorginte populară, care, din secolele anterioare, cînd răzbătuse cu putere și metamorfozase pînă și unele dogme religioase, se dezvoltase neîntrerupt. Ideea de „ursită" — predeterminată, desigur, dar putînd fi „găsită", cunoscută și, ca atare, pusă măcar în parte de acord cu individualitatea fiecăruia, așadar chemată în sprijinul unității organice a comportamentului — va strălumina neîn-

cetat în istoria culturii noastre de pînă la 1848. Sub pana lui Eliade, ea va prezida însăşi definirea, uimitor de modernă, a scopului fundamental al educaţiei.

Rigoarea morală este o altă componentă a tradiţiei româneşti de educaţie, pe care însă revoluţionarii de la 1848 o laicizează, îi împrumută un sens militant, situînd-o printre condiţiile creaţiei sociale. Rectitudinea morală, comportamentul exemplar, gata de orice sacrificiu din devotament faţă de cauza naţională, spiritul de solidaritate şi acel altruism generos ce i-au caracterizat pe cei mai mulţi introduceau în ecuaţia educaţiei tot atîtea elemente care îi atenuau compartimentările rigide şi, în buna tradiţie a lui Cantemir, îi împrumutau mijloace variate de influenţă. Ca urmare, educaţia morală este concepută ca o componentă organic integrată celei intelectuale şi fizice. Şi dacă o asemenea viziune, poate încă prea puţin diferenţiată, explică de ce nu apar acum lucrări de tehnică pedagogică [4], este limpede că tocmai această „nespecializare" le-au întărit vocaţia de *ctitori*, pe care paşoptiştii şi-o îndeplinesc în tot ce ţine de educaţie şi învăţămînt, pregătind, inclusiv prin „romantismul lor pedagogic", acumularea unor mari energii din care, între altele, va răsări legiferarea şcolară de la 1864, cu prevederi printre cele mai avansate din lume. De altfel, prin chiar faptul că cei mai mulţi dintre revoluţionari erau scriitori, filologi, pictori, istorici, se reedita sincretismul educaţional originar al culturii noastre, fireşte, la o scară a valorilor şi cu mijloace mai avansate, asigurîndu-i gîndirii pedagogice un accentuat specific naţional şi întărind astfel comandamentul sintezei, în vigoare şi astăzi.

Căci ei aveau intuiţia admirabilă că pentru a satisface necesităţile acute, stringente ale învăţămîntului românesc, trebuiau să acţioneze într-o largă perspectivă social-istorică, aşa cum reiese din documentele revoluţiei cu privire la orientarea, conţinutul şi metodologia specifică şcolii româneşti de toate gradele. Mai întîi au proclamat *democratizarea* largă a învăţămîntului şi au acţionat consecvent în sprijinul ei. Conceptul de *educaţie a poporului* este frecvent utilizat ca motivare a gratuităţii, răspîndirii învăţămîntului în toate judeţele şi deschiderii sale spre păturile sărace. În atmosfera de ostracizare a şcolii, specifică legiferărilor din 1847, decretarea unei „învăţături pentru toţi egală, progresivă, integrală pe cît va fi cu putinţă, după facultăţile fiecăruia şi fără nici o plată", laolaltă cu protestul „asupra măsurilor arbitrare şi nelegiuite de a se pune o taxă la învăţătură, de la care săracul, orfanul, fiul văduvei e scos

[4] Stanciu Stoian, *Ideile pedagogice şi şcolare ale generaţiei de la 1848*, Bucureşti, 1948, p. 8 şi 13.

afară"[5] și, în virtutea acestor principii, prevederea înscrisă în *Proclamația de la Islaz* de a se înființa o rețea completă de învățămînt — superior, liceal, normal și începător „în fiecare sat" — reprezentau saltul, cu adevărat revoluționar, într-o nouă perioadă istorică.

Nu era însă singurul ; *orientarea științific-realistă*, imprimată inclusiv școlilor rurale, constituia cu atît mai mult, după predominanța gramaticală, în mare parte formală, pe care o impusese epoca fanariotă, o premisă esențială a educației armonioase și, totodată, un factor de progres economic și social, așa cum aveau mulți s-o arate, de la Ion Ghica în 1844, pînă la Eliade Rădulescu în etapa postrevoluționară. Vine apoi imperativul *educării egale pe sexe*, cu corelativul său firesc, educația care să includă permanent familia în sfera ei de influență. Pentru Dinicu Golescu, dar mai ales pentru revoluționarii de la 1848, între care Eliade, Bălcescu, Bolliac, Barițiu ș.a., pregătirea pentru viața socială a fetelor și femeilor constituie o temă predilectă și, prin conținutul ei, mult avansată. Și aici, ca și în multe alte privințe, au fost depistate ecouri din concepția lui J. J. Rousseau, a lui Condorcet sau a socialiștilor utopici[6], dar forma de receptare și mai ales conversiunea acestor influențe ideologice în *acțiuni practice* integrate realităților românești atestă o dată mai mult capacitatea de sinteză și, deci, unitatea gîndirii pedagogice a pașoptiștilor.

Iar gradul unei asemenea integrări rezultă inclusiv din ansamblul metodelor educative preconizate sau aplicate în epoca pașoptistă ; chiar de sînt împrumutate din sistemele pedagogiei universale, aceste metode sînt recreate prin sensurile noi și bogăția de semnificații ce li se atribuie. Pretutindeni, de pildă, se străvede grija pentru *accesibilitate* care, în gîndirea pedagogică a generației de la 1848, se bucură de o atenție deosebită. Accesibilitatea în predare avea un sens politic, fiind concepută și aplicată ca un corelativ al accesibilității în sistemul complet, unitar și gratuit de învățămînt preconizat de revoluționari, așadar, în ultimă analiză, ca o condiție a învățămîntului democratic și național. Or, tocmai în această perspectivă, mult mai largă, mai bogată în semnificații sociale decît cea a „economiei de mijloace, de timp și de eforturi din partea educatorului", sub care era consacrată, a fost preluată și aplicată *metoda lancasteriană*. Eliade adaptează tabelele „de împrumutată în-

[5] *Anul 1848 în Principatele Române*, Acte și documente, tom I, București, 1902, p. 494.

[6] Radu Tomoioagă, *Ion Eliade Rădulescu*, în culegerea de studii *Din istoria pedagogiei românești*, vol. III, București, 1967, p. 35 (studiu reprodus, cu unele adăugiri, și în volumul *Personalități și tendințe în perioada pașoptistă*, București, 1976, p. 82—160).

vățătură" prin simplificarea alfabetului după sistemul aplicat în gramatica sa. Accesul la izvoarele educației avea să prezideze, de altfel, cele mai multe dintre traducerile preconizate sau efectuate[7] în cadrul vestitei sale Biblioteci universale, căreia, spre a-i deschide calea, pictorul Negulici alcătuise el însuși un *Plan de mică bibliotecă* „pentru educația omului de toate clasele mirene și eclesiastice și pentru ambele sexe, începînd de la vîrsta copilăriei și pînă la vîrsta coaptă". Grija pentru accesibilitate l-a călăuzit pe Eliade și în preconizarea principiului intuiției, a metodei inductive sau, cum însuși spune, a „metodului analitic". Acest principiu care postulează învățatul de la cunoscut la necunoscut, de la particular la general, de la concret la abstract, stă la baza gramaticii sale, fiind preluat din filosoful francez Condillac. Dar Eliade „a reținut din Condillac partea cea mai rațională a doctrinei acestuia, însușindu-și în locul metafizicii sale, pedagogia sa"[8]. Deși Condillac recomanda să se meargă numai de la cunoscut la necunoscut, Eliade Rădulescu preconizează să se meargă și de la simplu la complex. Cu lipsa prejudecăților, ce-i era specifică, Bălcescu însuși, care și sub raportul radicalizării ideilor despre educație și învățămînt reprezintă sufletul Revoluției de la 1848, elaborează o prelucrare după broșura lui Charles Renouvier, „potrivit cu tendințele și trebuințele poporului român".

Hotărîți să-i imprime învățămîntului românesc din toate provinciile un conținut și o structură moderne, pentru ca ulterior să poată fi unificate mai ușor, scriitorii generației de la 1848 elaborează planuri și programe școlare, adaptează sau alcătuiesc tratate, manuale și cărți în care fixează terminologia științifică. În locul vechilor prevederi referitoare la scrierea și citirea după ceaslov sau al socotitului empiric și primitiv, disciplinele de sine stătătoare ca istoria, geografia, matematica, fizica, chimia, economia, dreptul etc. pătrund masiv în școli și, nu o dată, în rîndurile publicului larg, inclusiv ale oștirii, de educarea căreia pașoptiștii sînt mult preocupați. Îmbunătățirea învățămîntului este urmărită sincronic și diacronic, scop în care apar preocupări pentru a se asigura conduita unitară a tuturor educatorilor, continuitatea în predare și coordonarea disciplinelor școlare în succesiunea logică a ciclurilor de învățămînt ș.a.m.d. Lupta se duce și pentru construirea de localuri adecvate, bine înzestrate inclusiv cu material didactic.

[7] G. Călinescu, *I. Eliade Rădulescu și școala sa*, București, Editura tineretului, 1966, p. 39.

[8] Pompiliu Eliade, *Histoire de l'ésprit publique en Roumanie au dix-neuvième siècle*, Tome premier (1821—1828), Paris, 1905, p. 346.

Din toate aceste caracteristici, corelate cu ideile pe care revoluţionarii le avansează în acest sens, poate fi reconstituit tipul uman pentru formarea şi afirmarea căruia ei înţelegeau să-şi concentreze toate eforturile : este omul multilateral pregătit, cu o instrucţie şi educaţie complete, armonioase, temeinice, care să-i ofere libertatea de a se manifesta ca patriot, cetăţean entuziast, solidar, omenos, urînd nedreptatea. Aşadar, *omul integral,* omul dezvoltat potrivit tuturor facultăţilor sale care, în concepţia paşoptiştilor, erau adesea nelimitate. Iar concepţia despre o educaţie multilaterală, armonioasă, o educaţie integrală avea la bază un efort de sinteză, aşadar era prin ea însăşi o concepţie laică.

VIII. ŞCOALA ŞI SPIRITUL DE RENOVARE AL MARILOR NOŞTRI CLASICI

Unirea Principatelor Române a adus cu sine, în cadrul acţiunilor legislative de fundamentare a vieţii social-economice şi culturale unificate, o nouă lege a învăţămîntului, promulgată la 25 noiembrie 1864. Baza ideologică a acestei legi a constituit-o programul Revoluţiei de la 1848 ; de aceea prevederile sale depăşeau, prin democratismul lor, nu numai legislaţia şcolară existentă anterior în Muntenia sau Moldova, ci şi cele mai multe dintre legislaţiile Europei. La data proclamării în România a obligativităţii învăţămîntului, aceasta *nu era încă* statuată în Ungaria (1868), Anglia (1870), Elveţia (1874), Bulgaria (1879), Franţa şi Serbia (1882). Dezideratele erau, aşadar, ample, clare şi concrete. Dar împlinirea lor se realizează într-un ritm lent, în epoca de după 1866, cînd dezvoltarea capitalistă se efectuează pe fondul unor rămăşiţe feudale, iar contradicţiile rezultate de aici, deşi specifice unui asemenea proces de dezvoltare, au putut fi lesne interpretate drept consecinţe ale unor împrumuturi formale, neasimilate, efectuate de aiurea. (Fireşte, o asemenea apreciere nu include Transilvania unde niciodată, pînă la unirea din 1918, şcolile româneşti nu s-au putut dezvolta nestingherite.) Cu toate acestea, marii creatori de literatură de după 1870 au, în concepţia lor despre educaţie şi învăţămînt, convingerea fermă a necesităţii şi, mai ales, a perfecţionării şcolilor. Critica lor, oricît de virulentă, are un sens pozitiv ; atacă discrepanţa dintre ceea ce *trebuie* să fie o asemenea instituţie şi ceea ce este, aşadar abaterile de la normele existenţei fireşti ; recomandările formulate cu acest prilej vizează mai totdeauna mijloace de

îndreptare, adeseori cu caracter profilactic, și nu pun niciodată la îndoială rațiunea de a exista a școlii.

Că marii noștri scriitori vizau o critică de regenerare reiese limpede mai întîi din faptul că acum, prin ideile pe care ei le dezvoltă, se adîncește motivarea social-istorică și filosofică a învățămîntului românesc. Atitudinea lui Eminescu este exemplară și din acest punct de vedere. Situînd școala națională la baza dezvoltării organice a României moderne, el efectuează cea mai adîncă analiză a stării reale a învățămîntului românesc din secolul al XIX-lea, conferind astfel transformărilor pe care le solicită, adesea cu un *caracter revoluționar*, o justificare istorică incontestabilă. Firește, în scrisul său, corelația faptelor este atît de naturală, argumentația atît de vie, dialectica atît de strînsă încît construcția ideilor dă impresia unei singure lespezi, dar tocmai „simplitatea" și claritatea atitudinii ca atare, sinonimă bunului-simț [1], atestă, în legătură cu un fenomen atît de complex și de contradictoriu, cum se înfățișa învățămîntul atunci, o concepție și o contribuție superioare. De aceea concluziile sale au putut fi pînă astăzi dezbătute, dar niciodată contestate. „Impresia generală care mi-au făcut-o școalele rurale din acest județ a fost rea — arată el într-un raport adresat ministrului la 5 septembrie 1875. Pretutindenea frecvența mică și incuria administrativă mare, pretutindene sărăcia muncitorului agricol, mortalitatea adesea înspăimîntătoare, greutățile publice și angajamentele de muncă născute din aceste greutăți aproape insuportabile. Atît mediul social cît și administrația fac ca școala să fie aproape un lucru de prisos. Nu cutez încă a mă pronunța asupra cauzelor acestei stări de lucruri, însă cred de pe acuma că ea nu se poate schimba decît prin un alt sistem de dări și prin organizarea mai liberă a muncii". Iar „un alt sistem de dări" și „organizarea mai liberă a muncii" trebuiau să conducă implicit la suplinirea „lipsei absolute de mijloace pedagogice", la alegerea subprefecților dintre „oameni care să știe administrație, finanțe și economie politică", la transformarea învățătorilor în pedagogi ș.a.m.d.

Personalitatea educatorului este pusă firesc la temelia întregului proces de modernizare a învățămîntului. Discrepanțele dintre principiile de înnoire și eventuala incapacitate a celor chemați să le aplice în „marginile firii" sînt urmărite sau intuite în toate devenirile lor sociale, intelectuale, morale, psihologice, pe parcursul mai multor zeci de ani, la capătul căruia Eminescu întrevede proporțiile unei posibile drame naționale dacă asemenea discrepanțe nu vor dispărea. *Viitorul* este astfel și aici — ca și în critica desfiin-

[1] G. Călinescu, *Opere 13*, București, Editura Minerva, 1970, p. 223.

țării școlilor rurale, ori a învățămîntului bazat exclusiv pe memorizare, ca și în reliefarea valențelor formative proprii clasicismului antic, sau în disocierile, profund moderne, dintre educație și instrucție — asociat *imperativului dezvoltării,* și statuat astfel ca punct esențial de referință al unei *filosofii a educației,* iar școala și realitățile ei înconjurătoare devin temelia sociologică a acesteia. Intuind, parcă, mărginite, dar posibile reproșuri, referitoare la orientarea acestei filosofii, precizează el însuși : „Dacă ne place uneori a cita pe unii din Domnii cei vechi, nu zicem cu asta că vremea lor se mai poate întoarce... Nu restabilirea trecutului, stabilirea unei stări de lucruri oneste și sobre, iată ținta la care se mărginește oricine din noi". Iar starea de lucruri onestă și sobră în domeniul învățămîntului însemna ridicarea școlii românești de pretutindeni la rangul unei adevărate instituții de educație și cultură, tutelată de marile idealuri ale poporului român și care să beneficieze de toate mijloacele necesare cultivării personalității tinerelor generații.

Școala românească este astfel evaluată acum în cea mai cuprinzătoare perspectivă socială și în legătură organică cu destinul poporului român. Rareori fusese investită cu sarcini atît de mărețe în pregătirea multilaterală a individului. Mai mult decît oricare dintre specialiștii timpului, Eminescu judeca școala în conexiunile ei sociale multiple, în funcțiunile ei unitare și în consecințele infinitezimale asupra procesului de formare a personalității, mergînd pînă la nucleul inanalizabil al unor stări sufletești, a căror observație din perspectiva psihologiei pedagogice îi prilejuiește pagini unice ca interes științific și delectare intelectuală. În acest sistem organic de aprecieri și cu o asemenea forță de analiză, calitățile și defectele școlii aproape că încetează de a mai fi strict localizate, dialectica sub care sînt evaluate ni le înfățișează ca fiind posibile oricînd și oriunde. Decisive sînt condiționările social-istorice și psihologice, pentru a căror optimizare Eminescu a luptat fără răgaz elaborînd idei a căror deplină asimilare rămîne încă în sarcina viitorului.

Scopurile concrete atribuite școlii, complexitatea și mai ales urgența lor ilustrează, de asemenea, sensul pozitiv al criticilor formulate de scriitorii noștri clasici. Desigur, credința că școala putea îndrepta toate relele era o iluzie, dar și pînă o asemenea iluzie atestă faptul că ideile despre educație și învățămînt se ramifică și pătrund acum pretutindeni, intră în alcătuirea rațiunii de a fi a marilor și micilor colectivități, absorbind în înțelesul lor o substanță socială profundă. Chiar și curentele literare includ interesul față de școală în peisajul lor conceptual și artistic prin care încep să se

autodefinească, iar sinteza dintre instrucţie şi educaţie este concepută şi, evident, aplicată adesea ca profilaxie socială.

Pentru că intervenţia şcolii este cerută frecvent în epocă nu numai în combaterea, ci mai ales în *preîntîmpinarea* unui rău social. Împotriva unei posibile germanizări a societăţii noastre „prin introducerea unei educaţiuni nemţeşti", Hasdeu proclamă ca antidot patriotismul, întemeiat pe efortul ca naţiunea „să fie puternică şi respectată, ca limba ei să excite admiraţiunea popoarelor prin tezaure de geniu". Iar patriotismul e văzut ca scop major al instrucţiunii publice, tocmai pentru că aceasta „e temelia dezvoltării naţionale". Cîtă vreme funcţionează mecanismul acestor corelaţii fireşti n-avem de ce să ne temem în faţa viitorului, întrucît mai „lesne vor ajunge chiar dumnealor (consilierii tronului n.n.) a se românizа, ceea ce-i atît de greu, decît să se germanizeze vreodată România". După ce în *1907*, critica învăţămîntului atinge, poate, cea mai înaltă vehemenţă, şcoala fiind socotită „un canal de scurgere a poftelor de întîietate între cetăţeni", I. L. Caragiale va spune în 1910 : „Şcoala românească, fără să ne lăudăm, este, despre partea corpului didactic, excelentă ; dar dacă nu dă încă, nici ca şcoală propriu-zis, roadele cuvenite, nu este ea de vină", ci „piedicile ce i le pune societatea". Credinţă sinceră din care se subînţelege şi soluţia, pe linia gîndirii eminesciene. Vlahuţă vede scopurile şcolii în a preîntîmpina „moliciunea de voinţă, tînjirea morală şi descurajarea maladivă", adică „a dezvolta sentimentul de cinste, dragoste de muncă, entuziasmul şi bărbăţia demnă a luptătorilor de mîine", biciuind, inclusiv cu mijloace artistice, tot ceea ce se opune acestor scopuri.

Scopul, natura şi mijloacele educaţiei [2] sînt cele trei elemente pe baza cărora Slavici dezvoltă o concepţie proprie despre rosturile şcolii, ale formării omului în genere, concepţie etică în esenţa ei, ca urmare, în bună parte, a faptului că este întemeiată pe gîndirea şi practicile populare de educaţie. Aşa se explică accentul pe ideea de dezvoltare armonioasă a omului. Răul [3], de pildă, pe care Slavici îl asociază oamenilor nu este înfăţişat ca o realitate organică, menită să alimenteze pesimismul, cît ca o „alternativă nefericită", o consecinţă a educaţiei necorespunzătoare şi, prin revers, o pledoarie în favoarea desăvîrşirii umane [4]. În perspectiva unei asemenea convingeri, „ordinea" şi „disciplina", imperative invocate frecvent în

[2] Dr. Teodor Gal, *Ioan Slavici despre educaţie şi învăţămînt*, Bucureşti, Editura didactică şi pedagogică, 1967, p. 243.

[3] *Educaţiunea raţională*, Biblioteca „Minerva", nr. 45, Bucureşti, Editura Cartea Românească, p. 117.

[4] Pompiliu Marcea, *Ioan Slavici*, 1965, p. 153—154.

lucrările sale de educaţie, sînt întrebuinţate şi recomandate ca mijloace, instrumente pentru dobîndirea „bunului cumpăt" şi nu ca scopuri în sine. Iar „bunul cumpăt" nu este, cum s-ar putea crede, o virtualitate statică, rezultat al unei „poziţii de mijloc", ci un puternic factor de autodefinire morală, o armă de cucerire a libertăţii individuale, în elogierea căreia nu pregetă să-i corecteze pe Rousseau şi Schopenhauer [5]. Slavici ridică astfel intuiţia populară în materie de educaţie la rangul unei gîndiri sistematice, şi din confruntarea acesteia cu principiile universale ale pedagogiei se opreşte nu asupra unor adevăruri abstracte, ci a modalităţilor practice, cotidiene de formare a viitorilor cetăţeni-patrioţi.

Prin elaborarea, în această perspectivă, de manuale (citire, gramatică, istorie), de lucrări cu conţinut pedagogic, prin studii, articole sau evocări, excelent servite de viziunea sa cuprinzătoare, dar mai ales de simţul expresiei echilibrate şi calde, convingătoare, Ioan Slavici postulează atitudini simple — „poveţe" sau „sfaturi" — dar ferme, fundamentale pentru practica pedagogică. Semnificaţia lor este şi mai elocventă cînd ştim că cel ce s-a simţit o viaţă întreagă „mai presus de toate dascăl" concepea pedagogia sub unghiul „îndrumării din îndemn propriu şi prin muncă proprie", aşadar în scopul transformării copilului din obiect, în coautor şi judecător al propriilor sale acte de modelare.

Acest principiu, larg dezbătut în epocă şi introdus apoi în ecuaţia caracterului naţional al educaţiei, tutelează de pe acum pedagogia creatoare, de excepţională valoare a lui Ion Creangă. *Metoda nouă de scriere şi cetire pentru uzul clasei I primară*, ca şi *Povăţuitoriu la cetire prin scrierea după sistema fonetică* evaluează copilul ca pe o virtuală personalitate, a cărei posibilitate principală de realizare se află în ea însăşi. Vechea metodă de predare — metoda literalizării şi silabizării — era întemeiată pe evaluarea copilului ca o fiinţă pasivă, aproape un obiect ; de aici dogma memorării slovelor cirilice după care copiii treceau la exerciţii de silabisire. Se memorau silabe fixe — ba, be, bi, bo, bu, ma, me, mi, mo, mu — într-o manieră nu departe de cea care-l adormea pe Trăsnea, şi numai după memorarea mecanică a unui mare număr de asemenea silabe se trecea la descifrarea cuvintelor. Noua metodă, „fonetică şi scriptolegă", întemeindu-se pe predarea scrierii concomitent cu predarea citirii, „chiar de la început face pe copil să aibă cunoştinţă de ceea ce face" [6], şi reprezintă saltul calitativ către învă-

[5] I. Slavici, *Institutul Ion Oteteleşanu din Măgurele*, Bucureşti, 1906, p. 44.

[6] *Povăţuitoriu la cetire prin scriere după sistema fonetică*, Iaşi, 1876, p. 3.

țămîntul rațional. Povățuitoriul putea fi, deci, recomandat de Eminescu, în raportul său din 26 mai 1876, în termeni superlativi, ca un salt de concepție, marcînd „deosebirea dintre pedagogie și dresură". Cu atît mai mult cu cît viitorul genial povestitor înțelegea să asocieze acestor orientări principiale și un model concret de aplicare, atît prin activitatea lui de clasă, cît mai ales prin scrisul său, educatorul și povestitorul complinindu-se exemplar. Nu numai bucățile de lectură pentru școlari, neîntrecute încă, sau manualul intitulat *Geografiea județului Iași*[7], ci și documentele întocmite cotidian (cataloage, procese verbale, rapoarte) ne probează un Creangă preocupat să cunoască și să valorifice particularitățile de creativitate ale fiecărui copil spre a-i spori la maximum înțelegerea, mobilitatea gîndirii, sensibilitatea, spiritul de observație sau atitudinea critică, dar mai presus și prin toate acestea laolaltă dragostea față de limba română. Pentru el, așa cum va spune în *Povățuitoriul*, scopul esențial al primilor ani de școală este de „a învăța și de a păstra cu cea mai mare sfințenie limba națională, de care ne leagă tot trecutul unui popor cu datinile străbune, jocurile, cimiliturile, proverbele, legendele și cîntecele populare cele pline de dulceață". În timp ce Slavici introducea etica populară în componența educației naționale, Ion Creangă demonstrează că aceasta se identifică, cel puțin în primii ani de pregătire, cu însușirea limbii române limpezi, concise, dense, plastice, colorate, într-un proces gradualizat, sistematic. „Patima lui — ni-l înfățișează unul dintre elevii săi — era gramatica și punctuația. Ținea la scrisul limbii curate românești, după firea ei. Și făcea cu noi în clasă probă pentru bucățile ce le tipărea mai pe urmă în celebra carte *Învățătorul copiilor*". Arta cu care Ion Creangă a desfășurat o strălucită educație națională, alcătuind, orînduind, stilizînd, inclusiv sub raportul muzicalității limbii, bucățile introduse în cărțile de cetire, a rămas neegalată.

Militantismul ideilor despre educație și învățămînt ale scriitorilor noștri este unul din factorii care asigură acțiunii lui Spiru Haret ecoul binecunoscut. De aceea aplicarea acestor idei cerea cu necesitate aportul, în multe privințe decisiv, al scriitorilor vremii. Prezența lui Coșbuc, Vlahuță la Casa Școalelor conferea prestigiu pentru inițiativele de reformă proiectate. Și dacă unele din acestea au ajuns, pînă la urmă, în mod unilateral, să absolutizeze importanța instrucției, a culturalizării maselor, pe temeiul credinței sincere că, odată acest proces încheiat, se va ajunge și la soluționarea

[7] G. Călinescu, *Ion Creangă (viața și opera)*, București, Editura pentru literatură, 1964, p. 183—184.

marilor probleme social-economice, faptul ca atare se explică și prin aceea că ideile despre educație și învățămînt au fost abstrase din contextul lor social-istoric, întotdeauna subliniat de-a lungul timpului, spre a fi asociate unor procedee și metode de lucru purtînd amprenta forurilor guvernamentale. Diferența dintre radicalismul opiniilor scriitoricești despre educație și învățămînt și sfaturile cuminți (1899) din revista *Albina*, cum că „statul are grijă de noi. Pe zi ce merge, ne face școli, unde orișicare dintre români, cu puțină cheltuială, poate să capete lumină. Ne-a împărțit moșii și ne va mai împărți“ [8], marchează proporțiile acestei înstrăinări. Sigur, unele dintre „sfaturile“ lui Coșbuc sînt tot de esență culturală, dar în ele se întrevăd alte orizonturi și alte atitudini cînd spune : „Să nu cetim numai franțuzește ; să ne creștem copiii nu cu lachei și cu slugi, ci să-i deprindem de mici cu limba română adevărată [...] Să fim români cu sufletul, nu cu vorba, să iubim ce-i al nostru și să-l păstrăm ca ochii din cap“.

De aceea, în evoluția lor, ideile despre educație și învățămînt înregistrează acum și alte ipostaze. Intră, fie și în forme mai puțin cristalizate, în alcătuirea programelor literare. Lămuresc importanța educației estetice. În vederea realizării acesteia, identificată în „semănarea și cultura ideilor sănătoase și bunelor sentimente“, Caragiale cere profesorului, „dacă nu un suflet de artist, cel puțin un spirit deprins mult cu cunoștința lucrărilor de artă“. Slavici îi circumscrie obiectivele „în toate fazele, ba chiar în toate amănuntele educației“. În desfășurarea elogiului lui Delavrancea făcut antichității, evaluată nu atît ca timp istoric încheiat, cît ca o concepție integratoare, cu vocația sintezei, despre viață, regăsim observații dintre cele mai fine asupra atributelor de unitate, dar și de diferențiere dintre educația științifică și artistică. Pledoaria lui pentru clasicism este în fond o pledoarie pentru educația organică firească, pentru cultivarea idealurilor înalte, pentru accesul neîngrădit al tuturor la valorile autentice ale culturii.

Macedonski, cu conștiința de revoltat, de poet-profet, vede în evoluția limbii române înlănțuirea organică a unor mari și decisive epoci de educație (cu legătura directă între Eliade și „Literatorul“), din analiza cărora extrage învățăminte inclusiv pentru o nouă condiție a poeziei. Caracterul, din păcate prea puțin elaborat, al acestor idei ar putea conduce la gîndul că Macedonski vorbește despre educație mai mult din instinct decît dintr-o lucidă analiză a faptelor obiective, dar tocmai o atare trăsătură devine elocventă pentru con-

[8] *O scrisoare*, revista *Albina*, nr. 31 (2 mai), 1899, p. 981—982.

diția educației : ea este simțită acum ca intrînd atît de intim, de organic în țesătura marilor evenimente culturale, încît desfășurarea acestora o angajează de la sine.

Din simpatia pentru țărănime, Calistrat Hogaș extrage un fond de aprecieri și sugestii, puternică pledoarie pentru un sistem școlar firesc, deschis diversității vieții, întemeiat pe comandamentul ca tînărul să se dezvolte în raport de însușirile lui personale, recuzînd tiparele prestabilite. Scopul declarat al unui asemenea sistem școlar este întărirea educației naționale. Împrumuturile factice, făcute „cu foarfecele lui Pestalozzi sau cu scalpelul lui Spencer", împrumuturi de pe urma cărora saloanele erau pline de „o franțuzească stropșită și de nemțească glodoasă" sînt refuzate în numele necesității unui program românesc. Pentru că întrebarea sa : „Oare nu s-ar putea ca direcția educativă să radieze de la un centru pur românesc ?" nu lasă loc nici unei îndoieli și, în contextul de contradicții al epocii, indică limpede necesitatea unui program de educație națională.

Și aici, ca și în alte împrejurări, opiniile scriitorilor conduceau spre evidențierea soluțiilor celor mai potrivite școlii românești, a cărei organizare își căuta — și își va găsi — o formulă nouă, superioară, prin elaborarea și aplicarea unui program complex de reforme.

IX. PROIECTE DE REFORMĂ

Captînd tot mai mulți afluenți de gîndire, beneficiind de o adeziune publică în continuă creștere, datorată în primul rînd sugestiilor pe care le avansează în direcția soluționării democratice a problemelor învățămîntului, intervențiile scriitorilor ajung cu necesitate în substanța reformelor școlare. Începînd cu 1864, nu există o prevedere legislativă mai importantă care să nu fi fost avansată și dezbătută în publicistica scriitorilor. Firește, în urma dezvoltării învățămîntului (îndeosebi a celui primar și pedagogic, pentru pregătirea învățătorilor) în a doua jumătate a secolului al XIX-lea, sporește interesul față de teoria pedagogică de sine stătătoare, încep să apară lucrări de sinteză care abordează fundamentele educației, iau naștere unele instituții specializate, între care și presa pedagogică. Un asemenea efort de specializare și sistematizare nu numai că nu se poate dispensa, dar face cu atît mai necesară intervenția scriitorilor.

Societatea modernă românească, în plin proces de organizare și consolidare, însuflețită de idealurile independenței și unității naționale, nu-și putea integra o inovație în materie de învățămînt fără o prealabilă raportare a acesteia la obiectivele de ansamblu. Orice încercare de constituire a pedagogiei naționale ca sistem trebuia, așadar, să-și găsească ratificarea ca factor de politică școlară. Apoi multe dintre lucrările de pedagogie sistematică apărute acum se rezumă la expunerea concepției unor exponenți ai pedagogiei clasice universale, precum J. Locke, Pestalozzi, Herbart, iar concluziile desprinse de aici nu întotdeauna sînt adaptate realităților românești. Să mai adăugăm că efortul de constituire a pedagogiei sistematice se circumscrie îndeosebi realităților școlii primare, în timp ce corelarea învățămintelor pe verticala *tuturor* ciclurilor de pregătire rămîne o problemă deschisă. În sfîrșit, unele dintre încercările de sistematizare nu depășesc experiența didactică a autorilor și, ca atare, concluziile lor sînt modeste.

Toate acestea arată cum procesul de constituire a pedagogiei sistematice românești, desfășurat cu deosebire în ultimul pătrar al veacului trecut, avea nevoie de un spațiu al raportărilor și confruntărilor mai largi, nu numai pentru a-i atrage și menține interesul public, ci îndeosebi pentru a-i îmbogăți și preciza conținutul, în vederea consacrării legislative. Procesul ca atare aducea întrucîtva cu cel al fixării normelor ortografice și ortoepice ; așa cum, împotriva încercărilor persistente de înstrăinare, scriitorii, luînd ca etalon limba populară, au reușit pînă la urmă să-i imprime dezvoltării limbii literare un curs firesc, sistemul pedagogiei românești, sub influența acelorași personalități aproape, își integra obiectivele populare sau devenite populare, ca dezvoltarea armonioasă a personalității pe fondul unei puternice conștiințe morale, cultivarea spiritului militant și a vocației sociale, realizarea sintezei dintre conținutul instrucției și caracterul național al educației etc. Circumscrisă unui asemenea cadru de manifestare, pedagogia și-a asigurat implicit aportul culturii și al științelor moderne.

Și nu puține dintre imperativele acestei etape aveau să-și găsească aplicarea prin acțiunea lui Titu Maiorescu. E adevărat, formula critică junimistă țintea nu o dată spre școală, dar realismul și unitatea binecunoscută a gîndirii mentorului junimist l-au determinat ca în locul unei critici exclusiviste să adopte o poziție constructivă, pentru ca „tot ce este astăzi o formulă goală în mișcarea noastră publică“ să fie „prefăcut într-o realitate simțită“. Iată o idee centrală, fără de care intervențiile lui Maiorescu în materie de învățămînt nu pot fi judecate la adevărata lor valoare. În baza acestei idei înțelegem de ce, bunăoară, în proiectele lui de

reformă a învățămîntului, întocmite pentru timpul cînd va ajunge ministru, își propusese să desființeze Școala de arte, tot așa și Conservatorul, iar pe profesorii de acolo să-i transfere ca profesori de muzică la școala normală [1]; între scopurile acestor proiecte era întărirea școlilor care pregăteau învățători și, prin extensie, a învățămîntului primar. Măsura lui Maiorescu era, desigur, restrictivă, nu însă reacționară, într-o țară cu majoritatea populației neștiutoare de carte. De altminteri, ideea învățămîntului primar a fost consecvent urmărită de Maiorescu. Ea se regăsește în studiul său din 1870, *Despre învățămîntul public,* într-un *Raport către Măria Sa Domnitorul...,* unde școala sătească este apreciată drept „fundamentul instrucției publice", ca și mai tîrziu, în proiectul (1876) sau în intervențiile lui pe marginea unor proiecte de reformă a învățămîntului. Și cum o bună școală primară este condiționată de prezența învățătorilor temeinic pregătiți, un obiectiv important al acțiunii maioresciene s-a identificat în sprijinirea școlilor preparandale sau normale. Cunoscuta formulă critică primește deci și aici un sens constructiv, ca și în cazul prevederii de a se trimite bursieri în străinătate la studiul pedagogiei, pentru ca, apoi, cu concursul lor, să se înființeze noi școli preparandale în sprijinul învățămîntului primar.

Orientarea realist-practică a tineretului este urmărită cu aceeași consecvență. Încă din anii studenției la Berlin purtase pe această temă o amplă corespondență cu tatăl său, pe atunci directorul Eforiei școalelor din București, prilejuită de mișcarea din Prusia în favoarea creării școlilor reale. Ideea îi interesa îndeaproape pe români și ea a fost inclusă ca o prevedere de bază în legislația din 1864: școlile tehnico-profesionale, înființate acum, pregătesc profesioniști pentru comerț, industrie și agricultură. Maiorescu ducea astfel mai departe strădiuința tatălui său, pașoptistul Ioan Maiorescu, atunci cînd introducea orientarea realist-practică a tineretului în toate încercările lui de reformă școlară și cînd, drept justificare, folosea argumente privitoare la necesitatea dezvoltării industriei naționale și a științei în genere. Între altele, prin proiectul său de lege din 1876, își propune să înlocuiască gimnaziile vechi, cu discipline de cultură clasică, prin gimnazii reale cu predarea „cunoștințelor complete trebuincioase" și ca o stavilă împotriva funcționarismului, pentru a „nu face prin instrucțiune un stat incapabil de a putea exista ca proprie activitate economică". În 1891, cu ocazia proiectului de reformă parțială a Legii învățămîntului

[1] E. Lovinescu, *Scrieri 7, T. Maiorescu,* ediție și postfață de Eugen Simion, Editura Minerva, 1978, p. 268.

public, își propune, de asemenea, să legifereze posibilitatea absolvenților acestor școli de a urma Facultatea de științe sau cea de medicină, Școala de poduri etc.

Nu era singurul indiciu al acțiunii sale pentru cultivarea în școală a inteligenței pozitive, după cum, de asemenea, nu era singurul punct prin care se situa în linia de continuitate a înaintașilor. Legea din 1864 a marcat o totală desprindere a școlii de biserică [2]. În această perspectivă, Maiorescu avea să militeze pentru dezvoltarea învățămîntului în sensul culturii moderne și, ca atare, pentru „restrîngerea influenței Bisericii asupra Școalei". Liber-cugetător cum se afirmase încă din anii formației la Theresianum, în 1870 își propune o adevărată laicizare a Seminarului de la Socola, iar în articolul din același an, *Învățămîntul primar amenințat*, publicat în *Convorbiri literare*, lua atitudine fermă împotriva amestecului religiei în școală și a dreptului ca preoții să fie învățători. Și dacă în 1891, într-un discurs din Senat, va reveni asupra concluziilor practice desprinse din aceste principii, o asemenea „retractare", „contrazicere" provine, credem, dintr-un interes gospodăresc mai accentuat acum față de condiția materială precară a școlii.

A susținut, de asemenea, obligația titlurilor și a lucrărilor științifice pentru profesorii universitari și a contribuit la introducerea unor noi obiecte de studiu în școlile secundare și în facultăți, între care limba română ca disciplină separată în liceu, ceea ce a determinat creșterea eficienței sociale și a prestigiului învățămîntului românesc. Unele din ideile sale, cum mărturisește în 1903 [3], „s-au și realizat prin legile altora, căci ideile nu erau personale, ci culese și adaptate din tezaurul comun" — probă elocventă a modestiei și superiorității sale morale, dar și a faptului că Maiorescu luptase pentru îmbunătățirea școlii românești în numele mai multor generații. De aceea, sub o formă sau alta, asemenea idei își vor găsi cu necesitate reflectarea în legile adoptate ulterior.

Desigur, nu întotdeauna regăsim în aceste legi radicalismul din vederile unor scriitori înaintași. Asupra deschiderii sociale, ca fond de raportare dintotdeauna atribuit învățămîntului, se fac presiuni permanente ; Maiorescu însuși, neînțelegînd activitatea extrașcolară a învățătorilor rurali, o situa printre cauzele răscoalei din 1907 și, în plus, se arăta refractar la influența în învățămînt a ideilor socialiste. Atentatele asupra democratismului reformei de la 1864 nu ocolesc aceste legi, iar spiritul instrucției de castă se resimte încă

[2] *Istoria învățămîntului din România*, ed. cit., p. 119.
[3] *Discursuri parlamentare, cu privire asupra dezvoltării politice a României*, vol. IV, București, 1904, p. 3.

puternic. Dar evoluția de ansamblu a școlii românești rămîne pozitivă, iar influența ei asupra celor ce vor fi chemați să înfăptuiască pe cîmpiile de sînge marile idealuri ale unității naționale apare astăzi impresionantă.

Mai ales că, între timp, prin intrarea proletariatului în arena istoriei, militantismul ideilor despre educație și învățămînt beneficiază de un puternic reviriment. Presa muncitorească și socialistă ia atitudine, cu un larg ecou în epocă, în favoarea întăririi școlii de masă cu adevărat democratice, capabilă să asigure tuturor copiilor de țărani și de muncitori o instrucție temeinică, științifică, să le cultive inteligența, demnitatea, optimismul. „Învățămîntul deopotrivă pentru toți!" are frecvența și gravitatea unei revendicări de masă. Lipsa acută a localurilor și învățătorilor, metodele antipedagogice, ținuta necorespunzătoare a manualelor sau încercările de a împiedica activitatea socialistă în școli și facultăți sînt acum teme abordate frecvent și cu largă priză în mase. Socialiștii români ar fi putut ușor să respingă acuzația de „plantă exotică", pe care inamicii o aduceau mișcării lor, chiar și numai cu argumente din domeniul criticilor școlare, într-atît vizau acestea probleme reale, concrete, hotărîtoare pentru dezvoltarea societății românești. Tonul însuși este vehement [4]. Problemele, deci, sînt atacate cu intransigență, dar, de la o vreme, ele sînt înfățișate în mod contradictoriu; unele se repetă, fără ca prin aceasta să fie adîncite și să aducă ceva nou în orizontul dezbaterii, altele sînt minimalizate sau chiar ignorate fără justificare, deși intraseră în alcătuirea programului revoluționarilor de la 1848 și 1859. Toate acestea nu erau de natură să configureze un nou program educațional în adevăratul înțeles al cuvîntului, mai ales că, așa cum se va întîmpla și în cazul polemicii cu Vlahuță [5], atitudinea închistată, dogmatică a unor redactori stîrnea cel puțin nedumeriri.

În acest climat, C. Dobrogeanu-Gherea nu-și putea propune tratarea sistematică a problemelor educației și învățămîntului. Mai întîi îi lipsea cunoașterea tuturor devenirilor istorice relative la acest proces care se identifica în bună parte cu formarea conștiinței de sine a poporului român. Și apoi, în fața marelui critic, altele erau acum prioritățile luptei ideologice. Însă și așa, scurtele dar energicele sale intervenții într-o multitudine de probleme sociale vizau implicit sistemul educației, iar schimbările solicitate erau

[4] *Congresul corpului didactic*, în *Contemporanul*, 1887, nr. 10.
[5] Valeriu Râpeanu, *Vlahuță și epoca sa*, Editura Tineretului, 1966, p. 182.

profunde, radicale, urgente, pe măsura revendicărilor noii clase sociale care se afirma cu putere în România. Logica strînsă a argumentelor îl ajută pe Gherea să răstoarne teza reacţionară, mult vehiculată în epocă, a reformelor sociale efectuate în limite prestabilite [6]. Impresionantă ne apare azi şi atitudinea, străină acelui dogmatism care avea să facă multe ravagii decenii mai tîrziu, probată de Gherea în analiza problemelor ce reveneau frecvent în publicistica epocii ; el aprobă apostolatul învăţătorilor săteşti, activitatea lor extraşcolară şi chiar străduinţa de o viaţă întreagă a unui ministru „ca să ridice starea culturală şi morală a ţăranilor". Dar, adaugă el, este foarte important să se ştie „marginile acelei activităţi, ce poate şi ce nu poate să dea" pentru ca după această precizare să încheie : „înălţimea de producţie la care a ajuns un popor arată gradul dezvoltării economice şi chiar cultural-morale". Realitatea învăţămîntului devenea astfel de nelipsit în definirea unei atitudini politice, după cum o doctrină politică putea fi acum întemeiată şi prin supralicitarea importanţei sociale şi naţionale a educaţiei, aşa cum avea să se manifeste în activitatea lui Nicolae Iorga care, într-un anume fel, reprezintă culminaţia întregului proces înfăţişat în paginile de faţă.

Cum bine se ştie, ideile despre educaţie şi învăţămînt au în gîndirea lui Nicolae Iorga individualitatea lor specifică, pregătesc, nuanţează sau sintetizează raţionamente dintre cele mai profunde, intră atît de sistematic în alcătuirea viziunii sale de ansamblu încît, din analiza lor, ni se relevă în egală măsură atît marile virtuţi, cît şi servituţile concepţiei sale, acestea din urmă întru totul explicabile în contextul epocii în care a trăit. Solidaritatea naţională constituie axul concepţiei lui Nicolae Iorga cu privire la istoria românească. Fără să facă întru totul abstracţie de primordialitatea factorului economic, dar ignorînd principiul luptei de clasă, Nicolae Iorga stabilea coordonatele genezei vieţii noastre statale pe „un popor cinstit de ţărani harnici, ţăranii erau boierii noştri şi în fruntea statului era ţăranul, smerit faţă de Dumnezeu, care stătea pe scaunul domnesc al ţării". Din ce în ce mai cruntele servituţi boiereşti, mereu incriminate de marele nostru istoric, au luat naştere prin acumularea forţată a proprietăţilor ţărăneşti, ca un reflex îndeosebi al levantinizării, al deznaţionalizării boierimii după modelul celei ungureşti, poloneze sau al turcilor [7]. Este, desigur, una din

[6] *Supraproducţia intelectualilor, Opere complete*, vol. 3, Editura politică, Bucureşti, 1977, p. 263.

[7] *Moralitatea şi armonia istoriei* (lecţie de deschidere la Universitatea din Bucureşti în noiembrie 1900) ; în volumul : N. Iorga, *Generalităţi cu privire la studiile istorice*, 1911, p. 66.

opiniile istorice ale lui Iorga cele mai controversate și, în ipostaza de sursă a demersurilor educaționale, ea avea să abată asupra acestora reflexe ale concepției sale idealiste asupra istoriei. Pentru că, în ultimă analiză, așa cum Domnul, boierimea mare și boierimea mică dezertaseră de la rostul lor, încît „puternicul resort al vieții mîndre de odinioară dispăruse", se ridica de la sine problema refacerii rapide a acestei „unități primordiale". Cum anume ?

Printr-o acțiune culturală sau, mai bine zis, prin înțelegerea culturii ca factor unificator și recuperator : „Ni trebuie cultură tuturora de sus până jos, dintr-un hotar al românimii până la altul, o cultură care să fie a noastră [...]". După care Iorga adaugă în stilul său binecunoscut : „Jos nemernica bîiguială străină din saloanele cosmopolite, pentru întreținerea cărora curg sudori de sînge pe lanurile muncite din greu, jos cărțuliile de simțire falșificată și de conrupție, cu care Apusul otrăvește țeri nepricepute, jos maimuțăria nelegiuită" [8]. Era — s-a spus nu fără maliție — o interpretare unilaterală, pernicioasă, întemeiată pe o viziune romantică asupra societății, deși — fapt demn de reținut — N. Iorga a subliniat întotdeauna necesitatea schimbării stărilor de lucruri anacronice, cheltuitoare de energii sociale, pe care le-a detestat ca nimeni altul și asupra consecințelor cărora nu va înceta niciodată să tragă puternice semnale de alarmă. Și dacă soluțiile sale de îndreptare ni se par *unilaterale* astăzi, să nu uităm că în epocă, accentul pus pe cultură ca factor regenerator este un gest de curaj, gestul eroic că *se poate,* că progresul maselor țărănești este deci posibil înainte ca „evoluțiunea să-și facă efectul !"

Oricum, să reținem îndeosebi faptul că prin această atitudine învățămîntul avea să dobîndească în concepția lui Nicolae Iorga o importanță cu totul remarcabilă. Școala românească devenea un principiu și un factor de schimbare ; se revitaliza astfel militantismul originar al gîndirii educaționale românești, iar școlii i se accentua caracterul social, i se sublinia vocația democratică, în timp ce conținutul ei educativ dobîndea preponderența firească în ansamblul procesului de pregătire a noilor generații.

E adevărat, în intervențiile sale din *Sămănătorul*, N. Iorga nu situează întotdeauna la locul cuvenit importanța factorului economic. Ceea ce nu înseamnă că el sfida mizeria economică a țărănimii sau că justifica în vreun fel stările existente de lucruri. Și dacă în 1905 Iorga se îndoia de eficiența soluțiilor propuse de Vasile

[8] *O nouă epocă de cultură,* în vol. : N. Iorga, *O luptă literară,* vol. I, ediție de Valeriu Râpeanu și Sanda Râpeanu, studiu introductiv, note și comentarii de Valeriu Râpeanu, Editura Minerva, București, 1979, p. 8—10.

Kogălniceanu, aprobîndu-le, în schimb, pe cele ale lui Spiru Haret, nu înseamnă, oricît i-am interpreta azi citatele, că el respingea ideea îmbunătățirii *radicale* a soartei țăranilor. „Că țărănimea noastră este cea din urmă dintre țărănimile din Europa, subt toate raporturile, în această privință nu poate să existe îndoială“ [9] — afirma el ca un laitmotiv. De aceea, cînd, după 1907, în Parlament încep dezbaterile pe marginea reformelor rurale propuse de liberali, N. Iorga manifestă o atitudine mai avansată decît cea care stătea la baza proiectului de reformă [10].

În focul demonstrației și într-o atare perspectivă, rolul școlii era înfățișat uneori exagerat, concretizînd mai mult o proiecție subiectivă decît o realitate cotidiană, deși, pe de altă parte, învățămîntului i se dezvăluiau cu consecvență toate slăbiciunile. Așa se face că școala este văzută uneori ca „cea de a doua biserică“ sau, și mai mult, ca „cea mai mare biserică“, chemată să cultive „elementul moral, simțul de datorie și pornirea binefăcătoare“ și prin toate acestea laolaltă „elementul de lumină care lipsește țeranului“ [11], cu atît mai mult cu cît „pentru acest popor, până deunăzi n-a fost școală modernă“ [12]. Fiecare atribut asociat rolului școlii este astfel subliniat pe două căi: prin ceea ce *ar putea fi* și prin ceea ce, de fapt, *nu este*, încît pînă la urmă școala se situează printre cele dintîi obiective ale analizei critice multilaterale operate de Iorga asupra întregii societăți. Era o critică sinceră și, sub anume aspecte, foarte ascuțită, în desfășurarea căreia „bandele de gheșeft-liberal și conservator“ se regăseau pe același plan, inclusiv datorită atitudinii lor față de destinul școlii românești.

În aceasta și constă deosebirea față de concepția lui Haret, deschisă mai mult reformelor, însumărilor cantitative, susținînd preluarea și dezvoltarea „din mers“ a învățămîntului, pe cînd N. Iorga nu a încetat să propună un *alt tip* de școală, opusă în multe privințe celei existente. Personalitatea singulară a marelui nostru istoric se vădește chiar și atunci cînd elogiază; el evidențiază nu atît realități didactice, cît necesități educaționale, așa cum în ordinea individuală scoate în relief nu atît nume, cît însușiri personificate, îndeosebi cele de competență și generozitate care dovedesc că „cineva poate stăpîni și prin altceva decît situația sa oficială și

[9] *Neamul românesc*, 1907, iunie, număr special, p. 5—6.

[10] *În era reformelor*, 1909, p. 62 (După Z. Ornea, *Sămănătorismul*, ediția a II-a, revăzută și adăugită, Editura Minerva, București, 1971, p. 220).

[11] *O nouă scriere în chestia țărănească* (după *O luptă literară*, ed. cit., vol. I, p. 253).

[12] *O criză în viața universitară* (*Ibidem*, p. 157).

interesele pe care le-ar mulţămi" [13]. Acest *altceva* concretiza cel mai adesea o mare tărie a convingerilor al cărei prototip de personalitate era însuşi N. Iorga.

Investită cu scopuri atît de mărețe şi de urgente, considerată deopotrivă ca „singura răspunzătoare" şi ca „singura mîntuire", instituţia şcolii primea drept sprijin afluenţii cît mai multor zone de gîndire şi de acţiune militantă, iar opiniile lui Iorga, de o reală valoare pedagogică, sînt pilduitoare şi sub acest raport. Idealul omului complet, armonios dezvoltat, stăpîn integral pe facultăţile sale, mobilizat de idealurile sociale şi naţionale, de simţul datoriei, de muncă, onestitate şi adevăr, nu mai era reflexul unor sisteme filosofico-pedagogice, mai mult sau mai puţin adaptate realităţilor noastre, ci se alcătuia ca o sinteză autohtonă din gîndirea şi fapta mai multor sute de ani. Educaţia naţională îşi primea astfel cea mai adîncă fundamentare istorică şi, prin aceasta, dobîndea o fizionomie specifică, apropiată umanismului popular românesc [14].

Caracterul de îndreptar etico-moral [15], pe bună dreptate atribuit scrisului lui N. Iorga, împrumută un conţinut specific celor mai multe dintre ideile sale despre educaţie şi învăţămînt, iar acestea rămîn actuale, datorită în bună parte tocmai perspectivei lor etico-morale. Explicaţia acestui fenomen de compensaţie se regăseşte, credem, în faptul că principiile de educaţie morală nu proveneau nici dintr-o „închistare a spiritului", nici dintr-o „exaltare dogmatică", ci dintr-o necesitate concretă, cu largi implicaţii sociale. De aici preferinţa lui pentru elogiul nelimitat al datoriei împlinite, al bunei cuviinţe, înţeleasă îndeosebi sub specia faptei concrete, al muncii neobosite, modestiei, cinstei şi corectitudinii. N. Iorga asocia toate acestea echilibrului lăuntric şi optimismului moral care să îngăduie creaţia continuă şi durabilă.

Acestea toate alcătuiau, în fond, o reproiectare a principiilor de conduită, o reprimenire a înţelesurilor educaţionale în lumina rigorii morale atît de necesare fiecărui individ într-o societate marcată de inegalităţi flagrante. Avem aici concretizat contrastul cel mai izbitor cu eroismul de paradă şi cu cinismul „elevat" al multor contemporani de-ai săi şi îndeosebi această fundamentală atitudine militantă ne explică de ce tocmai N. Iorga definea formula,

[13] *„Congresul didactic primar" sau adunarea învăţătorilor* (*Ibidem*, p. 191).

[14] N. Iorga, *Istoria învăţămîntului românesc*, ed. cit., p. 169.

[15] Valeriu Râpeanu, *Cultură şi istorie II*, Cartea Românească, 1981, p. 103.

viabilă și astăzi, a înțelegerii și cultivării eroismului de la vîrstele fragede [16]. Și prin chiar faptul că judeca valoarea faptei individuale dintr-o largă perspectivă socială, el situa astfel activitatea didactică sub semnul creației, iar personalitatea profesorului, cu atît de necesarul și de complexul ei atribut de iubire, a fost ridicată la o cotă de prestigiu neatinsă pînă atunci.

N. Iorga ne-a lăsat și un model aplicat al concepției sale pedagogice : este vestita lui Școală de la Vălenii de Munte care, deși va fi deschisă în noiembrie 1923 ca prima școală de fete „misionare naționale și morale", concretizează idei mai vechi ale savantului. Pornind, cum însuși mărturisește [17], de la necesitatea unor cunoștințe sistematice, corelate între ele organic, de la nevoia de demnitate și de unitate a caracterului, pe care școala vremii nu reușea să le asigure, recuzînd orice fel de constrîngere, N. Iorga ajungea astfel „inauguratorul sfios și modest al unei pedagogii nouă, ale cărei precepte le culesesem numai din inima mea". „Pedagogia nouă" nu vrea să însemne aici neapărat o nouă școală pedagogică sau un nou sistem, dar reacția sănătoasă față de reziduurile școlii herbartiene, întemeiată exclusiv pe receptivitate, sau prefigurarea unor principii ale pedagogiei experimentale de mai tîrziu, cu o certă vocație a înnoirii — toate acestea contribuie la susținerea concluziei că Nicolae Iorga este un autentic deschizător de drumuri în istoria educației și învățămîntului românesc, datorită realismului cu care a judecat nevoile de învățătură ale poporului român, marilor sale inițiative cultural-formative și puterii de sacrificiu cu care a înțeles să lupte pentru triumful lor.

Una dintre cele mai fertile direcții de cugetare, cu rădăcini adînci în scrisul românesc, își găsea astfel împlinirea sub lumina tutelară a marii Uniri din 1918 — obiectiv urmărit și pregătit de întregul curs al gîndirii educaționale românești.

M.I.

[16] N. Iorga, *Nevoia reînnoirii cunoștințelor istorice în învățămîntul secundar*, (1912), broșură, Editura Casei Școalelor, 1912, p. 23.

[17] N. Iorga, *O viață de om așa cum a fost*, Editura Minerva, București, 1972, p. 679 ș.u.

TEXTE ALESE

I. Creatorul popular

PROVERBE

Ai carte, ai parte ; n-ai carte, n-ai parte.
A învăța nicicînd e tîrziu.
Ascultă învățătura tatălui tău și nu uita povețele maicei tale.
Banii nu aduc învățătura, dar învățătura aduce banii.
Ce înveți la tinerețe, aceea știi la bătrînețe.
Cel ce învață încontinuu este un om deștept, iar cel ce se crede învățat nu e înțelept.
Cel înțelept se învață din înșelăciunea cea dintîi.
Cel mai bun dascăl e pățania.
Ce n-a învățat Ioniță nu mai învață Ion.
Cerul curat de trăsnet nu se teme.
Ce se scrie cu condeiul nu se taie cu toporul.
Cine nu învață la tinerețe va plînge la bătrînețe.
Cine-nvață carte are bună parte.
Cine orice învață nu uită în viață.
Cine se teme de moarte și-a pierdut viața.
Cine știe carte are patru ochi.
Cine trăiește cu chiorii se învață a se uita cruciș.
Cine vorbește seamănă, cine ascultă culege.
Cîte sate am umblat atîtea meșteșuguri am învățat.
Copilul ca copacul, cînd de mic se strîmbă, anevoie se mai îndreaptă.
Cu ce dascăl locuiești așa carte alcătuiești.
Cu cît mai multe auzi, cu atît mai multe înveți.
Cui îți zvîrle o piatră, zvîrle-i o pîine.
Dăscălița sărăcie învață pe om meserie.
De cine nu învață relele s-agață.

Decît ar fi un sac de carte și-o mînă de minte, mai bine o mînă de carte și un sac de minte.

Decît un car de frumusețe mai bine un dram de minte.

De multe în lume am dat și tot nu m-am învățat.

Din nebunia străină să înveți minte.

Durerea e o învățătură.

Greșind învață omul.

Îi mai învățat puiul decît cioara.

Înțeleptul învață din pățania altora, nesocotitul nici din a sa.

Înțeleptul învîrtește de șapte ori limba în gură, înainte de a vorbi.

Învață la tinerețe, ca să știi la bătrînețe.

Învățăm cît trăim și tot neînvățați murim.

Învățătura dată rău se sparge în capul tău.

Învățătura e cea mai bună avuție.

Învățătura nu e cîrpă să o mototolești și să o bagi în sîn.

La mîncare lup și la învățătură butuc.

La o mînă de învățătură se cere un car de purtare bună.

La orice învățătură nu grăbi peste măsură.

La un car de învățătură e bună și o lingură de minte.

La un car de minte e bine să fie un dram de noroc.

La un sac de învățătură trebuie un car de minte.

Lesne e a învăța, greu a face.

Mai bine un dram de minte decît o oca de noroc.

Meșteșugul vreme cere, nu se-nvață din vedere.

Nevoia învață pe om și nuiaua pe copil.

Nimene nu se naște învățat.

Nu e învățat cel ce cetește cărți, ci cel ce știe ce cetește.

Nu e omul niciodată bîtrîn, cînd e vorba de învățătură.

Nu e orfan cel fără tată și fără mamă, ci cel fără învățătură.

Ochii înțeleptului văd mai departe.

Omul cît trăiește învață și tot moare neînvățat.

Omul în copilărie, lesne-nvață orice fie.

Omul învățat, dar nepățit, e ca pușca fără praf.

Omul învățat o palmă de loc n-are, dar și lumea toată, țara lui.

Omul moare de bătrîn și tot nu le învață pe toate.

Omul pățit e mai învățat.

Omul tot mereu învață și nu se învață.

Omului cu învățătură îi curge mierea din gură.

Orice fel de meserie nu e rău omul să știe.

Picioarele-ți să roadă pragurile învățătorilor.

Școala face pe omul, om ș-altoiul pomul, pom.
Știe carte ca un cal.
Știe carte pînă la genunchiul broaștei.
Știe cît au uitat ceilalți.
Timpul e dascălul cel mai bun, fiindcă el ne-nvață toate.
Timpul învață pe aceia ce n-au școală.
Toată lumea să te învețe, dar din minte să nu-ți ieși.
Unde școala se ivește, pămîntul se-mbogățește.
Vorbele plăcute înmulțesc învățătura.
Vremea a tuturor dascăl și învățător este.
Vremea învață pe aceia care n-au dascăl.

[Din *Proverbe românești* (După : ediția cu același nume, alcătuită de George Muntean, Editura pentru literatură, 1967.)]

CĂRȚI POPULARE

Firea și féliul tuturor lucrurilor care sînt întru oameni cercetate și aflate de oamenii cei vechi și înțelepți, așijderea și pentru înțeleptul Esop, deprinzînd dascalii cei buni și unii de la alții învățînd învățătura lui, apucînd-o ca pre un odor scump și țiind-o, iată că s-au mînat vrémea de să istoréște și pînă astăzi pe la toti unde să află tipografii așezate de dascalii cei aleși, la greci, la latini, la sîrbi și la némți, să află și istoriia lui Esop, scrisă sau tipărită cu viiața și cu pildele lui. Că cu adevărat sînt învățăturile lui de mare folos celor ce iubesc învățătura și să nevoiesc a fi înțelepți și pricepuți [...]

Însă pentru înțeleptul Esop trebuiaște să povestim că învățătura lui și înțelepciunea lui n-au fost de la niscari dascali învățată, ci numai din darul lui Dumnezeu și atîta ajunsése, de au întrecut pre toți dascalii ce era pre vrémile acélea și pre toți filosofii cu înțelepciunea lui. Că cuvintele lui ce grăia nu era din niscari scripturi vechi mai de demult luate, ci cu mintea lui și cu basnele lui toată firea omului o socotiia și la sine o trăgea și nici un dascal de pre acéle vremi nu putea să stea împotriva lui cu cuvîntul, căci cuvintele lui era tot cu pilde, spre paseri, spre dobitoacele cîmpului și spre alte povești, precum arată pre înțeles mai nainte la pildele lui, carele pre mulți întorcea spre folos și cine îl asculta scăpa de mari nevoi și din cumpene de moarte.

Pentru că nu numai cu cuvîntul tocmiia viiața oamenilor, ci mai vîrtos cu lucrul și cu îndreptarea.

[*Predoslovia românească la Esopiia.* (După : *Cărțile populare în literatura românească*, ediție îngrijită și studiu introductiv de Ion C. Chițimia și Dan Simonescu, vol. I, 1963, Editura pentru literatură, p. 117—118.)]

•

Un copil fură o carte de la dascalul unde învăța și o déte la mumă-sa să o ție.

Iară ea nu-l certă, nici îl rușină. El de acii înainte să învăță a fura și alte lucruri mai mari, pînă îl prinseră de față și, pe judecată dreaptă, vrură să-l spînzure. Și ducîndu-l la furci, mergea și maică-sa după dînsul, plîngînd. Fecioriul o chemă să-i grăiască ceva în taină. Ea să apropie și-ș lipi uréchiia de gura lui, să-i șoptească. Iar el o apucă cu dinții de uréche și o rupsă și-i zisă :

— Aceasta e pentru ce nu m-ai învățat, nici m-ai certat, cînd mă învățam a fura. Ci încă îți părea bine, cînd îț aduceam cîte ceva de furat. Iată că acum tu mi-ai scurtat viiața de pre lume.

TÂLCUL :

Omul carele nu-și ceartă copilul lui de mic și nu-l pedepséște, acela e ca și cînd i-ar pune singur lațul în grumaz și l-ar trage la furci să-l puie sus.

[Din *Pildele lui Esop ce au grăit pentru tot feliul de dobitoace și pentru paseri zburătoare.* (Copilul hoț și mumă-sa). (După : *Cărțile populare în literatura românească*, vol. I, *ed. cit.*, p. 189—190.)]

•

Era un împărat la Persiia, anume Chira, și avea 7 muieri și coconi nu avea. Și s-au rugat lui Dumnezău să-i dea coconi și de multă rugă a împăratului i s-au ascultat ruga și au făcut un cocon făt, de care el creștea împărătéște. Și au crescut în vîrstă și avînd pohtă și dragoste împăratul să-l pedepsească pre fiiul său la învățătura cărței, deci găsi un filosof dascal să-l învéțe toată filosofiia filosofească ; și l-au învățat 3 ani și n-au putut să învéțe nimic. Văzînd împăratul că nu-l poate să-l învéțe nimic, l-au luoat de la dascal ce au fost și știind pre Sindipa filosoful și auzind pre mulți că e prea dascal și filosof, îndată l-au chiemat pre Sindipa [...]

Și au dat împăratul pre fiiul său în mîinile filosofului Sindipei. Deci filosoful luînd pre coconul împăratului și l-au dus la casa lui. Și au făcut o casă noao, mare și lungă, și dinlăuntru casei o a poleit, și au scris și au zugrăvit pe păreți cîte învățături au vrut să-l învéțe, și au pus pre coconul în casă ; și în toată vrémia îl învăța și-i arăta ce era zugrăvit. Și-i veniia de toate ce-i trebuia, de la împăratul. Au nevoit pre cocon, filosoful, cu mare nevoință, pînă la acéia vréme de l-au învățat toate învățăturile lui. Și atîta au învățat coconul, cît altul ca el n-au fost nici au rămas să mai învéțe.

[Din *Cuvînt și pocitaniia filosofului Sindipa cu împăratul de țara Persiei, anume Chira.* (După : *Cărțile populare în literatura românească,* vol. I, ed. cit., p. 353—354).]

●

Iar împăratul zise cătră dînsul :

— Cunoști, o, fiiule, acest lucru, că într-acești 3 ani ce au trecut și ai fost la dascal și nu te-ai putut învăța nimica, iar acuma ai silit de te-ai învățat toate filosofiile.

Iar fiiu-său au răspuns de au zis :

— O, împărate, să știi că atuncea am fost brudiu și n-am putut să învăț, că nu mi-au ajutat mintea și inima. Nici [un] copil brudiu nu poate să învéțe filosofii, căci că mintea copilului iaste tot la joc. Ce și eu, o, împărate, fiind într-acelaș chip și brudiu, și la minte, nu puteam să mă dezmird la învățătură. Și acum dascalul mieu Sindipa, văzîndu-mă copil tînăr, nu m-au învățat la greu, ca să mă ostenesc, și să urăscu, și să părăsescu învățătura, copil cum eram. Și știind dascalul că de început de-are fi vrut să mă puie să învăț învățături mari, eu m-aș fi smerit cu firea și aș fi fugit de la dînsul. Și fiind eu fecior de împărat, dascalul m-au apucat cu céle mici învățături pînă m-au învățat de istov. Și eu fiind la minte deplin, le-am foarte luoat cu firea și cu inima, de le-am luoat cu toată firea și în șase luni m-au învățat și am silit să știu toate filosofiile, cu agiutoriul lui Dumnezău.

Iar împăratul, auzind acéle cuvinte a fiiului său, foarte s-au bucurat și s-au veselit, și au dat laudă lui Dumnezău că au adus pre fiiu-său la atîta învățătură, și foarte au mulțămit și dascalului Sindipei.

[Din *A doao pocitanie a fiului împăratului.* (După : *Cărțile populare în literatura românească,* vol. I, ed. cit., p. 395—396.)]

Siléște-te ca să înfrumusețezi cu învățătură inima ta, că iaste o comoară pe care nimenea de la tine nu o poate fura. De ești mare și putérnic, fără învățătură și neștiind nimic, te vei asămăna unui chip cioplit stînd într-o casă de marmură. Că cine pe învățătură nu o socotește, acela iaste un hulpav, că cel învățat îndată cunoaște pe cel neînvățat!

[Din *Calendar*, 1785, Iași. (După: *Cărțile populare în literatura românească*, vol. II, ed. cit., p. 307.)]

II. Biruința scrisului în limba română

NEAGOE BASARAB (cca 1482—1521)

Și de vei asculta de sfatul bătrînilor, nu să va poticni piciorul tău de piatra poticnirii și a smintélei, nici [ți] să va întîmpla ca lui Adam și ca altora a mulți de la el încoace, carii au fostu neascultători. Dreptu acéia, fătul mieu, să cinstești bătrînéțele și căruntéțile și de sfatul lor și de învățătura lor să nu te sfiești, nici învățătura mîne-ta să nu o lépezi [...]. Și să asculți la judecată de sfétnicii cei buni și de mărturiile céle adevărate și credincioase. Și să iubești pre toți tinerii ca pre ai tăi, și cu cuvîntul să-i înveți și să-i îndulcești! Așijderea să iubești pre cei bătrîni și pre cei tineri, pre cei mari și pre cei mici, [...].

[Din *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie.* (După : *Învățăturile lui Neagoe Basarab către fiul său Theodosie,* text ales și stabilit de Florica Moisil și Dan Zamfirescu, Editura Minerva, București, 1970, p. 158.)]

•

Ascultați, bărbaților, ascultați, muerilor, ascultați, împăraților, ascultați, împărătéselor, ascultați, boiari, ascultați, jupînéselor, ascultați, toată vîrsta și toate rînduialeli, bătrînii și tinerii, bătrînele și céle tinere ; că nici de un folos nu vă sînt haine [le] céle lucii du pre denafară, ci céle denlăuntru, acélea sînt de folos și de treabă. Că pîn' vor fi îngrijați și vor purta pre denafară haine lucii și frumoase, cu nevoe ne vom îmbrăca sufletele cu hainele neputrejunii ! Că nu iaste putére să-și împodobească cineva și trupul, și sufletul, nici va putea să slujască cineva și lui Hristos, și diavolului, tot bine. Deci iani să lepădăm această muncă cumplită, că nimeni nu

ș-ar împodobi casele cu părătare și într-alte chipuri poleite, iar să meargă și să șază cu robii săi îmbrăcat în niște férfenițe réle. Iar tu, iată că faci și ești așa; că casele sufletului tău să cheamă trupul, care-l înfrumusițezi cu multe îmbrăcăminte frumoase, iar pre suflet tu îl lași de zace într-o férfeniță rea acoperit. Dar nu știi că să cade să să împodobească mai frumos împăratul decît cetatea? Că cetatea o împodobéște cu zăvése de in supțiri și cusute, iar împăratul să împodobéște cu caftanuri frumoase și cu corune. Așa și [tu], trupul să ți-l îmbraci în haine slabe și proaste, iar mintea ți-o îmbracă în haine împărătești și o împodobéște cu corună, și șăzi în carîtă naltă și luminată.

[*Ibidem* (După: *Învățăturile...*, ed. cit., p. 195.)]

•

Nu avea vrajbă cu nimeni, că de vei avea, deacii nepriimită va fi ruga ta. Iubéște adeverința, că tot mincinosul iaste urît înaintea lui Dumnezeu. Păzește-ți ochii, și inima ta nu va vedea céle réle; că tot cel ce caută asupra muierii cu pohtă, preacurvie face. Feréște-ți auzul, ca nu cumva să-ți cîștigi sămînță rea. Fugi de mincinosul și ficleanul diavol. Aibi pace cu toți ca să fii îndrăzneț în rugăciunile tale. Nu pohti să auzi păcatele nici unui om, ca să nu să lipească vreunul de inima ta. Lucrează cu mîinile tale, ca să afle săracii pîinea ta, că șădérea făr' de lucru face moarte sufletului.

[*Ibidem* (După: *Învățăturile...*, ed. cit., p. 225.)]

•

O, maica mea și dulceața inimii méle și roaba Dumnezeului mieu, Neago, cîtă dosadă ai avut pentru mine [...] Și nu pociu să socotescu și să număr osteninţele tale, cît te-ai ostenit pentru mine. Ce numai ce știu pe albină, că să ostenéște și ia multu, că acéia niciodată de dulcețile florilor nu să poate sătura nici de osteneală. Așijderea mi să pare să fie ia mai ostenitoare și decît alte păsări, ce însă socotiiu și chibzuiiu că acéia numai ziua ce să ostenéște, iar noaptea ia se odihnéște [și să răpaosă]; iar pre tine, o, draga mea maică, eu te aleș mai ostenitoare dăcît dînsa. Pentru ce? Pentru că albina noaptea să odihnéște [și să răpaosă]; încă și alte păsări ale ceriului, toate, și peștii din fundul mării, toți atunci să odihnescu. Iar tu, maica mea, niciodată n-ai avut odihnă, nici ziua, nici noaptea, nici măcar într-un ceas, nici te-ai săturat niciodată de

osteneală. Pentr-acéia, iubita mea maică, te chem pre tine că ești mai ostenitoare decît albina și decît pasările ceriului și decît peștii mării. Deacii, o, maica mea, cînd vruseși să te odihnești de ostenéle, iar eu întraiu cu dor și cu dragoste în inima ta, și de atunce ai luat alte ostenéle mai mari și mai multe. Că eu eram înaintea ochilor tăi mai luminat decît razele soarelui și niciodată n-ai avut înaintea ochilor tăi altă lumină mai luminoasă decît pre mine, nici inima ta n-au avut altă avuție mai dragă decît pre mine. Drept acéia, o, maica mea, inima și ochii tăi, pîn' la moartea ta [niciodată] nu s-au putut sătura de mine și de vedérea mea, și atuncea nu mi să întîmplă să fiu cu tine, ca să să sature ochii tăi de mine și eu, fiiul tău, să iau ertare și blagoslovenie de la tine.

[*Ibidem*, (După : *Învățăturile...*, ed. cit., p. 237.)]

●

Șarpele iaste o jiganie mai înțeleaptă și mai cumplită decît toate jigăniile [...]

Vedeți această jiganie cum își dă tot trupul spre ucidere și spre zdrobire, iar capul și-l păzéște și și-l feréște. Așijderea și voi, fraților, să vă păziți și să vă feriți sufletele, că capul omului cel adevărat iaste sufletul. Deci, de vor fi sufletele voastră drépte, și trupurile vor fi drépte. Iar dă vă veți piiarde sufletele, deacii și trupurile voastre îndoită muncă vor dobîndi și niciodată nu să vor vindeca.

[*Ibidem*. (După : *Învățăturile...*, ed. cit., p. 250.)]

●

Și să fie toți cinstiți de voi într-un chip și dăruiți. Că cu acea puținea cinste ce le veți face, iar ei mult vor lăuda numele vostru și-l vor înălța. Că domnul carele are minte nu-i trebuiaște întru această lume altă avuție, făr' numai numele cel bun. Căci că deaca va avea nume bun, deacii și avuție încă va face ; iar domnul cela ce iaste scumpu și caută tot spre avuție și nu dă pentru scumpétea lui nimănui nimic, acela însuș își piiarde numele cel bun. Deacii, deaca-și piiarde numele cel bun, dar avuțiia de ce folos va să-[i] fie ? [...] Că omului din toată avuțiia lui cea multă ce are, nimic nu i să va cunoaște, făr' numai numele cel bun și bunătățile ce va fi făcut pre această lume.

[*Ibidem*. (După : *Învățăturile...*, ed. cit., p. 265.)]

•

Că domnul care iaste înțelept și are minte, pentru numele său cel bun nu numai ce socotéște și ia învățătură de la acéste lucruri ce am scris eu, ci încă și mai multe să va socoti cu mintea și va chibzui ziua și noaptea, ca să dobîndească numele lui cinste. Și pentru cinsté, și sîngele și-l va vărsa ; că cinstea niciodată n-are odihnă.

[*Ibidem.* (După : *Învățăturile...*, ed. cit., p. 277.)]

•

Deci de vor veni asupra voastră vrăjmașii voștri și veți vedea că sînt cu putére mai mare decît voi, iar priiatnicii voștri vă vor îndemna să mérgeți asupra lor făr' de vréme, sau vă vor sperea ca să eșiți [afară] den țara voastră, să pribegiți, pre acei priiateni și îndemnători ai voștri să nu-i crédeți, că nu vă voescu binele. Că și eu însumi am fost pribeag, pentr-acéia vă spui că iastă trai și hrană cu nevoe pribegiia, și ești de toți oamenii dosădit, încă și de copii cei mici, și de carii sîntu mai răi. Pentr-acéia să nu faci așa, că mai bună iaste moartea cu cinste, decît viața cu amar și cu ocară. Nu fireți ca pasărea céia ce să cheamă cucu, care-și dă oaolă dă le clocescu alte păsări și-i scot pui, ci fiți ca șoimul și vă păziți cuibul vostru. Că șoimul, feții miei, are altă pildă și are inimă viteează și bărbată întru sine și multe pasări oblăduiaște și biruiaște și nici de una nu-i iaste frică, nici să téme și vînează în toată vrémea.

[*Ibidem.* (După : *Învățăturile...*, ed. cit., p. 278—279.)]

•

Iar tu să mergi dreptu fața la fața spre vrăjmașii tăi, fără nici o frică ; iar căci vor fi ei mulți, nimic să nu te înfricoșăzi, nici să te îndoești. Că omul viteazu și războinic nu să spare de oamenii cei mulți [...]. Că omului viteaz toți oamenii îi sînt într-ajutor, iar omului fricos toți oamenii îi sîntu dușmani, și încă și de ai săi iaste gonit și batjocorit și hulit. Și de aceasta, fătul mieu, încă te învăț să nu umbli cu oamenii cei fricoși, ca să nu cumva să pierzi cinstea mea și moșiia ta, că din moarte nimeni nu te va putea izbăvi [...]

[*Ibidem.* (După : *Învățăturile...*, ed. cit., p. 280—281.)]

•

[...] că mintea stă în trupul omului dreptu, ca și cum stă steagul în mijlocul războiului și caută toată oastea la steag, și pînă stă steagul în războiu nu să cheamă acel război biruit. Măcar de are năvală grea spre sine, ei tot caută steagului și să adună toți împrejurul lui. Iar deaca cade steagul, deacii toate oștile să risipescu și nu să știe unul cu altul cum fac și încotro mergu. Așijderea iaste și domnul : pînă stă mintea lui într-însul întreagă, toate oștile se strîngu împrejurul lui, și lui caută, ca și împrejurul steagului. Și toți iau învățătură și înțelepciune de la dînsul și încă nu numai slugile și oamenii den țara lui, ci și alții dintr-alte țări poftescu să ia învățătură și sfat de la dînsul.

[*Ibidem* (După : *Învățăturile...*, ed. cit., p. 296.)]

CORESI (?—cca 1583) ȘI EPOCA SA

[...] am scris aceste sfente cărți de învățătură, să fie popilor rumânești să înțeleagă, să învețe rumânii cine-s creștini, cum grăiaște și sf[î]ntul Pavel ap[o]s[to]l cătră corinteni 14 capete : în sfănta beserecă mai bine e a grăi cinci cuvinte cu înțeles decît 10 mie de cuvinte neînțelese în limbă striină. După aceia vă rugăm toți sfenți părinți, oare vlădici, oare ep[i]sc[o]pi, oare popi, în cărora mînă va veni aceste cărți creștinești cum mainte să cetească necetind să nu judece, neci să săduiască [...] scris-am eu diiacon Coresi ot Tîrgoviște și Tudor diiac.

[(Din *Epilogul Tetraevanghelului* (1561). (După : *Crestomație romanică*, întocmită sub conducerea acad. Iorgu Iordan, vol. I, Editura Academiei, 1962, p. 161.)]

•

Den mila lu Dumnezeu eu, diiacon Coresi, deac-am văzut că mai toate limbile au cuvîntul lui Dumnezeu în limba lor, numai noi, rumânii, n-avem — și H[risto]s zice, M[a]th[ei] 109, cine cetește să înțeleagă, Pavel ap[o]s[to]l încă scrie [către Corinteni] 155, că, întru beserecă mai vîrtos cinci cuvinte cu înțe[le]sul mieu să gră[e]sc, ca și alții să învăț, decît un tunerec de cuvinte neînțelese într-alte limbi, — derept aceia am scris cum am putut Treteevan-

ghelul și Praxiul rumânește. După aceia, deaca am văzut jelaniea a mulți preuți de tîlcul ev[an]g[he]liilor, cum să poată și ei propovedui și a spune oamenilor învățătură după cetitul ev[an]g[he]liei, așa am aflat aceste tîlcure ale ev[an]g[he]liilor pre dumineci prespre an scoase den scriptura prorocilor și ap[o]s[to]lilor și celor sf[i]nți părinți și deac-am cetit, bine am ispitit și socotit și am aflat că toate tîlcuesc, adeverează și întăresc cu scriptura sf[î]ntă și mie tare plăcută [și am scris cu tipariul voao, fraților] rumânilor, să fie pre învățătură. Și vă rog ca, frații mei să cetiți și bine să socotiți, că veți vedea voi înșivă cum că e mărgăritariul și comoara ascunsă, M[a]th[ei] 55, veți afla într-înse desvătat. În 20 de cărți atîta învățătură chear nu vreți afla ca în această carte. Și cine va ceti până la sfîrșit că va afla cu adevăr că e așa. [...] Ce, frații miei, unde ceartă această carte pre vlădici, episcopi, popi, călugări și pre domni, nu ceartă pre cei buni, ce pre răi. Bunii să nu ia pre sine și carii vor fi cu vină certați, ei se pocăiască și să lase răutatea și să îmble cu dreptate.

[Din *Epilogul Tîlcului evangheliilor* (1564)
(După : *Crestomație romanică,* vol. 1, ed. cit., p. 162—163.)]

•

Și această folositoare de suflet carte, Evanghelie cu învățătură, către mai mare învățătură și dereptare sufletelor și trupurelor, närodului celuia ce creade în Hristos deadere. [...]

Derept aceaia eu, jupînul Hîrjil Lucaci, județul den cetatea Brașovului și a tot ținutul Bîrsei, [...] deaca o văzui ce învățătură dumnezeiască și cu folos sufletului și trupului iaste întru ea, iară inima mea se îndulci. Și foarte mă sfătuii cu luminatul mitropolitul, marele Ghenadie, den tot ținutul Ardealului și al Orăziei, și cu mult cliros de preuți ce le trebuiia această carte, încă și cu toți sfetnicii miei. Și cu voia tutulor acestora, și cu voia mitropolitului, marelui Serafim, noi o dedem lu Coreși, diaconul, ce era meșter învățat într-acest lucru, de o scoase den cartea sîrbească pre limba rumânească, împreună și cu preuții de la besereca Șcheilor, de lîngă cetatea Brașovului, anume popa Iane și popa Mihai, derep-ce că vrum să se înmulțească în multe părți și chipuri cuvîntul lu Dumnezeu și să se adaugă spre învățătura legiei creștinească. [...] C-am fost cugetat și aceasta, ca să fie mai lesne și mai ușor a ceti și a înțelege pentru oamenii ceia proștii. Ș-am avut foarte grije mare de aceasta, ca să se tipărească, cum am sfătuit, ca nemunui să fie acoperită, ce să fie mai lesne spre înțeles și către cetit cu folos și

cu îndemnătură. Mai vîrtos celora ce vor ceti cu grijă și cu socotință : ce vor vrea să caute, ei vor afla. Drept aceia, voi, iubiților creștinii lu Dumnezeu, cu dragoste și cu inimă bună să priimiți această carte. [...] și unde să veți afla ceva neisprăvit bine, sau greșit, iară voi să dereptați, să nu blăstemați.

[Din *Predoslovia Evangheliei cu învățătură* (1581). (După : Diaconul Coresi, *Carte cu învățătură*, publicată de Sextil Pușcariu și Alexa Procopovici, vol. I, Textul, București, Atel. Grafice Socec, 1914, p. 2—6).]

●

[...] eu Tordaș Mihaiu, ales[e]piscopul românilor în Ardeal, și cu Herce Ștefan, propoveduitoriul Ev[an]g[hel]iei lu Hs. în orașul Căvăran Sebeșului, Zacan Efrem, dascalul de dăscălie a Sebeșului și cu Peștișel Moisi, propoveduitorul Evangheliei în orașul Logojului, și cu Achirie, protopopul varmigiei Henedoriei [...] că văzum cum toate limbile au și înfluresc întru cuvintele slăvite a lui Dumnezeu, numai noi românii pre limbă nu avem, pentru aceia cu mare muncă scoasem den limba jidovească, și grecească, și sărbească pre limbă românească 5 cărți ale lui Moisi pr[o]rocul și patru cărți ce se chemă țîrstva și alți pr[o]roci cîțva. Și le dăruim voo, fraților români, și cetiți și nu judecareți necetind mainte, că veți cu adevăr a afla mare vistiiariu sufletesc. [...]

De în mila lui Dumnezeu eu, Șerban diiacu, meșterul mare a tiparelor, și cu Marien diiac, dăndu în mîna noastră ceste cărți, cetind și ne plăcură și le-am scris voo, fraților români. Și le cetiți, că veți afla întru iale mărgăritariu scumpu și vistieriu nesfărșit, cunoaște-veți folosul bunetilor și plata păcatelor de la Dumnezeu întru ceste cărți.

[Din *Prefața Paliei de la Orăștie* (1581—1582). (După : *Crestomație romanică*, vol. 1, ed. cit., p. 166—167)].

EUSTRATIE LOGOFĂTUL (?—cca 1646)

Drept aceea tot omul cine ar avea înțelepciune și mente întreagă și s-ar griji de viața de veaci, cu cuviință ar fi și cum să

cade, cu adevărat lucru și fără de voia lui ca să socotească și să cerceteze foarte prea mănuntul această cale aleasă și deschisă [...]

Pentru aceasta lucru iaste datoriu tot omul, încă și fără de voea lui, să urmeze urma acestora dumnezăești învățători, pre cari ni i-au dăruit noao Dumnezău să ne fie noao ca niște păstori și sufletelor noastre socotitor. Deci orice ne-au lăsat învățătură să cade să facem întru tot deplin și desăvîrșit, pentru căci iaste de bine și de folos sufletelor noastre, de vreame ce ne va fi noo gândul și voea, să ne spăsim, și binele cel netrecut de în veci, să-l dobîndim [...].

Dup-aceea și eu un păcătos și mai ne-nțelegătoriu de toți, răvnind urma învățăturii și neajungînd cu firea, m-am apucat de-am scos această cinstită carte de pre limba grecească pre această limbă, ce se cheamă acmu românească, luînd izvod de la multe fealuri de limbi, carii văzînd și ei scăderea și împuținare întru toate lucrurile înțelepciunii, după tocmeala lumii și după cumpăna vremii, cunoscînd că vin toate spre svrășit, au scos toate adâncurile și meșteșugurile cărților, de le-au arătat la vederea tuturor ca să cunoască și cei mai proști și neînvățați.

[Din *Pravila aleasă* (1632). (După : Aurelian Sacerdoțeanu, *Predosloviile...*, ed. cit., p. 64—67)].

●

Mulți înțelepți și putearnici împărați cu multă rugă și nevoință și cu mare osîrdie s-au cumpătat de-au cercat până s-au spodobit de-au găsit izvorul vieții cel nescădzut, ce să dzice svînta scriptură și cu multă dragoste și bucurie lumii l-au arătat pentru binele și folosul a mulți ; dup-acea pre urma lor, cu bună învățătură ca o moșie tuturor împreună l-au lăsat și mai vîrtos celor lipsiți și însătați de învățătură ; pentru că cum nu poate nime a lăcui în această lume fără de apă, așea nu poate fi nice fără învățătură [...] Drept aceaia și al nostru prea luminat întru creștinătate și dirept întru credință Ioan Vasilie voevoda, domnul și biruitoriul țării Moldovei, urmînd urma celor buni și înțelepți domni, socotind neputința și slăbiciunea acestui loc și împuținarea izvoarălor svintelor scripturi și altor învățături și cunoscînd nevoia ce va veni și scăderea asupra oamenilor, ce vor fi lăcuitori în țara Moldovei, fiind fără învățătură, vor fi de pururea însătați și lipsiți ca și cum are fi într-un loc secetos fără de apă, și mai vîrtos vădzînd nedreptățile și asuprealele mișeilor carele fac cei neînvățați și neînțelegători, diregătorii și giudeațele de pre la toate scaunele Moldovei, drept aceaia cu multă osîrdie s-au nevoit măriia sa de-au cercat

pre multe țări, pănă l-au îndireptat Dumnedzău de-au găsit oameni ca aceia, dascali și filosofi, de-au scos den cărți elinești și lătinești toate tocmealele ceale bune și giudeațele celor buni creștini și svinți împărați, carile ca o lumină lumineadză și arată tot lucrul celor întunecați și proști și neînvățați ca să cunoască strîmbătatea tuturor și să giudece pre direptate : carele să cheamă acmu Pravilele împărătești. Aceastea înțelepciuni și aceastea învățături ne-au dat și ne-au lăsat noo tuturor rodului romănesc, ca să ne fie noo de pururea izvor de viiația în veci nescădzut și nesvîrșit.

[Din *Predoslovia* la *Carte românească de învățătură* (Pravila lui Vasile Lupu, 1646). (După : *Carte românească de învățătură,* ediție critică, Editura Academiei, 1961, p. 37—38)]

UDRIȘTE NĂSTUREL (cca 1596—1657) ȘI EPOCA SA

[...] am dorit cu multă silință să vă dăruesc dumneavoastră dreptcredincioșilor din tipografia mea, această carte [...] numită Psaltire [...]. De aceea cu căldura dragostei primiți acest dar, deși de nu prea mare preț, dar ca un început, căci după aceasta am de gînd să vă dau cuvioșiilor voastre și alte cărți. Și nu credeți că umblați după vre un lucru peritor, ci după comori cerești și veșnice. [...]

Vă rog dar pe voi conlocuitorii țării noastre și mai ales pe voi frați ce veți fi după noi și cu voia lui Dumnezeu veți stăpîni această țară, să păstrați cu îngrijire acest dar, vreau să zic această tipografie, și păzind-o cu îngrijire ca un dar prea cinstit, păstrînd-o în stăpînirea voastră sigură și nevătămată în veci, căci este o comoară mai scumpă decît toate comorile pămîntești, căci aurul și argintul și pietrele sînt comori scumpe ce înfrumusețează numai vremelnic trupurile, iar comoara aceasta înfrumusețează sufletele omenești.

[Din *Predoslovie* la *Psaltirea slavonă* (1638). (După : Aurelian Sacerdoțeanu, *Predosloviile...,* ed. cit., p. 72—73)]

•

Folosul acestor mici învățături, adevărat puține sînt iară așa iale sînt bune. Căci că cu învățăturile ne învățăm cum vom să ne

înfrumusețăm sufletele noastre și noi creștinii cum să ne ținem, de vom vrea să plăcem lu Dumnezeu carele iubește și caută aceastea ce grăiesc eu. Căci că vedem înlăuntru întru învățături cum s-au tocmit mai nainte vremi bunătățile, cum casnicii biruitorului ș-au întemeiat casele, cum mulți oameni s-au tocmit binelui adinsu ei-și. Ce adevărat iaste, că fieșce om după mintea lui și după privederea lui carea are, obrășenie ca aceaia-i dă și Dumnezeu. Pentru aceaia multe singurătăți den mici au crescut întru mărire, și iarăși alte multe den mari ce era se-au pogorît întru micșorare, și încă au pierit și de tot. Așa-s tocmealele, așa sînt și oamenii cei fără priceapere carii se-au pogorît întru mari patime, după judecarea Domnului cea dreaptă.

Deci aceastea toate văzîndu-le înțelepții scrise în cărțile ceale de învățătură ei-și bagă mintea în capetele lor și o înțeleptează și fug de răotăți, fiindu-le frică să nu pață și ei căte au pățit aceia carii rău se-au tocmit. Și iarăș aduc aminte de bunătăți avînd să afle și ei dară aproape de Dumnezeu, ca și aceia ce s-au tocmit de au aflat bine. Aciasta iaste folosința care iau înțelepții de la cărțile ceale de învățătură.

Pentru aceaia mulți și mari dascăli s-au apucat și au scris învățături de treabă cătră toți creștinii. Iară învățăturile aceastea iale să află scrisă pe limbă grecească, carele nu le pot înțelege toți oamenii țării noastre ai vremii de acum. Iară noi ieromonah Melchisedec [...] pohtit-am și am nevoit și le-am scos pre limbă rumânească, ca să fie de treabă și de folos nu numai celor ce știu, ce și celora proștii ce nu știu, carele sînt 7 învățături sufletești tocma ca și ceale 7 darure de folosință sufletească, carele eu văzîndu-le așa, nu am vrut să le las acoperite, ca să nu mă arăt adins mine-ș iubitoriu, cum nu iubesc să se înfolosească și alții și le țin numai pentru mine, ci am vrut să le tipăresc cu cheltuiala sfintei mănăstiri și le-am scos afară la lumină, ca să le înțeleagă și mici și mari, cîți-și iubesc bunătatea sufletului lor.

Ce această mică carte de învățătură are puțină învățătură și bună [...]. Căci ea dă vedere oamenilor înțelepți încă și celor proști. Ce vă rog pre toți să o primiți cu dragoste și să aveți a ceti în toată vreamea, ca să vă puteți deschide ochii inimilor voastre să înțeleageți și ceale mai nalte, că de iaste și mică, iară iaste povață bună.

[Din *Predoslovie* la *Învățături preste toate zilele* (1642, Cîmpulung). (După: Aurelian Sacerdoțeanu, *Predoslviile...*, ed. cit., p. 86—88.)]

Și nemica numai mila rudei meale creștinilor m-au îndemnat spre aceasta, că văzuiu în neamul nostru mulți unii ca aceia oameni de amîndoao ceatele, proști și sufletești, carii pentru necuviința se depărtară cu învățături striine și cu proastă și scurtă mintea lor răzlușindu-se den credința adevărată protivnică besearecii lui Dumnezeu cu ereticii împreunându-se ; și ca musca la dulciața mierei așa și ei înșelători de spăseniia proștilor și întru amărăciunea veninului cel purtătoriu de moarte necînd și ucigînd sufletele lor și ale oamenilor. Derept aceasta eu cu rîvne pohtiiu pentru frații miei și cugetai să scot această sfîntă carte ce se cheamă Evanghelie învățătoare tălcuită [...], de o am primenit de în limba rusască pre limba românească, și ca un izvor ascuns în pămîntul inimii noastre cel secetos și uscat de învățătură, cu ajutoriul lui Dumnezeu și îndemnarea Duhului aceluia, scurmat-am cu tîmpa mintea mia și am scos acest izvor de apă dulce și pururea curătoriu, adăpătoare de suflete omenești. [...]

Pentru aciasta vă rog cu deadinsu, iubiții miei creștini, primiți această floare prea înfrumusețată și dulce mirositoare adusă den ramul vederei ceriului cu multu păcătoasa mînă mea grabnică îmblătoare și de tîmpă și întunecată mintia și mirosiți întru mirezma ceriului și cu aceia îndulciți sufletele voastre cu dulceață fără sațiu și cu vedearia frămseției, veseliți ochii cei înțelegători și cunoașteți rădăcina bunătăției lui, că iaste mult roditoare de înțeleagerea sufletească și plină de preamîndriia cea minunată și întru ia ascunsă visteriia a toate bunătățile. Derept aceasta rog pre dumneavoastră pentru liubovul primiți această carte spăsitoare de suflet și cetiți cu deadinsu cu socotință [...]

Că această carte iaste strajă treazvă celor ce stau spre nălțimea bunătăților, întărească mîna lor și nu lasă să cază jos întru întunearecul păcateloru [...]. Aciastă carte iaste, ca un biciu glăsitoriu de Dumnezeu de spune veaste de oștire cătră țiitoriul de lume, și puterile ceale întunecate, înfricoșind plăcurele Satanei, și spată de amîndoao părțile ascuțită de tae toată fără leagea și necurățiia și hulele ereticilor, și cu strălucirea sa înfricoșează nu numai pre muncitori și pre împărații pămîntești, ce tocmai și dracilor [...] că luminează pre carii sîntu întru întunearecul neînțeleagerei și înțelepțeaște tinerii și întăreaște întru înțeles pre bătrîni, și arde cu focul lucrăriei sale toți mărăcinii iubirei de argint

și tot fealiul de hresturi ale păcatului, și cu văpaia căldurii sale încălzește sufletele și inimile ceale degerate [...].

[Din *Predoslovia Evangheliei învățătoare* (1642, Govora). (După : Aurelian Sacerdoțeanu, *Predosloviile...* ed. cit., p. 82—85.)]

•

Iară noi, stricîndu-ni-se chipzuialele și cugetele și fiind dați realelor den tînereațele noastre, nici acest bine nu l-am primit nice-l primim spre binele nostru, căce unii deîn noi n-au nice de leac meșteșugul scripturilor și sînt ca o corabie fără de cîrmă în mijlocul mării, și trage încoaci și încolo ca pre nește orbi și ciea de apoi se afunda.

Alți au meșteșugul scripturilor, iară nu fac cealea ce zic scripturile, și așa au nevoe a se afunda și aceia, avînd lumina în mînă. Alți iarăș cetesc scripturile iară nu înțeleg ce zic, și se potrivesc, cu cela ce ține miiarea în mînă, iară dulceața mierii nu-l preacepă, sau ca unul ce ține lumină aprinsă în mînă și ochi n-are să vază să îmble nepoticnindu-se, și de acest fel iaste acum neamul nostru mai tot.

Și încă ce e mai rău, că numai înșiși nu înțeleg, ce de se și afla cineva a înțelege nu le place lor, mai vîrtos aceia ce le-ar trebui să fie lumină să luminează pre alți și să povețească la locul odihnii, cum am zice să-i înveațe în toate zilele, ei pregetă și n-au grijă de spăseniia oamenilor, cărora le sînt sufletele în mîinile lor.

Aceasta văzînd noi la vreamea aceastea am făcut ceaste cazănie preaste tot anul ce se zice dumeneacele a tot anului, către carea îndemnu prea fiecene, să o primească, măcar puțin, căci și puținul bine iaste de folos, iară și puținelul rău iaste vătămătura sufletească, iară puținelul bine iaste de laudă și de spăsenie sufletească. Deci pentru aceaia și voi toți cîți veți nemeri aceste căzanie, schimbați-vă mintea acea rea carea țineți, și să iubiți învățătura, și pre aceasta carte [...].

[Din *Prefață* la *Evanghelia învățătoare* (1644, M-rea Dealul). (După : Aurelian Sacerdoțeanu, *Predosloviile...*, ed. cit., p. 103—105.)]

•

Și nu după puțină vreme, ajungînd la vîrsta tinereții, am căpătat, deci, în inima mea pentru limba romană sau latină, nouă vădit înrudită, atît de multă și caldă dragoste [...], încît în minte

și în inimă nu mai purtam aproape nici un alt gînd, ziua și noaptea, decît să învăț această limbă repetînd fără încetare. Pînă cînd îndrumătorul înțelepciunii și dătătorul de înțelegere a binevoit să potolească setea inimii mele aprinse de dragostea înflăcărată pentru [această] limbă, printr-o deosebită deprindere — într-adevăr — nu numai prin iscusința cărților scrise, ci și prin deasa convorbire cu toți cei ce o cunoșteau bine și în chip natural, la timp potrivit sau nepotrivit, fără să-mi fie rușine. Astfel, cu ajutor luminat, ce pe tînăr povățuește, din neștiință cu încetul s-a ridicat mintea mea cea slabă, iar cartea aceasta, ca una ce era mai potrivită pentru înțelegerea mea, ca una ce era învățătoarea cea mai iscusită [...], foarte rar era pusă la o parte din mîinile mele, pînă ce înțelepciunea ei, [...] a pătruns în mintea și inima mea [...].

[Din *Predoslovie (De imitatione Christi)*, 1647, M-rea Dealul. (După : *Literatura română veche*, vol. II, ed. cit., p. 278—279.)]

•

Fiindcă a îmbogăți este lucru mai împărătesc decît a se îmbogăți, dar mai ales a face bine s-a spus că e mai dulce și mai bun decît a primi binele. Deși tocmai această binefacere am preferat-o — ca mai degrabă să dai, decît să iei —, căci cu adevărat un dar al lui Dumnezeu și o imitare a lui este „binefacerea decît care nimic nu e mai bun“, precum de multe ori cînta poetul Theognis. Și aceasta s-a spus de Strabon : „Atunci este mai cu osebire imitat Dumnezeu de oameni, cînd fac bine celor ce au nevoie“. Și de împăratul Titus care striga : „Veniți de scoateți de la mine, ca din Nil, unduiri pline de bunătate“. Căci de cine se ascunde binefacerea ? Căci cele bune din fire sînt bine împărtășitoare și dăinuiesc în veci, și nu se învechesc, și nu se fură.

Vino, deci, să ajutăm și mai tare pe bărbații buni, bine cunoscînd că a face pe placul tuturor întru toate — deși lucrul cel mai cinstit nu este și cel mai lesnicios — tuturor le este necesar, dar mai înainte de toate nouă, ca să viețuim nu numai pentru că ne-a ales înțelepciunea ; și iarăși binecunoscînd că am avut aceeași solicitudine față de toți, și grijă pentru cei împovărați [...].

Deci cu dragă inimă primiți cele date, pentru că „cel ce mulțumește va lua din nou“, după cum grăiește cuvîntul cel de obște și din calea adevărului nu s-a rătăcit. Căci darul nu este mut, ci ca și cum ar da glas, mulțumește binefăcătorului. Și celui ce este de față i-o rostește mai răsunător decît o trîmbiță tireniană și decît

o boltă bizantină care repetă de șapte ori cele glăsuite ; de unde și darul primit în dar, deși e neînsemnat și trecător, omul cel înțelept și bine priceput îl laudă, socotindu-l drept cel mai bun. Dar spune cineva că vorbele despre daruri trebuiesc să fie măsurate și foarte scurte. Și nimeni să nu-și laude singur cele dăruite, a spus Lucian, căci acest lucru e de rușine și fără de folos. Astfel este, o, preacuvioșilor. De aici cel mai înțelept dintre toți iudeii a glăsuit în Pilde : „Să te laude pe tine aproapele, dar nu gura ta ; străinul — nu buzele tale" ; căci lauda altora e mai dulce decît auzirea de la sine, iar lauda de sine e pentru unii fapta cea mai păgubitoare.

[Din *Penticostar* (1649, Tîrgoviște). (După : Virgil Cândea, *Rațiunea dominantă*, Editura Dacia, Cluj-Napoca, 1979, p. 73—76.)]

•

Mulți oameni socotesc pentru omul cela ce, cînd se naște într-o cetate cu mulți oameni și vestită, de în părinți de bună rudă și vestiți, ei zic că iaste vrednic și dăstoinic unul ca acela să fie lăudat și să se ciudească și să se mire pentru moșia lui și pentru înălțarea rudeniei lui. Ce unii ca aceia greșesc fără seamă și fără de socoteală chibzuiesc, pentru că bunătatea nu vine nice se trage dă pre moșneani și dă pre strămoși ; așijderea și răotatea și viața cea rea nu mearge să vie să se pogoare pe strenepoți, ce fieșcine de în lucrurile sale [după cuvîntul stăpînului nostru] sau se rușinează, sau se slăvește. Pentru că omul cît de-ară fi să se tragă de părinți și de rudă de oameni mari, vestiți și îmbunătățiți, iară lucrurile lui să fie proaste și fără de ispravă dă nemica și grozave, aceluia atîta de mult i se cuvine batjocorire și urgisire. Și iarăș [împotrivă], cînd răsare o odraslă de bună rudă și creaște într-un sat prost și dă nemica de întru niște oameni oarecum, și să se facă cu nevoința lui și cu multa socotință și luarea aminte, minunat întru lucruri și întru îndreptări și să procopsească întru bunătăți, atunce mai vîrtos se cade unul ca acela să fie lăudat dăstoiniceaște, cum se cade, de toți, și luminat să fie lăudat, cum se arată chiar și se veade la blagorodia ta, alesul mieu, de Dumnezeu cinstite părinte, preaînțeleapte chirie Ștefane, mitropolitul al scaunului cetății Tîrgoviștii, exarhul plaiului și a toată Ungrovlahia. Mirîndu-se de tine toți văzîndu-te de într-un loc ca acela și sat de jos a Ungrovlahiei, carele au crescut odraslă și stîlpare ca aceasta, împodobită cu atîta bunătăți și darure. Aceasta auzind și eu, mai micul, prostul și plecatul prah de supt picioarele cinstite ale sfinției tale [o, sfinte creștete] de mulți lachedemoneani, voiu cu toată inema, cu blagoslovenia și în-

demnarea sfinției tale, a prepune această îndreptare de leage dă pre limba elinească pre limba proastă românească.

[Din Prefață la *Îndreptarea Legii* (1652, Tîrgoviște). (După : *Îndreptarea Legii* 1652, Editura Academiei, 1962, p. 34—35.)]

•

Părinții au pus numele răspunsurilor și învățăturilor lor canon sau pravilă, adecă numele de la lemnul cela ce lucrează meșterii, carele se chiamă îndreptariu, cînd lucrează leamne sau pietri, fiind nodoroase, strîmbe și colțoroase și neneatede. Puind acel îndreptariu, le tocmesc și le netezesc și așa le alcătuiesc una cu alta. Pravilă se chiamă și alte meșterșugure multe ale meșterilor dascali, adecă carii au meșteșugit grammatichia, filosofia și vrăciuirea și carii au meșteșugit cîntarea ; și nu numai acealea, ce încă și ceia ce au tocmit leagea împărătească pusu-le-au numele pravile [...].

Drept aceaia se cade să le caute și să le ție vîrtos totdeauna ceia ce sînt îndreptătorii pravoslaviei, ca să poarte grijă pentru sufletele turmelor, să nu cumva să se alunece spre învățăturile striinilor. Așa de vîrtos se cade să se ție de ceia ce au rînduialele lumii aceștiia de îndreptare, că cu aceastea învățături vei putea aleage adeverința de în rătăcirea striină și dreptatea de în strîmbătate, mai adevărat și mai ales decît piatra Lidiei.

Aceastea pun leage și legătură și hotară împăraților și domnilor, patriarșilor și mitropoliților, egumenilor și călugărilor, popilor și diaconilor, boiarilor și bogaților, stăpînilor și slugilor, celor ce oblăduesc și celora ce se oblăduesc, părinților și feciorilor, bărbaților și muerilor, însuraților și celor neînsurați, celor postnici și celor ce nu se postesc, înțelepților și celor nedomiriți. Aceastea învață și pre împăratul și pre domnul să le ție și să le cinstească cu toată putearea ; aceastea nu-i lasă să se pleace învățăturilor dobitocești. [...] Aceștiia îndreptări de leage, cine-i va zice vrăciuitoare de obște, nu va greși, pentru că amestecă erbile și leacurile dă le dă bolnavilor de tămăduiaște pe fiecarele de fiece boală ; și nu numai pre aceia, ce încă și pre ceia ce se lenevesc de nu poartă grijă de tămăduială. [...]

Pentr-aceaia [o, iubiții smereniei noastre fii] la cine să va tîmpla, au de rînduiala noastră, au de cea de afară, priimiți-o ca o hasna împărătească plină de toate lucrurile scumpe, că veți afla într-însa de toate bunătățile carele îndreptează sufletul, că întăreaște pre cei ce stau și pre cei căzuți nu-i lasă în oceaanie. Dulce iaste blagocestivilor, iară zlocestivilor înfruntătoare, groaznică pă-

cătoșilor, certătoare de toată vîrsta și de toată deregătoria și rînduiala împăraților, domnilor, boiarilor și celor ce sînt pre mîna mai marilor, voinicilor, proștilor, bogaților, săracilor, călugărilor, mireanilor, bărbaților, muerilor, tinerilor și bătrînilor. Că înțelepția a lui Dumnezeu iaste multă în tot feliul; că măcară și cine nu iaste îndreptat, de aicea citind cu socotință și cu luare aminte, lesne se va îndrepta și se va întări. Curvarii se învață a-ș ținea curăția, cel rău se învață binelui, cel fără de minte se înțelepțează, cel semeț smerit; aceasta învață pre cel nemilosîrd milostiv și pre cei ce jehuesc ale altora să le dea ale cui sînt și, cum am zice mai pe scurt, tot feliul de bunătăți, cine va vrea, acela de aicea va putea să zleiască ca de într-un izvor.

[Din *Prefață* la *Îndreptarea Legii*, semnată de mitropolitul lui Matei Basarab, Stefan, dar redactată, ca și cea precedentă, de Daniil Panonianul (După: *Îndreptarea Legii*, 1652, ed. cit., p. 41—45.)]

MITROPOLITUL VARLAAM (?—1657)

Cuvînt împreună cătră toată semenția românească

Io Vasile Voevod cu darul lui Dumnezeu țiitoriu și biruitoriu și Domn a toată țara Moldovei, dar și milă și pace și spăsenie a toată semențiia românească, pretutinderea ce se aflâ pravoslavnicii într-această limbă cu toată inima cearem de la Domnul Dumnezeu și izbăvitorul nostru Is. Hs.

Diîntru cît s-au îndurat Dumnezău diîntru mila sa de ne-au dăruit dăruim și noi acest dar limbii românești, carte pre limba românească, întîiu de laudă lui Dumnezeu, după acea de învățătură și de folos sufletelor pravoslavnici. Că iaste și de puțin preț, iară voi să o primiți nu ca un lucru pementesc, ce ca un odor ceresc, și priînsă cetind pre noi pomeniți și întru ruga voastră pre noi nu uitareți și hiți sănătoși. [...]

Iară în care lucru stă și să ține aceaia viiață, unii cu totul nu-și știu nice vor să știe; alții are putia să și știe, iară ei de bună voia lor căotînd nu văd și auzind nu înțeleg; aitreii, săvai că și știu și văd și cu drag o pohtescu, iară lucrurile ceale de treabă ce duc la aceaia viiață nu vor să le facă.

Pentru acea diîntru întîiu, ci-au fost bărbați purtători de duhul svînt, unii după alții și pînă acmu toți au ustenit scriind și tîl-

cuind sventele scripturi de-au învățatu ș-au arătat omului în toate chipurile calea carea duce acolo, cum ca să nu greșască hieștecine marginea și săvîrșitul acela, spre carele-i făcut. Cătr-acea ș-altă usteniință s-au adaos acelor bărbați purtători de duhul svînt, căci că mărgînd de sus în gios și împuținându-se diin oameni înțelesul sventelor scripturi, le-au căotat a pogorî și svânta scriptură tot mai pre înțelesul oamenilor, pîn-au început a scoate aseași cineși pre limba sa pentru ca să înțeleagă hiecine să să învețe și să mărturisească minunate lucrurile lui Dumnezău. Cu mult mai vîrtos limba noastră românească, ce n-are carte pre limba sa, cu nevoe iaste a înțeleage cartea altii limbi, și pentru lipsa dascalilor ș-a învățăturei ; cît au fost învățînd mai de multă vreame, acmu nici atîta nime nu învață. Pentr-acea de nevoie mi-au fost, ca un datornic ce sint lui Dumnezău cu talantul ce mi-au dat să-mi pociu plăti datoriia macar de cît, pînă nu mă duc în casa cea de lut a moșilor miei. Adunat-am diin toți tîlcovnicii sventei Evanghelii dascali besearicii noastre ; și deac-am scris, arătat-am Măriei sale pravoslavnicului Domn . Io Vasilie Voivodul cu mila lui Dumnezău Domnul țărăi Moldovei.

[Din *Carte românească de învățătură (Cazania lui Varlaam)*, 1643, Iași. (După : Aurelian Sacerdoțeanu, *Predosloviile...*, ed. cit,. p. 98—100.)]

●

Către creștinii de în Ardeal

Credincioșii pravoslavnici și adevărați fii svintei noastre beseareci apostolești, iubiți creștini și cu noi de un neam români. Pretutindenea tuturor ce se află în părțile Ardealului ce sînteți cu noi într-o credință [...], s-ar fi cine-ar fi și vă va învăța altă credință, macar s-are fi înger din ceriu, să nu-l credeți, ce să-i ziceți anatema și să vă lepădați și să vă depărtați de unul ca acela. Că acealia ce-am luat de la moși și de la strămoși, și de la Duhul sfînt cu luminatele săboară a sfinților părinți mărturisîte, aceastia zic, fii miei, că să cade cu tot sufletul să le ținem și cu glas mare să le mărturisim și de va trebui zice Hs. și pînă la sînge. De ne îmbărbătează și ne învață așea, nu vă temereți de ceia ce ucig trupul, că sufletul nu-l pot ucide. [...]

[Din *Cartea carea să chiamă Răspunsul împotriva catihismului calvinesc...* (1645). (După Aurelian Sacerdoțeanu, *Predosloviile...*, ed. cit., p. 116—121.)]

MITROPOLITUL SIMEON ȘTEFAN (?—1656)

Aceasta încă vă rugăm să luați aminte că rumânii nu grăesc în toate țărâle într-un chip, încă neci într-o țară toți într-un chip; pentr-aceia cu nevoe poate să scrie cineva să înțeleagă toți grăind un lucru unii într-un chip, alții într-alt chip: au veșmînt, au vase, au altele multe nu le numescu într-un chipu. Bine știm că cuvintele trebue să fie ca banii, că banii aceia sînt buni carii îmblă în toate țărâle, așia și cuvintele acelea sînt bune carele le înțelegu toți. Noi derept aceia ne-am silit, de în cît am putut, să izvodim așia cum să înțeleagă toți, iară că nu voru înțeleage toți nu-i de vina noastră, ce-i de vina celuia ce-au răsfirat rumânii priintr-alte țări, de ș-au mestecat cuvintele cu alte limbi de nu grăescu toți într-un chip.

[Din *Predoslovie cătră cetitori la Noul Testament,* 1648, Bălgrad (Alba Iulia). (După: *Bibliografia românească veche,* tom. I, ed. cit., p. 170.)]

III. Istoriografia națională ca factor de educație

GRIGORE URECHE (cca 1590—1647)

Mulți scriitori s-au nevoit de au scris rîndul și povéstea țărilor, de au lăsat izvod pre urmă și bune și rele, să rămîie feciorilor și nepoților, să le fie de învățătură, despre céle rele să să ferească și să să socotească, iară de pre céle bune să urméze și să învețe și să să îndireptéze. Și pentru acéia, unii de la alții chizmind și însemnînd și pre scurt scriind, adecă și răposatul Gligorie Uréche * ce au fost vornic mare, cu multă nevoință, cetind cărțile și izvoadele și ale noastre și céle striine, au aflat cap și începătura moșilor, de unde au izvorît în țară și s-au înmulțit și s-au lățit, ca să nu se înéce a toate țările anii trecuți și să nu să știe ce s-au lucrat, să să aseamene fiarălor și dobitoacelor celor mute și fără minte. Pre acéia urmînd și chizmind, măcar că să află și de alții semnate lucrurile țării Moldovei, apucatu-s-au și dumnealui de au scris începătura și adaosul, mai apoi și scădérea care să véde că au venit în zilele noastre, după cum au fost întîiu țării și pămîntului nostru Moldovei. Că cum se tîmplă de sîrgu de adaoge povoiul apei și iarăși de sîrgu scade și să împuținează, așa s-au adaos și Moldova, carea mai apoi de alte țări s-au descălecat, de s-au de sîrgu lățit și fără zăbavă au îndireptatu.

[Din *Predoslovie* la *Letopisețul Țării Moldovei* (După : Grigore Ureche, *Letopisețul Țării Moldovei*, ediția P. P. Panaitescu, Espla, 1955, p. 57.)]

* Socotim că acest pasaj a fost redat de Simion dascălul în vorbire indirectă după textul azi pierdut al lui Ureche. Întrucît el reprezintă totuși cuvintele autorului, nu l-am socotit o interpolație, ci un pasaj din cronica lui Ureche (Nota lui P. P. Panaitescu la ediția utilizată de noi).

•

[...] de la Rîm ne tragem [...], de la rîmleni, céle ce zicem latină, pîine, ei zic panis, carne, ei zic caro, găina, ei zic galena, muiaria, mulier, fămeia, femina, părinte, pater, al nostru, noster și altile multe din limba latinească, că de ne-am socoti pre amăruntu, toate cuvintele le-am înțelege.

[Din *Pentru limba noastră moldovenească*. (După : Grigore Ureche, *Letopisețul...*, ed. cit., p. 61.)]

•

[...] Că țara pizmuind lui Alixandru vodă, n-au vrut să saie la oaste. Și întîmpinîndu-să cu Dispot vodă la Verbie, i-au dat războiu, noevrie 18 zile, în anii 7069. Ci cei puțini di cei mulți și cei negata de cei gata n-au putut suferi, ce au dat dosul. Și Alixandru vodă au fugit în jos.

Învățătură și certare.

Zic unii că și acolea să fie fostu războiul cu viclenie, că cela ce piierde, fieşte cîndu nu va să afle vina sa, ci mută la altul, iară acéstea de la Dumnezeu sîntu tocmite, ca nimica să nu fie stătătoare pre lume, ci toate de risipă și trecătoare : pre cei de jos îi suie și pre cei suiți îi pogoară, ca să fie de pildă și de învățătură noao, să cunoaștem că nu avem nimica pre lume, fără numai lucruri bune.

[Din *Războiul lui Alixandru vodă Lăpușneanu...* (După : Grigore Ureche, *Letopisețul...*, ed. cit., p. 162.)]

•

Pre Moldova iaste acest obicéiu de pier făr de număr, făr de judecată, făr de leac de vină, însăș părăşte, însăși umple légea și de acesta noroc Moldova nu scapă, că mai mulți sîntu de le iaste drag a vărsa sînge nevinovat. Apoi zicu și dau vina lăcuitorilor că sîntu vicléni. Dară cui nu iaste urît a muri, cine n-ar pofti să viețuiască ? Place-le lor viața, alții încă nu o ar lepăda ; crezu, mai bine pentru dragoste decît de frică să-i slujască. Iani, de s-ar învăța cei mari de pre niște muște fără minte, cumu-ș țin domniia, cum iaste albina, că toate-și apără căscioara și hrana lor cu acile și cu veninul său. Iară domnul lor, ce să chiamă matca, pre nime-

nea nu vatămă, ci tote de învățătura ei ascultă. Mai bine ar fi pentru blîndéțe să-l asculte și să-l iubască și cu dragoste să-l slujască decît de frică și de groază să i se pléce. Că cel ce-i iaste voia să să teamă atîta norod di un om, trebuiaște și el să să teamă de toți, că tot vărsătoriu de sînge de frică face să-i ia spaima și să să teamă toți de dînsul, ci ar putea face cu blîndéțe. Ci de acéstea destulu-i.

[Din *Nacazanie...* (După: Grigore Ureche, *Letopisețul...*, ed. cit., p. 178—179.)]

MIRON COSTIN (1633—1691)

Fost-au gîndul mieu, iubite cititoriule, să fac létopisețul Țării noastre Moldovei din descălecatul ei cel dintăi, carele au fostu de Traian-împăratul și urdzisăm și începătura létopisețului. Ce sosiră asupra noastră cumplite acestea vrémi de acmu, de nu stăm de scrisori, ce de griji și suspinuri. Și la acestu fel de scrisoare gîndu slobod și fără valuri trebuește. Iară noi prăvim cumplite vrémi și cumpănă mare pămîntului nostru și noaă. [...]

Și priiméște această dată această puțină trudă a noastră, care amu făcut, să nu să treacă cumva cu uitarea de unde este părăsit, cu această făgăduință că și létopiseț întrég să aștepți de la noi de om avea dzile și nu va hi pus preavécinicul sfat puternicului Dumnedzău țării aceștiia țenchiu și soroc de sfîrșire.

[Din *Predoslovie...*, la *Letopisețul Țării Moldovei...* (După: Miron Costin, *Opere* I, ediție critică îngrijită de P. P. Panaitescu, Editura pentru literatură, București, 1965, p. 4—5.)]

•

Așea ferescu pre domni și țările voroava cu svatul de primejdii. Că pentru acéia au dat Dumnedzău să aibă împărații, craii, domnii, cîrmuitorii țărîlor, să aibă svétnici pre lîngă sine, cu carii, vorovindu o treabă, să frămînte cu voroava lucrul, și unul una, altul alta răspundzindu, să lămurește lucrul care este mai spre îndemînă. Iară ce fac domnii singuri den gîndurile sale sau den șoapte rar lucru iesă la folos, că încă în lume omu n-au născutu pănă acmu ca acéla, să nu-i trebuiască voroava ca svat, că deși gîcește cîrmuitoriul cîte o treabă, încă tot să nu să încreadză c-au gîcitu, pănă nu să întărește părerea lui cu voroava și altor păreri. Deci ce ai

gînditu că este bine, dacă să mai tocmescu cu gîndul tău, ce ai gînditu că este cu cale, încă a doi sau a trei socoteala, fără greș pre acéla lucru să stai, că nu te va înșela. Iară ce-ți pare numai a singur că este bine, și alții toți dzic că este într-altu chip, să nu crédzi acéia socoteală, că te amăgește. Multe lucruri ne paru că sintu gîcite, iară apoi, dacă mai lași vrémea socotelii, afli departe, mai pre urmă, într-altu chip. La mulți domni mare smentele am vădzutu den șoapte sau nesfătuit amu, în vacul nostru.

[Din *Letopisețul Țării Moldovei...* (După : Miron Costin, *Opere* I, ed. cit., p. 108—109.)]

●

Nimè să nu bănuiască, căci să pomenescu acéstea, că létopisețile nu sintu numai să le citească omul, să știe ce au fostu în vrémi trecute, ce mai multu să hie de învățătură, ce ieste bine și ce ieste rău și de ce-i să să ferească și ce va urma hiecine : domnul den faptele domnilor, care cum au fostu și cu ce véste și pomană, să ia urmă de viiață, boierii urmîndu pre boierii cei cinsteși și înțălepți, slujitoriul a slujitoriu, că cineși după breasla sa, cine urmadză pre cel cinsteș, cinstit, cine urmadză pre cél rău, rău ieste și rău să va săvîrși.

[*Ibidem* (După : Miron Costin, *Opere I*, ed. cit., p. 191—192.)]

●

Unde trebuia să fie *Deus*, avem *Dzeu* sau *Dumnedzeu, al mieu* în loc de *meus*, așa s-a stricat limba ; unde era *coelum* avem *cierul ; homo-omul ; frons-frunte ; angelus-indzierul*, dar în schimb nu avem nici un cuvînt care să nu amintească, fie prin început, fie prin terminație, fie prin mijloc, origina sa dintăi. Unele cuvinte au rămas chiar întregi.

[Din *Poema polonă*. (După : Miron Costin, *Opere* I, ed. cit., p. 252.)]

●

În acest de al doilea descălecat cele două țări și-au schimbat numele de rumâni, dar, trăgîndu-și origina de la Roma, nu pierdură cu totul acest nume. Rumân înseamnă *romanus*, și unul cînd întreabă pe celălalt despre limbă, zice pînă în ziua de azi : „Știi

rumânește ?“ ceea ce este aproape : *„Scis romanice ?“*, nu zice „moldovenește“. Și numai acei care au trecut în aceste două țări și-au schimbat numele în muntean și moldovean, dar cei rămași pe loc în Ardeal au păstrat neschimbat numele cel vechiu și se mîndresc și azi cu numele rumâni, iar ungurii îi numesc olahi, care nume vine de la Wlochy (Italia). [...] Și pînă azi ei sînt mult mai numeroși ca ungurii, începînd din Bacica sîrbilor temișoreni, peste tot Mureșul, în Herțeg, în jurul Bălgradului, unde locuiesc principii, în Țara Oltului și în tot Maramureșul ; așa de tare s-a înmulțit poporul, ca și cum n-ar fi descălecat nici unul din Maramureș și de la Olt. Și au o limbă mult mai frumoasă și mai apropiată de cea italiană, mai ales maramureșenii [...].

[*Ibidem.* (După : Miron Costin, *Opere* I, ed. cit., p. 255.)]

●

Începutul țărilor acestora și neamului moldovenescu și muntenescu și cîți sînt și în țările ungurești cu acest nume, români și pînă astăzi, de unde sîntu și de ce seminție, de cînd și cum au dăscălecat acéste părți de pămîntu, a scrie multă vréme la cumpănă au stătut sufletul nostru. Să înceapă osteneala aceasta, după atîta véci de la discălecatul țărîlor cel dintăi de Traian, împăratul Rîmului, cu cîteva sute de ani peste mie trecute, să sparie gîndul. A lăsa iarăș nescris, cu mare ocară înfundat neamul acesta de o seamă de scriitori, ieste inimii durére. Biruit-au gîndul să mă apucu de această trudă, să scoț lumii la vedére felul neamului, din ce izvor și seminție sîntu lăcuitorii țării noastre, Moldovei și Țării Muntenești și românii din țările ungurești, cum s-au pomenit mai sus, că toți un neam și o dată discălecați sîntu [...].

Dzice-va neștene : prea tîrziu ieste ; după sutele de ani, cum să voru putea ști poveștile adevărate, de atîtea vacuri ? Răspunzu : Lăsat-au puternicul Dumnezeu iscusită oglindă minții omenești, scrisoarea, dintru care, dacă va nevoi omul, céle trecute cu multe vremi le va putea ști și oblici. Și nu numai lucrurile lumii, staturile și-ncepăturile țărîlor lumii, ce și singură lumea, ceriul și pămîntul [...].

Putérnicul Dumnezeu, cinstite, iubite cetitoriule, să-ți dăruiască, după acéste cumplite vremi anilor noștri, cîndva și mai slobode veacuri, întru care, pe lîngă alte trebi, să aibi vréme și cu cetitul cărților a face iscusită zăbavă, că nu ieste alta și mai frumoasă, și mai de folos în toată viiața omului zăbavă decîtu ce-

titul cărţilor. [...] Scriptura departe lucruri de ochii noştri ne învaţă, cu acéle trecute vremi să pricépem céle viitoare.

[Din *Predoslovie* la *De neamul moldovenilor...* (După : Miron Costin, *Opere* II, ed. cit., p. 9—13).]

•

Numele Italiei ieste vechiu, la toate istoriile céle vechi latineşti, de pe Ital, craiul lor. Némţii italiianului zic valios, şi noao, moldovénilor şi munténilor, iar aşa valios, franţozii italiianului valaşhos, noao şi muntenilor, valaşhos, léşii italianului, vloh, iară noao voloşin, iară munténilor acum s-au luat léşii după apa Oltului şi au mai adaos tiparnicii lor o slovă : M, de le zicu molténi, adecă olteanu, ungurii italianului, olaşu, iară moldoveanului şi munteanului, olah. Şi ţării Italiei léşii zic Vlosca Zemlea, adecă Ţara Vlohului, iară ţării noastre, Volosca Zemlea.

Caută-te dară acum, cetitoriule, ca într-o oglindă şi te privéşte de unde eşti, lepădîndu de la tine toate célelalte basne, cîte unii au însemnatu de tine, din neştiinţă rătăciţi, alţii din zavistie, care din lume între neamuri n-au lipsitu niciodată, alţii de buiguite scripturi şi deşarte.

Iară nu numai numele acesta, precum ai înţeles că ieste tot unul, la toate ţările, şi al tău şi Italiei, precum vei înţélege şi mai pre largu, la capul deosebi de numele acestor ţări, că şi turcii, şi grecii ne zic vlah, ce şi dintr-altele te vei cunoaşte : obicéiuri, hire, graiul şi pănă astăzi, că eşti dreptu vloh, adecă italiian şi rîmlean.

[Din *De neamul moldovenilor...* (După : Miron Costin, *Opere II*, ed. cit., p. 16—17.)]

•

Dzice Aristotel filozoful că tot omul a şti din firea sa poftéşte. Credz că tot omul poftéşte a şti, iar nu tot omul a şti nevoiiaşte. Şi altă nu osebéşte pe om de dobitoace şi de hiare aşea ca cunoştinţa. Şi din cunoştinţă să naşte ştiinţa, şi Dumnedzeu pre om nu cu alt soroc şi sfîrşit l-au făcut şie semănătoriu, înţelept, numai să să cunoască de dînsul ; cunoscîndu-l să-l ştie, ştiindu-l să-l laude. Ştiinţa dar şi sufletéşte ieste de folos omului, şi trupeşte de treabă şi de mare folos. Iar mai ales în trebile ţărilor şi a chivernisirilor la vremi cumplite asupra ţării : să să ştie, domnii mai ales, apoi boierii, sfetnicii domnilor şi a ţărilor, să să ştie ce s-au lucrat la alţii şi alte ţări megieşe cu vremi trecute şi

la ce primejdii și scîrbe au venit mari crăii și preaputernice, cu ce sfaturi și cu ce netocméle au venit la stingerea și la perirea de istov și cu ce sfaturi ale sale, la gréle vremi s-au sprijinit și s-au agiutorit, ca să urmeze céle bune, de céle réle să să ferească. Acea știință de care grăiesc ție, iubite cetitoriule, prea lesne fieștecine o poate agonisi cu cetitul al istoriilor.

[Din *Predoslovie... la Istorie de crăiia ungurească* (După : Miron Costin, *Opere II*, ed. cit., p. 55.)]

•

În toate țările, iubite cetitoriule, să află acestu fel de scrisoare, care elinéște *ritmos* să chiamă, iară slovenește *stihoslovie*, și cu acestu chip de scrisoare au scris mulți lucrurile și laudile împăraților, a crailor, a domnilor și începăturile țărîlor și a împărăției lor. [...] Cu această pildă scrisu-ț-am și eu această mică carte, a căriia numile îi ieste *Viiața lumii*, arătîndu-ți pre scurtu cum ieste de lunecoasă și puțină viiața noastră și supusă pururea primejdiilor și primenélilor. Nu să poftescu vreo laudă dintr-această puține osteneală, ci mai multu să să vază că poate și în limba noastră a fi acest féliu de scrisoare ce să chiamă stihuri. Și nu numai aceasta, ce și alte dăscălii și învățături ar putea fi pre limba românească, de n-ar fi covîrșit vacul nostru acesta de acum cu mare greutăți, și să fie și spre învățături scripturii mai plecate a lăcuitorilor țării noastre voie.

Citéște cu bună sănătate, și cît poți mai vîrtos de primejdiile lumii să te ferești cu ajutoriul preaputernicului Domnului-Dumnezeu. Amin.

[Din *Predoslovie la Viiața lumii* (După : Miron Costin, *Opere II*, ed. cit., p. 113—114.)]

STOLNICUL CONSTANTIN CANTACUZINO
(cca 1640—1716)

Că nici unul în lume nu iaste carele den sine numai să știe și nici unul nu au aflat nimic, pînă cînd n-au fost de altul învățat. Nici nimeni nu să poate domiri de nici un lucru, de nu mai nainte au au văzut, au au auzit, sau au cetit și de nu ca acelea, asemene

ca acelia măcar cît de puţin şi de nu acelaş adevăr şi de lucru ce pofteşte neştine, au zis, sau au scrisu măcar cît de puţin şi de altele, ca numai să se poată altul deştepta spre gîndirea acelora şi a altor lucruri încă destul iaste. Şi carii ca acelia au făcut şi au pomenit, cît de cît măcar, nemoarte mulţămite au auzit şi în bună pomenire au rămas. [...]

Ci dar cu greu şi cu nămar iaste a da, zic, neştine începătură celor ce mai despre toate părţile întunerec iaste, precum şi mie acum să întîmplă a veni vrînd, cum am pomenit mai sus, a istori ale ţării ce-i zicem noi astăzi : Rumâneşti. [...]

Întîi, că mică şi cam laturi ţară multora au părut că iaste, încă mai vîrtos acum de cînd osebită de Ardeal şi de ţara Moldovei iaste. (Cum mai nainte vom arăta, cînd şi pînă cînd zic istoricii şi gheografii că au fost împreună şi de cînd s-au osebit.)

A dooa că puţini au fost pămîntenii aceştii ţări, cum să vede, ca aceia ca să şază ei să scrie ale patriei lor şi să istorească întîmplările moşiei lor, precum fac alţii de ale lor, şi de nu mulţi şi multe, însă tot fac, iar la noi mai nici unul. Săvai că poate zice neştine că se află şi aici letopiseţe, ci răspunsul îi iaste gata, că acela ce l-au făcut, den neştiinţă să vede să-l fie scris, sau den negrijuire, doar căci atîta iaste de netocmit, de încurcat şi de scurt, cît mai multă turburare şi mirare dă celui ce ceteşte, decît a şti cevaş adevăr dintr-însul.

Această dară scădere mare şi jale doar într-acest norod al neştiinţei şi al nevrerei să-l înveţe fiind, iaste pricină, de astăzi, nu numai de rîsul altora şi de ocară sîntem, ci şi orbi, muţi, surzi sîntem de lucrurile şi faptele celor mai de demult ce într-acest pămînt s-au întîmplat şi s-au făcut, cari de nevoe încă le era şi ne iaste a le şti, pentru ca să putem şi traiul vieţii noastre a tocmi. Cum Nafclir în Prologul Hronografului lui ce face, zice : că frumos lucru iaste den greşalele altora să tocmim viaţa noastră şi nu ce alţii au făcut, să cercăm, ci ce bine făcut va fi, noi a urma să ne punem înainte. Şi trebue să ştim ca pre cei buni şi vrednici, carii vor fi fost bune faptele lor, să le pomenim bine şi pre ei să-i lăudăm. Iar pre cei răi şi făcători de rău, să-i blestemăm şi să-i ocărîm, acea parte alegîndu-şi în lume, cît au trăit, ca să-i rămîe.

[Din *Predoslovie* la *Istoriia Ţării Rumâneşti* (După : Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoriia Ţării Rumâneşti*, ediţie îngrijită şi comentată de N. Cartojan şi Dan Simonescu, Editura Scrisul românesc — Craiova, f.a., p. 1—4.)]

•

Însă Rumânii înțeleg nu numai ceștea de aici, ce și din Ardeal, carii încă și mai neaoși sînt și Moldovenii și toți cîți și într-altă parte să află și au această limbă, măcară fie și cevași osebită în niște cuvinte den amestecarea altor limbi, cum s-au zis mai sus, iară tot unii sînt. Ce dară pe aceștea, cum zic, tot Romani îi ținem, că toți aceștea dintr-o fîntînă au izvorît și cură.

[Din *Istoriia Țării Rumânești* (După : Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoriia...*, ed. cit., p. 70.)]

•

Acestea ce zisem pînă aici, pentru alții doară să par că am eșit din vorba noastră, însă nu gîndesc că fără cale sînt puse, de vreme ce acestea și mai multe de cît acestea, măcară de am putea ști luminînd mintea noastră cu cele ce în lume mari fapte, de mari oameni scrise au rămas, și acestea voia lui Dumnezeu îngăduindu-le, ca iară pren oameni minunile sale să săvîrșască și să rămîe cunoscute rodului omenesc. Toate învățătura și știința descoperindu-se și în lumină puindu-le și lăsîndu-le, ca să putem încă cunoaște și să știm lucrurile bunilor și a răilor, a vrednicilor și a nevrednicilor, ale legiuiților împărați și ale tiranilor ; ca pre cei buni și vrednici să lăudăm și bine să cuvîntăm, și pre cei răi și cruzi să ocărîm și rău să-i pomenim. Așijderea ca relele să gonim și să fugim, și bunele să îmbrățișăm și să urmăm.

[*Ibidem* (După : Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoriia...*, ed. cit., p. 36—37.)]

•

Însă iaste a să mai ști, că toate lucrurile cîte sînt în lume, au și aceste trei stepene dupre ce să fac, adecăte urcarea, starea și pogorîrea, au cum le zic alții adaogerea, starea și plecarea. Deci dară nici un lucru nu iaste carele să nu dea pentr-acestea, ci numai unele mai în grab, altele mai tîrziu le trec ; iară tot la un steajăr să adună și să strîng în cea de apoi, adecăte în stricăciune și în pierzare dezlegîndu-se. Deci dară așa toate fiind iată și domniilor, crăiilor, împărățiilor, avuțiilor, măriilor și tuturor celorlalte cîte sînt, așa să întîmplă și le vin. Ci numai celor direpte, celor blînde și celor mai cu înțelepciune le rămîne laudă, fericire de

bună pomenire și pildă folositoare celor buni și înțelepți dupre urmă și canoane cu carii mai mult și mai slăvit pot sta și să pot otcîrmui. [...]

[*Ibidem* (După : Stolnicul Constantin Cantacuzino, *Istoriia...*, ed. cit., p. 85.)]

RADU GRECEANU (cca 1655—1725)

[...] eu poci să dau chezășie că politia luminată și plină de bunătate a înălțimei-tale este în adevărată asemănare cu înțelepciunea lui Democrite, care în învățăturile sale zice : „stăpînii noroadelor și povățuitorii lor trebuie să aibă în toți timpii îngrijirea ca să se arate cu asprime către vrăjmașii țărei, iar către supușii lor iubitori și blînzi".

[...] că și cărți multe bisericești în zilele mării-tale și cu cheltuiala mării-tale s-au tipărit. Den porunca mării-tale tălmăcite dupre limba elinească pre limba rumânească și pre limba grecească foarte frumoase, care n-au fost mai înainte, și școale de învățături elinești și slovenești măriia-ta ai făcut și pururea spre bunătăți necontenit ești a face, spre folosul de obște, spre care Dumnezeu să te întărească cu darul cel de sus al sfinții-sale, și să te învrednicească pe măriia-ta a face mai multe decît ai făcut.

[Din *Începătura Istoriii vieții luminatului și preacreștinului Domnului Țării Rumânești,* Io Constantin Brîncoveanu Basarab-Voevod... (După : *Cronicari munteni* II, ed. cit., p. 9—10.)]

NICOLAE COSTIN (cca 1660—1712)

Lémnele cînd sintu tinere, pentru să să ridice direptu să liagă de par. Caii, ca să s[e] diprindă la frîu, cînd sîntu mîndzi li să pun frîu. Păsările, pentru să să îmblîndzască mai curînd, să iau din cuib. Hierăle, așidirea, cînd sintu tinere să vîniadză, pentru să să învéțe a sluji voii oamenilor. Într-acesta chip, din fașe, copiii a viețui bine, trebuie învățați. Și așea și părinții, acelora feciori și

mumele a cărora fétele sintu, să știe aș vria, [că] foarte bun liac iaste a feri pre copii de réle deprindiri, de să vor înfrînge den pruncie cu învățătură groaznică. [...]

Trei lucruri trebue să le faci, de vei să-ți petreci viața cu linește și fără grije, spre toți să ții nevinovăție. Întîi pre dumnedzăii tăi sfințéște să-i cinstești ; că oricine pre ai săi dumnedzăii nu-i cinstește întru toate lucrurile nefericit iaste. A doa, prea mare nevoință să aibi întru învățătura feciorilor tăi ; că nice un vrăjmaș mai mare a să întîmpla nu poate, decît feciorul cel al tău rău învățat și deprinsu. A triia, să fi mulțămitoriu spre cei slujiți bine și priiateni [...].

Nu dzic că nu iaste mare despărțire a plecăciunilor în feciori, după cum iaste despărțiria părinților (adecă a despărțiré unii feciori de la acélia ce ar vrea și ar fi părinții, într-altu chip că sintu feciorii plecați) ; că unii, urmînd povoața firii, sîntu buni, alții, nestînd împotriva poftelor, răi sintu. Iară cu multu mai rău întru aceasta că nu stă atinge de lucru dzic ; că părintele bun, de va învăța bine pre feciorul său den pruncie, așia cît răutatia, den fire sleită cu învățătura cea bună o va îndărăpta. Că de multe ori plecarea cea rea dă cale deprinderii cei bune. [...].

Că tinerii, den fire, numai întru desfătări s-au ținut și n-au ințălăpciune spre alégiria binelui și vîrtuțile slăbăscu spre a sta împotriva răului. Din ce să prilejéște, de feciorii oamenilor celor mari (de multe ori) cad întru prea mare greșală de grozăvire ; că iaste canon foarte adevărat, cu cît cineva să dă după desfătări, cu atîta mai multu acela cu răutățili întru vicleșugul lumii să împinge. [...].

Dar ce? Au nu videm copiii plugarilor cu cămeșile, neîncinși, cu sucmanul spartu și dezmățat, desculțu, cu capul gol, iarna fără cojoc, vara de soare dzua arsu, noaptea boii de plug păscînd, mîncînd pîne de orzu și pre pămîntul gol dormind? Iară cu toate acéstea ostenéle atîta iaste copilul de sănătos la trup, cît toți ar vria să aibă copii așea de sănătoși.

Într-alt chip să află deprinderea întru copii[i] celor mari. Căci au nu videm pre feciorul celui bogat, învălit cu doaă învălitori de pîndză supțire, liagănul făcut în pildă noaă, pentru laptele și șease sute de mamce pregiur copil aduc de-l dezmiardă. Și de să va tîmpla să boliască mamca, îndată să schimbă mamca și pînă a schimba, toate nopțile și dzua tatăl și muma fără somn petrec și a străjui toată rudeniia strînge ; nemică mîncare nu-i dau, fără dzamă de găină ; ca să nu cadză de pre scări de pururea are pază ; nemică nu-i apără, orice ar cére copilul ; ce pînă a ciare îi dau. Pre urmă, nice un lucru vrémia să nu-i triacă, ce de pururia să-i slujască lui.

La nemică să nu dea banul, fără să-l ţie în dezmierdăciune : aiurea nu ; ce de pururia ochii la dînsul prăvindu-l pun, la nice un lucru nu să uită, fără cugetul, pentru dragostea lui, tot la dînsul. [...]

Şi mai de multe ori părinţii întru învăţătura cea bună a feciorilor săi nu vor să aréte vro groază spre feciorii săi, dzicînd că sîntu încă copii şi au destulă vréme de învăţat. Şi pentru să apere mai mult greşala lor dzic că mare grije de sănătate vine copilului de să va certa întru acia vîrstă copilăriască. [...].

Vine şi altu lucru preavriadnic de însămnat şi de tînguit, cu multu mai vriadnic, adecă părinţii şi numele acoperind blîndéţia copilăriască ţin pre lîngă dînşii minciunoşi şi limbuţi (şi măscărici), care lucru pe urmă, viind vrémia, cu mare ocară bietului tată şi cu primejdie feciorului să plinéşte. Că tînărul din copilărie deprins fiind a face măscăriciuni, ce poate să să nedejduiască alta, decît să să facă la bătrînéţă măscăriciu şi blăstămat ?

Ce de vréme ce iaste aşea lucru rău ce-am dzis, cu multu mai rău iaste care voiu să dzic : adecă că părinţii încă învaţă pre învăţători şi pre mamce ca să grăiască copii[i] grozăvii şi cuvinte de ruşine, care nici vîrstii copilăreşti a grăi nu să cade, nice cinstii bătrîne de ascultat nu-i de suferit. Că niceodată, nice unii bărbaţi nu ar fi fără ruşine (cu minte slabă şi cei ce urăscu defăimarea), de nu s-ari slobodzi măscăriciuni şi segi copiilor săi.

Şi aşea, carii cu tot deadinsul iau asupra sa putére a învăţa copii trebue să socotiască după putére ca să nu să tiamă acela de copii şi copiii să-l asculte foarte, nici să asculte pre copii de vor dzice că au dzis părinţii că-i vor îndestula ; că părinţii prin dragoste cu care urmadză pre feciorii săi, sau măscărici, sau rău obicinuiţi de să vor face prea de mare ură sintu. Iată de să va tîmpla, precum să tîmplă de multe ori, ca tatăl să nu lasă pre dascăl să ciarte pre feciorul său, aceasta, dzic, de va fi, dascălul de iaste om înţăleptu, aşea pre tatăl iaste datoriu a-l ţinia rău şi a-l huli, cum a certa şi întru slujba sa a ţinea pre copil ; carele de va folosi puţin l-aş sfătui pre dînsul să se lépede de acea slujbă. Căci cărora li-i socotiala sa lipită de inimă, orice vor priimi odată, mai bine viaţa să-ş piardză, decît să nu-ş facă îndestul slujbei sale ce trebue. [...]

Ce am dzis acmu voaă, domnilor şi celor aleşi, aceastaş şi mai dzic : de aţ osteni un an ca să lăsaţi feciorii bogaţi, cindzăci de ani trebue a asuda ca să lăsaţi feciorii voştri buni, învăţaţi şi înţălepţi (şi obiciuiţi) ; că puţin foloséşte a duce grîu multu la moară, de va fi moara stricată şi fărmată, adecă în zădar să strîng şi să lasă bani mulţi, de nu va avea feciorul moştinitoriu (şi nevoinţă) la cheltuială. Nice să să socotiască acela cu mintea mică a alége

învăţătoriu vestit; că foarte înţăleptu iaste domnul carele cearcă ca acela dascăl, iară cine-l află (feciorul) prea fericit iaste. Că după socotiala mea, nu de lucru prostu să apucă acela care ţ(a)ra a o tocmi dreptu (şi a învăţa) pre domnul moştinitoriu să apucă. [...]

Între altele multe lucruri de cinste şi bunătăţi să află întru acela cărue să dă pre samă învăţătura feciorilor domnilor şi a oamenilor mari; că într-altu chip să cinstescu pomii cei ultuiţi în pometi şi într-altu chip să grijăscu (şi crescu) pomii cei sălbateci în munţi. Şi aşea, nu va fi fără lucru a arăta aice une lucruri ce radzimă de dascali, carii învăţători de feciori a oameni mari şi aleşi, care lucru vor isprăvi, de şi cinste li se vor da lor mai mare şi vor eşi ucinicii lor bine învăţaţi. Că corona ucinicelor lauda dascălului iaste.

Întîi, trebue aceluia ce iaste să fie dascal feciorului de om mare cu vîrsta nici peste măsura cia diriaptă să fie trecut; adecă nu mai mare de 60 de ani, nice mai mic de 40 de ani. Că vîrsta mai de gios puţină trécere are la poroncă, iară mai în mare vîrstă puţină tărie la certare.

A doa, foarte de triabă iaste ca învăţătorii şi dascalii cărţii să fie cît mai curaţi. Şi aceasta nu numai la curăţăniia simţirii cei din lontru, ce şi priinţa cia den afară a vieţii; că nu poate fi a dascălului desfrînat ucenicul să fie blînd.

A triia, trebue otcîrmuitorii şi dascalii domnilor şi oamenilor celor mari să fie prea iubitori de adevărul nu numai în cuvinte ce vorbăscu, ce şi în trebile céle ce le lucriadză. Că, să mărturisăscu adevărul (nu numai în cuvinte) prea fără cale iaste limba acéia ce de pururea sloboade minciunile, să să aliagă a fi ispravnic adevărului.

A patra, trebue otcîrmuitorii şi învăţătorii domnilor şi a celor mari oameni, cu firea m[i]l[o]s[î]rdnică şi blînd să fie. Că de multe ori lăcomia dascalilor şi scumpiatea vatămă inimile domnilor, ca să fie şi ei lacomi şi scumpi.

A cincea, trebue dascalilor şi chivernisitorilor domnilor şi celor mari, să fie la cuvinte prea scurtu şi la aşedzat cu mare cumpăt şi măsură; să vorbască copii[i] puţine şi multe să audză să să deprindă. Că foarte lucru cinstit iaste întru domnu a asculta cu răbdare şi a răspunde cu înţălepciune.

A şeasia, trebue dascalilor şi învăţătorilor domnilor şi a celor mari să fie bărbaţi înţălepţi şi păciuitori şi lini, aşea cît cu îndestularea dascalului şi cu răbdaria ucinicului să să înfrînédze nesocotiala şi uşurare[a]; că nemică nu-i mai mare ciumă a ţărîlor, decît domnii tineri şi dascalii a fi nestătători şi uşori.

A șeaptia, trebue păzitorilor domnilor și a celor mari oameni să fie știuți cu mare nevoință întru cetitul cărților, cum dumnădzăești, așea lumești, cît care va învăța cu cuvîntul dascalul pre domnu întru pomeniria cărților aceluiași să aréte dentru fapta făcută de alți domni. Că mai multu cu pildile celor trecuți din viață, decît dentru voroava cestor vii să clătescu mințile omenești.

A opta, trebue dascalilor a domnilor de la toată desfrînarea să fie depărtați ; că cei tineri și cu slăbiciunea vîrstii și cu a firii răutate fiind plecați spre curvie, nice cu bunătatia nu să pot face curați, nice cu ințălepciunea să fie feriți (și nice să sufără a nu greși). Cu aceia trebue dascalilor să fie foarte sf[i]nți ; că nice dănăoară nu va fi ucinicul curat vădzînd pre dascal rău.

A noa, trebue otcîrmuitorilor și învățătorilor domnilor și oamenilor mari să aibă direptate și blîndéță, căci de multe ori feciorii oamenilor celor mari, învățați, dezmierdați fiind, au oarece întinare spre mînie și spre răutate ; care de otcîrmuitori mai mult cu blîndéță să-l apere, decît cu groaza învățăturii să-l știargă. Că de multe ori să tîmplă căci iaste otcîrmuitoriul la obiceaiuri groaznic, pentru acéia nu să alége domnul cuvios.

A dzécia, cei ce țin pre domni și pre cei mari (adecă învățătorii), nu numai să fie vădzut și cetit multu, ce și să fie ispitit multe mutări a norocului, trebue. Și aceasta pentru ce ? Căci adăogîndu-să feciorii domnilor din vréria dumnedzăiască cu prea late stăpînii li-ar trebui lor și le trebue, cu mulți a vorbi, a mulți a răspunde și cu mulți a lucra ; pentru acéia foarte de folos iaste lor deprinderea și prieteșugul a oameni învățați și știuți. Că cel ce n-au ispitit norocul tuturor de sirgu și gata la sfat arată lucrul.

Aceste dzece pravile mi s-au părut a adaoge aceștii cărți, pentru să le ție minte părinții carii vor să-ș cérce dascali pentru învățătura copiilor săi, precum să cuvine. Că, după socotiala mia, mai mare vină are părintele, alegînd dascal rău, decît dascalul învățînd pre ucinicul rău ; că de am ales eu croitoriu neștiutoriu, vina mea iaste de să strică haina.

[Din *Ceasornicul domnilor* (După : *Ceasornicul domnilor* de Antonio de Guevara, traducere din limba latină de Nicolae Costin, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Ed. Minerva, București, 1976, p. 463—517.)]

ION NECULCE (cca 1672—1745)

[...] o samă de istorii mai alese și noi nu le-am lăsat să nu le scriem. Însă nu le-am scris la rîndul lor, ce s-au pus de o parte,

înaintea domniii Dabijii-vodă s-au scris. Ce cine va vré să le creadă, bine va fi, iar cine nu le va crede, iarăși bine va fi, cine cum îi va fi voia, așa va face. Că mulți istorici streini, de alte țări, nu le știu toate cîte să fac într-alt pămînt. Tot mai bine știu cei de locu decît cei streini, însă ce să face în viiața lor, iară nu în delungate vremi, iar istoriile celi vechi mai bine le știu istoricii, că le au scrisă, iară nu audzite.

Deci, fraților cetitorilor, cu cît veți îndemna a ceti pre acest letopisățu mai mult, cu atîta veți ști a vă feri de primejdii și veți fi mai învățați a dare răspunsuri la sfaturi ori de taină, ori de oștire, ori de voroave, la domni și la noroade de cinste.

[Din *Predoslovie* la Letopisețul Țării Moldovei (După : Ion Neculce, *Letopisețul Țării Moldovei*, Espla, 1955, p. 104.)]

●

[...] Ce din obuz nu putè ieși nime, că nu-i lăsa moscalii la părcane fără ucaz. Și s-au dus și la împăratul de i-au spus ce va să facă, și au cerșut ucaz. Ce împăratul n-au vrut să-i dè ucaz și au socotit că nu este bine, că poate să-l prindză [pe Dimitrie Cantemir n.n.] turcii, și l-or omorî, iar la Iași, sau or fi mersu turcii, sau ba. Iar așè, l-or omorî și pe dînsul și or merge apoi și la Ieși. Și să nu să teamă, că, de or și merge turcii la Iași, nemic n-or strica. Ce avè mare grijă și jele nu numai el, ce și noi cu toții, cîți ne era casele în Ieși.

Rugăm pre dumneavoastră, iubiț cetitori tineri, să luați sama aceștii scrisori, de s-ar tîmpla vrodată să mai vie niște lucruri ca aceste în țara noastră, să vă știți chivernisi, să nu pățiți și voi ca noi.

[Din *Letopisețul Țării Moldovei* (După : Ion Neculce, *Letopisețul...*, ed. cit., p. 289.)]

●

Ce, fraților moldoveni, rogu-vă să luați aminte, să vă învățați și să vă păziți. Orcît ai fi în cinste la vrun domnu, bine este să-i slujești cu dreptate, că și de la Dumnedzeu ai plată. Dar cu domnul niciodată să nu pribegești, măcar cum ar hi, și nu numai în țară streină, ce nici în Țarigrad cu dînsul să nu mergi, fiind tu moldovan. Ce să-i slujești în țara ta, căci streinii caută numai pre domnu să-l miluiască și să-l cinstească, iar pre boierii ce sînt pribegi cu domnul, într-o nemică sînt. Altă cinste are boieriul, cîndu-i

pribag singur, alta este, cîndu-i cu domnul său. Și apoi domnul să visadză că este tot puternic, ca la țara lui, cînd este domnu, și va să ție așè, ca să năcăjască pre acei boieri, și nu socotește slujba ce i-au făcut, că s-au înstreinat, ce nemică învoială nu-i face. Nădejdea domnului este ca săninul ceriului și ca încetul mării : acmu este senin și să face nuor, acmu este mare lină și să face fortună.

[*Ibidem*, (După : Ion Neculce, *Letopisețul...*, ed. cit., p. 305—306.)]

•

Mai socotit-au măria sa Constantin-vodă pentru școali de învățătură, de le-au mai întărit școalele cele elinești și cele slovenești. Așijderea au mai făcut școali de învățătură și lătinești și arăpești, și au dat știre tuturor mazililor în toată țara ca să-ș aducă copiii la învățătură la școală, ca să învețe orice limbă le-ar fi voia, pentru ca să să afle oameni învățați și în pămîntul nostru al Moldovii, precum sînt și printr-alte țări și părți de locu. Iar dascalilor li să da plata din vistieria domnească. Așijdere au dat poroncă la toată boierimea să-ș aducă scrisori ce or avè pre moșiile lor, să le scrie la condică, ca să să mai curme gîlcevile.

[*Ibidem*. (După : Ion Neculce, *Letopisețul...*, ed. cit., p. 403—404.)]

IV. Epoca lui Dimitrie Cantemir

DIMITRIE CANTEMIR (1673—1723)

Înțeleptul : (...) Pre tine macrocozmos, pre mine microcozmos mă chiamă. Tu ești rătundă, eu sînt rătund [...]. Numai cu cîtința a ne asămăna nu putem, căci tu ești mai mare, eu sînt mai mic. Acmu, tu ești mai mare și rătundă, eu sint mai mic și iară rătund ; tu din fire așé și eu din fire iară așé ; și 2 gloanță rătunde unul peste altul poate să stea ? [...] Așé dară, firea ta céle pămintești, iară a mea acéle cerești caută, și atîta osăbire fac, cît apa din foc [...]. Pentru aceasta dară, în zădar și în deșert te rogi, căci nice te voiu asculta, nice ce te rogi voiu face.

Lumea : O, cinstitul mieu priiatin și dulcele mieu fiiu ! Dară căci îți ca priiatin să-m fii dzic și căci către dragostea părințască te invitedz, nice dzic eu, în toate dzile și totdiauna cu mine și cu îndrăgitele méle să te veselești desfătări ; ce, de nu în trei dzile o dată, macară într-o săptămînă o dată, prin vrémea a șése dzile lucrînd și isprăvind toate răcodéliile tale, iară a șéptea dzi te odihnéște, precum și dumnădzăiasca poruncă te învață ; și odihnindu-te, bea, mănîncă, te desfătiadză, te dezmiardă și te veseléște, ca și tu din munca și truda mînulor tale să cunoști dulceață. Că dacă ți-i voia să-ți spuiu cu dreptul, numai cît vei bea și-i mînca, atîta ai agonisit, iar altele toate vor rămînea, și nici eale de tine, nici tu de dînsele vei avea folos ; și cîtă vréme îți va fi bine și te vei, veselindu-te, desfăta, numai atîta ai trăit. Deci socotéște și în minte-ți așadză cuvintele méle și, de vréme ce ești înțelept, cum îți va părea că-i mai cu cale și mai bine, așé într-acesta chip fă, numai binele și îndemîna poftind ; și aceasta ție mai de folos alegînd, către aciasta te îndemn și aciasta te învăț.

Înțeleptul : [...] De vréme ce într-o săptămînă îmi alegi o dzi, adecă 6 dzile după a mea, iară o dzi după a ta voie să fac, însă întăi dzilele a vieții méle să-mi socotesc și de voiu afla vréme ca să mă poci desfăta și veseli de sațiu, precum îmi dzici tu, face-voiu și acéia. Iară de nu voiu afla vreo lungime a vremii, ce numai cînd voiu încépe, atunce să să svîrșască, oare de ce triabă și cu ce socotială voiu și acel al tău cuvînt asculta ?

Lumea : Ascultă-mă, rogu-mă, puțintel și să-ți o frumoasă socotială arăt [...]. Dzi așé : custul vieții tale să fie 100 de ani. Și de vei pune în an cîte 50 de săptămîni, fac 5 mii de săptămîni, din carele alegînd cîte o dzi, fac 5 mii de dzile, carele fac 13 ani și 300 și 20 de dzile iară de vei alége cîte 2 dzile din săptămînă, aproape de 28 de ani. Deci ia aminte și fă într-acesta chip : până vei agiunge la vîrsta de 20 de ani, sau n-ai avut prilej, sau ai fost supt a altuia ascultare și a petréce și a te desfăta n-ai putut. Iară după ce vei agiunge la a cestor 20 de ani vîrstă, socotéște soma dzilelor a 5 000 de săptămîni, carile, precum am dzis, cîte o dzi fac 13 ani și 320 de dzile, iară cîte 2 dzile fac 27 de ani și 280 de dzile și așé, de la vîrsta a 20 de ani, bea, mănîncă, gioacă, te veseléște și te dezmiardă până la vîrsta de 48 de ani, sau până la 50 de ani ; iară de-ciia, dacă vei să socotești și céle cerești, încă 50 de ani îți rămîn. Și într-acesta chip, și pre lume îți vei petréce și la vîrsta de 100 de ani cu cinste săvîrșindu-te, și împărățiia ceriului vei moșteni. Au nu iaste frumoasă și iscusită și într-îmbe părțile bună și vrédnică de laudă socotiala aceasta ? [...].

Înțeleptul : Iată dară că eu a ta socotială mălcom tăcînd o ascultaiu. Acmu dară ascultă și tu, și eu îți voiu arăta altă socotială [...] și carea vor dzice că-i mai bună, acéia voiu ținea și acéiași cu toții a o ținea să cade.

Lumea : Arată dară aceasta cu ce socotială dzici.

Înțeleptul : [...] Dzi dară acmu că eu sînt de vîrsta a 80 de ani și apoi să mă socotesc ; trăit-am acești pomeniți ani, au ba ? Socotéște. Eu într-acești 80 de ani, 7 despărțiri fac, adecă 7 vîrste aleg. Vîrstele sînt acéstea : pruncia, copilăriia, cătărigiia, voiniciia, bărbățiia, căruntéțele și bătrînéțele. Într-acéste dară 7 părți a custului, acești 80 de ani să cuprind.

Deci dzic că într-acești 80 de ani, 40 de ani numai am fost viu iară 40 mort. Adevărat dară și negreșită socotială iaste căci în 24 de ceasuri o învîrtejire să face a soarelui : 12 ceasuri întu-

nérec, adecă noapte; și 12 ceasuri lumină, adecă dzi. Dzua dară dzic că trăiesc, iară noaptea moriu; adecă dzua viu, iară noaptea mort sînt, căci în pat dormind, în chipul celuia ce în năsălie dzace mă fac; [...] iată că numai 40 de ani am fost viu, iară 40 mort: și iată 40 de ani mi-au viiața rămas. Acmu dară să socotim: oare acești 40 de ani viețuitu-i-am deplin, au ba? Ascultă! Într-acești 40 de ani, vom să alégem céle 7 vîrste ale omului și apoi a fietecare dintr-acéste vîrste ce féliu de viiață și de traiu am avut să cunosc și pre tine (o, lume!) încă a pricépe să te fac.

Întăi dară pruncíia, eu dzic că nu mi-au fost viiața deplin, adecă în vrémea a 7 ani a pruncii, căci cela ce viețuiaște știe ce face, cunoaște ce véde, înțelége ce aude, pricépe răul, binele, vorovéște, îmblă și socotială are: carile acéstea toate la prunc, adecă la vîrsta pruncii, lipsăsc și nice de unele de acéstea în știre îi iaste. Iată dară că prunc fiind, am fost ca cînd n-aș fi fost; și așé iată că adevărat viiața 33 de ani mi-au rămas.

După aceasta dară, a doua, vîrsta copilăriei urmadză carea pănă la 14 ani să suie. Deci (pre cît în minte țiiu), după aceasta de acmu vîrstă, dzic că atuncea viu, iară nu om am fost: căci întăiași dată a omului iaste ca să cunoască credința, légea și pravilile; răul și binele să cunoască, hrana și băutura să-și agonisască. Credința, am dzis, întăi, adecă să criadză, să cunoască, să știe că iaste Dumnădzău și toate vădzutele și nevădzutele au făcut. A doa, pravilele și légea, adecă de ce-i iaste a să feri și ce-i iaste a păzi să cunoască. A treia, hrana și băutura, adecă să poată a ara, a sămăna, viia a lucra, neguțitorie a face — carile toate pentru a omului chivernisală sint: Deci eu, într-acea vîrstă fiind, de acéstea de toate lipsit eram [...]. Ce pentru cea hirișă și de obște, mai vîrtos pentru a mea fire, dzic că în vîrsta copilăriei de acéle mai sus pomenite ponturi nicecum ceva pricepeam, macară o părticea nu cunoșteam: și cine dară cunoștință n-are și pre Dumnădzău nu știe și pre sine pentru ce s-au născut și ce și cine iaste nu înțălége, iată că nu om, ce dobitoc sau ca altăceva nesămăluitoriu și nesimțitoriu iaste, precum lémnele, pietrile și alalte. [...] Și așe iată dară că viiața mea 26 de ani au rămas.

Între acești dară 26 de ani, 5 vîrste să cuprind: cătărigiia, voiniciia, bărbățiia, căruntéțele și bătrînéțele; din carile întăi iaste cătărigiia, carea de la 14 ani pănă la 21 să suie, însă, după a mea socotială, pănă la 17 ani tot de a copilăriei fire să ține, și așéși, pănă a agiunge omul la vîrsta de 17 ani, adecă pănă încépe (cum să dzice) a înfiera mustiață, tot copil să chiamă [...]. Și așéși, mai tot cu a copilului minte să slujéște și vîrsta cătărigului tot în toate

cu a copilului să potrivéște până la 17 ani (ales de-și va mintea cu învățătura preface) [...].

Și cu această socotială, iată că încă 5 ani din viiața mea pierduiu și într-acesta chip, la 23 de ani rămasă viiața mea. Acmu dară într-acéste 3 rămase vîrste, încă 3 ani voiu mai scădea, cu această socotială : adecă să-i fiu pierdut în boale, în nevoi, în închisori, în robii sau nevolnicii. Căci omul, săracul, în boală fiind, precum iarăși să va însănătoșea adeverit a fi nu poate. Așijderea în închisoare, în nevolnicii fiind, precum să va iarăși mîntui adevărat a ști nu poate. Și acéstea giumătate viiață iară giumătate moarte să chiamă. Și nu numai acéstea, ce și altă fietecare viiață, cu neîndemînă și nesuferită, oricare om cu minte întriagă ar fi, nu viiață, ce moarte; nu petrécere, ce închisoare, nu îndemînă și liniște, ce muncă și caznă o va număra și acestora o va asămăna [...]. Iată că din 80 de ani, toată viiața mea la 20 de ani să sprijeni. Dară cînd aș fi numai 60 de ani trăit ? Ar fi rămas 15, iară din 40, dzéce și din 20 numai 5 aș fi aflat !

Acmu, dară, o, curond trecătoare lume ! adu-ți aminte că mi-ai dzis macară dintr-o săptămînă, o dzi să fac voia ta și să îmblu în desfătările tale tăvălindu-mă ; vădzuși, că, după socoteala cea driaptă și adevărată, din 80 de ani, numai 20 aflaiu ai miei. Deci în 20 de ani, 1 000 de săptămîni fac ; și scoțînd dintr-o săptămînă cîte o dzi, 1 000 de dzile fac și 1 000 de dzile să fac 2 ani și 270 dzile ; și cu atîta de scurtă și puțină vréme, care ce féliu de desfătări, oare ce féliu de petrecănii voiu să mă desfetedz și să petrec ? [...]. Pentru aceasta dară, tot cel cu pricépere și fietecarile ce-i cu minte, înțelepțéște și cu întriagă înțelepciune, ca un înțălept, foarte pre amănuntul să ia aminte și să socotiască ; că de vréme ce luînd sama a 80 de ani de desfătat și după a lumii voie de îmblat, numai 2 ani și 270 de dzile găsiiu, dară carile va trăi 40, că numai un an și 135 de dzile îi vor rămînea ! Așijderea (precm am mai dzis), cel mai cu puțini ani, încă mai puțină vréme îi va fi. [...].

Și să socotiască tot omul ce cu socotială și înțelégere să slujéște că nu numai desfătările și dezmierdările lumii, ce așéși toată lumea și toate bunurile ei di-ari agonisi, și nu 80 sau 100 de ani, ce așéși cît lumea di-ar trăi, și pierdzîndu-și sufletul, ce folos are ? Mai vîrtos că dacă-l va piiarde, a-l găsi nice o cărare (însă nu într-aceasta lume) nu i să arată. [...] Pentru aceasta, dară, fietecine cel ce om să numéște și cu chivernisirea a întregii minți să slujéște, foarte cu toată nevoința și cu amănuntul să să socotiască ; și, socotind, să priceapă ce iaste lumea, adecă ce iaste trupul lui și ce iaste el, adecă ce iaste sufletul lui și ce sînt lucrurile lumii,

adecă ce sint poftele trupului ; ce-l îndiamnă lumea, adecă la ce-l trage pofta trupului și ce-i iaste lui a face ; ce poftéște lumea, adecă ce poftéște carnea și ce i să cade lui, adecă și ce să cade sufletului a lucra. Şi cunoscînd aceasta, să vadză că toată lumea cu doao lucruri să slujéște : cu lumina și cu întunérecul, adecă cu binele și cu răul.

[Din *Divanul sau gîlceava Înțeleptului cu Lumea sau giudețul Sufletului cu Trupul* ; Cartea întăia. (După : Dimitrie Cantemir, *Opere complete* I, Editura Academiei, București, 1974, p. 179—189.)]

•

Vii ști, iubitule, că nu pentru cei carii într-acéste pomenite limbi pedepsiți sînt scara acii am suppus, ce, pentru ca de împrumutarea cuvintelor streine cei mai nedeprinși lovind, vrére-aș ca așé a le înțălége și în dilectul strein să să deprindză, că așé unul după altul nepărăsit urmînd, spre céle mai adînci învățături, prin hirișă limba noastră a purcéde a să îndrăzni cu putință ar fi. Precum toate alalte limbi de la cea elliniască întăi îndămănîndu-să cu deprinderea îndelungă și a limbii sale supțiiare și a cuvintelor însămnare ș-au agonisit ; așé cît, ce va să [...] înțelége latinul, liahul, italul și alții, hypothesis, macar că cuvîntul acesta singur a ellinii numai ar fi. Într-acesta chip, spre alalte învățături gréle, trebuitoare numere și cuvinte, dîndu-te a le moldoveni sau a le români siléște, în moldovenie ellinizéște și în ellinie moldovenișéște. Însă cu atîta îndestulit să nu fii, foarte bine cunoscînd pre Dumnădzău a toate darurile deplin dăruitoriul, amîndoi noi a-l ruga rămîne ca toată învățătura loghicăi pre limba noastră în curînd să videm, carea învoind Putérnicul, în curînd de la noi o nedejduiaște.

[Din *Istoriia Ieroglifică* (cca 1705) ; *Iarăși cătră cititoriu* (După : Dimitrie Cantemir, *Opere complete* IV, Editura Academiei, București, 1973, p. 55.)]

•

[...] căci experiențiа și ispita lucrului mai adevărată poate fi decît toată socoteala minții, și argumenturile arătării de față mai tari sint decît toate chitélele. [...]

[...] că spre închisoarea și legarea trupului un lanțuh și o vartă destule sint. Iară spre strînsoarea sufletului și spre opreala voii

slobode, nici mii de mii de lanţuje, nici dzăci de mii de închisori pot ceva face. De care lucru într-acesta chip dzic (că unde pravila în silă şi în tărie, iară nu în bună socotială şi dreptate să sprijinéşte, acolo nici o ascultare a suppuşilor trebuitoare nu iaste). [...] Nime în lume atîta de ascuţit la minte şi iute la giudecată a afla să poate, carile în toată alégerea negreşit şi nesmintit să fie) şi (macară că aspru lucru iaste pentru céle şie cunoscute dreaptă giudecată a face, cu cît mai vîrtos cu greu şi aşéşi peste putinţa a toată firea va fi, pentru céle şie mai denainte nicicum ştiute sau cunoscute, de bune sau de réle, de vrédnice sau blăstămate, deosăbire a face). Că după a mea socoteală dzic (că mai pre lesne iaste cuiva fără organul ochiului şi fără lumina soarelui între alb şi între negru a deosăbi decît fără cunoştinţa lucrului de vrédnic sau de nevrédnic a-l alége). [...] (că sfatul carile poate da săracul învăţat şi înţelept, toţi împăraţii nebuni şi neispitiţi nu-l pot nemeri). (Că ştiinţa înţelepciunii nu în scaunele trufaşe şi înalte, ce în capetele plecate şi învăţate lăcuiaşte). [...] (căci voia gloatelor şi a noroadelor proaste iaste ca îmbletul calului neînvăţat şi desfrînat, carile, din netocmita şi preste simţire slobodzita răpegiune, de multe ori în rîpi adînci şi de maluri înalte cu capul în gios dă). [...] (că des şi de multe ori la muritori să véde putérnicul nebuni (!) în fruntea sfaturilor, iară săracul înţelept denafara pragurilor) (şi precum bogaţii cu avuţia socotesc că şi mintea au cîştigat, aşé săracii, cu lipsa avuţiii şi piiarderea minţii să fie păţit li să pare). [...] (că firea de ce au început a să părăsi şi obicéiul bine deprins a să uita prea cu anevoia lucru iaste). [...] (că pentru slobodzenie şi moşie cu cinste a muri, decît prin mulţi véci cu necinste a trăi, mai de folos şi mai lăudat iaste). [...] (că în trii chipuri şi ca cum prin trii porţi înlăuntrul palaturilor cunoştinţii lucrurilor a întra putem : prin pildele celor trecute, prin deprinderea cestor de acum şi prin bună socoteală celor viitoare).

[*Ibidem ; Partea 1 — Partea a opta* (După : Dimitrie Cantemir, *Opere complete* IV, ed. cit., p. 83—221.)]

•

[...] moldovenii nu s-au numit niciodată italieni, nume care în vremile următoare a început să se întindă asupra altor romani din locuri mai îndepărtate, ci totdeauna au păstrat numirea de romani, care în acea vreme cînd capitala lumii întregi era la Roma era comun tuturor locuitorilor Italiei. Nu înseamnează nimic că ei sînt

numiți de către vecinii lor, ungurii și polonii, *vlah*, care la aceste popoare este totodată și numele italienilor. [...]

Lăsăm așadar judecata pe seama cititorului binevoitor, mărginindu-ne a adăuga doar cele spuse de Covatius. E de mirare, zice el, că limba moldovenilor și valahilor are mai multe cuvinte latine decît cea italiană, deși italianul locuiește aceleași locuri unde locuia odinioară romanul. Dar aceasta nu e de mirare. Căci italienii și-au format limba cu mult mai tîrziu. Dealtminteri, este de observat că în limba moldovenilor sînt cîteva cuvinte care, fiind necunoscute atît limbii latine cît și celorlalte limbi ale neamurilor vecine, cred, poate nu fără motiv, că sînt rămase din limba vechii Dacii. [...]

[Din *Descrierea Moldovei* (cca 1716). (După : Dimitrie Cantemir, *Descrierea Moldovei,* Editura Academiei, București, 1973, p. 363—365.)]

•

Ce poate cineva să zică ; Cine. și de unde iești tu, o omănașule ? din mijlocul varvarilor ieri alaltaeri ieșind, de năprasnă nemérnic te ivești ? Ce caută la tine arme ca acélé ? de unde, și în lupta monomahiii cînd ți-ai învățat ? unde, și carile îți sint puterile și alalte, cătră acésté trîntituri trébnice măestrii, cu carile înnainté putérnice tirannii ca aceștia macar a te ivi, necum biruința a nedejdui să poți ? La acésté îndămînă ne iaste răspunsul. Adecă precum noi sintem să facem ca Helvetul cel tînăr, și de la bătrînii săi, în samă nebăgat, carii văzînd primejdiia caré de la nepriiatini fără véste li viniia asupră, așijderea pre sine de arme, și de alte oștenești cinii lipsiți știindu-să, oare cu mînule goale fortuna bătăii să ispitéscă, au urgiii vrăjmașului cale să dé ar fi mai cu folos, mult sfătuind, și nemică stătătoriu alegînd, — tînărul răspunde, precum pentru lipsa armelor nu li-ar trebui să poarte atîta grijă, căci iel foarte bine știe, precum nepriiatinii vin cu tot féliul de arme încărcați ; pre carile din mînule lor răstorcîndu-le, nu numai mai pre lesne, ce încă cu multul mai fericit, și mai lăudat, pre nepriiatini cu ale lor arme a bate, și a birui vor puté ; și așé făcînd, spun istoricii că nu s-au amăgit.

Așé dară și noi, asémené acestora făcînd, împotriva tirăniii uitării lucrurilor nu numai stîbla biruinții, (pre caré iubitei moșii cu tot dédinsul poftim,) nedejduim ; ce încă ca și marele acela întemeliitoriul nostru Traian vom face, carile avuțiile céle din jacurile Romanilor Dechebal domnul Dachilor, strînse și ascunse le avé, tocma din fundul apii Sarghețiii la ivală li-au scos, și visteriii Romanilor, adecă a cui au fost, li-au dat. Într-acestași chip, iarăși

zicem, şi noi făcînd, pre céle cu vechimé vremilor îngropate a vechilor istorii comoare, la lumină a le scoate, şi la triaba de obşte a le arăta ne vom sili, şi céle româneşti, precum Romanilor să cuvin vom dovedi.

[Din *Hronicul vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor (1717)*: *Pridoslovie.* (După: Principele Dimitrie Cantemir, *Hronicul vechimei a Romano-Moldo-Vlahilor*, publicat sub auspiciile Academiei Române de pre originalul manuscript al autorului..., de Gr. G. Tocilescu, Bucureşti, 1901, p. 8—9.)]

●

Fost-au dară gîndul, şi nevoinţa noastră, ca tot trupul Hronicului acestuia, în doaî tomuri (adecă cărţi mari) să-l împărţim. Deci tomul dintăi, (pre carile în ceastă dată vi-l dăruim), să să numască *Hronicul a Vechimii-Romano-Moldovlachiii.* [...] Deci dară într-această parte, (pre caré acmu de cum iaste şi cum iaste gătită o videţi) toată socotiala noastră într-acéasta să stăruiaşte; pentru ca numele, şi niamul Dumniavoastră caria de demult s-au descălecat, şi de atuncé pănă acmu necurmat lăcuéşte în Dachiia (adecă în Moldova, în Ţara Munteniască şi în Ardial), din tirănniia vechii uitări dezbătîndu-l precum adevăraţi Romani, de Roma cetăţéni, şi din toţi a Italii lăcuitori aleşi ostaşi să fiţi, cu vrédnicé de credinţă a streini scriitori mărturii să vă arătăm.

[Din *Hronicul...*; *Cătră cititoriu* (După: Principele Dimitrie Cantemir, *Hronicul...*, ed. cit., p. 50—51.)]

●

[...] cu curată inimă giuruim (aducînd faţă şi mărturiile de unde ne-am înprumutat), precum li-am aflat, aşé fără adaos şi fără scădére în privala şi giudecata, nu numai a lor noştri, ce şi a streinilor să le scoatem, iară giudeţul în mîna şi socotiala cititoriului lăsind, ori-ce senenţie ar da, cu un suflet şi cu o voia a o priimi şi a o suferi, gata sintem. Însă acéste toate, fiind de noi în limba lătiniască scrise şi alcătuite, socotit-am, că cu strîmbătate, încă şi cu păcat va fi, de lucrurile noastre, deciia înnainte, mai mult streinii, de cît ai noştri să ştie. De care lucru acmu de iznoavă osteninţă luînd, din limba lătiniască iarăşi pre cé a noastră româniască le prefacem. Slujéscă-să dară cu osteninţăle noastre, niamul moldovenesc, şi ca-ntr-o oglindă curată, chipul şi statul; bătrînéţele şi cinsté néa-

mului său privindu-ș, îl sfătuesc, ca nu în trudele și singele moșilor strămoșilor săi să să măndriască ; ce în ce au scăzut din calé vredniciii, chiar înțelegînd, urma și bărbăția lor răvnind, lipsele să-și pliniască, și să-și aducă amente, că precum odată, așé acmu, tot aceia bărbați sînt, carii cu multul mai cu fericire au ținut cinsteși a muri, de cît cu chip de cinsté, și de bărbăția lor, nevrednic a trăi.

[Din *Hronicul...*, *Cartea III*, *Precuvîntare* (După : Principele Dimitrie Cantemir, *Hronicul...*, ed. cit., p. 180.)]

ANTIM IVIREANUL (cca 1660—1716)

Și, în scurte cuvinte, nici unul din noi nu vom să ne ispoveduim de bună voe, pentru evlavie și cu gînd desăvîrșit, ca să ne părăsim de păcate, ci numai în vedéria oamenilor, pentru pricinile ce am zis, pînă ne vom cumineca, apoi iară ne întoarcem, să mă ertaț, ca cîinele la borăturile sale și ca scroafa la tăvăliturile de împuciciune [...].

Și cînd mérgem să ne ispoveduim nu spunem duhovnicului că mîncăm carnea și munca fratelui nostru, creștinului, și-i bem sîngele și sudoarea féței lui cu lăcomiile și cu nesațiul ce avem, ci spunem cum c-am mîncat la masa domnească, miercurea și vinerea, péște și în post raci și untdelemn, și am băut vin.

Nu spunem că ținem bălaurul cel cu 7 capete, zavistiia, încuibat în inimile noastre, de ne roade totdeauna ficații, ca rugina pre fer și ca cariul pre lemn, ce zicem că n-am făcut nimănui nici un rău.

Nu spunem strîmbătățile ce facem totdeauna, clevetirile, voile veghiiate, fățăriile, mozaviriile, vînzările și pîrăle ce facem unul altuia, ca să-l surpăm din cinstea lui, ce zicem : am face milă, ce nu ne dă îndemînă, că avem nevoi multe și dări și avem casă grea și copilaș ca-n gloată și oameni mulți carii să ocrotesc pre lîngă noi.

Nu spunem că crédem minciunile slugilor noastre mai vîrtos decît adevărul celui ce să năpăstuiaște, carele, de s-ar și jura, nu-l crédem, nici îi facem dreptate, ci-l pedepsim cu atîta cruzime de inimă cît de am putea l-am stinge și de pre fața pămîntului ; ce zicem că fiind în valurile lumii nu putem să ne căutăm de suflet, ci dăm cîte un sărindariu, iară din jafuri, iar din nedreaptă agoniseală.

Nu spunem că pre carele îl vedem că jăfuiaște și pradă și căznéște pre săraci, îi lăudăm și-i zicem că iaste om înțelept, îi ajunge mintea la toate și iaste vrédnic și face dreptăți, iar pre carele îl vedem că nu să améstecă într-acélia îl facem blestemat, mojic și névrednic și cum că nu-i ajunge mintea să facă judecăți și dreptate [...]. Și pentru ca să nu mai lungesc cu vorba, toate răutățile cîte facem avem vréme și mijloace ca acélia de le săvîrșim după pohta inimii noastre, iar pentru céle sufletești nu putem afla vréme.

[Din *Didahii: Cuvînt de învățătură la Duminеca Florilor* (După: Antim Ivireanul, *Opere*, ediție critică și studiu introductiv de Gabriel Ștrempel, Editura Minerva, București, 1972, p. 95—96.)]

•

Că omul carele nu știe carte ca să citească Sfînta Scriptură și cărțile beséricii noastre și sfintele pravile, au de nu se va învăța de la alții care le știu, să asamînă cu dobitoacele céle necuvîntăréțe carele nu știu ce fac de vréme ce n-au minte; să asamînă orbilor, pentru că precum orbul nevăzînd lumina soarelui nu știe unde mérge nici ce iaste înaintea lui, ce de multe ori în gropi și în surpături căzînd, să omoară. Într-acesta chip și mintea omului neavînd învățătură și dăscălie a cuvîntului celui dirept, care îi iaste lumina, iaste orb și nu simte ce pricépe, piiarde cuvîntăreasca lui blagorodnie și stăpînirea și să face rob necuvîntăréțelor patimi.

Deci pentru rușinata aceasta neînvățătură facem atîtea și mari răutăți și păcate de moarte, fără frica lui Dumnezeu și rușinea omenească: toată zioa béți, borîți înlăuntru în cîrciume, porniți la curvii și la preacurvii de multe féliuri, la nedireptăți, la răniri, la cuvinte mincinoase, la jurăminte strîmbe, la mărturii mincinoase, și la hule, la ucideri, la clevete, la zavistii, la vrăjbi și goniri și la altele, nenumărate, cu carele bolnăvéște ticălosul nostru suflet boală de moarte.

[Din *Învățătură pre scurt...* (După: Antim Ivireanul, *Opere*, ed. cit., p. 350.)]

•

Că între célélalte scîrbe ce am, de mă rănesc la inimă, iaste aceasta cea mai grea de mă întristez și mă mîhnesc mai mult, că văz între preoții miei atîta prostie, atîta neînvățătură și atîta nedumireală, cît cunosc că nu puteți face vreun ajutoriu sau vreun folos

ticăloasei turme. Şi pentru acea multă prostie a voastră şi neştiinţă la sfînta carte, m-am îndemnat, fiind cuprins de frica dumnezeiască, a vă înştiinţa cu această mică cărticea [...]

Care o pui înaintea cucerniciei voastre ca o masă duhovnicească fără de plată, în loc de blagoslovenie; socotind cum că cu acéste puţine învăţături veţi putea să vă săturaţi de lumina cunoştinţii şi să ajutoraţi şi pre creştinii cei lipsiţi. [...]

Drept acéia dară, să lăsaţi toate pricinele într-o parte că sînt deşertăciuni; şi nu vă feriţi a face osteneală, nici vă daţi leneviei, căci veţi cădea în blestem [...]

[Din *Invăţătura besericească...* (După: Antim Ivireanul, *Opere*, ed. cit., p. 366—367.)]

●

[...]căci precum corpul fără de suflet mort este, precum soarele fără de lumină nu luminează şi precum mîncarea nu e plăcută fără de sare, tot aşa e şi cetirea sau scrierea fără gramatică conducătoare.

Căci dacă vrea cineva să ştie firea literelor şi silabelor, dacă cu glasul vrea să accentueze cuvintele drept şi să însemne vorbele cu accente, acela trebue să se adreseze la prima parte a gramaticei, adică la ortografie.

Dacă vrea să desfacă vorbele în părţile lor cu exactitate, trebue să cerceteze cu de amănuntul a doua parte, adică etimologia.

Dacă vrea să compună vorbe compuse, spre aceasta trebue să-şi însuşească bine regulele sintaxei.

Dacă cineva doreşte să facă versuri, şi aceasta şi-o însuşeşte prin prosodia făcătoare de versuri. [...]

De toate acestea noi eram foarte lipsiţi, căci ne lipsea gramatica conducătoare.

[Din *Precuvîntare la gramatică* (După: Antim Ivireanul, *Opere*, ed. cit., p. 403—404.)]

CHESARIE DE LA RÎMNIC (?—1780)

O minunată lună a lui Martie, plină de dulciaţă văzduhului, încorunată cu flori de bucurie, arătătoare de minuni, descoperitoare de taini Dumnezeeşti ! Pre dînsa Râmlenii cei neluminaţi o cinstiia cu ramuri şi cu flori, iară strănepoţii lor (din linii cărora şi noi ne

tragem), după ce s-au luminat, i-au încununat zilele cu flori de pomenirile sfinților. Dar ce nedreptate ! Limbile ce întîiu pînă întru atît nu te-au cinstit, de florile tale cele duhovnicești s-au împărtășit ; iar strănepoții Râmlenilor, celor întîi ai tăi cunoscători deabiia aceste flori duhovnicești le vedea, căci numai numele sfinților le știia. Veacul de acum înpreună cu altele și aciastă nedreptate de la Români au rîdicat, și toate florile sfinților, ce întru tine ca într-un raiu s-au sădit, iată întru aciastă carte pre înțeles s-au descoperit. Poarta cărții iaste deșchisă : cine va vrea să intre să culeagă florile cele duhovnicești, de a lor mireazmă să se împărtășască și pre sfinți să-i slăvească.

[Din *Prefața Mineiului pe Martie* (1779, Rîmnic). (După : I. Bianu și N. Hodoș, *Bibliografia românească veche*, tomul II, ed. cit., p. 243.)]

V. Școala ardeleană ca program național de educație

SAMUIL MICU (1745—1806)

Acèstea demult văzîndu-le, foarte cu adunc suspin le plîngea marele și bine precepătoriul păstoriu, înțeleptul mitropolit al Țerii Românești, Theodosie, în epistola dedicatoria către Șerban B. voivod, la Liturghia cea tipărită în București în anul 1680, în carea așea scrie : „și mai vîrtos aceasta și din neînvățătură și din neînțelègerea limbii pogoară, care noao jealnic și plînsuros lucru iaste, într-atîta micșorare și călcare a neamului nostru acestui românesc, carele odată și el să număra între neamurile cèle putèrnice și între oamenii cei tari : iar acum atîta de supus și de ocărît iaste, cît nici învățătură, nici știință, nici armă, nici legi și nici un obicèiu întru tot neamul care să pomenèște astăzi român nu iaste, ci ca nește nemèrnici și orbi într-un obor învîrtindu-să și înfășurîndu-să : de la străini și de la varvari, doară și de la vrăjmașii neamului nostru cer și să împrumutează și de carte și de limbă și de învățătură, o, grea și duroasă întîmplare“. O, că de le-ar socoti bine acèstea arhiereii și arhimandriții românilor, carii numai lîna și laptele turmei caută și cum să-și îmbogățească pre ai săi cu veniturile cèle de obște. Așijderea și domnii și boiarii, ca nește părinți a patriei și a norodului, să ia aminte la cèle ce sînt spre zidirea neamului și spre fericirea cea de obște și să caute la neamurile cèle mari și învățate, pre acèlea să le urmèze, și științele și învățăturile în limba sa să le învèțe și așea și ei și fericire și mărire mai mare vor avea. [...]

Cu puține voiu aduce și voiu pomeni pre scriitorii cei din neamul românesc, carii după sine au lăsat și lasă vreo scrisoare de învățătură pentru neamul său și pentru folosul de obște, că învățătura și știința osibèște pre om de dobitoc și-l face cinstit, că adevărat iaste ce zice s. Scriptură, că cel neînvățat slujèște celui în-

vățat, care lucru foarte bine să adeverează în neamul românesc, cel ce din mai mare parte a sa iaste neînvățat și tuturor neamurilor mai pre urmă și slugă, și tot nu va să simtă, și ca vèrmele [ce] în hirean caută dulceață, așea și românii în supunere și în robie caută fericire, o, lucru de plîns ! [...]

Iaste la Blajiu și seminarium în care 40 de clirici să țin de învață theologhia să poată apoi fi preoți, încă și la Viena și la Pojon au clirici carii învață, iar aceasta rău fac că cei mai mulți români carii învață, nu numai de lège, ci și de neamul său să lapădă și să tăgăduiesc și să zic unguri, însă aceasta fac pentru ca să încapă la deregătorii, la care, pînă să zic români, foarte anevoe și la mici încap. De cei neuniți iaste mai rău, că pre episcop norodul îl ține, venit și moșie, nici casă de șezut nu are episcopul lor, școale altele nu au, fără numai să învețe a ceti, și să numără întră străini, nu întră cei de țară, și la deregătorii de obște ale țării nu să primesc. [...]

Statul besèricesc încă s-au dat după cel mirenesc, și mai mare grije au avut ca pungi de bani să agonisască, și să tunză și să mulgă oile, iar nu să le pască. Veniturile mînăstirilor le mîncă arhimandriții, carii nici învățătură, nici rîvnă nu au. Mai bine ar fi din veniturile arhimandricești, dintru unele încai, a face școale, în carea și științele filosoficești și theologhicești să se învețe, cărți în limba românească să se facă [...]. Afară de această răutate, domnii pun în mînăstiri arhimandriții din Țara Grecească, carii numai aceasta să muncesc cum ar pu[tea] orbi pre români să nu-i vază pre ei cum duc din Țara Românească banii în Țara Turcească. [...]

Acèstea sînt care foarte pre scurt am socotit a le aduce pentru ceva cunoștință a neamului românesc, cu care cîtuși de cît să pociu băga neamului românesc la inimă ca să gîndească de sine și să caute din ce părinți și din ce oameni iaste și cît de putèrnic și de cinstit odinioară au fost și tuturor limbilor groaznic și stăpîn : iar acum să socotească la cîtă ticăloșie au venit și cît iaste el cel mai de jos neam, o, durère, slugă și rob, prost și neînvățat, sărac și lipsit. Și dintru această socoteală să-și deschiză ochii minții, și măcar puțintel, ca printr-o crepătură, să zărească statul său, și privind la cei de demult ai neamului său părinți, să nu facă de ocară mărirea acelora carii era oameni învățați, oameni războinici, oameni vitèji, oameni carii sus căuta, nu să lăsa proști, robi. Acèstea ca într-o oglindă privindu-le, să înceapă a gîndi și de mijlociri cum să se poată face iarăși cinstit, iarăși mărit, să se apuce de învățătură, că prin învățătură să cîștigă înțelepciune și prin înțelepciune să dobîn-

dèște fericirea. Să gîndească că mai întîiu să se dobîndească binele și fericirea cea de obște a neamului, nu fieștecine să umble după cum patima și pofta sa îl poartă. Pre cei mai învățați să-i cinstească și de cei înțelepți să asculte, la boierii, la deregătorii, la episcopii și la arhimandriții să pue oameni înțelepți, oameni învățați și iubitori de binele de obște, pre carii să-i doară de necazurile și de nevoile altora, și cît pot, ori întru ce pot, să ajute pe de-aproapele, și să nu fie de-aceia carii numai pentru acèia să pun la deregătorie ca să trăiască bine, ca să se umple de bani. Boiarii să aibă grige ca pruncii să aibă înțeleaptă și creștină învățătură, nu numai să știe frîncèște și alte limbi, prin a căror știință doară mai tare nebunesc și să depărtează de la viața cea creștinească, ci mai înainte de toate să se muncească ca toate învățăturile și științele în limba sa să le aibă, că atunci și mai lezne și mai mult vor putea învăța [...]. La mînăstiri să se facă bune rînduiale și școale și îndreptări bune după canoanele sfintei bisèrici și după învățăturile sfinților părinți. De cetania sfinților părinți cu nevoință să grijească, și istoriile, și cèle bisericești și cèle politicești și alte cărți de înțelepciune, să le cetească cu deadinsul, că întru acèlea și mijlociri spre fericire vor afla și vor vedea cum alte neamuri din robie s-au scos și s-au fericit și au crescut, și pre acèstea să le urmèze : iar de cèle ce au făcut neamurile care din fericire au venit la ticăloșie, să se ferească. [...]

[Din *Scurtă cunoștință a istorii românilor* (cca 1792). (După : Samuil Micu, *Scurtă cunoștință a istorii românilor*, Editura științifică, București, 1963, p. 70—92.)]

•

XIV. Fapta cea bună și vîrtutea să dobîndește cu deprinderea și cu nevoința cea mai în lungă vreme, că într-o zi încă și într-o lună nu să pot de tot dezrădăcina din suflet patimile și păcatele. [...]

XV. Dintru care urmează cum că pre cei tineri și pre prunci îndată din pruncie trebuie a-i învăța și a-i face ca să se obicinuiască a să nevoi în lucrurile cele de fapte bune și a împuțina puterea și tăria patimilor ca așa să dobîndească avut și leznire și pre încet să se obicinuiască spre cele bune și să iubească fapta cea bună și să se îngrozască de păcate.

XVI. Și cît poate fi mințile cele tinerele așa trebuie a le învăța ca să dobîndească cunoștință aleasă a binelui și a răului și a dezrădăcina din mintea sa toate prejudecățile cele despre fapta bună și despre păcate.

XVII. Trebuie a face ca în pruncie, din lucrările bune care pururea să nevoiesc a le face, să se nască în prunci obicei și nărav a face și a lucra bine, care obicei și nărav cu vreme să întoarce și să schimbă în fire, mai ales de tragi de la ei tot prilejul a face rău.

XVIII. Fiindcă pruncii, pentru că încă nu le este destul de tare și de țapănă mintea și sfatul, nu au învățat ca din întîmplări să știe judeca și cunoaște ales binele sau răul, trebue că aorea cînd fac rău să-i batem și să-i pedepsim, iară cînd fac bine să-i îndulcim și să-i desfătăm, dîndu-le daruri și lăudîndu-i ca mai tare să se îndemne spre cele bune, că pruncii numai pentru frica sau pentru daruri și pentru laude sau pentru plăcere să îndeamnă a face lucrul. Dintru care vezi ce trebuie a ținea și a judeca de bătăile cu care pre prunci voim a-i abate de la rău. Niciodată bătăile nu vor ațița, nici vor deștepta pofta spre bine, nici cu acelea să va face, ca neștine să se scîrbească și să se îngrețoșeză de rău. Că voia ca să poftească binele și să se scîrbească de rău, numai cu cuvîntare și cu mintea cît înțălege și cît pricepe trebuie să se plece și să se miște a face sau a să feri. [...]

Isteția mai cu samă întru aceste chipuri să dobîndește :

I. Aceia te muncește ca tot orice gîndești, aceia chiar și ales să gîndești, adecă așa cît semnele cu care fieștece lucru să osibește de alt lucru deosebi unul cîte unul să le poți cunoaște și să aibi grije să cerci să știi ce este acel lucru. Mai multe despre acestea am zis în Loghică.

II. Pre prunci îndată din pruncie trebuie a-i obicinui și a-i face să se deprinză și să se dedea ca la lucrurile, care le au înainte, cu amăruntul și cu isteție să ia aminte.

III. Aceasta o vei face după ce îi vei face ca cu cuvinte bine, chiar, ales și pre rînd să spuie ce au luoat aminte și ce ș-au însămnat ori ce lucru.

IV. Lucrurile, care cu simțirile le prind pruncii cu mai multe cuvinte să le spuie și să le tîlcuiască, părțile lucrului, semnele, osibirile, mărimea, chipul și mișcarea așa să le scrie cu cuvinte, cît să se vază cum că ei lucrul care l-au văzut sau l-au auzit în minte și în gînd foarte bine l-au însemnat și l-au zugrăvit.

V. Pentru aceia foarte mult folosește pruncilor ca să se obicinuiască și să se dedea ales și isteț a gîndi și de vreme și foarte bine să învețä mathisisul și mai ales gheometria și să învețe a linia și a scrie cu cerusă și cu cretă lucrurile care să văd. Că aceasta mult

ajută ca să aibă luoare aminte și să bage bine samă. Pentru aceia Platon pre nimenea nu primea în școala sa, numai pre cei ce știia gheometria.

[Din *Etica sau învățătura obiceiurilor* (cca. 1785). (După : Samuil Micu, *Scrieri filozofice*, studiu introductiv și ediție critică de Pompiliu Teodor și Dumitru Ghișe, Editura științifică, București, 1966, p. 197—203.)]

GHEORGHE ȘINCAI (1754—1816)

Anul 1563. Vai ! neamului românesc ! și iarăși vai ! carele uitîndu-și vița și semînța, geme sub jugul altor neamuri, nu pentru altă ceva, ci numai pentru nenvățătura, nedragostea între sine, nepriceperea sa și vicleșugul neamurilor celor streine care cu frumoase pretesturi, mai ales ale legei creștinești, în carea eu vreu să moriu, înșală pre bieții români, de-i stăpînesc și în zioa de-acum. Nu vreu eu se numesc neamurile acestea, ci numai atîta zic : ce păstoriu ai, ale căruia cuvinte nu le înțelegi ? Vezi, socotește și judecă ce vreau arhiereii aceștea ? se te învețe se-ți prindă partea pre lumea aceasta, au să te ducă la ceriuri ? Nu crede, o române ! pentru că numai punga ta o voesc, ca se-și împle pungile lor și tu se remîni rob acelora, pre carii mai marii tăi i-au stăpînit oarecînd. Deșteaptă-te, drept aceaia, o, iubite neamul mieu, și ai minte ! luînd pildă din moldoveni, al cărora tyran, Despot, grecul cel blăstămat, așa au lucrat în anul de-acum.

[...] și în orașul Cotnar, unde lăcuia atunci mai cu samă sași și unguri, au făcut școală, în carea au pus dascali tot eretici, și pe pruncii moldovenilor îi silea se învețe acolo, ba, ce e mai mult, pre unii prunci îi hrănea el însuș la învățătură. Făcut-au fost și bibliothecă în orașul Cotnari. [...] Carea toate în sine au fost foarte bune, de s-ar fi făcut din bun sfîrșit și nu din scopul acela, ca pre urmă, pre toți moldovenii se-i facă luterani. Oare nu greșesc și în zilele noastre unii și tocma dintre arhiereii cei ce se țin pre sine pravoslavnici, carii îți țin sfetnici și mai vîrtos secretari eretici, căci despre aceaia nu mă mir că vreau ca pruncii românești se nu învețe românește, fără numai în limbile arhiereilor, pentru că almintrelea cum ar putea domni preste români ?

[Din *Hronica românilor și a mai multor neamuri...* (După : Gheorghe Șincai, *Opere* II, Editura pentru literatură, 1969, p. 285—286.)]

Prin cuvîntul fire se înțeleg toate trupurile cîte se află în lume ; și învățătura care vorbește despre proprietățile, puterile și lucrările trupurilor se numește învățătură firească. Învățătura firească drept aceea numai cu trupurile cele din lume are de a face și de a cerca pricinile întîmplărilor celor din trupurile acestea, care învățătură, după elenie sau grecia cea veche, se zice fizică, adecă știința sau meșteșugul firei. [...]

Folosul învățăturei ceii firești sau al fizicei mai mare e decît a-l putea spune pentru că, între altele, prea mult ni-l întrebuințăm la economie. Căci aceluia carele e deprins în fizică, învățătura fizicei îi dă știință de a-și lucra ca mai bine țarinile, de a-și sădi și înmulți cu rînd bun tot feliul de pomi și de plînte, și de a-și agonisi cele mai sînătoase și mai hrănoase notrețe pe sama dobitoacelor sale. Știința fizicei și acestea arată plugarilor : care pluguri și care unelte sînt mai bune spre lucrarea fieștecăria țarini, care barem de le-ar socoti plugarii românești. [...]

Dintru acestea și din cele ce s-au zis mai nainte, drept aceea poți învăța că nu sînt pe lume nici vrăjitori, nici fermecători, nici strigoi, nici descîntători, nici prilostiți, nici însoțiți cu diavolul, nici zmei adevărați ci, toate cîte se întîmplă se fac după legile ce Dumnezeu le-au dat naturei dintru-nceput, care, ne-nțelegîndu-le și nepricepîndu-le, superștițiozii cei vătămați la crieri le zic a fi mirăzănii și boscoane. Greșesc așadară părinții și toți aceia care prin ne-ntemeiate și nebune povești în cea mai crudă vîrstă, împle capul pruncilor cu groaznice și spăimîntătoase năluciri despre duhurile cele necurate [...] oamenii carii au crescut din pruncii aceia, pentru frica ce o au înrădăcinată întru sine, nici șie, nici altora pot fi de vreun folos pre-ntunerec.

[Din *Învățătură firească spre surparea superstiției norodului* (După : Gheorghe Șincai, *Învățătură firească spre surparea superstiției norodului*, Editura științifică, București, 1964, p. 67 și 77.)]

PETRU MAIOR (cca. 1756—1821)

Detoria fiilor cătră părinți, adecă cătră tată și cătră mumă iaste se fie cu adevărată dragoste cătră ei și să-i iubească pre dînșii. Împrotiva detorii aceștiia greșesc fiii, de vor arăta semne de urgie

către părinţii săi şi de vor fi cu asprime spre dînşii. De se vor uita cordiş către dînşii şi de vor grăi aşa aspru cu dînşii ca cînd i-ar urî. De nu-i vor ajuta în lipsa lor, ori în cea trupească, ori în cea sufletească. De le vor pofti ceva rău, precum e moartea sau altele. Detoriia fiilor către părinţi iaste să-i cinstească. Împrotiva acestora greşesc fiii, de vor îndrăzni a bate pre tată-său sau pre mumă-sa. De vor rădica mîna asupra lor. De vor supăra pre părinţi. De-i vor mâniia cu cuvinte de ocară sau cu alte cele, de-i vor sudui sau îi vor blăstăma. De nu-i vor băga în samă pre părinţi pentru că sînt săraci, sau de se vor face pentru aceaia undeva a nu-i cunoaşte. De vor pîrî pre părinţi. Detoria fiilor către părinţi iastă să asculte de dînşii. Împrotiva aceştiia greşesc fiii, de nu vor asculta de părinţi în lucrurile ce sînt pentru chivernisirea căsii, pentru năravurile cele bune, pentru spăsăniia sufletului. Greşesc, de se vor cununa cu carea nu vreau părinţii. În ori ce dintră acestea, de s-au întîmplat, după vîrsta şi statul lui, fiiul vostru acesta, jalnice taică şi jalnică maică, voao a vă greşi cu fiiască plecăciune căindu-se se roagă, părinţeşte să-l iertaţi.

Către fii

Părinţii, adecă tata şi mama, sînt detori, după legile firii, a ţinea şi a creşte pre fiii săi. Împrotiva detoriei aceştiia greşesc părinţii carii îşi lapădă pruncii. Greşeşte mama carea nu-şi apleacă pruncul său, ci fără mare şi nencungiurată pricină îl dă la daică sau întru acea lipsă nu cearcă daică cu năravuri bune. Datori sînt părinţii a cerca hrană fiilor săi, adecă mîncare, beutură, vestminte şi să se nevoiască ca să înveţe fiii meşteşuguri de cinste cu care să fie apoi destoinici a se chivernisi. De unde greşesc părinţii, de nu se nevoesc a agonisi avere cu carea să se hrănească fiii şi să aibă moştenire, după statul lor. Greşesc părinţii, de-şi răsipesc averea sau cu beutura, sau cu jocul, sau ori în ce chip, cît nu sînt apoi în stare de a putea hrăni pre fiii săi şi a-i înziestra. [...]

Către dascal

Greşesc sholasticii, de nu vor cinsti pre dascalii şi învăţătorii săi. De nu vor asculta de dînşii întru acele ce se ţin de învăţătură şi de năravurile cele bune. De se vor lenevi a învăţa, şi în vremea învăţăturii se vor zăbovi la joc. De vor prăda banii părinţilor ce le sînt daţi ca să se ajute la învăţătură cu ei, sau fără folos îi vor chieltui. De nu vor păzi legile shoalelor. De nu vor plăti dascalului ce se cuvine, cînd pot. Deci, orice au greşit răposatul grămătic, cu umilinţă se roagă ţie, cinstitului său dascal, să faci bine să-l erţi.

Către sholastici

Dascalii și învățătorii greșesc, de nu vor îndrepta greșealele sholasticilor săi, cînd pot. De nu se vor nevoi spre sporitul învățăturii și procopseala grămăticilor. De nu-i vor învăța năravuri bune. De-i vor învăța în adins basnuri și minciuni, în chip de adevăr, și care sînt împrotivitoare spăsăniei sufletului. De nu se vor procopsi pre sine ca să fie destoinici a învăța pre grămătici. De vor pofti mai mare plată de cum se cuvine. De vor da pildă rea cu purtarea sa sholasticilor. De primesc la shoală, sau de nu-i lapădă din shoală pre aceia carii sînt cu năravuri rele și aduc la rătăcire pre alții. Orice s-au întîmplat, răposatul prin neluare aminte a greși voao, iubiților săi grămătici se roagă să-l ertați.

[Din *Propovedanii...* (Buda, 1809). (După : Petru Maior, *Scrieri*, vol. I, ediție critică alcătuită de Florea Fugariu, Editura Minerva, București, 1976, p. 53—58.)]

•

Nu iaste îndoială cum că și alții mulți vor să dea samă de sufletul fiilor voștri, părinților ! precum sînt dascalii, carii îi învață carte, duhovnicii, carii le îndreaptă cunoștința, preoții locurilor, carii cu propoveduirea cuvîntului lui Dumnezeu îi îndeamnă spre evlavie ; ba și înșuși stăpîni țărilor, atît cei mirenești, cît și cei besericești, carii cu legile sale cele de obște, cu canoanele trebue mai mult doară decît ori de ce alta, să grijască de tinerii cei mici, precum grădinarul cel bun poartă grijă de odraslele cele tinerele. Dară, de veți socoti precum se cuvine, cu amăruntul, veți vedea că cu mult mai detori sînteți voi singuri a căștiga binele fiilor voștri, decît alții toți. Pentru că toți ceilalți sînt detori, după detorie politicească, iară voi sînteți detori, după detorie firească. Și cine dintră voi nu știe că acea pricină, carea au născut rodul, aceaia și trebue, în cît poate, să-l săvîrșească ? [...]

Deci, dacă detoriia părinților de a crește pre fiii săi nu iaste detorie pusă, ci firească, nu scrisă, ci născută, nu omenească, ci dumnezeiască, cine nu vede că voi, părinților, cu mult mai detori sînteți a căștiga folosul fiilor voștri, de cum sînt detori împărații, arhiereii, dascalii, duhovnicii, preoții locurilor, și ori carele povățuitoriu, fie acela beserecesc, fie mirenesc, pentru că aceștea sînt detori, după legea politicească, carea mai puțin îndetorează, iară voi, după rînduiala firească, carea cu mult mai mult îndătorește. [...]

Că trebue să socotiți că voi de la anii cei dintîiu ai lor, cînd inimile lor sînt ca și ceara cea moale ce iaste întocmită a priimi

orice închipuire întru sine, aveţi pre fiii voştri supt pază, ca şi nişte păsăruice în cuib. Deci, de-i veţi creşte voi întîiu rău, şi cînd vor fi de vîrstă mai mare, de nu se vor putea pentru aceaia prinde de dînşii învăţăturile cele bune ale povăţuitorilor săi celor mai mari, a cui va fi vina mai mare ? Au nu va fi a voastră ? [...] Ba în deşert se vor osteni toţi alţii spre folosul lor, dacă voi veţi lipsi întru detoriia voastră. Că, ce folos iaste, împăraţii şi stăpînii ţărilor să ţină shoale prin ţări pentru învăţătura tinerilor voştri, dacă voi îi ţinéţi departe de shoală ? Şi dascalii, cum îi vor face să iubească învăţătura, carea fericeşte pre tot omul, dacă voi nu arătaţi nevoinţă şi nu vă pasă nemica ? Sau duhovnicii şi propoveduitorii, cum vor putea şi ei folosi fiilor voştri, dacă voi nu aveţi grije să meargă la beserică ? Vedeţi dară că toate detoriile, care întru alţii sînt împărţite, toate întru voi sînt adunate. A voastră dară iaste detoriia a ţinea ochii deschişi preste fiii voştri, a voastră, a lua sama la tot cuvîntul lor, a îndrepta toată shima lor, a voastră, a vă înştiinţa de toată mişcarea lor. Nice nu e destul să-i învăţaţi ce să facă, ci să aveţi grije ca să şi facă. Şi aceasta nu numai într-un loc, ci pretutindenea. [...]

Vai de voi, părinţilor, de nu veţi apleca pre pruncii voştri, de nu veţi hrăni, de nu veţi îmbrăca pre feţii voştri ! Dar, de şepte ori vai, de nu veţi griji de sufletul fiilor voştri, de nu-i veţi creşte întru frica lui Dumnezeu, de nu veţi avea grije să fie povăţuiţi cu preteşuguri nevinovate, cu pilde, cu sfaturi, cu bolduri, cu frîu şi cu toate alte ajutoriuri, care sînt de lipsă spre a vieţui creştineşte şi cu omenie. [...] Pentru că aceasta trebue să fie toată nevoinţa voastră ; ca să faceţi pre fiii voştri oameni buni, cetăţeni buni, creştini buni.

[Din *Didahii...* (Buda, 1809). (După : Petru Maior, *Scrieri*, vol. I, ediţia citată, p. 62—71.)]

•

Mai la doao sute de ani trecuse de cînd romanii, prin împăratul Traian trimişi, era aşezaţi în Dachia, ţeară desfătată, şi ţinea grasele sale moşii. De unde, cei de pre vremea împăratului Aurelian în Dachia moşteni romani, de obşte toţi, afară de coloniile cele mai noao, era născuţi şi crescuţi în Dachia ; ba şi părinţii lor, ba şi moşii lor, acolo văzuse întîiu lumina lumei aceştiia. Deci, a romanilor acestora, măcar că strămoşii lor cei din tîiu venise din Italia, patria le era Dachia. Şi cine e atîta nesimţitoriu, carele să nu ştie că tuturór oamenilor atîta le iaste dulce şi vrută patria, întru carea sînt născuţi şi crescuţi şi unde oasele părinţilor şi a moşilor lor celor

răposaţi se odihnesc, cît tocma de ar fi şi slabă ţeara şi cu multe năcazuri ar avea a se lupta în trînsa, puţini se află carii să se plece a-şi lăsa patria, de cúmva nu cu grea poruncă şi neapărată silă îi scot din trînsa. Bold firesc iaste acesta, carele deşteaptă pre oameni a-şi iubi patria sa şi bucuroşi a rămînea într-însa, precum şi Ovidius cîntă. Iară poruncă şi silă de la împăratul Aurelian să fi fost [...] nici într-un istoric nu se ceteşte.

[Din *Istoria pentru începutul românilor în Dachia*... (1812, Buda). (După : Petru Maior, *Istoria pentru începutul românilor în Dacia*, vol. 1, ediţie critică şi studiu asupra limbii de Florea Fugariu, 1970, p. 121—122)]

●

Românii, precum Sfînta Scriptură, aşa şi cărţile cele beseriсeşti le-au întors pre română, după firea limbei româneşti, numai de aceaia grijindu-se, ca înţălesul să rămînă întreg. Pentru aceaia sintaxa şi toată ţesătura cea dinlontru a limbei româneşti au rămas nesmintită, cît fieştecarele român, în cît se atinge de limbă, le poate înţălege. Nu are lipsă românul să înveţe altă gramatică în limba sa, singură aceaia care o-au supt împreună cu laptele de la mumă-sa, îi ajunge. Pentru aceaia grecii se mînie cînd aud laudele lui Dumnezeu în limba românească din cărţile cele beserіceşti, auzind limba românească întreagă, nu schimonosită, după grecie. Dară românilor nu le pasă nemica de mîniia grecească, ci merg înainte a-şi netezi şi a-şi îmbogoţi limba părinţească. Adevărat, limba românească în stat ca acela iaste, cît, măcar ce ştiinţă se poate da în limba aceasta ; cei ce simţesc greotate întru aceasta, de acolo le vine aceaia, că nu s-au dat încă a ceti cărţi româneşti şi mai vîrtos că pănă acum, în limba românească, numai de lucruri de casă, de lucruri de jos, de care grăesc toate moaşele, au fost deprinşi a vorbi, şi cu alţii şi cu sine. Unde, întru ştiinţele cele înalte nu ne-ar ajunge unele cuvinte, precum grecilor le iaste slobod, în lipsele sale, a se împrumuta de la limba elinească, şi sîrbilor şi ruşilor de la limba slovenească cea din cărţi, aşa şi noi, toată cădinţa avem a ne ajuta cu limba lătinească cea corectă, ba şi cu surorile limbei noaste, cu cea italienească, cu cea frîncească şi cu cea spaniolească

[Din *Istoria besericei românilor*..., (1813, Buda). (După : Petru Maior, *Scrieri*, vol. II, ediţia citată, p. 151—152.)]

ION BUDAI-DELEANU (1760—1820)

Dascalul : Ce dorință te-au adus aici, o, diace ?
Diacul : Ca să învăț carte.
Das. : Învățat-ai undeva pînă acum și pînă unde ai ajuns cu învățătura ?
Dia. : Știu a ceti și a scrie, însă aș vrea să învăț și alte științe povățuitoare cătră înțălepciune și alte învățături întru care am auzit că vrei să se procopsească tinerii românești.
Das. : Bine, fătu(l) mieu... Însă dacă ai cuget adevărat și voie statornică, mai întîi de toate caută să te întrarmezi cu multă răbdare, să te lipsești de desmirdări, în urmă să silești cu neîncetată osteneală a birui toate greutățile și a urni din cale toată împrotiveala ce ți să va tîmpla. Nefiind în acest chip pregătit, rămînè-vei la mijloc de drum asuprit, pierde-vei inima și iacă bunăvoința mea și toată osteneala în zădar, iar așteptarea părinților și a patriii pierdută !
Dia. : Ferească Dumnezeu, o, dascale, să aibă cu mine vreodată lenevirea, nesocotința și desmirdările treabă ! Ba mă simt așa cu cugetul inimat cît voi să pătrund pînă la culmea celor mai înalte științe și-ți dau cuvîntul cum că nici tu vei păți rușine cu purtarea mea, nici patria să va amegi întru așteptarea sa...
Das. : Decă întru adevăr ești așa însuflețit cu libovul învățăturilor, bucuros voi fi a-ți împlini dorința. Însă, mai nainte de [a] întra la palatul muselor, unde lăcuiesc științele nemuritoare, ne caută a trece prin tindă, așteptînd puținel pînă ce să vor deschide porțile denaintè noastră.
Dia. : Ce va să dzică aceasta ?
Das. : Nimică alta făr-numa că mai nainte de a vorbi cu musele trebuie a ști prè bine limba lor !
Dia. : Ce feliu, dar, este acea limbă a muselor ?
Das. : [...] vorba sau limba muselor nu este altă făr limba întru care să învață științele. Această limbă să află la toate neamurile politicite, la care floresc învățăturile, și este în sine tot aceieși limbă a norodului de obște, numa cît este mai curată și curățită de toate smintelile ce se află la limba de obște a gloatei, cu un cuvînt, este limba lămurită și adusă la regule gramaticești, apoi și înmulțită cu cuvinte obicinuite la învățături, care nu să află la vorba de obște.
Dia. : Așadar, vom putea învăța științele și în limba noastră românească ?

Das. : Pentru ce nu ?

Dia. : Deci eu nu văd nice o împedecare de a începe îndată, căci eu știu bine românește, cetesc adecă și înțăleg toate cărțile.

Das. : Și cu toate aceste, nu știi bine românește ! Au socotești că cărțile noastre sînt bine scrise românește ? Toți care au scris pînă acum au scris cu adevărat românește, dar puțini foarte sînt care să să fie înălțat oarecumva preste gloată cu voroava lor sau, vrînd a se depărta de vorba cea de toate zilele, să nu fie trebuințat cuvinte streine fără treabă și fără alegere ; iar mai vîrtos să arată vederat că țin un feliu de scrisoare ce este împrotiva firii limbii românești și împrotiva tuturor regulilor gramaticești.

Dia. : Ce va să dzică gramateca ?

Das. : Gramateca s-au numit de la cuvîntul elinesc gramma, ce va să dzică „slovă" sau „linie", adecă „trăsură cu condeiul". Destul că noi cuvîntul acest îl trebuințăm ca și celelalte nații acuma și cum l-au trebuințat grecii și latinii ; toți să împreunează întru aceasta că gramatica este maiestria ce învață a vorbi bine și curat ori întru ce limbă. Gramateca arată regulele ce sînt din fire așezate pentru fieștecare limbă și învață chipul care trebuie să să grăiască macar ce limbă.

Dia. : Așadar noi vorbim și am vorbit pînă acum rău ?

Das. : Deacă vom socoti limba noastră românească cum să vorbește de obște și nu vom pune alt scopos a voroavei fără numa ca să ne slujască spre înțelesul unui cu altul, atunci cu adevărat că am vorbit bine după vorba obicinuită. Dar, luînd aminte, de altă parte, că, aflîndu-ne în vreo soțietate aleasă unde thema voroavei este asupra osăbite meșterii sau pentru vreo știință, ba unde trebuie cîte o dată cu voroavă bine tocmită a face cuvînt înainte unor persoane de frunte, iar materia de care grăim nu este de lucruri obicinuite în vorba cè de toate dzilele, atunci, de bună samă, nu putem vorbi cum vorbește Oprea cu Bucur în pădure, ci ne caută a pune toată silința ca voroava noastră să fie așa dreasă și rînduită, ca din period în period și din cuvînt în cuvînt să aibă nu numai legătura firească, ci și măsura după care s-au așezat graiul omenesc.

Diac. : Adecă să fie așa cum sînt și să cetesc cazaniile în beserici ?

Das. : Cam asemene, dar încă și mai bine, căci și întru acel feliu de voroave sau orații besericești să află multe împrotiva gramaticei și cu totu[l] rău grăite. Putere-ș eu aici aduce prè multe pilde de smintele ce să află la toate cărțile besericești, ba și la alte scrisori ce sînt scrise cu mîna (manuscripturi) și sînt împrotiva gramatecii. [...]

Dia. : Înţăleg toate ce ai dzis şi acum doar am putea începe.

Das. : Îndată, deacă, vrei. Însă, ca să urmăm cu rînduială, îţi caută a băga de samă : eu voi merge desvolbind toate temeiurile gramatecii, iar tu vei asculta şi, după tot capul sau materia săvîrşită, unde-ţi va părea şi vei avea vreo îndoială, vei întreba, urmînd cum să cuvine celui ce are voie să înveţe şi să înţeleagă. Căci nu aş voi să păşeşti mai încolo pînă nu vei cuprinde bine cu mintea cele înainte arătate, fiindcă scoposul nostru amîndurora este învăţătura, iar detoria mea îndeosăbit este a răspunde la toată întrebarea şi a desvolbi toată îndoiala.

Dia. : Lege-mi va fi întru toate dorinţa ta, o, dascale ! [...]

Das. : La prolog s-au aruncat aceste pentru cei care înţăleg aceste, dar pentru sholari sîntem datori a desvolbi aceste mai chiar. Nimic nu trebuie să rămîie nehotărît şi neînţăles, mai vîrtos la învăţături, căci, deacă nu vom avea idei luminate despre lucrurile care învăţăm, nu vom şti cu temei cele ce învăţăm.

[Din *Dascalul romănesc pentru temeiurile gramaticii romăneşti* (cca 1815—1820). (După : Ion Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice,* Bucureşti, 1970, Editura ştiinţifică, p. 130—136.)]

•

Treizăci şi cinci de ani au trecut de cînd am luat asupra mea osteneala alcătuirii unui lexicon românesc. Pricina mi-au fost lipsa unii cărţi ca aceasta în limba noastră, îndemnul — iubire de neam, scoposul — folosire de obşte. Adevărat că o apucare de acest feliu era prè nesocotită, dară ce nu face îndrăzneala tinăreţelor, mai vîrtos cînd să încinde cu focul patrioticesc, arzînd pururе cu dorinţă de a vedè cîndva şi întru poporul românesc încai răsărind bunele învăţături. Văzînd că toate neamurile Europei au de mult acum lexicoanele sale, numai la neamul nostru lipseşte o carte ce să poate zice spiţa cè de întîi a culturii, mă simţeam răpit cu totul spre acest scopos înalt. [...]

Dar, vrînd a scurta prè lungul cuvînt, îm caut a le lăsa pre un alt prilej, şingur numa luînd aminte că scoposul mieu nu este ca să-ş mute o parte sau alta de români chipul voroavei sau dialectul său, ci numa şingur acela ca, vrînd oarecîndva patrioţii româneşti a-şi face o limbă de obşte pentru învăţături, ca să să ştie feri de une cuvinte ce nu sînt nice adevărate româneşti, nice trebuincioase şi ca, încît se va putea, să-ş curăţească limba întru care vor să scrie asupra învăţăturilor.

Cu aceste eu mi-am împlinit toată datoria. Pus-am temeiul culturii, alcătuind acest lexicon și o noao gramatecă, care va ieși deosăbit în tipariu.

[Din *Prefaţie* la *Lexiconul românesc-nemţesc* (1818). (După : Ion Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice*, ed. cit., p. 163—181.)]

•

Vrut-am să arăt temeiurile gramaticii românești cu acesteși slove obicinuite la români, ca să fiu înțăles mai de cătră mulți. Cercat-am în tot chipul, dar prin ispitire delungată am rămas încredințat că nu este putință de a aduce limba românească la regule gramaticești de o vom scrie cu letere slovenești. [...]

Căci, dacă vom vrea să o silim, o vom putea scrie și cu slove turcești tocmai așa ca și cu slovenești. Însă întrebarea este : oare cum să va lovi cu celelalte proprietăți a limbii ? Fiindcă fieștecare limbă are ale sale. Deacă s-ar fi aflat aceste slove, cu care au scris românii pînă acum, însuș și sîngur pentru limba românească, nu mă îndoiesc cum că însuș la izvodirea și alcătuirea lor s-ar fi băgat de samă ca să fie potrivite cu făptura limbii și cu mutările cuvintelor după regulile gramaticii. Dar fiindcă acele slove s-au aflat pentru limba slovenească, care atîta este departe întru toate proprietățile sale de limba românească precum este cea nemțească de lătinească, pentru aceasta, cum putem cu cuvînt a socoti că aceste slove hotărîte pentru o limbă străină să fie ajungătoare și la limba noastră ? Iară că au fost primite la limba românească aceasta nu dovedește nici vrednicia, nici ajunsia lor. Aceasta primire au fost anevoiată trebuință și o tîmplare destul de jelnică pentru limbă, căci să poate zice că pe jumătate ar fi mai întreagă limba să nu să fie tîmplat aceasta.

[Din *Temeiurile gramaticii românești* (cca 1815—1820). (După : Ion Budai-Deleanu, *Scrieri lingvistice*, ed. cit., p. 110—111.)]

VI. Începuturile învăţămîntului naţional

GHEORGHE LAZĂR (1779 sau 1782—1823)

Patrii nu-i poate fi tot una, măcar ce feliu de creştere vor primi mădulările următoare, nici nu poate adiaforisi în cunoştinţa sufletului cea adevărată, pentru că odihna ei cea din lăuntru, precum şi cea din afară, aşa şi binele cel de obşte precum şi cel privat, stau cu creşterea tinerimei următoare într-o analoghie prea strînsă legate. Din care pricină fieştecare patrie, fieştecare stăpînire bine sistematisită, osăbit privighează, ba are a privighea pentru creşterea cea cuviincioasă a tinerilor următori.

Această trebuinţă prea bine o cunoscură şi mai înainte moşii şi strămoşii noştri, de unde în poftorite rînduri, cu osăbite osteneli, destul s-au trudit să pue mai sus zisele mijloace în lucrare, şi cu adevărat să şi punea, de nu le înzădărnicea vrăjmăşia vremilor şi neprietinoasele stări împrejur, în care mai în toate veacurile au înotat Patria, precum dovedeşte istoria ei însăşi. [...]

Încă nu fu stîmpărat părintescul cuget al prea luminatului domn şi al blagocistivilor boeri, ci poftind Măria Sa să-şi facă o osăbită pomană şi nume de veci proslăvit, după ce au privit la cealelalte popoară şi limbi, mai ales evropeneşti care (afară de limba cea ţigănească) toate să află bine împodobite cu şcoli mari şi academii de ştiinţe strălucitoare, chiar în limbile lor, pentru procopsirea tinerilor, cu drept au judecat că cu ruşine vine unui popor şi neam, ce este aşa vechi, aşa vestit, proslăvit şi înzestrat cu toate rodurile pămîntului, precum şi cu toate darurile duhovniceşti, cu un cuvînt neam împărătesc, şi care acum să află chiar însuşi supt ocîrmuirea prea înaltului schyptrul Mării Sale, să nu aibă şi el o şcoală mai de treabă, o Academie cu ştiinţă, chiar în limba maicii sale, ci să se

lase mai slab, mai scăzut și mai batjocorit, decît toate cealelalte limbi și popoară ale feații pămîntului.

Drept aceaia prin duhul sfînt luminat fiind, de milostivul Dumnezeu întărit și povățuit, numaidecît strajnic au și poruncit Măria Sa ca să se pue treaba în lucrare, orînduind și dregînd cuviincioase case la Sfeti Savva, pentru așezarea doritei Academii cu științe chiar în limba românească, care din înalta mila Mării Sale și cu ajutorul lui Dumnezeu, nu numai că s-au săvîrșit, dar s-au pus și în lucrare. Care academie, de va avea noroc să fie mîntuită de gabalele neștiuților și de sfaturile celor ce știu prea multe, negreșit va păși pe cărarea surorilor ei.

Deci dară, iubită și de toată cinstea vrednică tinerime ! iată o epohie noao, o întîmplare strălucitoare, un glas dulce părintesc, supt păvăza schiptrului domnesc, după care de mult oftară inimile dumneavoastră, vă chiamă, vă strigă, părintește vă îmbrățișează : Veniți toți de toate părțile și de toată starea, veniți la izvorul tămăduirii ! la muzeul înfloririi ! ca să ne împărtășim și noi, acum măcar și mai puțin, iară în curgerea vremii, cu împrumutate puteri ajutorați fiind, și cu mai multe științe folositoare, ca cu silința noastră și purtarea cea tuturora bine plăcută, să putem aduce sporiul și folosul cel răspunzătoriu și potrivit înaltului cuget al prea luminatului nostru domn, precum al prea sfințiților părinți Arhierei și al cinstiților mai mari efori boeri, care au ostenit pentru binele nostru [...]

Vremea trece iute, nu să mai întoarce, ne fură și anii vieții cu sine, și noi rămînem tot lipsiți și neciopliți ; pentru aceaia, grăbiți-vă, nu întîrziați a vă arăta și a vă treace la condica școlii, ca apoi puindu-le toate la cuviincioasa orînduială, să putem începe cu ajutorul lui Dumnezeu cît mai în grab paradosirea matemilor după rîndul mai jos însămnat :

A. Cei mai slăbănogi sau de tot nedeprinși să vor orîndui mai întîiu la alți dascăli mai jos, unde să vor învăța :

1. Cunoașterea slovelor și slovinirea cuviincioasă.
2. Cunoașterea numerilor și întrebuințarea lor.
3. Cetirea desăvîrșit.
4. Scrisoarea cu ortografia, și de mai multe feliuri.
5. Katehisismul și istoria vivlicească, testamentul vechiu și cel nou,
6. Gramatica și Aritmetica încîtva, și alte științe mai mici folositoare pruncilor.

B. După acestea vor trece la altă tagmă de învățături, unde vor avea de a asculta :

1. Gramatica desăvîrșit, cu sintacsu dimpreună.

2. Poetica, cu mitologhii și gheografiia globului pămîntului.

3. Retorica și Istoria neamului cu a Patriei dimpreună și alte științe ce sînt de trebuință spre înțelesul acestora.

C. Cei mai de vîrstă și deprinși la aceastea toate vor avea de a auzi :

1. Aritmetica cu toate părțile ei.

2. Gheografia despre toată fața pămîntului, așijderea cu toate părțile ei.

3. Gheometria teoreticească, Trigonometria, Alghebra și altele.

4. Gheodezia sau Inteneria cîmpului cu Iconomia și Arhitectura.

D. Mai avînd apoi volnicie de la mai marii efori boeri, vom trece și la cealelalte mai înalte tagme filosoficești, fieștecare după rîndul său, așijderea și la tagmeșe iuridicești sau nomica, care cum vor urma.

Pentru cei ce vor să treacă la cinul preoțesc, să va orîndui osăbită vreame și ceasuri pentru ascultarea sfintei teologhii, dogmelor credinții și cunoștința legii creștinești și altele mai multe trebuincioase.

[Din *Înștiințare. De toată cinstea vrednică tinerime* (1818). (După : G. Bogdan-Duică și G. Popa-Lisseanu, *Viața și opera lui Gheorghe Lazăr*, București, 1924, p. 18—22.)]

GHEORGHE ASACHI (cca. 1788—1869)

Scoposul învățăturii este a informa pe copii să poată nimerit întrebuința facultățile (puterea) minții lor, adică să cugete nimerit și să lucreze bine și prin aceasta să ajungă a fi vrednici și folositori chemării căreia se vor hărăzi.

Drept aceea, de nevoie este a judeca de cine și cum să se tradeie (paradosească) învățătura ; căci o învățătură cu greșale nu numai împiedică sporirea în știință, dar poate fi și stingheritoare. Nemeritul scopos al învățăturii atîrnă nu numai din alegerea și orînduirea obiecturilor, ci mai vîrtos și de metod, adică modul cum să se tradeie acele obiecturi. [...]

Sub cuvîntul acesta, metod, se înțelege povățuirea către cea mai bună dare de învățătură, înfățoșindu-se regulile ce trebuie a se urma la paradox, spre a ajunge scoposul învățăturii cu cel mai ușor chip.

Metodul se numește universal, înfățoșînd regulile după care trebuie în gheneral a să trada învățătura, fără a privi la deosebitele obiecturi. Spețial, înfățoșînd regulile cum să se predeie fieștecare obiect de învățătură în deosebi, spețial.

La un parados seau prelecție se cer : 1. Învățătorul carele trebuie să aibă deplină știință de obiecturile lecțiilor sale și însușirile firești i morale ; 2. Scolerii cari să aibă capacitatea seau însușirile firești pentru acea învățătură și să fie atenți seau luători aminte ; 3. Se cere loc și impregiurări îndemănatice, precum liniște și simplicitate pentru a nu se distrage atenția școlerilor, nici prin viderile, nici prin lux.

[Din *Despre metod în general. Scoposul învățăturii* (După : N. C. Enescu, *Gheorghe Asachi, organizatorul școlilor naționale din Moldova*, București, 1962, p. 302—303.)]

•

Răspunsurile ce capătă învățătorul după întrebările ce face sînt adeseaori felurite. Cîte odată sînt bune și adevărate, cîte odată îngăimate și cîte odată absurde și întărtătoare de rîs și iarăși cîte odată cu totul tăcute. Deci, la fieșcare se cere o deosebită tratație.

1. De este răspunsul bun și adevărat, atuncea să-l primească cu mulțămire și să-l laude cu măsură. Deacă prepune că acest răspuns este mai mult din gîcire decît din pricepere, atuncea să ceară seamă pe care temeiuri s-au răzămat la darea răspunsului.

2. De nu este răspunsul bun și adevărat, atuncea învățătoriul nu trebuie să se mînie seau să înjure, dar prin alte potrivite întrebări să aducă pe școler la cunoștința greșelei și a neadevărului.

3. De este răspunsul întărtător de rîs, atuncea învățătoriul să tractarisească pe copil cu crutare, să rămîie statornic ca să împiedice izbucnirea rîsului la ceilalți și spre a scoate pe copil din rușinarea sa, să aleagă cele mai bune din răspunsul dat, iar de nu se află, atuncea, spre a potoli rîsul, să se întoarne cu alte întrebări grele către rîzători.

4. Totdeauna să cade învățătoriul a se repetui întrebarea și răspunsul, căci aceasta trage atenția copiilor, îndeletnicește ținerea de minte și agonisește o ușurință în vorbă.

[Din *Despre metod. Purtarea învățătorului la răspunsul copiilor* (După : N. C. Enescu, *Gheorghe Asachi, organizatorul...*, ed. cit. p. 304.)]

•

Creşterea morală, adică buna deprindere, nu se poate despărţi de celelalte învăţături, pentru că învăţîndu-se dau prilejuri a putea prelucra simţirile şi voinţa şcolerilor. Pentru că scoposul învăţăturei şi fructul cel mai frumos este sporirea moralului.

Spre a putea îndrepta plecările şi talenturile copiilor spre bine, trebuie să aibă cunoştinţă de sufleteştele lor puteri, adică :

1. Să cunoască osebitele firi şi plecări ale tinerimii şi să ştie de unde să nasc, cu ce să întăresc seau să slăbesc ca cu atîta mai lesne să se poată guverna.

2. Să ştie măestria cum să trateze pe copii, după osebitele lor plecări.

Unii copii sînt molatici din fire şi aceştia se pot uşor deduce mai mult cu binele decît cu răul. Alţii sînt îndărătnici şi brudivi, aceştia să se trateze mai cu asprime.

Talenturile copiilor cer asemenea o luare aminte. Învăţătoriul să nu ceară de la toţi deopotrivă, nici să-i trateze într-un fel. El să ceară de la un copil debilar mai puţin şi iară să nu împresoare cu aceste pe acei mai ghibaci.

[Din *Despre creşterea morală* (După : N. C. Enescu, *Gheorghe Asachi, organizatorul...*, ed. cit., p. 313—314.)]

•

Asupra întrebării dacă literatura şi ştiinţele hotărîte a se paradosi în limba românească pot fi urmate în graiul ei ?

Comitetul răspunde, că probele pînă acum prin fapte înfăţoşate, atît în şcoalele de aice, cît şi în cele din Ţara Românească şi în cele pedagogice, înfiinţate în staturile Austriei pentru naţia românească, toate aceste dovedesc putinţa lucrului şi prilejurile ce va avea limba românească în viitorime, paradosind ştiinţele, o va face mai vrednic organ al acestor ştiinţe şi în stare a răspunde cu ajungerea înaltului scopos a răspîndirei folositoarelor ştiinţe şi cultiviri graiului naţional. [...]

Naţia şi graiul ei naţional fiind identice, îngrijirea de cultivarea lui este îngrijirea de cultura naţiei, că, precum istoria ne adevereşte, atunci a înflorit un neam, cînd a ajuns la floare şi graiul său, şi odată cu veştejirea acestei caracteristice, cel mai chiar suflet al naţiei, vedem că s-au stins şi acele neamuri de pre faţa pămîntului şi nici odinioară nu s-au putut cultivi poporul acela în cîtă vreme graiul său n-a fost introdus în templul muzelor, în cîtă vreme nu s-au

întrupat în el dumnezeeștile științe, și nu s-au rostit printr-însul, după zisa celor vechi : *Cereștile ființe !*

Pe lîngă acestea, pentru că scoposul școalelor nu poate fi altul, decît a formarisi bărbați vrednici în cea mai scurtă vreme, cu mijloacele potrivite de a purta sarcinile trebilor statului cu cea mai lesnicioasă îndemînare, priitoare patrioților și fiindcă toate acele trebi atît în ramul administrativ cît și judecătoresc, se poartă în limba națională, iar nu în vreo limbă străină, apoi de sine urmează că trebuiește a aduce în desăvîrșită îndeplinire cunoștința zisului organ, adică a limbii naționale ; căci, învățînd științele în limba străină, ar urma, că după ce va intra tînărul în slujba statului, atunci să se vadă nevoit de a începe a învăța limba gramaticală, construcțiile retorice și termenele trebuitoare, pentru a da putere cu bun folos să împlinească cerșutele datorii ale însărcinării sale, care aceasta nu puțină îngreuire și înapoiere ar aduce tinerimii menite a se hărăzi trebilor publice.

[Din *Raportul Comitetului Academic din 29 noiembrie 1836 către Epitropia învățăturilor publice, cu privire la predarea învățăturilor din academie în limba română,* semnat de Gh. Asachi, Gh. Săulescu, Damaschin Bojinca, Chr. Flechtenmacher și maiorul N. Singurof (După : V. A. Urechia, *Istoria școalelor de la 1800—1864*, tomul I, București, 1892, p. 328—330.)]

DINICU GOLESCU (1777—1830)

Acum dar, cînd și domnia este încredințată pe mîini de otcîrmuitor și domn pămîntean, măriia-sa Grigorie voievod Ghica, cînd și școale naționale s-au așăzat, cînd și filosofia în limba românească a vorbi acuma întîi s-au început, prin părintele ieromonahul Efrosin Poteca, profesorul filosofiii, ale căruia osîrdii ne dau foarte bune nădejdi, cînd mulți din nobila tinerime a patriii noastre, după ce ș-au săvîrșit cursul învățăturilor în Evropa cea luminată, în patrie s-au întors, prin care putem să dobîndim și multe tălmăciri de cărți în limba națională, și mijloace spre folosul luminii, podoabă și bunelor orînduieli a patriii noastre, vremea este a ne deștepta, ca niște bune gazde care, cînd es din casele lor, adună pe seama lor și a casnicilor lor ; așa și noi, adunînd binele, care din citiri de cărți bune și folositoare, care din călătorii, care din întîlniri și adunări cu oameni

de neamuri luminate, să-l împărtăşim compatrioţilor noştri, şi să-l sădim în pămîntul nostru, spre rodire înmulţită, ca să cîştigăm şi noi, de la următorii noştri, mulţumirile ce le aud moşii şi strămoşii, cîţi, sau de la sine au aflat, sau de la alţii au luat şi ne-au lăsat vreun bine.

[Din *Către cititor*. (După : *Însemnare a călătoriii mele, Constantin Radovici din Goleşti, făcută în anul 1824, 1825, 1826*, Editura Minerva, Bucureşti, 1977, p. 11.)]

•

[...] peste putinţă este de a dobîndi un neam bun năravuri întemeiate, îmbunătăţiri şi, în scurt prefacere din rău spre bine, făr de întîia cîştigare a luminii, care îşi ia începerea şi întemeiarea de la învăţătură. Şi socotind că vremea este ca fieşcine din fiii nobleţii, după puterea sa şi mai vîrtos din cheltuiala lucsului furînd, şi spre obşteasca învăţătură întrebuinţînd, să ajutăm la această cea dintîiu facere de bine către patrie.

De aceea am hotărît să întocmesc la moşia mea Goleşti şcoală slobodă obştească, unde pot merge fiii nobleţii, ai norodului şi măcar robi, pămînteni şi streini, pentru limba românească, nemţească, grecească, latinească şi italienească. Care nu au a asculta numai aciastă învăţătură, ci în cîtă vreme fieşcare să va afla la această şcoală, are a auzi şi în toate duminecile, după săvîrşirea slujbei, cuvîntări povăţuitoare spre depărtarea realelor năravuri, ia vieţuirei cei trîndăvite şi îmbrăţoşirea virtuţei. [...]. Aşijderea şi featele (pentru care sînt deosebite lăcaşuri) bez* învăţătura cărţei, vor asculta şi cum li să cuvine să să poarte la întrebuinţarea lucrurilor celor casnice, spre odihna părinţilor, cum şi pentru vrednicia şi economia ce trebuie să aibă cînd să vor căsători. Şi învăţătură de cîte lucruri sînt cuviincioase de a şti o muiare, cum de a împleti, de a coase şi alte asemenea.

Aşa dar fieşcare părinte, de orice treaptă va fi, sau neguţătoriu, sau boiariu, sau birnic, sau măcar şi rob, poate a-şi trimite copiii la această şcoală, spre aceste învăţături, făr de nici o plată, la leat 1826, maiu întîiu, [...] în veci povăţuirile părinţilor către fii să le fie de a da ascultare dascălilor [...]. Căci împotrivă urmînd, nici copiii compatrioţilor miei nu vor dobîndi nici un folos, — din care pricină şi sufletele răposaţilor părinţilor miei nu vor simţi nici o mulţumire, nici cei din urma noastră viitori fii, nepoţi şi

* Pe lîngă.

strănepoţi, nu vor avea nici o pildă folositoare. Aşa dar negreşit trebuie ca căzînd cu pocăinţă şi rugăciune cătră milostivul Dumnezeu, ca să ne ajute, şi întîiu să îmbrăţişăm învăţătura, care este cea dintîiu pricină spre a cîştiga adevărata lumină. Apoi vredniciia economică, unirea, dreptatea şi bunele năravuri. Şi să depărtăm luxul, jafurile, mîndriia şi această toată dezghinare, care din zi în zi ne aduce la rea dărăpănare. Atuncea trebuie să avem nădejdea că ne va izbuti gîndul cel folositoriu, spre cîştigarea învăţăturei şi bunelor năravuri.

[Din *Înştiinţare pentru Şcoala din satul Goleşti...* (După : *Din istoria pedagogiei româneşti*, vol. II, Editura didactică şi pedagogică, Bucureşti, 1966, p. 221—223.)]

IORDACHE GOLESCU (1768—1848)

• Am învăţat la undrea, ce voi să ştiu de dumneata ? (Se zice pentru cei ce fug de la meşteşug neisprăviţi la învăţătură, socotind că toate le-a învăţat.)

• Orb pe orb cînd trage, amîndoi se poticnesc. (Se zice pentru cel ce învaţă pe altul, cînd el nu ştie nimic, adică prost cu prost amîndoi greşesc.)

• Vremea te învaţă. (În adevăr, mai bun dascăl decît vremea nu este altul.)

• Cui e milă de copil nu iubeşte pe copil. (Ne învaţă că pe copii fără milă să-i dojenim şi să nu-i răsfăţăm.)

• Cum zboară peştii, auzi cra. (Se zice pentru cei ce, cum învaţă oarece, se socotesc de filosofi şi pentru cei ce, cum dobîndesc un cin, se socotesc de domni.)

• Cîte puţin pilind, cel mai frumos ac vei scoate din cel mai urît fier. (Adică cîte puţin, puţin învăţînd pe oarecine îl faci desăvîrşit învăţat.)

• Mai lesne se ciopleşte pomul, decît omul. (Adică mai lesne împodobim un lemn cu cioplitul, decît învăţăm un om.)

• Piatra de ascuţit însăşi ea nicicum taie, iar cuţitul tăios îl face. (Se zice pentru cei ce pe alţii învaţă, iar ei nu se învaţă.)

• Pe vultur înveţi să zboare ? (Se zice cînd vrem să învăţăm pe cei mai învăţaţi decît noi, şi cînd vrem să dăm povaţă celui mai întelept decît noi.)

• Pămîntul cît de bun, fără lucrător, sălbatic rămîne. (Adică cei ce n-au cine să-i învețe, cine să-i deștepte.)

[Din *Pilde i tîlcuirea lor* (După : Iordache Golescu. *Proverbe comentate*, Editura Albatros, 1973, p. 40—121.)]

•

• Orice pe copil îl înveți, să-l pui să ghicească ce folos poate dobîndi din ceea ce învață, c-atunci mai bine se deșteaptă.

• Una de la dascăl și zece de la tine să te silești să înveți, dacă vrei să înaintezi.

• Unde învățătura mult ea se lățește și legea împărățește, acolo dreptatea singură stăpînește.

• Învățătura la om comoară, și munca cheia ei. Păzește bine cheia, ca să nu pierzi comoara.

• Învățătura, meșter al tutulor științelor. Asemenea meșter să te-arăți.

• Învățătura n-are sfîrșit, că cu cît mai mult înveți, cu atît mai mult rîvnești la ea.

• Învățătura se prinde mai lesne cu pilda decît cu povața. Așa să înveți și tu pe oricine.

• Învățătura bună covîrșește orice preț, că cu bani nu se cumpără ca o marfă pe tarabă, ci numai cu buna rîvnă și silință.

• Întrecerea la învățătură cea mai bună luptă. Cu ea să te lupți.

• Cînd înveți pe oarecine, trebuie să-i dai și pildă de învățătură cu însăși purtarea ta.

• Cînd înveți pe copil, să-l înveți după puterea lui și cu cuvinte mai deslușite, ca să priceapă ce zici.

• Cînd vrei să înveți, d-o știință mai mult să te ții, că mai multe învățînd, nici una bine știi.

• Mult citești, mult înveți și de vei scri și ceea ce citești cu mult mai bine înveți. Nu te lăsa de nici una.

• Precum pe scară cînd vrem să ne suim de la cea mai de jos treaptă începem a ne sui, așa și la învățătură să începi a te sui de la cele mai mici în sus.

• Să nu te rușinezi a învăța ceva și de la cel mai mic.

• Toate pot să ți le ia făcătorii de rele, numai învățătura nicicum pot a deslipi, nici într-un chip de la tine. Cu ea să te îmbraci.

• Cei mai mulți învățați, mai toți din săraci, iar din cei bo-

gați mai nici un învățat, că sărăcia la silință ne îndeamnă, iar bogăția la lenevire.

[Din *Povățuiri i cuvinte adevărate* (După : Iordache Golescu, *Proverbe comentate,* ed. cit., p. 279—285.)]

PAUL IORGOVICI (1764—1808)

Pentru aceasta tinerii a națielor celor culte (alese) ; per lîngă altere științe, învață în școalele cele bine rînduite gramatica limbii materne sau cartea care învață regulele de a scria, a pronunția, a lega mai multe cuvinte sau a face construcciuni după propietatea și osebirea limbii, așa ca tot ce cuprind cu mintea să poată descoperi prin cuvinte cuvincioase. La aceasta se cere o mulțime a cuvintelor care tinerii o agonisesc din cărțile oamenilor celor învățați într-așa mod : adecă, profesorii și învățătorii așa feli de cărți cetind pruncilor în școală, înțelegerea uniia fieștecăriia vorbe, cu care autoru au legat cugetul său, o explică după toată cuprinderea ei, care vorbe tinerii din rînduiala profesorului le întrebuințează în ocupațiele care sînt îndeletniciile scrise acas, cînd e recreație. Din așa rînduială a școalelor tinerii nu numai se folosesc cu agonisirea vorbelor de multe feluri, ci încă prin regulele limbii ce o știe din sugere, se dezvăluie într-înșii putința de a grăi și se întinde la agiungerea înțelegerii a oamenilor celor aleș la minte, prin care și mintea lor se frumsețază.

[Din *Observații de Limbă Rumânească...* (1799). (După : Paul Iorgovici, *Observații de Limbă Rumânească,* Editura Facla, Timișoara, 1979, p. 95—97.)]

DIMITRIE ȚICHINDEAL (cca 1775—1818)

[...] o, iubite și cinstite norod ! toate cîte să chiamă că sînt averile mănăstirilor, acestea sînt ale norodului averi, să le întrebuințați spre Școalele norodului, spre învățături, pentru învățătura dascalilor și a preoților carii vor fi de acuma înainte ; și apoi,

atuncea va fi cu direptul spre folosul moștenirei patriei, a neamului [...].

Și să ne fie acest adevăr vecinic și a lui Dumnezeu tot deauna în minte și în inimă simțitoriu, precum omul că fără înțelegere sănătoasă și fără dragoste către omenire, către dreptate, către cinstire și către dumnezeiasca facerea de bine, el nu e om, ci hiară, fie filosof, fie domn, fie creștin, fie pustnic și numească-se pre sine sfînt, mai pre urmă, fie ce-i place. Fie aceasta și pentru pruncii noștrii învățătură, căci pruncii aceștea de acum vor fi curînd și ei oameni și, de nu vor începe din pruncia lor înțelepțește a gîndi, în urmă nu vor putea.

[Din *Filosoficești și politicești prin fabule, moralnice învățături...* (1814) ; (După : *Școala ardeleană*, vol. II, ediție critică de Florea Fugariu, studiu introductiv și note finale de Romul Munteanu, Editura Albatros, 1970, p. 386—389.)]

CONSTANTIN DIACONOVICI-LOGA (1770—1850)

Deci : tînărul trebue învățat nu numai cum să fie el om bun și nimănui să nu facă nici un rău, precum îl îndreaptă învățetura legii creștinești, ci și cu așa feliu de învățeturi trebue adăpat pruncu, cum are a se purta, ca nici lui să nu-i poată face nimenea vreun rău sau nedreptate, precum se pot învăța de la bărbații cei cu scințele cele înalte întrarmați. Omul trăbue să fie bun, dar și înțelept, că bunătatea fără înțelepciune este prostietate, pre carea totdeauna o încalecă sărăciia și mișălătatea. Toate acelea, cum trebue fieşte carele om să se poarte către cel deaproape al său, cu înțelepciune și cu dreptate, în școli se învață, toate acestea de la oameni învățați, ca și de la luminătorii neamului se pot auzi ; toate acestea, în cărți se află scrisă. Iată, acum, școli avem, unde se cresc învățetori spre luminarea tinerimei și a neamului ; ci, ne mai trebuesc școli și prin sate înzăstrite cu toate cele de lipsă spre ținerea învățetoriului. Ne trebuesc, mai departe, cărți din care se poată ceti și învăța pruncii, ba și cei ce sînt îndepărtați de școală. Așa au făcut și alte neamuri care astăzi strălucesc pre fața pămîntului, așa să facem și noi acum, și să ne îmbărbătăm, că prea departe am rămas ; apoi, zic, tocmai în limba maicii să ne luminăm, că putem, cum au putut și alte neamuri care pînă n-au început așa,

erau și ele întunecate. Numai, cărți de tot feliul să căutăm a face, a mai scoate și din alte limbi, apoi, a le da la tipariu să nu întîrziem.

[Din *Chiemare la typărirea cărților românești...* (1821). (După : *Școala ardeleană*, vol. III, ed. cit., p. 127.)]

COSTACHI CONACHI (1778—1849)

Începînd dar de la propunerea : de se cuvine a îmbrățișa altă limbă prin școli, pentru învățătura științelor, și carea anume, pentru că în a noastră moldovenească, lipsind autorii și înscrisurile lor, lipsesc mijloacele pășirii înainte, zic că și elinii, carii de la eghipteni, și romanii, carii de la elini au luat științele, nu și-au schimbat limbile ; ci au socotit, totodată cu agonisita științelor străine, să îmbogățească graiul lor. [...]

Pre lîngă aceste mai adaog încă că ar fi o mare greșeală politicească de a se lua altă marșă spre luminare aice în Moldova și alta în soția ei Valachia, cînd tot cuvîntul cere a ne strînge și a ne apropie în grai și în pravile pe chiar duhul Reglementului.

Așadar, închei că științele trebuie să se învețe în limba moldovenească, aducîndu-se, dacă nu sînt, bărbați cu destoinicie spre aceasta, carii totodată cu paradosirea să urmeze și tălmăcirea, după care apoi și tipărirea.

[...]

[Din *Scrisoare către Mitropolitul Veniamin. Despre învățăturile în Moldova* (1837). (După : C. Conachi, *Scrieri alese*, București, Editura pentru literatură, 1963, p. 298—299.)]

COSTACHE NEGRUZZI (1808—1868)

Am jălit, domnul meu, că datoria însărcinărei mele m-a lipsit de a fi față la seansa examenului urmat în Academia Mihăileană, solemnitate atît de prețioasă pentru inimi române ; dar e știut că omul trăind în societate nu poate fi pururea al său ! Din cetirea însă a acestei relații, am cunoscut cîtă înaintare au făcut elevii în învățături sub niște buni profesori, cîtă rîvnă spre acest însemnător ram al traiului social au avut cinstita Epitropie a școalelor naționale, cătă stăruință și ostineală ai întrebuințat d-ta ! [...].

Cu cincisprezece ani în urmă, limba noastră se socotea o stafie grozavă: „Ce-mi trebuie să învăț moldovinește, dacă știu grecește — ziceau tinerii noștri beletriști — au doar am să vorbesc politică cu vatavul meu sau literatură cu posesorul?"

Astfel oropsită și defăimată, fiica latinei ajunsesă a fi un fantom spăimîntător pe care toți îl alungau. Falnică, ovilită, neavînd unde-și pleca capul, negreșit ar fi perit, dacă preasfințitul mitropolit Veniamin nu i-ar fi dat o spețială ocrotire în mănăstirea Socolei, puind-o ca într-un asil subt adăpostirea Sfăntului lăcaș, și ascunzînd-o între înflorite costișe subt aburirea zefirilor lini.

Isprăvile școalei de la Socola nu le știu, căci eram prea tănăr atunci; dar putea ele fi însemnătoare cînd nici o carte elementară în limba noastră nu aveam? Cînd afundați în labirintul limbei elenești, atăt de grele și înalte, ne învățaserăm de la ai noștri *loghiotati* a desprețui nu numai limba mumească, ci și toate cîte nu se apropia de sublimitatea lui Omer?... Iar cînd întîmplările anului 1821 și urmările lor au adus o folositoare prifacere în țară, cîțiva bărbați patrioți — printre care erai și d-ta — pătrunzîndu-se de adevărul macsimei că *„o nație fără limbă nu mai este nație"* și simțind că pentru o nouă epocă trebuesc nuoi oameni, și pentru a să face oameni, trebuesc școale, s-au stăruit spre restatornicirea Gimnaziei Vasiliane. Atunci Preasfințitul Mitropolit a prefăcut școala Socolei în seminariu pentru învățarea clericilor, institut folositor menit a forma preoți teologi, cari prin știința și pilda faptelor lor, să sădească în inima norodului dragostea creștinătății și cunoștința de Dumnezeu, ce sînt temeiul civilizației și, prin urmare, a fericirei unui popor. [...].

Ar fi de dorit însă ca ostenelile acelor puțini ce se strădănuesc pentru folosul obștesc să fie cunoscute. Ar fi de dorit se vedem școale prin toate tîrgurile Moldaviei. Ar fi frumos ca sfintele Episcopii să urmeze blagoslovitei pilde a Arhipăstorului nostru, statornicind Seminarii prin respectivele lor Eparhii. Ar trebui ca cuvioasele mănăstiri moldavo-grecești să fie îndatorite a ținea scoale după puterea și veniturile fieștecăria, ca se împlinească voința și scopul dănuitorilor ce au hărăzit averile lor acestor cucernice lăcașe spre a se întrebuința în lucruri plăcute lui Dumnezeu. În sfîrșit ar fi de laudă cînd boerii proprietari ar așeza școale începătoare pe la satele lor, unde copiii muncitorilor să învețe dogmele religiei, cetirea, scrierea și cele patru reguli de aritmetică [...].

[Din *Scrisoare către Gheorghe Asachi* (1838). (După: *Uricarul...*, vol. VIII, Iassi, 1886, p. 218—221.)]

Părinţi ! care din voi poate să spue bucuria ce aţi cercat cînd, strîngînd în braţe pe cel întîi rod al dragostei voastre, vă simţiţi renăscîndu-vă întru el ? Atunci nouă datorii vi se deschid. Mama e datoare a hrăni cu laptele său şi de a îngriji de fiul său în cei dintîi ani ai pruncieі ; apoi, tatăl trebuie să se îngrijească de creşterea lui pănă ce copilul, făcîndu-se om, va putea îngriji el singur de sine. [...]

Învăţătura dată pe genunchele unei mame şi sfătuirile unui părinte ce ştie să capete dragostea şi respectul fiului său, unite cu amintirile cele dulci a vetrii domestice, rămîn pururea în sufletul copiilor ; siliţi-vă dar a-i învăţa. Acel care nu ştie nimic nu este nimic în lume, căci ce vrednicie poate avea ? Are braţe, un simplu instrument material, care socotit în parte, îi este fără folos ; puterea firească numai atunci are preţ, cînd se împrumută de la înţelegerea care o povăţuieşte. Omul neînvăţat este dar o curată maşină în mînile acelor ce-l întrebuinţează pentru interesul lor. Aţi dori voi ca condiţia fiilor voştri să fie astfel ? [...]

O, părinţi ! sînteţi datori fiilor voştri a le da învăţătura, hrana duhului, precum sînteţi datori a le da pîinea, hrana trupului. Judecaţi însă că nu numai prin vorbe, ci şi prin fapte trebuie să le daţi pildă. Copiii voştri vor fi ca voi buni, de veţi fi buni, şi răi, de veţi fi răi. Aceste sînt, părinţi, datoriile voastre.

Copii ! învăţaţi şi voi, care vă sînt datoriile către părinţi ; păziţi-le şi le urmaţi, de vreţi să fiţi fericiţi şi binecuvîntaţi. Cinsteşte şi iubeşte pe părintele ce ţi-a dat viaţa, pe mama care te-a adăpostit în sînul ei şi te-a hrănit cu laptele său. [...]

Juneţa se amăgeşte lesne şi greşeşte, dar după greşală vine amara mustrare de cuget, tîrzia căinţă şi necazul.

[Din *Familia* (1853). (După : C. Negruzzi, *Opere complete*, vol. I, Proză, ediţia a II-a, „Minerva", Bucureşti, 1916, p. 369—371.)]

VII. Generaţia anului 1848 sau spiritul educaţiei integrale

ION ELIADE RĂDULESCU (1802—1872)

Cea mai mare parte din boieri şi alţi cetăţeni, pătrunsă de adevărul cel dovedit de atîtea veacuri, că teatrul, însoţit cu învăţătura publică, este cel mai de-a dreptul şi singur mijloc de a derăpăna obiceiurile cele urîte şi a forma gustul unei naţii, toţi într-o pornire şi într-un cuget, prin toate casele, au început a-şi arăta dorinţa cea mare a se chibzui mijloacele spre a putea cu vreme a se dobîndi un Teatru Naţional.

Aşa s-a găsit cu cale a se forma o tovărăşie sau Soţietate Filarmonică, ale căria mădulare fieştecare va contribui cîte un ce pe un an spre a se întocmi o şcoală de literatură, declamaţie şi muzică vocală, şi scopul aceştii şcoli să fie a pregăti tineri prin cari, pe de o parte să putem avea un teatru, şi pe de alta să se introducă şi să se întinză în prinţipat muzica vocală. [...]

Cursul literaturii şi al declamaţiei va fi slobod de obşte la orice tînăr fără să fie supus la nici un fel de condiţie (se înţelege însă, la tineri cari sau în colegiul din Sf. Sava sau în alte şcoli private vor fi urmat în vreo limbă, încai învăţăturile a cîteva clase de Umanioare). [...]

Un bun declamator este pentru o limbă aceea ce este şi un bun artist muzicant pentru executarea unei bucăţi muzicale. [...] În zadar un învăţător pe catedra sa profesorală ar cugeta să arunce sămînţa învăţăturilor sale în inimile şcolarilor săi, dacă pre lîngă al său metod nu ar uni şi o limbă sau rostire didactică şi deşteptătoare unde trebuie. [...] Aceste povăţuiri şi deprinderi se învaţă cu desăvîrşire numai prin declamaţie şi prin urmare această învăţătură este de trebuinţă la toată treapta de cetăţean.

[Din *Societate filarmonică* (1834). (După : I. Eliade-Rădulescu, *Opere*, tomul II, ediţie critică îngrijită de D. Popovici, Fundaţia pentru literatură şi artă, Bucureşti, 1943, p. 471—473.)]

Iată dar objetul educației omului : a se ocupa spre păstrarea, îndestularea și desăvîrșirea trupului, a duhului și a inimii ; și dacă așezămintele publice de creștere vor fi întocmite pe acest întreit temeiu, problema educației și a fericirii omului socotesc că ar fi dezlegată.

Spre păstrarea, îndestularea și desăvîrșirea trupului sau materiei omului sînt meșteșugurile. [...]

Spre îndestularea și desăvîrșirea duhului omului sînt științele îndeobște, a cărora cultivare este o întreagă închinare și cult către duhul adevărului. [...]

Spre îndestularea și desăvîrșirea inimii este morala, ce nu este alta decît rezultatul meșteșugurilor și științelor în măritișul lor întru adevărata lor preursire. [...]

Fiecare veac și fiecare nație și-a avut educația sa, după cunoștințele ce au fost în acel veac și în acea nație. Sau cu cît omul sau învățătorii ce au prestat la creșterea unui copil au fost mai învățați și mai înțelepți, cu atîta au făcut și educația mai bună. Educația este o ducere de mînă către preursirea omului, care cu cît va fi povățuită de o ființă mai înțeleaptă, cu atîta și ea este mai desăvîrșită. [...] Și unde putem afla preursirea noastră, perfecția, îndestularea, slava și fericirea decît în objetul în care ne cheamă vocația ? Dar cum să-l aflăm ? Aceasta dar este treaba educației : să ducă pe un prunc prin toate științele și meșteșugurile, prin toate cunoștințele omenești ca să dea singur preste preursirea sa. Paul, în preursirea sa, are în sine zugrăvitatea, adică talentul de a zugrăvi și în loc, în educația ce-i fac, de a-l purta de-a rîndul prin științe și meșteșuguri, ca să dea peste zugrăvie, să se oprească aci, să se folosească în lucrarea ei, cu învățătura celorlalte științe și meșteșuguri să o facă a spori, să dobîndească mulțumirea și slava, părinții lui, în pisma preursirii lui și împotriva voiei lui Dumnezeu, vor să facă dintr-însul un diplomat și nu izbutesc a face decît o spaimă.

Așadar, toți cîți vă gîndiți asupra educației, toți care puneți înainte sau matematica, sau limbile, sau filozofia, toți care puneți de princip al filozofiei sau esperiința, sau mintea, dați-vă mîna uniți la un loc și esperiința, și mintea, și voința, și memoria... Uniți la un loc și meșteșugurile, și științele, și morala ; numiți fi-

lozofie cunoştinţa meşteşugurilor şi ştiinţelor şi moralei şi cu dînsele faceţi o unime în trei feţe a educaţiei.

[Din *Cîteva cugetări asupra educaţiei publice* (1839). (După: Ioan Eliade-Rădulescu, *Scrieri politice, sociale şi lingvistice,* ediţie îngrijită de George Baiculescu, cu o prefaţă, introducere, note şi comentarii, Editura Scrisul românesc, f.a., p. 163—176.)]

•

Şcoalele astăzi, mai mult decît totdeauna, au ajuns objetul luării aminte obşteşti. Fiecare doreşte a le vedea înfloritoare şi sporind. Toţi părinţii de familie aci îşi aţintează ochii şi de aci aşteaptă viitorul fiilor lor şi îndeobşte tot românul iubitor de binele patriei sale de aci aşteaptă luminarea, fericirea şi slava ei. Guvernul de aci aşteaptă slujbaşi care să înţeleagă mîntuitoarele-i cugetări şi să corespunză cu părinteştele-i îngrijiri. Biserica de aci aşteaptă preoţi luminaţi care să împărtăşască cu spor şi după duhul Evangheliei cuvintele sale la norod şi să-l povăţuiască la mîntuire. Fără şcoale să nu aştepte nimeni nici părinţi buni, nici fii buni, nici slujbaşi buni, nici cetăţeni buni şi prin urmare nici stat bine organizat şi bine cîrmuit şi păstorit.

Trebuinţa şcoalelor mai totdeauna a fost simţită în ţara noastră şi acest simtiment cu adevărat n-a putut fi decît o tradiţie moştenită de la cei dintîi străbuni ai noştri ce au descălicat în Dacia, viind din însuşi cuibul artelor, sau mai bine din domnitoarea Romă, unde învăţătura şi artele Greciei şi Italiei au lăsat atîtea monumente trainice ca veacurile. [...]

Învăţătura însă în veci a avut trebuinţă de pace şi de odihnă. Soarta ce a gonit pe Dacia întreagă, cu toată rîvna românilor la învăţătură, i-a făcut însă din veac în veac a rămînea mai înapoi, decît cealaltă parte a Europei, cu care odată ei erau deopotrivă şi la braţ, şi la arme, şi la cunoştinţe. Voiu să zic că lipsindu-ne mai totdeauna pacea şi odihna, am pierdut încetul cu încetul şi aşezămintele de învăţătură şi creşterea obştească, sau deşi le-am avut, se afla însă în paralizie. Duhul a început a se tîmpi, naţionalitatea a se stinge şi românul a se degenera şi a se face gata unealtă şi pradă celui dintîi venit. Rîvna lui la învăţătură s-a întrebuinţat de străini în felurimi de chipuri după deosebitele epohe. [...]

Trei mari cuvinte, domnul meu, mă îndeamnă a ieşi înainte şi, nechemat de nimeni, a mă îndrepta către domnia ta în pricina

școalelor. Cel dintîi, că sînt și eu român și am aceeași inimă și același glas cu toții dimpreună ; al doilea, că sînt tată de familie, n-am unde să-mi cresc copiii decît în aceste așezăminte, pentru că și de aș avea mijloace a-i crește aiurea, gîndul meu nu este să-i cresc străinește și ei apoi să trăiască românește ; voiu să fac din ei români și trebuie să știe cele românești, și legi, și obiceiuri. Ticăloși au fost părinții și ticăloși fiii care orbește s-au crescut pentru alt veac și pentru altă țară și au trăit apoi în alt veac și în altă țară ! Iar cel de-al treilea și mai mare cuvînt este că la formarea școalelor românești, cînd împrejurările nu iertau a se pomeni nici numele de școală, am fost și eu unul din acei nenorociți ce au pus cele dintîi pietre în temelia lor [...].

La orice s-a vorbit în pămîntul meu de naștere eu n-am avut nici un glas, pentru că am fost un om foarte neînsemnat în sfaturi patriotice ; cînd însă se mișcă întrebarea școalelor, se mișcă întrebarea copiilor mei și ai tuturor părinților, se mișcă întrebarea unei pricini în care mi-am petrecut toată viața ; se mișcă întrebarea idolului meu, a singurei mele nădejdi. Locul acesta nu mi l-a dat nimeni ; singur mi l-am creat, singur, de bună voie, m-am azvîrlit în mijlocul fostelor ruine din Sfîntul Sava ca să sufer foamea, frigul și desprețul mai rău decît toate [...].

Ca să-mi dau părerea, ca să-mi spun cugetările mele, nu pociu fără a arăta și cîte ceva din cele ce s-au urmat pînă acum în școale, care a fost pricina a nemulțumirei obștești. Ca să poată ieși ceva bun, trebuie să aducă cineva de pildă necuviința celor rele spre a nu mai cădea într-însele. [...]

Sistema școalelor atît a fost de defectuoasă, încît de-am fi avut o stăpînire străină, dacă aceasta ar fi vrut să stingă duhul național și să facă a se învăța științele în limbă străină și împotriva luminilor și filosofiei veacului nostru, n-ar fi aflat alt argument mai tare ca să dovedească greșit și în paguba românilor, că limba românească nu poate face nici un spor, decît această sistemă urmată pînă acum în școale cu care zece ani s-au pierdut în zadar. Armă mai puternică și unealtă mai îndemînatică n-ar fi putut afla un asemenea voitor de rău ca să izbească viitorul românilor și să stingă într-înșii orice duh de naționalitate decît această sistemă. [...]

Așadar, sistema e de vină, iar nu limba românească.

Școalele pretutindeni se întocmesc pentru dezvoltarea facultăților înțelegătoare și morale ale tinerimii, adică pentru formarea duhului și a inimii ; iar dacă se întocmesc în limba patriei, cugetul este îndoit, ca să se dobîndească cunoștințele în mai scurtă vreme, și ca să se cultive și să pășască înainte limba națională.

Nici unul din aceste principale cugete școalele pînă acum se pare că n-au avut înainte; pentru că învățătura a făcut puțin spor și limba, și din ce a fost mai înainte, în loc să mai înainteze, a înapoiat în școalele noastre; și daca a făcut ceva pasuri, acele pasuri nu s-au făcut în școale.

Învățăturile toate s-au urmat în limba românească și nu poate cineva afla un școlar în vreme de zece ani să știe scrie cu o ortografie oarecare hotărîtă și chibzuită. Pricina este că n-a fost o unime, un cuget; pricina este că fiecare profesor și-a avut sau învățătura sau neînvățătura sa în limba românească. Se poate ca fiecare profesor la știința sa să fie foarte bun, însă acea știință a învățat-o în limbă străină și ca s-o facă în limba românească, se înțelege că trebuie să cunoască încai gramatica aceștii limbi; însă aceasta nu s-a cerut pînă acum de la profesori; fiecare s-a suit pe catedra sa și a vorbit și a scris cum s-a priceput, în jargonul său; caietele profesorilor au trebuit să slujască de model școlarilor; dar acele caiete nu numai că nu se potriveau al unuia cu al altuia, ci și între sine nu se învoiau, căci limba și ortografia dintr-o pagină urma să fie în contradicție cu limba și ortografia din pagina dinainte sau următoare. Ce trebuia să facă școlarul? [...]

Una iar din pricinile neînaintării limbii și a învățăturii gramaticii este iar că fiecare profesor de limbă nu numai că a avut o deosebită gramatică, dar și profesorii de aceeași limbă, cum spre exemplu ai claselor franțozești, fiecare întrebuința în clasul său o altă gramatică; eu zic că fiecare gramatică putea să fie bună; însă ce se face bietul copil cînd mintea lui nedestoinică încă a înțelege și a judeca, șase luni aude pentru un lucru ce nu-l înțelege o definiție și alte șase luni alta? Vremea ce o petrece în școală nu este pentru dînsul decît un lanț ce îl încurcă și clasele niște trepte prin care dintr-o învălmășală trece într-alta. Așa trece prin toate clasele de gramatică, fără a cunoaște o gramatică, prin toate clasele de limbi fără a învăța o limbă.

Pășind acum la științe, se știe că fără gramatică și puțină logică foarte puțin spor facem întru citirea și învățătura a oricării științe. Ca să scoatem un înțeles dintr-un period, trebuie să fim deprinși a cunoaște relația deosebitelor lui părți. Așa, iată și cursul științelor fără spor și în loc de a desfăta și trage pe bietul școlar, dimpotrivă îl obosește și îi tîmpește duhul, pentru că foarte puțin înțelege.

Alta și a treia pricină a nesporirii este pe de o parte că se pun școlarii la învățătura unei științe fără a fi pregătiți cu cunoștințele trebuincioase. [...]. Se începe o limbă sau o știință, urmează școlarul cîtva într-însa și apoi face o încetare de un an și doi ca

să urmeze în alte clase, și apoi iar trece la limba și la știința ce-o a fost lăsat. Ce mai ține minte atunci copilul ? Și orice învață de aci înainte este ca și cînd ar începe lucrul de la mijloc și sporul este foarte puțin.

Cine este de vină la aceasta ? Domnii profesori ? Nu, căci fiecare vine la clasul său la ceasul hotărît și urmează după planul și sistema ce sînt întocmite. Vina este, după cum mă plîngeam în anul trecut în scrisoarea către d. directorul școalelor, că nu este unime, nu este măsură în școală. [...]

Învățătura iar a limbilor străine pretutindeni are un scop. La noi, pînă acum, ce scop a avut ? [...] Scopul ca să cultivăm pe a noastră ? Dar nu s-a văzut spre acest sfîrșit să se bage în școale limbile de la care putea să se încheie a noastră și să se cultive sporind, după firea ei ; limba noastră se aseamănă în școale pînă acum întocmai ca o plantă ce crește în pămînt nepriincios în mijlocul altor plante păgubitoare ei și cu toată îngrijirea grădinarului, ea nu face decît a crește pipernicită și rahitică. [...] n-avem pînă acum nici un român, pociu să zic, nici din cei ce și-au urmat învățăturile în Franța, las la o parte pe școlarii colegiului nostru, care să poată ieși afară și fără temere să poată zice : că eu scriu ca un franțez, în vreme ce ca să zică : eu scriu ca un grec, eu scriu ca un neamț, am avut și avem destui. Trebuie să fie vreo pricină, căci nu se poate ca limba franțozească să fie așa de anevoie, mai anevoie decît limba elenică și limba germană. Pricina este foarte lesne de aflat : pricina este că n-o învățăm atunci cînd trebuie ; pricina este, ca la toate lucrurile, cînd vrem să le învățăm fără metod, fără orînduială. [...]

Să pășim acum și la metodul școalelor sau învățăturii. De va cerceta cineva vorba învățătură în adevărata însemnare în fiece limbă, sau în însemnarea cu care s-a primit în limba românească, va să zică pășirea prin care dobîndim cunoștințele ce nu le-am avut. În orice lucru greșaște cineva de nu va urma pasurilor ce face natura în lucrurile sale ; tot ce este după natură este și mai lesne. Natura în toate lucrurile sale se slujaște cu elemente din care își alcătuiește apoi producțiile și în toate lucrurile sale o vedem că de la analiz trece la sintez. Geniul, cînd inventă, cînd croiește, totdeauna prin analiz trece la sintez ; pruncul cînd începe a vorbi și a dobîndi cunoștințe, întîi cunoaște și apoi numește, întîi adună elemente de idei și de vorbe și apoi începe a combina judicăți și fraze ; vedem că mintea lui de la analiz pășaște treptat la sintez, din cea mai fragedă vîrstă pînă la bătrînețe, și în toate vedem că învățătura cere metodul analitic ca să se poată numi învățătură, adică ca să poată păși. [...]

Însă ce este metodul analitic decît a păși cineva cu școlarii săi de la cele cunoscute către cele necunoscute, de la cele mai lesne către cele mai anevoie? Să punem acum un copil la învățătură: trebuie prin limba sa, prin vorbele și ideile cunoscute lui să-i facem cunoscute alte vorbe și alte cunoștințe, însă fără a sări pe scara progresivă a naturii. Românul dar trebuie să înceapă românește și ca să nu greșim pasurile noastre pe această scară, de aci vom trece cu dînsul la o limbă sau dialect ce are mai multă asemănare cu limba lui; aceasta este limba italiană, este limba românească în starea bărbăției; este limba românească ce se cuvine unei minți matore și îi trebuie o deosebită limbă decît a copilului, sau a unui norod în pruncia lui.

Cu materialul de vorbe ce dobîndește un român în aceste două dialecte, românesc și italian, poate păși cu mare înlesnire la limba franțeză, în care dobîndim și alte vorbe văzînd și alte forme; cu cîte trei limbi, acum poate păși la limba latină, care nu e alta decît vorbele și formele Italiei vechi întregi aduse la sintez; voiu să zic adică că, cu vorbele din limba română, italiană și franțeză cunoaște cineva mai toate vorbele dicsionarului latin [...].

Metodul analitic se va introduce, nu numai în fiecare lecție în parte, ci și în fiece ramură de învățătură și în toată sistema școalelor, după cum se va vedea; încît colegiul întreg va fi icoana în mare a fiecăria ramuri.

În școalele începătoare se va învăța numai românește; iar în clasul cel de pe urmă, din care se trece la urnanioare, se vor pregăti școlarii cu învățăturile ce au să urmeze în clasele următoare. [...] Ca să fim consecuenți la metodul adoptat (analitic), pășind de la cunoscute către cele mai puțin cunoscute, și așa mai încolo, vocabularul va fi românesc și italienesc, fiind prea puțină deosebire și la pronunție și la ortografie între aceste două dialecte. Același vocabular se va da copiilor în semestrul de pe urmă al acestui clas, alcătuit într-adins românește, italienește și franțozește. Prin mijlocul acesta se deprind școlarii a citi cîte trei limbile, își întipăresc vorbele mai bine în ținerea de minte avîndu-le mai întîi în două limbi, și de a doua oară ca o repetiție în trei, fără a se face precurmare; și apoi să se deprindă firește fără regule a face o comparație între semnele ideilor, care fără greutate înfățișează copiilor un fel de început de literatură practică.

[*Proiect pentru instrucția publică* (1840). (După: Ioan Eliade-Rădulescu, *Scrieri politice, sociale și lingvistice*, ediția citată, p. 127—146.)]

Prin urmare în van tot faceți, o, oameni, la legi coercitive, spre a pedepsi pe făcătorii de rele : căci aceștia tot vă calcă legile ; vedeți mai bine de a împuțina pe făcătorii de rele. Creați școale tehnice și de specialități, de unde junii să iasă cu mijloacele de a-și procura cele spre existență, de a avea independența și materială și morală ; iar nu de a aștepta la chivernisele.

Unde oamenii au cele spre existența lor, acolo și făcătorii de rele sînt mai puțini. Împuținați dar pe făcătorii de rele, înmulțind școalele tehnice, îngrijind de junime în genere de la nașterea ei ; și precum nu se lasă a se naște și a viețui un prunc nebotezat, asemenea să nu se lase a crește fără a se instrui și lumina, prin întreitul botez al științelor, artelor și moralei, cum am mai zis-o acum douăzeci de ani în *Curierul de ambe-sexe*. Luminați omenirea prin întreita sau integrala educație ; și făcătorii de rele vor pieri, și legile coercitive se vor mai împuțina, și Patria se va ușura. [...]

Nici o limbă nu se exprimă așa de natural ca cea română, cînd este vorba de un om instruit, sapient, cuminte și întreg întru toate. [...]

Ocupați-vă, vorbiți și scrieți, junilor, de limba națională ; ocupați-vă a o studia, a o cultiva ; și a cultiva o limbă, va să zică a scrie într-însa despre toate științele și artele, despre toate epocele și toate popoarele. Limba singură unește, întărește și definește națiunea ; ocupați-vă de dînsa mai înainte de toate, și nu veți face prin aceasta decît cea mai fundamentală politică, veți pune fundamentele naționalității.

Cîți studiați matematicile, aplicați-le la inginerie, la arhitectură, la mecanică, la construiri de drum, la căi ferate, la plutirea rîurilor, la arta militară, și nu veți face decît politica cea mai sănătoasă.

Cîți sînteți filozofi, faceți ca sapiența voastră să afle cauzele tuturor relelor ce chinuie societatea ; mai descindeți din regiunile supranaturale, mai descindeți pe pămînt pînă în colibele mizerabililor ; mai lăsați sistemele și vă ocupați numai de om, și veți face cea mai sublimă din politică.

Ocupați-vă de agricultură, cîți sînteți proprietari mici și mari ; ocupați-vă de industrie și de industria națională, de comerțul, nu cel antic, ce e bazat pe trafic și fraudă, ci de comerțul modern, ce a ajuns a fi o știință. Ocupă-te, adevăratule popor, de agricultură, de comerț și de industrie, și vei întrece pe toți Taleirandii și Metternichii în politică. [...]

Vorbiți, scrieți, ocupați-vă, juni și bărbați, juni studioși cîți mă citiți, cîți sînteți în România întreagă, ocupați-vă serios, cu cea mai mare fervoare, întru a înmulți și răspîndi cărți pentru educațiunea și luminarea femeiei. Puneți-vă cu toți întru a o înălța la predestinațiunea ei de a strivi în adevăr capul balaurului. Oricît de sus vom înălța pe femeie cu inima și cu sufletul, cu atîta mai sus ne înălțăm pe noi înșine; și oricît de jos o degradă legile pe cari le facem noi bărbații, pe atîta, și încă și mai jos, ne degradăm noi înșine. [...]

Ocupați-vă toți cîți sînteți bărbați de literatură ce înalță pe femeie la predestinațiunea ei. Ocupați-vă, femei, și grăbiți întru a ajunge la predestinațiunea voastră, să îmblînziți, adică, să umanizați, să desgrosolanizați pe om, să dați patriei cetățeni liberi din fiii voștri și cetățene serioase din fiicele voastre; suflați în sufletele noastre amorul Patriei, amorul acela de care voi sînteți capabile, cînd iubiți ceva; faceți din noi eroi demni de secolul al XIX-lea și veți face din noi niște zei mai presus de zeii antichității [...]

[*Fragmente* din *Echilibrul între antiteze* (După: I. Eliade-Rădulescu, *Echilibrul între antiteze*, cu o prefață, indice de persoane, cuvinte și forme de Petre V. Haneș, volumul I, Minerva, București, 1916, p. 310—311 și volumul II, Minerva, București, 1916, p. 287—297.)]

NICOLAE BĂLCESCU (1819—1852)

Românii au trebuință astăzi să se întemeieze în patriotism și în curaj și să cîștige statornicie în caracter. Aceste rezultate credem că s-ar dobîndi cînd ei ar avea o bună istorie națională și cînd aceasta ar fi îndestul răspîndită. Privind la acel șir de veacuri, în care părinții noștri au trăit și la chipul cu care ei s-au purtat în viața lor soțială, noi am căuta să dobîndim virtuțile lor și să ne ferim de greșelile în care au picat. Am părăsi, prin urmare, acel duh de partidă și de ambiție mîrșavă. Am scăpa de acele temeri de nimic și de acele nădejdi deșarte. Am dobîndi adevăratele prințipe care trebuie să ne povățuiască în viața noastră soțială ca să ne putem mîntui. Istoria încă ne ar arăta că părinții noștri se aflară în vremi cu mult mai grele decît acele în care ne aflăm noi acum.

Călcați de la începutul lor de atîtea popoare barbare, goți, huni, ghepizi, avari, bulgari, pacinați, cumani, tătari, încunjurați apoi de

naţii puternice, cum ungurii, polonii şi turcii, care toate ţintea a-i robi, ei îşi păstrară naţionalitatea lor. O mînă providenţială priveghie asupră-le şi îi strecură minunat din toate primejdiile. Aceasta ne va aduce să credem că o naţie care în mijlocul atîtor nevoi şi-a păstrat naţionalitatea ei în curgere de 18 veacuri, nu mai poate peri. Această convicţie, apoi, ne va face să avem mai multă încredere în viitor şi să lucrăm cu mai multă inimă la o reformă politică şi soţială, care să ne facă vrednici a ne lua rangul ce ni se cuvine în marea familie a naţiilor europene.

[Din *Cuvînt preliminariu despre izvoarele istoriei Românilor* (1845). (După: N. Bălcescu, *Opere* I, *Scrieri istorice, politice şi economice* 1844—1847, ediţie critică de G. Zane şi Elena G. Zane, Editura Academiei, Bucureşti, 1974, p. 95.)]

•

Azi popoarele cercetează mai înainte d-a crede ; religia lor e convicţia. Dacă unele mai sînt în sclavie, cauza e că nu sînt luminate. Să luminăm dar poporul dacă vrem să fim liberi, dacă vrem să intrăm în solidaritatea naţiilor, dacă avem sintimentul datoriei, dacă vrem să împlinim în lume o misie oarecare. [...]

Să luminăm poporul, să-l facem să simtă trebuinţa unirii, dacă vrem să facem o revoluţie adevărat democratică.

Vorba unire e azi în toate inimile. Toţi o voim ; dar nu unirea părinţilor noştri prin sabie. Mihai singur ajunse prin geniul său la o asemenea unire şi geniul său nu fu destul pentru a o consolida. Ea căzu. Vrem unirea morală, vrem ca tot românul să simtă trebuinţa ei şi s-o dorească. Numai ea e vecinică. Pentru aceasta iar trebuie luminarea poporului.

Junime română ! Timpul grăbeşte să ne ridicăm caracterele, să smulgem egoismul din inima noastră, să ne pătrundem de misia românilor. E timpul de lucru şi de o gîndire frăţească şi să jurăm pe atîţia secoli de sclavie că nu vom pregeta pînă nu vom lumina poporul.

[Din *Trecutul şi Prezentul* (1851). (După: N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, *Studii şi articole*, Editura Academiei, 1953, p. 327.)]

•

Comisarul : Legea te învaţă cum trebuie să te porţi în viaţa aceasta ca să te învredniceşti de vecinica fericire. Eu îţi voi vorbi nu-

mai de acele bune năravuri ce se simt în fundul inimei oricăruia om ; îţi voi arăta chipurile de a fi fericit pe pămînt, şi spre acest sfîrşit aceia ce îţi zic mai întîiu sînt aceste două cuvinte : *fă-te desăvîrşit.* Nu vei fi fericit decît făcîndu-te mai bun.

Orăşanul : Ce va să zică a mă face desăvîrşit ?

Comisarul : Omul se desăvîrşeşte cînd se face cît se va putea mai întreg în firea sa.

Orăşanul : Ce trebuie ca omul să poată fi mai întreg în firea sa ?

Comisarul : Trebuie ca iubirea lui să-şi poată găsi hrană în familie, în patrie şi în prietenie. Trebuie ca mintea lui să fie luminată şi împodobită cu învăţături : în sfîrşit, trebuie ca el să-şi poată dezvolta bărbăţia şi virtutea lui după puterile şi plecările lui cele fireşti.

Orăşanul : Dacă e aşa apoi văz că desăvîrşirea mea stă mai mult în mîna celorlalţi oameni, a părinţilor, a prietenilor mei, şi a stăpînitorilor lumei decît într-a mea.

Comisarul : Aşa este. Însă tu eşti stăpîn pe faptele tale, bune sau rele ; toată viaţa ta se ţine mai mult de ceea ce hotărăşti pe tot minutul. Sileşti-te dar pe cît poţi a te desăvîrşi pe tine şi pe vecinii tăi, şi ei îţi vor întoarce această facere de bine însutită. Îţi voi arăta îndată că-n vremea aceasta în care ne-a născut Dumnezeu nici un om nu e fără putere asupra celorlalţi oameni ş-asupra legilor ce-i stăpînesc. Acum îţi voi zice numai atît : la tot ce vei face cere povaţă de la cugetul tău, astfel ca făcînd fapta să te simţi mai bun, mai înaintat pe calea desăvîrşirei.

Orăşanul : Dă-mi o regulă după care să-mi judec faptele.

Comisarul : Este una ce o ai în cugetul tău şi pe care cu anevoie aş putea să ţi-o arăt de nu o ai pricepe deloc : această regulă e dreptatea. Nu face altuia ceea ce ai socoti că nu se cade să-ţi facă altul ; fă altora ceea ce socoteşti că ceilalţi se cade să facă pentru tine. Îţi mai zic şi aceasta : dreptatea cuprinde în sine egalitatea (potrivirea) ca şi libertatea (slobozenia). Închipuieşte-ţi că semenii tăi sînt în locul tău şi tu într-al lor, şi judecă apoi. Cînd cerci de trebuie să faci sau să nu faci ceva, uită pentru un minut interesul, patimile tale ; întreabă-te pe tine ce ai zice de acea faptă cînd ar face-o altul. Astfel vei fi drept şi vei face un pas către desăvîrşire.

Orăşanul : Ce, nu este îndestul a fi numai drept ?

Comisarul : Nu. Dreptatea e cel dintîi grad al desăvîrşirei, dar după dînsa vine frăţia.

Orăşanul : Ce este frăţia ?

Comisarul : Frăţia e o simţire a inimei care ne face pe toţi a avea aceleaşi bucurii şi dureri, ca şi cum oamenii ar fi numai unul. Aşa, fraţi sînt aceia ce vor a-şi împărtăşi suferinţele unii cu alţii, şi care îşi întocmesc puterile spre a se face fericiţi unii pe alţii. A uşura pe cei săraci, a povăţui şi a lumina pe cei neînvăţaţi, a aduce în calea binelui pe cei vinovaţi pe care sărăcia şi strîmbătatea i-a rătăcit, iată fapte frăţeşti. [...]

Orăşanul : Dar am auzit unii zicînd că la noi n-ar putea fi o republică democratică, căci poporul nostru nu este destul de luminat şi matur pentru libertate şi că multă vreme încă are trebuinţă de a fi ca un nevîrstnic şi necopt la minte sub îngrijirea şi epitropia domnilor şi a boierilor.

Comisarul : Adevăr că poporul nostru nu e destul de luminat cu învăţătura, dar tocmai pentru aceasta are trebuinţă de instituţii libere, ca să se poată lumina, căci sub tiranie nu se pot lumina popoarele. Viaţa publică şi slobodă este buna creştere şi învăţătura barbaţilor, după cum şcoala este buna creştere şi învăţătura copiilor. Apoi e şi aceasta adevărat că boierii ce zic că poporul e prost, nu sînt şi ei mai puţini proşti şi lipsiţi de orice învăţătură ; cel puţin poporul e mai puţin stricat decît dînşii şi l-a înzestrat Dumnezeu cu o înţelegere simplă şi dreaptă ce-i ţine loc de învăţătură şi îl luminează despre interesele adevărate ale lui şi ale ţării. Să ne aducem aminte acele zile fericite de la revoluţia de la 1848. Cu ce inimă mare, frumoasă şi îndurătoare se arăta poporul ! [...] Să ne aducem toate aceste bine aminte, şi ne vom încredinţa că poporul român e destul de matur şi că poate prea bine trăi de sineşi fără stăpîni şi a se bucura de toate drepturile cetăţeneşti.

[Din *Manualul bunului Român*. (După : N. Bălcescu, *Opere*, vol. I, *Studii şi articole*, ed. cit., p. 347—352.)]

•

Mustrarea ce au făcut unii critici d. Aimé Martin, cum că ar fi vrînd să întemeieze educaţia absolut numai pe inimă şi a părăsi înţelegerea, nu este adevărată, de vreme ce el zice curat că înţelegerea şi facultăţile inimei trebuesc deodată dezvoltate ; a le despărţi este a sfărîma pe om.

Dar inima fiind partea cea mai nobilă a omului, nu rămîne îndoială că educaţia mai mult pe dînsa trebue a se întemeia. Cui însă se va încredinţa această educaţie morală ? [...] A face dar din fiecare familie un centru de civilizaţie, a încredinţa această civilizaţie în

mîna femeii, aceştii fiinţe misterioasă, fantastică, îngerească ce Rousseau visase şi căreia, în prevederea sa pentru viitor, el îi însemnase importanţa soţială, iată a doua parte şi ţinta scrierei d. Aimé Martin. Această idee e mai mult decît adevărată, şi el o developează de minune şi o întemeiază pe fapte şi observaţii, ce la ideea noastră sînt netăgăduite. [...] Mai nainte de toate însă, trebue să avem mume care să priceapă misia lor şi să fie în stare a o împlini. D. Aimé Martin a prevăzut aceasta : el întreprinde reforma mumei, şi apoi se apucă d-a copilului. Aceste două reforme sfîrşindu-le, el ne azvîrle pe calea unei civilizaţii nouă, a cării cinste o vor avea femeile, şi care este menită a schimba soarta neamului omenesc. [...]

O singură observaţie avem să mai facem asupra scrierii d. Aimé Martin. În capul *Despre nădejdile viitorului* el se apleacă a crede că Nordul este menit a coprinde şi a civiliza Orientul. Această doctrină fatalistă contrazice la toate celelalte idei ale d. Aimé Martin. În contra d-lui, dar, noi credem că vremile concuistelor a trecut, că duhul concuistei doarme cu Napoleon în mormîntul său şi că nimic nu-l va mai deştepta, că nădejdea civilizaţiei popoarelor este în comunicaţia ideilor, care va veni din comunicaţia naţiilor ce înlesnirile şi relaţiile comerţiale vor aduce. Aci vedem noi mîntuinţa Orientului.

[Din *Despre educaţia mumelor de familie sau civilisaţia neamului omenesc prin femei,* de d. Aimé Martin... (După : N. Bălcescu, *Opere* I, *Scrieri istorice...,* ed. cit., p. 167—168.)]

●

Ţinta noastră, domnilor, socotesc că nu poate fi alta decît *Unitatea naţională a românilor*. Unitate mai întîi în idei şi în simtimente, care să aducă apoi cu vremea unitatea politică, [...] să facă un trup politic, o naţie românească, un stat de şapte milioane de români. La crearea acestei naţionalităţi, la o reformare socială a românilor, bazată pe sfintele principii ale dreptăţii şi ale egalităţii trebue să ţintească toate silinţele noastre. *Românismul* dar e steagul nostru, sub dînsul trebue să chemăm pe toţi românii. Mijloacele ce vom întrebuinţa, calea ce trebue să luăm este bine de găsit. Să ne uităm împregiurul nostru la vecinii noştri. Să privim la slavi, la nemţi, la greci cum pregătesc ei naţionalitatea lor şi să facem şi noi asemenea. Practica virtuţii, propaganda prin scris, prin grai a acestor idei pînă atunci pînă cînd ele vor ajunge convicţii puternice pentru maioritatea naţiei. Luminarea şi rădicarea poporului din

starea lui cea apusă făcîndu-i loc la banchetul național, acestea vor fi mijloacele noastre de lucrare. [...]

Dar cui se cuvine a lua inițiativa regenerației societății ? [...] Dar domnilor, Junimei Române și numai ei este păstrată cinstea de a lua inițiativa acestei regenerații a nației. Într-însa nația nădăjduiește. Iar mai cu seamă, domnilor, aceasta se așteaptă de la d-voastră carii, aflîndu-vă aci, într-acest templu al luminilor și al libertății, aveți mai multe mijloace a vă pregăti pentru o asemenea misie. Nu pregetați, domnilor, a vă înzestra mintea cu studii solide, iar mai cu seamă a vă înzestra inima cu convincții puternice. Astfel întăriți și pătrunși de sfințenia vieții sociale, mergeți, domnilor, uniți împreună ; mergeți cu inimă să vă împliniți misia voastră.

[Din *Cuvîntare ținută la Societatea studenților români din Paris* (31 dec. 1846 — 1 ian. 1847). (După : N. Bălcescu, *Opere* I, *Scrieri istorice...*, ed. cit., p. 177—178.)]

VASILE ALECSANDRI (1821—1890)

Fraților români din toată România ! Vă chem să fiți martori la nelegiuirile guvernului prințului Moldovei, Michail Sturdza, carele de patrusprezece ani s-a arătat prin toate faptele sale dușmanul cel mai aprig al nației noastre ! [...]

Toate mijloacele de propășire a neamului românesc din Moldova le-a nimicit, școalele le-a lăsat în neîngrijire ; Academia din Iași a desființat-o pe jumătate ; lanțuri tiparului a pus ; foile publice cele mai bune le-a închis ; întreprinderile de îmbunătățiri publice le-a oprit ! și toate aceste fapte nelegiuite le-a desăvîrșit prin porunci arbitrare și împotrivitoare, atît obiceiurilor și pravilelor pămîntului, cît și cuprinsului Reglementului ! [...]

Fiindcă școalele, singurul mijloc de luminare pentru popor, au fost totdeauna neîngrijite de ocîrmuire, și fiindcă Michail Sturdza nu numai că nu a urmat glăsuirii Reglementului despre înformarea școalelor, ci dimpotrivă, a înăbușit pre cît a putut dezvoltarea învățăturilor în țară, precum se dovedește prin desființarea claselor celor mai însemnate din Academie și prin nepunerea în lucrare a reformelor propuse de către comisia școalelor, obștia cere : *Reforma școalelor pe o temelie largă și națională, spre răspîndirea luminilor*

în tot poporul, căci acum învățarea limbii românești este desprețuită, și intrarea în Academie este ertată numai celor cari au bani, iar nu poporului sărac.

[Din *Protestație în numele Moldovei, al omenirei și al lui Dumnezeu!* (1848). (După : *Anul 1848 în Principatele Române...*, tomul 1, 1821—1848 iunie 20, București, 1902, p. 414—421.)]

MIHAIL KOGĂLNICEANU (1817—1891)

După priveliștea lumii, după minunele naturii, nimică nu este mai interesant, mai măreț, mai vrednic de luarea noastră aminte decît *Istoria*.

Istoria, domnilor mei, dupre zicerea autorilor celor mai vestiți, este adevărata povestire și înfățoșare a întîmplărilor neamului omenesc ; ea este rezultatul vrîstelor și a experiinții. Se poate, dar, cu drept cuvînt, numi glasul sămințiilor ce au fost și icoana vremii trecute. Karamazin, în alte cuvinte, o numește testamentul lăsat de către strămoși strănepoților, ca să le slujească de tălmăcire vremii de față și de povățuire vremii viitoare.

În această privire atît de importantă, istoria, după Biblie, trebuie să fie, și a fost totdeauna, cartea de căpitenie a popoarelor și a fieștecărui om îndeosebi ; pentru că fieștecare stare, fieștecare profesie află în ea reguli de purtare, sfat la îndoirile sale, învățătură la neștiința sa, îndemn la slavă și la fapta bună.

Domnitorul, prin istorie, se deșteaptă la nobila ambiție de a face lucruri mari și drepte și, prin urmare, de a trăi în viitorime [...]

Dătătorul de legi, bărbatul de stat în istorie învață tocmelele ocîrmuirilor, puterea și slăbiciunea lor, pricinile de sporire sau de scădere a staturilor, felurile de guvern subt care au înflorit mai mult, legile care au avut înrîurirea cea mai priincioasă sau cea mai stricăcoasă asupra puterii, asupra culturii, asupra moralului noroadelor.

Osteanul în istorie găsește pildele cele mai drepte și mai adevărate despre strategie ; cărturarul, filosoful, în ea văd înaintarea duhului omenesc, rătăcirile sale, descoperirile geniului, pricinile neștiinței, ale superstiției și ale întunerecului.

Simplul particular în cetirea istoriei găsește mîngîiere pentru relele de față ; ea îi arată că, prin o tristă fatalitate, perfecție n-a fost niciodată în lume, că virtutea mai totdeauna a fost prigonită

în viață, și că răsplata ei, cele mai multe ori, nu i-a venit decît după moarte. [...]

Cît trebuie, dar, să ne fie dragă această știință înaltă, care, las-că ne dă o petrecere folositoare și prin cetirea ei ne îndestulează curiozitatea cea mai nobilă, dar ne învață încă a fi buni, ne mîntuie de prejudețe, ne sporește ispita prin ispita veacurilor trecute și ne lungește, cum am zice, viața ! [...]

Ce interes mare trebuie să aibă istoria națională pentru noi, îmi place a crede că și d-voastră o înțelegeți ca și mine. Ea ne arată întîmplările, faptele strămoșilor noștri, care prin moștenire sînt și a noastre. Inima mi se bate cînd aud rostind numele lui Alexandru cel Bun, lui Ștefan cel Mare, lui Mihai Viteazul ; dar, domnilor mei, și nu mă rușinez a vă zice că acești bărbați, pentru mine, sînt mai mult decît Alexandru cel Mare, decît Anibal, decît Cesar ; aceștia sînt eroii lumii, în loc că cei dintîi sînt eroii patriei mele. Pentru mine bătălia de la Războieni are mai mare interes decît lupta de la Termopile, și izbînzile de la Racova și de la Călugăreni îmi par mai strălucite decît acelea de la Maraton și Salamina, pentru că sînt cîștigate de către români ! Chiar locurile patriei mele îmi par mai plăcute, mai frumoase decît locurile cele mai clasice. Suceava și Tîrgoviștea sînt pentru mine mai mult decît Sparta și Atena ; Baia, un sat ca toate satele pentru străin, pentru român are mai mult preț decît Corintul, pentru că în Baia, avanul rigă al Ungariei, Matei Corvinul, viteazul vitejilor, craiul crailor, cum îi zicea Sixt al IV-lea, rănit de sabia moldovană, fu pus în fugă, și uită drumul patriei noastre.

Trebuința istoriei patriei ne este neapărată chiar pentru ocrotirea driturilor noastre împotriva națiilor străine. Neavînd istorie, fieștecare popor dușman ne-ar putea zice cuvintele d-lui Aaron : „Începutul ce ai este necunoscut, numele ce porți nu este al tău, nici pămîntul pe care lăcuiești ; soarta ta așa a fost ca să fii tot după cum ești : leapădă-te de începutul tău, schimbă-ți numele, sau priimește pre acesta ce ți-l dau eu, rădică-te și du-te din pămîntul pe care lăcuiești, căci nu este al tău, și nu te mai munci în zădar, căci tu nu poți fi mai bine de cum ești". Și, în adevăr, toate aceste cuvinte ni s-au zis de către străini ; începutul nostru ni s-a tăgăduit, numele ni s-a prefăcut, pămîntul ni s-a sfâșiat, driturile ni s-au călcat în picioare, numai pentru că n-am avut conștiința naționalității noastre, numai pentru că n-am avut pe ce să ne întemeiem și să ne apărăm dreptățile.

Domnilor, cînd aș fi așa de norocit să dezvoltez mai mult în inima d-voastră interesul pentru istoria patriei, m-aș făli că am sporit în d-voastră și iubirea către patrie, și că, prin urmare, am

contribuit la păstrarea naționalității ; căci ce poate mai mult să ne o păstreze decît această istorie, care ne arată ce am fost, de unde am venit, ce sîntem, și, ca regula de trei, ne descopere și numărul necunoscut, ce avem să fim ! [...]

Negreșit că istoria Spartei, a Atenei, a Romei, are mai mult interes decît a noastră pentru tot străinul ; dintîi, pentru că grecii și romanii sînt popoarele care pînă acum rezumă civilizația și lumea vechie ; al doilea, pentru că înrîurirea lor încă pînă astăzi se păstrează asupra noastră prin pravilile religioase și civile, prin științe, prin arte, prin pămînt ce le-am moștenit de la dînșii, și, în sfîrșit, pentru că toată instrucția clasică a junimii încă astăzi se razămă pe istoria grecilor și romanilor și, mai ales, pentru că faptele acestor popoare s-au scris de niște bărbați ca Tucidid, ca Tacit, ca Tit-Livie. Subt aceste priviri, eu singur mărturisesc interesul universal al istoriei grece și romane ; dar, în ce se atinge de curajul individual, de îndrăzneala faptelor, de statornicia apărării, de mărinimia și bărbăția voievozilor noștri, cari, deși pe un teatru strimt și cu mici mijloace, au săvîrșit lucruri uriașe, în toate acestea, domnilor mei, nu mă tem de a zice că istoria noastră ar fi mai jos decît istoria a orișicărui popor vechiu sau nou. Lupta națională a românilor cari, mai trii veacuri, au apărat cu sabia creștinătatea împotriva tuturor puterilor Islamismului, domnia lui Alexandru cel Bun și a lui Mircea cel Bătrîn, al cărora nume răsunau de la Marea Baltică pînă la porțile Bizanției, strălucitele fapte a unui Ștefan cel Mare, blînda figură a lui Neagu VV., carele, ca Ludovic al XII-lea a Franței, lăsă sfătuiri fiului său cum să domnească ; abdicarea lui Petru Rareș care preferă să se scoboare de pe tronul Moldaviei, decît să plătească bir turcilor ; chipul măreț, și întocmai ca al lui Ahil, al lui Mihai Viteazul, singurul voevod ce ajunse a uni părțile Daciei vechi și a se putea intitula : „Mihail, cu mila lui Dumnezeu, Domn Valahiei, Moldaviei și Transilvaniei“ [...] toate aceste figuri, toate aceste fapte, ar merita mirarea chiar și a străinilor, cînd istoria noastră ar fi mai bine cunoscută. [...]

Pe lîngă acestea, istoria românească mai are un interes și mai universal. Patria noastră, prin o vrednică de toată jalea soartă, a fost menită din cea mai bătrînă vechime să fie teatrul năvălirilor și a războaielor străinilor. Înaintea veleatului creștinesc, găsim pre Darie, pre Alexandru cel Mare, pre Lisimah luptîndu-se cu dacii, a cărora pămînt l-am moștenit noi. O sută de ani după Hristos, întîlnim pre Decebal, cel mai însemnat rigă barbar care a fost vreodată, mai măreț, mai vrednic de a fi pe tronul Romei, decît mișeii urmași a lui August. În adevăr, acest Decebal merita atît de puțin numele de barbar cît și orice alt bărbat mare care dorește a-și civiliza țara. [...]

În poziția noastră de față, cea întîi datorie, cea întîi însușire trebuie să ne fie modestia ; almintrelea, am putea merita aceea ce zice d-l Eliad, că numai națiile bancrute vorbesc necontenit de strămoșii lor, bunăoară ca și eughениștii scăpătați. Să ne scoborîm din Ercul, dacă vom fi mișei, lumea tot de mișei ne va ținea ; și dimpotrivă, dacă, izgonind demoralizația și neunirea obștească care ne darmă spre peire, ne vom sili cu un pas mai sigur a ne îndrepta pe calea frăției, a patriotismului, a unei civilizații sănătoase și nu superficiale, cum o avem, atunci vom fi respectați de Europa, chiar dacă ne-am trage din hoardele lui Gengis-Han. Așa dar, domnilor mei, eu nu vă voiu ascunde că legile, că obiceiurile, că limba, că începutul nostru se trag din romani ; istoria de mult a dovedit aceste adevăruri ; dar, încă o dată vă mai spun, sînt departe de a măguli o manie ridicolă, vorbindu-vă de faptele romanilor, ca cînd ar fi ale noastre ; ci voiu face ceva mai folositor : mă voiu sili a vă îndemna, că, dacă vroiți să fiți cunoscuți de adevărați fii ai romanilor, apoi să faceți și d-voastră ceva care să se poată sămălui cu isprăvile poporului de lume domnitor.

Înainte de a sfîrși, dați-mi voie, domnilor mei, să chem luarea voastră aminte asupra cursului meu. Dacă grecii au căzut odată subt jugul lui Filip, și în urmă subt jugul romanilor, este pentru că au voit să fie plateani, tebani, ateniani, spartiați și nu heleni ; tot așa și strămoșii noștri au vroit să fim ardeleni, munteni, bănățeni, moldoveni și nu români ; rareori ei au vroit să se privească între dînșii ca o singură și aceeași nație ; în neunirea lor, dar, trebuie să vedem izvorul tuturor nenorocirilor trecute, a căror urme, încă pînă astăzi, sînt vii pe pămîntul nostru. Departe de a fi părtinitorul unui sintiment de ură către celelalte părți a neamului meu, eu privesc ca patria mea, toată acea întindere de loc unde se vorbește românește [...]

[Din *Cuvînt pentru deschiderea cursului de istorie națională în Academia Mihăileană* (1843). (După : Mihail Kogălniceanu, *Opere*, tomul I, *Scrieri istorice*, ediție critică adnotată cu o introducere și note de Andrei Oțetea, Fundația pentru literatură și artă, București, 1946, p. 635—648.)]

DIMITRIE BOLINTINEANU (1819—1872)

Nu sînt școli acelea al căror catihism este întemeeat pe niște principe care degradă simțurile omului. Nu învață românul carte cu

aceste principe, ele îi fac suspinele și suferințele mai amare. Voind într-adevăr ca românul să învețe carte cată să voim a-l face să știe dreptul ce are de sus și care nu îl poate contesta nimeni, dreptul de a-și esercita toate facultățile care-l fac om și apoi să dezvolte acest drept cu cunoștințe solide. Cercetează-se munca ce a făcut țăranul și banii ce s-a cheltuit ca să se facă școli prin sate, vază în ce stare se află acestea, și atunci nu vom putea nega că și școlile erau un obiect de speculă în mîinile zapciilor.

Unul din argumentele pe care esprincipele a scos limba nației din școlile nației a fost și acesta : N-avem uvraje ca să se poată preda studiile în limba patrii. Acesta e un adevăr incontestabil : și pentru ce oare ? cînd avem școli de atîția ani în care se profesa în românește, istorie, legi, matematica, retorica, limbi ? Astă întrebare rămîne a se dezlega de conștiința celor ce știau că o nație trebuie să aibă mai întîi o limbă și ca să fie limbă urmează a avea într-însa uvraje de toate științele, de tot felul.

S-a izgonit limba din școli și nici unul din cei ce se numesc fără sfială părinții nației și cer restabilirea vechilor instituții, nici unul nu a protestat în contra unui asemenea act contra-național. A trebuit ca să vie un străin, să ne spuie că e rușine a avea un așezămînt de creștere și instrucție, pentru folosul nației, și limba nației să nu se profeseze într-însul. Guvernul a numit acum o comisie pentru reorganizarea instrucției publice. Știm că bărbații ce s-au chemat de nație a lua parte la această grea lucrare înțeleg cît bine se așteaptă de la principele ce vor lua de bază pentru instrucție publică ; căci cu acele principe are să iasă în lume juna generație ce vine după noi. Nu credem însă de prisos a repeta că au să se lucre cu mare energie, să cerceteze și să ia de la fiecare nație tot ce e mai bun și să formeze niște școale astfel ca să poată da patriei cetățeni demni de activitatea lor, cetățeni cu o inteligență dezvoltată, cu o morală sănătoasă, oameni cu inimă și credință și mai presus de toate cu amorul cel sacru pentru patria sa, amorul care face ca să libereze patria cînd e amenințată, amorul care face pe francez de aleargă, tată și fiu, să suie pe baricadă, să pue în gura tunului pentru că a învățat a ști cît e de dulce a muri pentru patrie, pentru că știe că cea dintîi obligație a unui cetățean este să apere patria cu viața sa.

[Fragment din *articolul redacțional* al gazetei *Popolul suveran* (1848). (După : *Gîndirea pedagogică a generației de la 1848*, Editura didactică și pedagogică, București, 1968, p. 293—295.)]

•

Toţi ţăranii nu sînt chemaţi a deveni eruditi ; dar cată a-i scoate din ignoranţa barbară, prin noţiunile ce vor căpăta în şcoală, despre ce este bine, ce este drept, ce este adevărat. Aceste şcoale cată să fie iniţiaţiunea către cunoştinţi, dar şi către virtuţi, către drepturi şi datorii, cată a da învăţămîntul trebuincios pentru oamenii liberi, dar cu o cugetare de bun ordin, a regenera datele şi ideile, dar a dispune pe oameni să practice virtuţile.

Astfel vor fi iniciaţi învăţătorii viitori ai acestor şcoli.

Pe aceste baze sînte, şi mai ales cu împărtăşirea la acest învăţămînt a amîndorora secse, înmulţirea şi dezvoltarea acestor şcoale, în toate satele României, nu numai că nu vor deveni o cauză de vătămare, precum pretind inimicii luminilor, ba încă vor fi mijlocul prin care poporul se va face demn de aspirările popoarelor celor mai civilizate şi mai fericite. [...]

Vi se va comunica în curînd hotărîrea Guvernului pentru măsura binefăcătoare ce consistă în a face să se primească şi fetele ţăranilor în şcoalele de sate [...]

[Din *Circulară către prefecţii judeţelor* (1863). (După : *Gîndirea...*, ed. cit., p. 296—297.)]

•

Dacă însă îngrijirea noastră pentru toate şcoalele trebuie să fie în genere activă şi zeloasă, este o parte din ele asupra cărora trebuie să fim mai cu osebire neadormiţi. Aceste, domnilor, sînt şcoalele de fete menite a pregăti soţiile şi mumele generaţiilor următoare, care, la rîndul lor, să crească chiar din faşe pe acele generaţiuni în modul cuvenit pentru acel viitor român la care noi vom fi deplini fericiţi dacă vom putea aşeza numai un început.

Pentru aceste institute, domnilor, nu ajunge numai îngrijirea şi priveghere de funcţionari şi agenţi publici, trebuie o îngrijire de inimă părintească, o astfel de îngrijire îmi propun a avea pentru ele, şi o astfel de îngrijire aştept şi din partea dv.

[Din *Circulară adresată comitetelor de inspecţie a şcoalelor de fete* (1863). (După : *Gîndirea...*, ed. cit., p. 298—299.)]

•

Nu se îmbunătăţeşte instrucţia şi educaţia prin privilegii date profesorilor. Aceasta o corupe. Cînd eram ministru mai tîrziu, cerui

comitetului instrucţiei din Iaşi a se da idei pentru dezvoltarea instrucţiei. Mi se răspunse de comitetul din Iaşi prin d. Titu-Liviu Maiorescu : „a mări lefile profesorilor". Astfel fuse şi cu clerul. Nimeni nu cerea libertatea instrucţiei de ministru, libertatea clerului de ministru. Vom zice numai că catedrele de profesori erau numai nişte sinecure pentru deputaţi, senatori şi favoriţi cari nu dădeau pe la şcoli şi aveau cîte două şi trei alte funcţii înalte. Aceasta se urmează şi astăzi. [...]

Legea contra cumulului de funcţii şi legea admisibilităţii în toate serviciile statului cu îndatorire de a trece prin şcoli ca să poată avea o funcţie, şi cari erau singurele mijloace de a garanta instrucţia publică, legi liberale, de cîte ori veniră la minister unii, le dădeau la cameră, dar nu fuseră votate ; iară cînd se lua în dezbatere, venia un minister reacţionar sau compus din oameni interesaţi la cumul şi la primirea în funcţiuni de oameni fără cunoştinţe, şi le retrăgeau din dezbatere sub cuvînt, ca să le amendeze şi nu le mai readuceau.

Un institutor primar este ocupat toată ziua. Un profesor de gimnas sau de facultate este ocupat o oară în şcoală. Dar cît îi trebuie spre a-şi medita lecţia ce are a face în materii de ştiinţă transcendinte, spre a o face bine ! Dă unui asemenea profesor, un minister, funcţii înalte. Va avea timpul a se mai gîndi la filosofii săi ? Un medic profesor, cu multe servicii, va avea timpul a născoci în medicina sa mai mult decît aceea ce a învăţat în silă ?

Nu vorbim aci de escepţii onorabile, ci de favoriţii cumularzi.

Oprirea d-a se face şcoli pentru poporul rural, instrucţia şi educaţia ca monopol al guvernului sînt încă cauzele cari opresc luminarea spiritelor. Fără această dezvoltare, naţia, libertăţile ei, legile ei, constituţia ei vor fi o minciună. Fără aceasta ţara va avea sclavi, dar nu cetăţeni.

[Din *Contra cumulului de funcţii în învăţămînt*. (După : Dim. Bolintineanu, *Viaţa lui Cuza Vodă*, Iaşi, 1904, p. 43—45.)]

GEORGE BARIŢIU (1812—1893)

[...] ce au avut alte naţii, ce nu avem noi, din care lor tot binele le-au urmat, iar nouă nu ne-au mai venit nici un bine ? *Creşterea bună, vrednicii mei cetitori, este temeiul tuturor bunătăţilor*. Creşterea este ce face pe om ca să fie om, ca să se deschilinească de

plasa altor vieţuitoare necuvîntătoare, după vrednicia şi maiestatea sfîrşitului său. [...]

Creşterea dar, *creşterea* este, după darul cel dumnezeesc, al doilea vistieriu al bunătăţilor. Ci, bunule doamne!, tocmai acest vistieriu ne lipseşte nouă, şi noi încă tot mai dormităm. Glasul firei strigă cu putere înfricoşătoare către mulţi părinţi: „Fă cele ce sînt spre binele, spre fericirea fiilor tăi. Fă, că eşti tată acelora; tu pentru aceia trăieşti, nu pentru tine; pentru tine alţii au trăit!"

Ah, glas ce străbate inimile celor simţitori, iar celor nesimţitori le face neodihnă!

[...] singură buna şi temeinica creştere, ce se dă în şcoli, este în stare de a vindeca toate ranele, de a revărsa mult bine şi îndestulare. Mă uitai împrejur în Ardealul tot, şcoli priviam: vedeam multe, dar nu româneşti, o, nu!... Numai singur la Blaj pentru români, şi aci pentru cinci sute de tineri pe an; mai mulţi nu pot, nu au modru de a învăţa. Şi ce este acest număr de şcolari asemănat cu un milion şi mai două sute de mii de români, locuitori într-această patrie? Cînd se vor lumina? *Şcoli sînt de lipsă, şcoli!* [...]

Şcoli, şcoli, bărbaţi braşoveni, care bine întemeiate şi înzestrate, pe lîngă că varsă cele mai scumpe daruri peste omenime, luminează şi au luminat orizontul tuturor patriilor, rămîn în veci mulţămitoare către întemeietorii săi.

[Din *Precuvîntare („Către doritorii de cultură")* din *Disertaţie despre şcoli, pentru toţi credincioşii de legea grecească din Braşov* (1835). (După: *Istoria şcoalelor centrale române gr. or. din Braşov scrisă din incidentul jubileului de 50 ani a gimnasiului de Andrei Bârseanu*, profesor, Braşov, 1902, p. 24—27.)]

•

În şcoală stă şi însăşi mărimea şi slava statului. În zadar vrea o naţie să-şi lipească sieşi slava de adevărata cultură pînă cînd plasele cele de rînd a locuitorilor nu sînt scoase din neştiinţă şi cruzime. Căci noi ştim cum că mulţimea norodului face naţia, iar nu cîteva persoane trufaşe întru vechimea familiilor sale. Aşadar, educaţia poporului e cea dintîi treabă a patrioţilor; şcoalele şi institutele de educaţie, făcute de oridecine, nu sînt primite ca dar, ci ca datorie a fiecăruia care are putere şi vrea să se arate vrednic de nume de om. Ba, dimpotrivă, acela care poate şi nu jertfeşte la aceste face patriei, naţiei şi omenimei o nedreptate strigătoare la cer. Românilor! Rămaşi sîntem, săraci sîntem noi, însă totuşi din

mulțimea națiilor pămîntului îmi place a vă aduce pe voi de pildă. Priviți cu toții în mijlocul și împrejurul vostru, în veacurile trecute și în zilele noastre, cîte nume lăudate și strălucite întîmpinăm noi : bărbați de stat, deregători în ranguri mari, păstori sufletești vrednici de acest nume sfințit, doftori și scriitori însemnați din sînul nației românești, cari, de n-ar fi petrecut tinerețele sale în școli, fără îndoială ar fi rămas necunoscuți și pomenirea lor îngropată dimpreună cu trupurile lor. [...]

[Din *Educația (creșterea)*, 1839. (După : George Barit, *Scrieri social-politice*, Editura politică, București, 1962, p. 52—53.)]

•

Noi românii să ne studiem cu toată agerimea minții toate însușirile noastre, bune, rele cum vor fi să dezvoltăm pe cele bune din răsputeri, să exterminăm din rădăcină pe cele blestemate, apoi avem un capital în creeri, altul în cele două brațe sănătoase ; să muncim cu acestea neîncetat și să înmiim fructele lor ; atunci vom ajunge la cultură și la libertate ; pînă atunci să nu ne facem iluziuni așteptînd mură în gură de la alții, fie aceia orișicare și de orice cultură superioară, care în cazuri nenumărate este lipsită cu totul de orice valoare morală, prin urmare foarte înșelătoare. Să ne învățăm și dedăm a ne încrede... numai în puterile noastre și în caracterul nostru, după ce ni-l vom fi pus la probe, prin care trebuie să treacă în această lume orice om și orice societate omenească pentru ca să cîștige ea însăși încrederea către sine.

[Din *Unele păreri despre gradul de cultură al poporului românesc* (1887). (După : George Barit, *Scrieri social-politice*, ed. cit., p. 423—424.)]

SIMION BĂRNUȚIU (1808—1864)

Pe voi, cei mai deștepți ai neamului, frați români, pe voi, cărora patria v-a încredințat conducerea vieții spirituale și morale a concetățenilor, îndrăznim să vă întrebăm. Vreți din tot sufletul să *eliberați* de sub blestemul întunerecului străvechi pe concetățenii noștri înjosiți ? Dacă da — și nu vrem să ne îndoim de aceasta — atunci, pentru Dumnezeu, nu mai lăsați conducerea intelectuală a neamului în mîna călugărilor ! Pentru că adevăr zic vouă, prin

aceştia niciodată nu veţi putea ajunge scopul urmărit! În decurs de veacuri neamul nostru fericirea pe drumul acesta şi-a căutat şi, spuneţi-mi, ce a cîştigat? Pînă cînd alte naţiuni se bucură de binefacerile secolului al 19-lea, noi şi azi purtăm lanţurile blestemate ale evului mediu întunecat: cu căldură părtinim şi azi drumurile pe care părinţii noştri neştiutori au mers de s-au înecat apoi în marea superstiţiilor care ucid sufletele. Ne închidem ochii în faţa razelor adevărului, care strălucesc ca soarele de amiazi, pentru ca şi în mijlocul acestui secol luminat să vedem nişte monştri medievali, cu care ochii noştri orbiţi s-au deprins deja. *Neamul nostru este în primejdie*; vremurile ne apasă aşa încît străinii îşi fac milă de noi, şi noi nu o simţim, n-avem cunoştinţă de aceasta, sau şi dacă avem cunoştinţă, nu îndrăznim să încercăm mijloacele care ne duc la lumină şi la o stare mai bună.

[Din *Despre starea şcoalelor din Blaj* (1842). (După: *Viaţa şi ideile lui Simion Bărnuţiu* de G. Bogdan-Duică, Bucureşti, 1924, Academia Română, Studii şi cercetări VIII, p. 193.)]

•

Educaţia numai aşa poate duce pe om către idealul omului perfect, dacă se uneşte cu învăţătura (institutio, instructio). Adevărat, că omul îşi poate cîştiga multe cunoştinţe din experienţă şi de la oamenii cu cari vieţuiesc împreună, şi putem zice, că cele mai multe cunoştinţe ale omului sînt cîştigate pe această cale, cu toate acestea e mare diferenţă între oamenii cei ce şi-au cîştigat cultura pe această cale şi între cei ce s-au bucurat de învăţătura regulată; ideile, conceptele şi principiile acelora sînt confuze şi nestabile şi această confuzie şi nestabilitate are influenţă şi în caracterele lor precum arată experienţa în multe exemple. [...]

Institutio nu trebuie să cultive numai pe unele puteri ale învăţăcelului; ea trebuie să se întindă la toate puterile lui; ar fi eroare şi păcat, pentru exemplu, a-i sacrifica corpul şi sănătatea pentru ştiinţă şi erudiţie. Institutio cea adevărată e totdeodată intelectuală, estetică şi chiar morală, ea cultivă pe învăţăcel nu numai pentru şcoală, ci pentru viaţă, nu-i dă numai ştiinţă, soliditate şi erudiţie, ci-l face apt şi pentru societate. [...]

Cultura nu e neapărată numai pentru oamenii particulari, ci şi pentru stat. E foarte mare diferenţă între statul ai cărui membri şi-au cîştigat în tinereţe o cultură adevărată corporală, intelectuală şi morală şi între alt stat ai cărui membri nu şi-au cîştigat atare cultură. Statul dintîi va fi mai sănătos, mai tare, mai înţelegător,

mai moral, cel din urmă va fi mai neputincios, stupid și expus la mulți pericoli, cel dintîi va subzista și va trăi, cel din urmă se va mîna pre încet și se va face pradă celor mai tari și mai rafinați, pe cel cult vor stima rivalii sau nemicii, chiar și cînd s-a tîmplat de a căzut pînă la un timp.

[Din *Pedagogi'a* (1870). (După : *Gîndirea pedagogică...*, ed. cit., p. 125—127.)]

ANDREI MUREȘANU (1816—1863)

Nici să fim mulțumiți cu aceea că vedem în cutare sat o căsuță de bîrne, acoperită cu paie, și într-însa 14—15 băiați cu o bucoavnă în mînă, povățuiți de un dascăl, în a cărui față citești ticăloșia ce-l apasă, pe care îl vezi vara cosînd pe plată, ca să nu moară de foame. O, doamne ! din asemenea școale anevoie va putea răsări cîndva fericirea și înaintarea românului. Șase-șapte sate să se împreune la rădicarea unei școale centrale, în carea să nu învețe copiii numai rugăciunile și psalmii, ci să se puie temei și pentru mai mult, să se pregătească pentru gimnaziuri, pentru de a putea intra la meșteșuguri, și anumit vreo limbă străină cultivată, carea se poate învăța cu mai puțină cheltuială, să se trateze cu fundament, căci fără de aceasta nu putem intra la meșteșuguri, apoi pînă cînd nu vom avea și meșteri români, carii să fie practizat încă și prin țări străine, nu putem înainta în viața cetățeană. Sau că doară cu scădere a-și da părintele pe fiul său la vreo meserie ? Să se rușineze cei ce împrăștie asemenea vorbe. Care viață e mai liniștită și mai ticnită decît a meseriașului ?

Fraților români din Transilvania și Bănat ! [...] să lăsăm goana și certele relegioase și să ne apucăm de luminarea poporului nostru celui necultivat ! Să începem de la creștere și școale, să ne sfătuim mai ades unii cu alții, ori de care confesie sîntem, căci toți sîntem același sînge. De la noi atîrnă să punem temei pentru un viitor, de care se vor bucura strănepoții noștri. Însă acela nu se poate realiza altfel, decît singur prin rădicarea unor școale corespunzătoare veacului nostru.

[Din *O vorbă pentru creștere și școale* (1844). (După : Andrei Mureșanu, *Reflexii*, Editura Dacia, 1977, p. 68—69.)]

•

Școala, în înțelesul cel mai larg, gonește două scopuri : întîi, ca ea, prin învățăturile teoretice și practice ce le dă, să desfășure în tiner un caracter adevărat de om, iar a doua, ca totdeodată cu aceasta să-l cultive pentru viața cetățeană. Amîndouă scopurile aceste stau în cea mai strînsă legătură unul cu altul. Însă fiindcă cultura ce se cere de la un tiner, ca să poată păși în viața cetățeană, încă nu este de ajuns, ca numai cu aceea să poată el păși totodată și la servițiile de stat, așa școalele, — ca să tăcem de cele începătoare comunali, — în timpurile noastre se împărțiră prea frumos în școale cetățene sau reali și în școale pentru învățați sau de gimnazii și universități. [...]

Fiecare părinte să-și aleagă bine cărarea pe care va să trămită pe fiul său să călătorească, fiindcă de la aceasta atîrnă pe viitori progresul sau regresul ce-l va face el în cultivarea cea spirituală, prin urmare, fericirea au nefericirea lui pentru întreaga viață. Căci, pentru pildă, a trămite pe un tiner, din care, după aplecare, ce încă vine trasă în luare aminte, și după jurstările în care te afli, voiești a-l face negoțători au meserieri, la clasele gimnaziali, sau pe altul, din care, după atragerea ce o are, ai dori să-l faci jurist, advocat, doctor, șcl. la școalele reali sau tehnice, atîta ar însemna, ca și cînd ai voi să-l abați cu propus de la calea destinărei sale. [...]

Ca dintr-un tiner să se aleagă nu numai om învățat, dar totodată și de omenie, se cere neapărat ca el [...] să aibă [...] pus fundamentul încă din casa părintească și din școala comunală pentru o creștere morală, fără de care științele n-au nici o valoare. [...]

Învățătoriul petrece cu școlariul său, să punem 4—5 oare pe zi în școală, iar celalalt timp îl consumă școlariul afară din școală, acasă la părinți, sau fiind străin, la cei ce au luat asupră-și, pentru bani, a griji de el ca și un părinte. De la aceștia atîrnă acum ce libertate vor fi dînd ei școlarilor [...]. Profesorul poate vorbi în școală tot de moralitate, catehetul iarăși îi poate cetera tot despre purtare bună, iar școlariul, ieșind din școală, să exceadă cum îi va plăcea, încît să se plinească vorba mîntuitoriului, că sămînța a fost bună, dar a căzut pe peatră și s-a uscat, sau în mărăcine și palude, unde a putrezit. Pentru aceea nu este nicidecum dreaptă vorba, cu care înfruntăm de obște cîte pe un școlari, cînd îl vedem făcînd vreo necuviință : „de acelea înveți tu la școală ?“ Ci mai bine să zicem : „de acelea ai învățat tu la casa părintească ?“ Profesorul poate fi model de virtute și de viață nepătată, iar școlariul lui om de nimică. [...]

În creşterea sau cultivarea omului avem să ne ferim de două extreme: nici să privim pe om ca pe o ființă stătătoare numai din trup, şi să-l educăm astfel încît să-i desfăşurăm numai simțirile trupeşti, înecîndu-i toată viața spiritului, nici iarăşi să privim pe om numai ca pe o ființă spirituală şi să-l creştem astfel încît să nainteze numai cu spiritul. Ci creşterea sau cultivarea trupului are să meargă pas în pas cu cultura spiritului, căci numai aşa vom plini zisa înțeleptului: „să fie mintea sănătoasă în trupul sănătos". Dar fiindcă viața fizică este fundamentul vieţei spirituale, şi ea se desfăşura în om mai întîi, urmează prea fireşte că, în creşterea ce o dăm cruduței făpturi omeneşti, întîi avem să ne întoarcem luarea aminte asupra acestei dezvoltări fizice, iar după aceea să ne cuprindem cu creşterea sau cultivarea spirituală, însă aşa ca, îngrijind de una, să nu ne uităm de cealaltă.

[Din *Tinerimea noastră pe la şcoalele publice*. (După: Andrei Mureşanu, *Reflexii*, ed. cit., p. 190—198.)]

ION GHICA (1817—1897)

Cît folos n-ar ieşi, dacă ar putea să se dea în mînile plugarului cărți elementare de agricultură, care să vorbească despre îmbunătățirile ce se pot aduce producerii? Aceasta ar fi un izvor de îmbogățire. Afară de aceasta, cetirea le-ar dezvolta înțelesul şi ar face să gîndească la întreprinderi şi la îmbunătățirea ce ar putea să aducă stării lui.

Învățătura, ca mijloc de îmbunătățire materială, morală şi intelectuală, este astăzi un principiu primit de toată lumea. [...]

Adăogînd la îmbunătățirile de mai sus cunoştințe de facerea contractelor şi de chipul de a ținea socoteală de cheltuieli şi venituri, țăranul ar primi o învățătură destulă pentru comerțul vieții lui. Aceste învățături s-ar putea face foarte lesne în trei ani; copiii ar merge la şcoală între vîrsta de 7 şi 10 ani, şi doi ani încă să se mai exerciteze, vîrsta pînă la care părinţii nu se pot sluji de dînşii. Aşa nici un copil nu ar ajunge în vîrsta de 10 ani fără de a fi îndeplinit aceste cunoştințe, pe urmă s-ar ţinea ca să nu uite ce a învățat cu publicații ieftine şi folositoare trebuințelor şi împrejurărilor. Li s-ar da o foaie periodică, care să cuprindă cunoştințe elementare de metodurile cele mai bune şi descoperiri noi în agricultură, şi numai acele care pot să se aplice şi la noi, deslușiri

și povățuiri la interesurile țărănimii ; table de prețuire ce au grînele în deosebitele tîrguri, productele care se caută mai bine în acea vreme ș.cl. [...]

Frumos lucru este să vadă cineva toate școalele primare deschise pentru toți fără plată. O asemenea pildă nu este nici în Englitera, nici în Olanda, nici în Germania, nici în Statele Unite ale Americei, locurile unde instrucția publică primară a luat cea mai mare dezvoltare. [...]

A trimite fetele la aceeași școală cu băieții nu se pare o măsură care să aibă vreo necuviință ; însă fiindcă dezvoltarea înțelegerii lor este mai timpurie, ar trebui ca vîrsta lor de școală să fie cu cîțiva ani mai înaintată și să se trimiță între zece și doisprezece ani. [...]

Pot zice că problemile, cîte se ating de instrucția publică primară, sînt mai toate mai mult sau mai puțin dezlegate. Însă trebuie ca învățătorul să păzească cu scumpete toate regulile trase și să nu se abată de la nici una. De cîte ori am văzut cîte o școală primară în bună stare și ducînd la scopul pentru care era menită, am aflat totdeauna o stricteță deosebită la împlinirea din punct în punct a celor mai mici amănunturi ale sistemei, fără d-a cruța cea mai mică formalitate [...]

Sistemul și cărțile întrebuințate într-aceste școli trebuie să fie aceleași în amîndouă principaturile, căci aceasta ar fi singurul mijloc ca să se poată introduce în limbă și în obiceiuri o unitate desăvîrșită, dorința dragă oricărui „român bun și adevărat iubitor de neam". [...]

Aceste școli normale, menite pentru scopul de a așeza și a întemeia o educație țărănească [...] trebuie să se asemăneze, cît se va putea, cu o familie ; și trebuie propoveduită cea mai strînsă frăție între acei tineri școlari primiți într-acele școli și care se consfințesc la învățătura tinerimii țărane, să fie născuți și crescuți la țară în obiceiuri țărănești, să cunoască principiile ce se învață într-o școală de sat, să fie înzestrați cu o judecată dreaptă și cu un caracter voios și vesel. Îndeletnicirile lor în ceasurile de recreație în acele școli să fie potrivite plăcerilor și mulțumirilor ce vor putea afla și cînd s-or întoarce la sat ; sau dacă unii cunosc vreun meșteșug precum rotăria, dogăria etc. să se poată îndeletnici la dînsul în acele ceasuri. [...]

Școalele normale trebuiesc așezate cu apropiere de mai multe sate, ca acei elevi să poată urma școalele de sat și să se pilduească de metodul didactic unde și ei în anul de pe urmă să ție locul învățătorului cîteodată, căci la sfîrșitul cursului trebuie să li se facă

un curs despre mijloacele d-a cîrmui o școală de sat. Pe lîngă asemenea școli mai pretutindenea să ține cîte o școală de exercițiu. [...]

Cînd s-ar înființa ferme-model, acestea să fie în apropierea școlilor normale, căci ar fi de cel mai mare folos ca acești învățători să poată urma ades la acele ferme-model, ca să ducă pe la sate cunoștințe de agricultură mai pozitive și mai întinse.

La primirea tinerilor trebuie să se caute mai mult dispozițiile firești decît cunoștințele ce ar aduce viind în școală ; după observațiile făcute în asemenea școli patru sau cinci la sută ies proști, și de la cari nu se poate aștepta o destoinicie mulțumitoare, aceștia se numesc fruct sec (fruit sec) și trebuiesc scoși din școală la sfîrșitul anului dintîi.

[Din *Însemnări asupra învățăturii publice* (1844). (După : Ion Ghica, *Scrieri,* vol. IV, București, „Minerva", 1915, p. 309—327.)]

ION CODRU DRĂGUȘANU (1818—1884)

Adevăratul învățător se cuvine să fie om cu cunoștințe, cu experiență, plin de onestitate, de umanitate, de patriotism pur, de religiune internă, cu cel mai mare zel pentru binele comun, scurt, cu conștiință curată.

Adevăratul învățător se cuvine să-și recunoască greutatea sarcinei, să fie pătruns de sîntitatea dregătoriei sale și totdeauna parat a-i lua toată responsabilitatea asupră-și.

Adevăratul învățător e depărtat de tot interesul personal, de toată considerațiunea proprie, ministerul său e sînt, misiunea sa e sacră, apostolică ; lui se cade să aibă căldură părintească către învățăceii săi, să-i considere ca pre niște fii ai săi, să le fie adevărat părinte, mai mult decît un părinte ordinar, căci ține locul altor părinți ordinari deodată ; el are să fie viul exemplu de virtute, de moralitate, de modestie.

Vai învățătorul ce dă ocaziune de scandal, vai învățătorul fără conștiință, vai învățătorul mercenar ! Ministeriul învățătorului e iremunerabil, e fără preț.

Învățătorul public e de necese locțiitorul statului și locțiitorul părinților totdeodată. Datorințele sale către stat sînt de a forma cetățeni virtuoși, cu caracter, cu patriotism, cu inimă, cu cunoștințe ; datorințele sale către părinți sînt de a forma creștini buni, oameni sociabili, cu moralitate, onești.

Ca locţiitor al statului, învăţătorul are o grea responsabilitate înaintea lumii ; ca locţiitor al părinţilor o are şi mai grea înaintea lui Dumnezeu. Şi unul şi alţii îşi pun încrederea în dînsul, şi unul şi altul îl învestesc cu o specie de magistratură ce nu suferă neglijenţă. Să nu uităm că de la învăţător depinde fericirea sau nefericirea unei naţiuni. Învăţătorii buni aduc binecuvîntarea cerească în stat şi bucuria în familie, învăţătorii răi sînt funeşti statului în genere şi flagelul particular în specie. [...]

Vine dară întrebarea : Sînt oare părinţii noştri consumaţi în arte, grădinari, experţi în cultură, formători îndemînatici, buni crescători ai fiilor ce le dă Dumnezeu ? Pricep ei cea mai sfîntă din datorinţele căsătoriei, aceea de a-şi creşte copiii, după cum cere religiunea şi bunacuviinţă ?

La toate acestea, domnii mei, nu cutez a răspunde, numai mă simt invitat a răspunde că nouă ne trebuie o creştere bună, însă o creştere solidă, serioasă. Noi avem să formăm o generaţie nouă, apărată de erorile, defectele şi viţiile noastre, pentru că sîntem în împrejurări mult mai favorabile decît părinţii şi străbunii noştri, cărora nu le putem imputa nimica.

Cu totul altminteri se cuvine să lucrăm noi pentru fiii noştri, să ne concentrăm toată amoarea pre dînşii, să ne nevoim în tot modul a-i face oameni de caracter, cu sentiment, cu cunoştinţe şi cu conştiinţă, cu religiune şi virtute, cu moralitate în purtări şi demnitate în comerţul vieţii.

Din fiii noştri să formăm oameni propăşitori, adevăraţi părinţi de familie. Spre aceasta ne trebuie însă creştere bună, numai prin dînsa vom regenera, numai prin dînsa ne vom ridica între popoare.

Să nu credem însă că buna creştere va să zică numai învăţătură — şi cu atît mai puţin învăţătură de limbi străine ! Una e creşterea, alta e învăţătura. Învăţătura fără creştere e o deşertăciune, e un păcat ! Domnia voastră ştiţi prea bine cum sună proverbul nostru popular ce nu mi se cuvine a repeţi aci. [...]

Nu voim cucerinţa lumii, nu bătălii, nu popoare subjugate ; virtutea străbună să ne fie ţinta tendinţelor ; pămîntul nostru să-l punem la contribuţiune prin industrie, negoţ şi cultură ; pigriţia şi apatia ce ne domină să le învingem şi să le subjugăm în fine.

Însă armele pentru această luptă cine să le dea, mă veţi întreba cu toţii.

Şcoala, domnii mei, singură şcoala !

Pînă cînd nu vom şti apreţia un şcolar cum se cuvine, nu ne vom rădica, nu ne vom lumina, nu vom înainta ; pînă nu vom înainta cu toţii sîntem orbi, sîntem morţi.

Şcoala, domnii mei, e sufletul naţiunii... Toată naţiunea fără şcoală piere...

Să îmbrăţişăm, domnii mei, şcoala cu căldură, să învăţăm a apreţia ceea ce merită atîta preţ, să ne unim cu toţii şi numai aşa vom ajunge şi noi la un viitor mai ferice.

[Din *Cuvînt scolastic pronunţat în 15 noiembrie 1847 cu ocaziunea deschiderii şcolilor în Ploieşti.* (După : *Gîndirea pedagogică...,* ed. cit., p. 245—249.)]

ALECU RUSSO (1819—1859)

Eforia oraşului Galaţi, oraşul cel mare, care leagă Moldova cu toate părţile a lumei, carele revarsă în ţară înavuţia, oraşul carele are nevoie de şcole multe şi speţiale, prin iscălitul depune înălţimei tale, dreptăţile uitate a sale, luînd îndrăzneala a înfăţoşa hrisovul de hărăzire a fericitului întru pomenire Grigore Alecsandru Ghica, cu nădejdea mîngîietoare că este dat lui Grigore Alecsandru Ghica al doile a restatornici faptele strălucitoare strămoşeşti. Părinteasca înţălepciune a înălţimei tale va chibzui importanţa pentru Galaţi de a să bucura şi folosi de darul din 1765 înnoit la 1803. Eforia umbrită de sufletul mîhnit a marelui domn hărăzitor roagă pe înălţimea ta, în numele orăşenilor, a binevoi porunci îndreptarea donaţiei potrivit hrisoavelor păstrate şi a învoi că, de vreme ce tîrgul Galaţului are nevoie osăbită şi hotărîtă pentru şcole, acea avere să se întrebuinţeze după scopul donatorilor spre a se putea aşeză pe lîngă clase primare şi clase speţiale cerute de nevoile de comerţ şi navigaţie a oraşului.

[Din *Propunere făcută Domnitorului în probleme şcolare* (1855). (După : *Gîndirea pedagogică...,* ed. cit., p. 306—308.)]

TIMOTEI CIPARIU (1805—1887)

Românul singur din toate popoarele Ardealului să nu zic ale Europei, e fără şcoale, fără învăţători politici, fără foi scrise întru interesul lui. El e lipsit de aceste ajutoare, numai el nu ştie calea

cea oablă și dreaptă ce-l poate duce la îmbunătățirea soartei lui. El nu știe ce sînt acelea ce fac fericite pre celelalte popoară ale Europei. El e ca și omul călătoriu în țeară străină, care nu știe drumul, și nu-și aflǎ om care să-i arate calea. Ca pruncul sărac lepădat în mijlocul calei, carele de toți se roagă și de puțini este ascultat.

În Ardeal, ungurii, sașii și săcuii, toți au școale în limbile lor, nu numai la cetăți, ci și la sate, nu numai școale pentru feciori, ci și pentru fete. În Ardeal, din 300 000 de sași nu mai este nici unul ce nu știe citi. Dar din 1 300 000 de români, cîți bărbați știu ceti? Iar din muieri oare este măcar o mie care să știe? [...]

Pre sate, tot satul săsesc oricît de sărac are o școluță unde merg copii și copilele de învață a ceti, a scrie, a număra și a fi creștine și om de omenie...

Feciorii voștri neavînd școale românești învață pe la școale străine, ei învață nu ce ar fi de folos românului, ci ce e de folos ungurului, sasului...

Asta e rău, rău, de o mie de ori rău.

Așa ne-am pierdut familiile cele mai strălucite românești ale Mailaților, ale Nădejdeștilor, Iojiceștilor, Cîndefeștilor, Nălaților, Husarilor, Zeiceștilor, Chendereșeștilor ș.a. Pentru ce? Pentru că românul n-a avut școale românești, unde să învețe românește. [...]

Cu un cuget și cu o inimă să ne nevoim spre luminarea și înțelepțirea dulcei noastre națiuni române ca să cunoască ce e adevăratul folos al românilor.

[Din *Articol redacțional al gazetei „Învățătoriul poporului"* (1848). (După: *Gîndirea pedagogică...*, ed. cit., p. 113—114.)]

•

Din această ruină totală a națiunii numai D-zeu știe cum am scăpat, numai ca prin minune, și numai cu pielea și viața, căci acele incursiuni și prădăciuni nu ne-au răpit numai averea și cultura, ce o am avut, ci ne-au răpit și mii de mii de suflete de ale fraților sau părinților noștri. Și dacă ar fi fost moartea lor numai corporală, mai puțină le-ar fi fost și amărăciunea, însă decît moartea naturală mai este moarte și mai cumplită pentru om: sclavia, despărțirea de ai săi și, mai presus de toate, simțul unei ruine naționale. Căci nici o durere nu poate să se asemene cu acea durere cînd își vede omul nu numai pieirea sa, ci vede deodată și pieirea unei patrii, a unei națiuni întregi, mai fără nici o speranță de ridicare din acea pieire. Însă din toate aceste ruine providența ne-a conservat încă

în aceste dureri cumplite un tezaur nepreţuit, pe care nu ni l-au putut răpi nici sabia învingătorului, nici cruzimea tiranului ce domnea pe corpurile noastre, nici puterea fizică, nici politica infernală, — un tezaur născut cu noi la ţîţele mamei noastre, dulce ca sărutările măicuţelor, cînd ne aplecau la sînul lor, tezaur mai scump decît viaţa, tezaur care, de l-am fi pierdut, de l-am pierde, de vom suferi vreodată ca cineva cu puterea au cu momele să ni-l răpească din mîinile noastre, — atunci mai bine, mai bine să ne înghită pămîntul de vii, să ne adunăm la părinţii noştri cu acea mîngîiere, că nu am trădat cea mai scumpă ereditate, fără de care nu am fi demni de a ne mai numi fiii lor : limba românească.

[Din *Cuvînt la inaugurarea Asociaţiei Transilvaniei* (1861). (După : *Cuventu la inaugurarea Asociaţiunei Rom. Transilv. în IV Nov. MDCCCLXI*, Blasiu MDCCCLXII, ediţiunea II, p. 6.)]

CEZAR BOLLIAC (1813—1881)

Instrucţiunea şi numai instrucţiunea ! Instrucţiunea generală obligatorie, gratuită pentru ambele sexe, va putea face singură ceea ce au dorit să vază aceia cari ne-au dat aceste legi mari şi salutarie, cari doresc să vadă poporul român în aceeaşi linie cu celelalte popoare ale Europei. Instrucţiunea numai va dezvolta bazele industriali, va dezvolta gustul comerciului şi va uşura bugetul statului de necapacităţile exigente, de ignorenţa pretenţioasă, de stolurile de postulanţi fără specialităţi, cari pretind la toate şi nu pot face nimica. Numai instrucţiunea va putea fonda şi dezvolta statul român.

Aci dară cu toţii, tot ce se cheamă sau tot ce este progresist ; tot ce se cheamă şi tot ce este liberal ; tot ce se cheamă şi tot ce este naţional, patriot ; — cu toţi la lucru, la întinderea instrucţiunii în popor ! [...]

Pentru ce astă junime călduroasă şi inteligintă nu se devotează pentru doi-trei ani de zile celui mai mare, celui mai înalt sacerdoţiu ? pentru ce, pe cînd ni se strigă din toate părţile că nu se pot deschide şcoalele prin sate pentru că nu sînt învăţători, pentru ce junimea înfocată de amorul patriei, junimea clasilor inteliginţi nu formează din sînul ei o legiune sacră, o legiune de 3 000 de tineri spre combaterea răului, spre combaterea ignoranţei, spre combate-

rea adevăratului inamic al civilizaţiunii ? Pentru ce o legiune de 3 000 tineri nu se hotăraşte să se pună trei ani de zile în contact cu junimea sătească, să se facă ei învăţători de sate ; să se pună în contact cu matca poporului, cu adevărata forţă naţională ; să facă adevăratul maritagiu, adevărata legătură între sate şi oraşe ? [...]

[Din *Instrucţiunea şi iarăşi instrucţiunea !* (1865). (După : Cezar Bolliac, *Opere*, vol. II, Espla, 1956, p. 168—169.)]

•

La 2 mai, în bugetul nou întărit de domn, se trecuse o mie de şcoale de sate în Moldova. Aceasta dede alarmă la consulatul rusesc, şi toţi amicii întunericului se grupară, strigară, urlară, căzură pre noul ministru şi pre domn şi făcură să şteargă acele şcoale din buget, şi cu ele cele mai multe din noile şcoale cari se adoptaseră cum Şcoala normală superioară din Bucureşti şi mai multe altele. Abia scăpă Facultatea de litere din Capitală.

Se observă însă că pornirea nu era atît de mult contra învăţămîntului secundar şi superior, menite a face funcţionari şi advocaţi, cît era contra învăţămîntului primar, în contra luminei ce s-ar fi putut da poporului din oraşe şi din sate. Pornirea era şi este sistematică, politică, contra luminării poporului român, din partea claselor apăsătoare, sprijinite de ideele străinilor şi adoptate de toate partidele politice, [...] şi de toţi cîţi n-au renunţat la lupta lor de a ţine poporul român în întuneric, ca să poată să-l tiranizeze, ca să poată să-i sugă viaţa şi sîngele, ca să-l ţină în stare de robie şi de supunere oarbă, ca să nu simţă jugul, să încerce nedreptatea, să-şi ofere munca pentru stăpîn şi să tacă, să plece capul. [...]

Principiul ca orice român să înveţe carte, deşi priimit în lege, nu s-a luat în considerare de Salvatori, cari au promis execuţiunea lui prin mesagiu către Cameră. Acest principiu mare nu se va aplica niciodată, căci exploatatorii ţărei nu vor ca poporul român să fie cetăţean. [...]

Trebuie şcoale mai multe, şcoale în toate satele, şcoale primare în toate oraşele, o sută de şcoale primare numai în Capitală ! Să nu ni se zică că nu se găsesc învăţători. Se găseau acum douăzeci de ani, — cum nu s-ar găsi astăzi ? Trebuie şcoale cît să nu rămînă nici un copil fără ştiinţă de carte. [...]

Singura cestiune ce caută să preocupe pe toţi românii, cari au anima pentru naţionalitatea lor, este învăţămîntul poporului. Nu vom avea popor fără învăţămînt, prin urmare nu vom avea naţiune. Vom fi peroţi, dară nu români. Vom fi liberi şi robi, dară nu o ţară

de oameni liberi. Deja limba orașelor, limba guvernului, limba jurnalelor nu o mai înțelege poporul ; s-au creat două limbe. Poporul a rămas în urmă. El nu citește nimic, nici chiar cărți sînte ; se îndobitocește, prin urmare. Îndobitocirea nu va face nici fericirea, nici mărirea națiunii. Anima și spiritul lui este lipsit de lumină ; omul nu este complet, și cu jumătăți de oameni nu se fac națiunile. Clasile înalte nu mai gîndesc în limba română, nu mai cunosc această limbă, roșesc să o vorbească [...].

[Din *Învățămîntul public* (1867). (După : Cezar Bolliac, *Opere*, vol. II, ed. cit,. p. 194—197.)]

VIII. Şcoala şi spiritul de renovare al marilor noştri clasici

A. I. ODOBESCU (1834—1895)

Cînd atmosfera morală a instrucţiunii nu este viţiată de idei migăloase sau perverse, cînd profesorii ştiu să dirigă cu prudenţă şi cu tact avînturile impetuoase ale sufletelor tinere, şcoala este pentru viitorii cetăţeni mai mult decît un izvor de cunoştinţe folositoare în viaţă ; ea devine atunci Iordanul în care ei primesc adevăratul botez al patriotismului.

Cei din noi cari au ajuns în vîrsta în care omul poate să-şi dea seama de toate impresiunile trecutului şi, cătînd înapoi, să judece cu minte dreaptă unde şi în ce fel au dobîndit simţimintele care i-au îndemnat la faptele vieţii lor, să spună cu cuget curat dacă şcoala românească dinainte de 1848, dacă acel Colegiu al Sfîntului Sava din Bucureşti, acea Academie Mihăileană din Iaşi şi chiar şi şcoalele mai modeste de prin judeţe n-au fost adevăratele vetre de patriotism la care s-au încălzit inimile lor.

Era puţină ştiinţă cîtă se învăţa în acele şcoale ; erau mărginite şi modeste programele lor şi nimeni n-a putut ieşi un erudit, un doct după băncile lor ; dar spiritul ce domnea într-însele era curat românesc ; junele inteligenţe zăreau orice lucire a ştiinţei printr-un prism de naţionalitate şi inimele tuturor elevilor vechilor şcoale româneşti erau p-atunci toate înflăcărate de dorul ţării. [...]

Credem însă că în timpul de faţă ideile patriotice, avînd mijlocul de a se manifesta în toate cercurile societăţii române, cu mai multă libertate decît în vremurile trecute la care ne repurtăm, ochii patrioţilor sînt mai puţin aţintiţi asupra şcoalei, ca asupra unicului focar unde scînteia naţionalităţii sta odinioară concentrată. „Cînd soarele luceşte, — îşi zic mulţi — n-avem trebuinţă de focul de la vatră spre a ne încălzi.“

Aci însă ni se pare că este o greșeală capitală în raționamentul oamenilor de stat, cari zic într-astfel.

Patriotismul difuz, — permită-ni-se acest termen de fizică spre a califica acel patriotism care stă răspîndit peste tot locul și care nu se învață nicăiri, — patriotismul difuz, precios pentru mănținerea activității în clasele virile ale societății, n-are destulă tărie asupra junimii din școale, și acei juni cari n-au supt iubirea de țară din măduva instrucțiunii de la școală, aceia, în viața lor de mai apoi, respîndesc împrejurul lor așa de puțin patriotism, încît numai cu astfel de oameni, în curînd spiritul de naționalitate piere, cum piere curînd lumina cînd soarele, producătorul ei, apune subt orizont. [...]

[Din *Patriotismul în școale* (1876) (După : *Scrieri literare și istorice* ale lui A. I. Odobescu, volumul III, București, Editura Librăriei Socec & Comp., 1887, p. 327—329.)]

•

Să sădim astăzi, chiar dacă n-avem noi înșine să culegem rodul, dar să sădim pentru fiii și strănepoții noștri.

Cum însă și ce să sădim ? Care e sămînța ce asigură mărirea națiunilor și care e modul de a o semăna ?

Modul este instrucțiunea practică și solidă, răspîndită cu profunzime în popor ; sămînța este știința, dar, precum ziceam și mai deunăzi, știința întărită cu iubirea de patrie.

Noi susținem că, chiar și în desele decepțiuni pe care le încearcă patriotul în zilnica sa activitate politică, de un singur lucru nu-i este permis a despera vreodată, și acel lucru este : viitorul ce prin instrucțiune el poate pregăti țării sale. [...]

Așadar din toate preocupațiunile omului de stat, instrucțiunea publică s-ar cădea să fie cea mai de frunte. Împrejurările voiesc însă ca politica zilei, îngrijirile și preocupațiunile grabnice ale situațiunii prezente să absoarbă mai adesea și cugetările și activitatea oamenilor ce țin cîrma statului.

Din această cauză, cu mare pagubă pentru viitorul națiunii, învățătura publică s-a aflat mereu la noi respinsă pe un plan secundar. [...]

Cei cari la noi și-au luat pînă acum sarcina de a organiza și de a conduce învățămîntul public sînt sau incapabili, sau răuvoitori, și datoria oricărui om ce-și iubește patria este de a deștepta pe cetățeni și de a soma pe guvern ca să se facă cît mai curînd și la noi pentru cultura poporațiunii și pentru școalele elementare în

special ceea ce alte popoare și alte guverne — mai rău înzestrate decît noi — au făcut și fac neîncetat la dînsele. [...]

Gîndească-se fiecare cetățean la cîte pericole sînt expuși copiii în frageda lor vîrstă, cînd se află îndesați în camere rău construite, umede, lipsite de aer curat, rău întreținute. Interesul cel mai scump inimei părintești le impune datoria de a reclama de la autoritățile locului, ca ele cît mai curînd să înființeze locale bune și bine apropiate trebuințelor școalei.

Gîndească-se apoi și bărbații puși la cîrma instrucțiunii publice cîtă influență asupra viitorului pot avea cele mai neînsemnate îngrijiri în materie de educațiune. Prin buna regulă, prin măsurile de salubritate, prin aspectul de curățenie și de ordine, pe care ei vor îngriji a se da și a se observa în școale, vor face ca efectele unei bune și sănătoase creșteri materiale să se întipărească în noua generațiune și astfel îi vor insufla, pe lîngă altele, și acele prețioase calități fizice și morale care nu sînt fără de importanță în viața unui popor.

[Din *Progresul prin școale* (1876). (După : *Scrieri literare și istorice ale lui...*, volumul III. ed. cit., p. 341—353.)]

•

Plecînd din punctul de vedere că învățămîntul secundar, spre a fi astăzi complet într-o țară, trebuie să aibă un caracter îndoit, adică a fi socotit, într-unele școale, ca un studiu intermediar între clasele primare și facultăți ; iar într-altele, ca un complement suficient al instrucțiunii elementare, comisiunea socotește de cel mai neapărat folos ca acestei părți a instrucțiunii publice să se dea la noi două direcțiuni pe care spre a nu le numi contrarii, le vom arăta ca mergînd paralel. Aceste două tendențe sînt caracterizate prin denumirile generice de *studii clasice* și *studii reale* sau practice. [...]

Tot această specializare a studiilor pentru fiecare școală în parte permite a se da fiecărei materii de învățămînt o dezvoltare îndestulătoare și a nu se sacrifica toate cunoștințele, grămădite la un loc, una în dauna celorlalte. Apoi și elevul unei școale bine specializate, condus în tot cursul învățămîntului său secundar după aceeași sistemă de studiu, și mănținut, în curgere de mai mulți ani, în aceeași ordine de idei, aprofundează cu înlesnire și precît îi este de trebuință, toate materiile ce se prezentă investigațiunilor sale ; căci, oricît ar fi de diverse acele materii, modul sub care îi

vin înainte îi este acum familiar și, prin urmare, chiar dificultățile lor îi sînt lesne accesibile și lesne de învins. [...]

Despre *școalele reale* s-a menționat adesea în țară la noi, mai ales în acești din urmă ani. Ministerul Instrucțiunii le-a făcut mai totdauna o mică parte în bugetul său; s-a și cercat a se pune în lucrare asemenea școale, însă pînă acuma fără de succes; în fine, noua lege a instrucțiunii, prin art. 199 și 200, vine a consacra în mod legal aceste institute și le definează cu termenii următori: „Școalele reale au de scop a da învățătura trebuincioasă pentru exercitare a unei arți și profesiuni".

Comisiunea vede într-aceste articole ale legii o sorginte fecundă pentru luminarea națiunii române și pentru îndreptarea spiritelor doritoare de cunoștințe, pe o cale ce desigur va duce la prosperitatea materială, prin varietatea noțiunilor practice răspîndite în majoritatea poporului, și în soliditatea în instituțiunile țării, prin cunoașterea tuturor datorielor cetățenești.

[Din *Gimnazie și școale reale* (1865). (După: Alexandru Odobescu, *Opere* II, ediție critică publicată sub îngrijirea prof. univ. Al. Dima, Editura Academiei, 1967, p. 302—306.)]

•

Clasa din poporul român care are mai puține mijloace și ocaziuni de a-și arăta păsurile și d-a provoca îndreptări pentru dînsele este fără contestațiune aceea a țăranilor plugari.

Deși legile noastre constituționale s-arată că-i pun într-un rang de perfectă egalitate cu toți ceilalți cetățeni, nu putem însă tăgădui că lor pîn-acum le lipsesc organe directe prin care să-și poată exprima d-a dreptul trebuințele și cerințele lor.

Pentru ca membrii din această clasă — și să observăm că ea este cea mai numeroasă într-o țară agricolă ca a noastră — să poată participa d-a dreptul la mînuirea afacerilor publice și să poată răspîndi și impune ideilor publicului o direcțiune favorabilă înaintării ei și prin urmare a adevăratei prosperități publice, ar trebui ca instrucțiunea cea practică să fie mult mai răspîndită prin comunele rurale și ca starea socială a țăranilor să fie cu mult mai bine întemeiată decît cum este astăzi la noi. [...]

Din aceste considerațiuni, noi tragem drept consecință că două punturi sînt mai ales care trebuiesc să preocupe pe oamenii de stat întru ceea ce privește clasa rurală din țara noastră. Cînd datoriele ce aceste două punturi implică vor fi îndeplinite de legiuitorii și de administratorii țării, atunci credem că poporul nostru

rural va fi asigurat de prosperarea lui și printr-însul statul român va putea fi cu adevărat tare și avut.

Aceste două punturi sînt :

Pe d-o parte, instrucțiunea cea bună și practică, răspîndită prin sate ;

Pe d-alta, înlesniri bănești făcute țăranului, ca să-și poată activa și perfecționa munca agricolă și totdeodată să-l deprindă cu un trai adevărat economic. [...]

Sătenilor le trebuiește o învățătură practică aplicată, cum am zis, la lucrările lor uzuale și la viața socială, o învățătură în care scrierea și citirea ar fi considerate numai ca mijloace accesorii, și nu deloc ca scop al învățămîntului.

Așadar, nu numai a învăța pe săteni să citească și să scrie trebuie să fie scopul școalelor rurale, ci a-i învăța să-și îndeplinească cu succes și progres profesiunea lor de cultivatori ai pămîntului și rolul lor de cetățeni ai patriei.

D-opotrivă cu școala este însă, după părerea noastră, folositoare și instituirea de *bănci rurale*, pentru deșteptarea și rădicarea poporațiunii sătești.

[Din *Școale și bănci rurale* (1876). (După : *Scrieri literare și istorice ale lui...*, vol. III, ed. cit., p. 354—358.)]

•

Scopul principal al unui astfel de învățămînt, adevărat superior, nu este tocmai de a înfige în memoria junimei, în răstimpul destinat studiilor universitare, oarecari anumite fapte și regule tehnice, ci de a-i înzestra intelectul cu o puternică armă de atac și de apărare, cu un criteriu științific, care încă îi lipsește. Nu este de a-l învăța cutare porțiune, mai mult sau mai puțin restrînsă dintr-o știință, ci de a-l învăța cum însuși poate să învețe cu spor orice porțiune a acelei științe. [...]

Pentru aceasta se cere neapărat, mai ales de la un profesor de facultate literarie, ca inițiativa lui să se manifeste de pre catedră cu lucrări ale sale proprie, cu creațiuni, mai mult sau mai puțin merituoase, dar întotdeauna destinate a deștepta în tinerimea studioasă interes și plăcere pentru studiul ce el predă și a deschide junelor inteligențe orizonturi pline de adimenitoare lumini pentru mai departe cercetări în cercurile multiple și nemărginite ale științei.

Tînărul care pe băncile unei facultăți de litere nu încearcă dorința de a se instrui mai mult prin sineși, de a învăța prin pro-

pria silință, mai mult decît ceea ce aude din fugitivele prelegeri ale profesorului, acela sau că nu are mintea croită pentru studiele literarii, sau că profesorul nu a știut să deștepte într-însul ceea ce constituie esența instrucțiunii superioare, adică îndemnul la noi cercetări, la mai largi explorațiuni, la judecăți critice purtate asupra cestiunilor controversate ale științei.

[Din *Caracterele învățămîntului universitar* (1877). (După : A. I. Odobescu, *Opere*, vol. II, ediție îngrijită de Tudor Vianu, Espla, f.a., p. 313—314.)]

BOGDAN PETRICEICU-HAȘDEU (1838—1907)

Patriotismul nu este de a ține prin o oarbă deprindere la locul nașterii tale. E poetic a zice : iubesc această colibă, acest rîuleț, acest arbore, căci aci văzui lumina zilei, aci am petrecut anii copilăriei, aci jucam pe iarbă — dar aceasta nu este și nu poate fi patriotism, sau cel puțin numiți-l un patriotism curat animal, mai prejos de înălțimea omului : patriotismul bufei, ce stă pironită în hornul cu care se dedase, sau patriotismul mîței, ce rămîne neclintită în locuință, deși zece stăpîni se mută și se succed unul după altul.

Patriotismul nu este, de asemenea, mulțumirea de a vedea prosperitatea exterioară a țării sale, privind astfel orice situațiune posibilă, din dată ce i se asigură o pîne mai dospită, un bordei mai spoit, o haină mai croită. Mizerabil mercantilism ! Preferă oare beduinul confortul civilizațiunii occidentale sub jugul francez mai bine decît răsfățul libertății naționale într-un cort expus la vîntul cel ucigător al pustietăților africane ? Românul, ce-și îndeasă tot patriotismul în îngusta cutie a materiei, o să-și vînză națiunea la austriac, la maghiar, la satana, la oricine, numai ca să-i promită de a îmbrobodi otrava sub eleganta formă a unui hap poleit !...

Negreșit, patriotul cel adeavărat nu se poate opri nici el de a nu-i fi drag să privească propria sa vatră oglindind mereu aspectul grădinei cele mai înflorite, dar această porțiune așa-zicînd brută a iubirii el o supune imperiosamente unei aspirațiuni cu mult mai înalte, unei aspirațiuni în care se răsfrînge toată superioritatea naturii umane, unei aspirațiuni ce are dreptul ea singură de a pretinde la sacrul nume de patriotism : mărirea națională !

Noi zicem „mărirea națională", iar nu „mărirea țării", căci este o distanță imensă între aceste două ordine de idei, dintre care una reprezintă divinitatea sufletului și cealaltă pulberea lutului ! Una și aceeași țară poate fi mare sub tot felul de neamuri succesive, sub tot felul de stăpîniri eterogene, sub tot felul de graiuri poliglote, și să ne ferească Dumnezeu pe noi de o asemenea cosmopolită mărire ! [...] Ca națiunea să domnească prin sine însăși, ca ea să fie puternică și respectată, ca limba ei să excite admirațiunea popoarelor prin tezaure de geniu, aceasta se cheamă mărire națională, iar dorința acestei măriri se cheamă patriotism !

[Din *Patriotism și neîncredere* (1868). (După : Bogdan Petriceicu-Hasdeu, *Scrieri literare, morale și politice*, tomul II, ediție critică cu note și variante de Mircea Eliade, București, Fundația pentru literatură și artă, 1937, p. 169—170.)]

•

Triumful Prusiei a speriat pe români, nu numai prin căderea prestigiului latin în genere, dar mai cu seamă prin ceea ce ne așteaptă mai de aproape pe noi înșine în fața aspirațiunii pangermane.

Această spaimă se poate reduce în ultima analiză la două puncte esențiale :

1. Colonizarea teutonică ;
2. Educațiunea nemțească.

A combate ambele este datoria fiecărui român ; a înlătura orice motiv de desperare, însuflînd astfel cetățenilor încredere și energie, e sarcina unui adevărat publicist național. [...]

Însă România poate fi germanizată și fără o colonizare directă : prin introducerea unei educațiuni nemțești.

În anul acesta, bunăoară, patrioticul nostru guvern a pus lucrurile la cale cu atîta dibăcie, încît Capitala Daciei va avea un teatru german, dar o scenă națională — ba.

Școalele române paralizîndu-se cu desăvîrșire prin platonica activitate a d-lui Carp, vom vedea peste puțin înființate la tot pasul cîte un nou pensionat nemțesc de felul celor două faimoase institute filiale din Iași și din București, unde fiii și fiicele noastre vor deveni în rezultate mai șvabi decît șvabii.

De la teatru la școală, de la școală la armată, de la armată la finanțe, și așa mai încolo !...

Să ne permită totuşi actualii consilieri ai Tronului de a conserva cea mai profundă convicţiune că mai lesne vor ajunge chiar dumnealor a se românizа, ceea ce-i atît de greu, decît să se germanizeze vreodată România.

[Din *Influenţa germană* (1870). (După : Bogdan Petriceicu-Hasdeu, *Scrieri literare, morale şi politice*, tomul II, ed. cit., p. 287—289.)]

•

Carte de lectură pentru toţi fiii naţiunii, un mare dicţionar, zămislit şi săvîrşit după planul de mai sus, ar putea şi în şcoală să înlocuiască acele compilaţiuni adesea insipide, mai toate indigeste, prin cari un spirit, fraged încă, se dezgustă de citire, departe de a se instrui petrecînd sau de a petrece instruindu-se. Începînd de la clasele cele mai elementare şi pînă la bacalaureat, fie pentru băieţi, fie pentru fete, ar fi lesne de a spicui, potrivit cu vîrsta fiecăruia, cîte un şir de cuvinte de o varietate extremă, cari nu numai să placă şi să înveţe, dar în acelaşi timp să atingă o ţintă cu mult şi mai înaltă : a sădi pînă în baierele inimii cultul raţionat al graiului părintesc.

[Din *Dicţionare şi Dicţionare* (1866). (După : Bogdan Petriceicu-Hesdeu, *Scrieri literare, morale şi politice*, tomul II, ed. cit., p. 29.)]

•

Astăzi, în perioada în care ne aflăm, cel mai mare patriotism, cel mai adevărat serviciu adus cauzei româneşti peste tot, cea mai sigură garanţie de izbîndă în viitor, este ca să nu ne gîndim la altceva decît a ne întări înlăuntru, înlăuntru şi iarăşi înlăuntru aci la noi în Carpaţi şi între Dunăre, fără a ne amesteca copilăreşte înafară. După ce înlăuntru vom ajunge a fi tari, tari materialmente şi mai ales moralmente ; după ce se vor trece păcatele copilăriei : egoism, nestatornicie, gudurătură pentru cîte o bomboană, invidie, maimuţăreala a tot ce e rău ; după ce adolescenţa ne va aduce cu sine impulsuri mărinimoase, adevărata iubire, sacrificiul de sine, credinţa — a crede este a putea — atunci şi numai atunci ne va veni rîndul ca să ne uităm şi noi înafară, şi ne vom uita atunci vultureşte.

[Din *Noi în 1892* (După : Bogdan Petriceicu-Hasdeu, *Scrieri literare, morale şi politice*, tomul II, ed. cit., p. 133.)]

•

Naţionalitatea română e un copil, dar există. Ea n-are nevoie de mamoşi, ci de pedagogi. Şi dacă pedagogii vor fi la înălţimea misiunii lor, acest falnic copil de viţă împărătească va uimi la timpul său Europa prin isteţimea şi virtutea adolescenţei sale. [...]

„Noi şi voi" — pedagogi buni şi pedagogi răi ; nu pedagogi ai copilaşilor individuali, ci pedagogi ai uriaşului copil colectiv ; nu pedagogi crescuţi în şcoala lui Pestalozzi şi a lui Frobel, ci pedagogi adăpaţi la cele două izvoare împoncişate : optimism şi pesimism. Aceştia sînt „Noi şi voi".

Noi, optimiştii, vedem foarte bine că multe în lume se petrec adesea nu aşa cum ar trebui să se petreacă : apăsătorul zîmbeşte şi apăsatul îşi îneacă plînsul, trîndăvia se tolăneşte pe tapete şi munca asudă pentru un codru de pîine, şarlatanul cîştigă şi dreptul pierde, nevinovăţia e batjocorită şi neruşinarea se răsfaţă strălucind ca noroiul la lumină, bălăriile ascund şi înăbuşesc trandafirii, şi cîte şi mai cîte ; dar văzînd toate acestea, noi totuşi credem cu tărie, pentru individ ca şi pentru naţiune, că răul nu e universal şi exclusiv, că multe sînt bune, că binele e dator să dea piept cu răul fără sfială şi fără cruţare, că e frumos a se jertfi pentru binele altuia, că omul are un liber arbitru şi e responsabil dacă persistă în rău în loc de a tinde la bine, că numai binelui îi aparţine izbînda la urma urmelor. [...]

Rechemată din morţi prin suflul lui Tudor Vladimirescu, renăscută la o nouă viaţă prin avîntul generaţiunii de la '48, botezată prin trecerea Dunării şi ghiulele de la Griviţa, copil a trei momente sublime de entuziasm şi numai entuziasm, naţiunea română a intrat acuma în şcoală şi, intrînd în şcoală, ea cere de la pedagogii săi să-i dea cărţi ca să înveţe. Optimismul îi pune în mînă operele celor mai înalte spirite ale globului pămîntesc, începînd de la Platone şi Aristotele pînă la Bacon şi Shakespeare, pînă la Newton şi Corneille, pînă la Kant şi Goethe. Ce-i dă oare pesimismul ?

[Din *Noi şi Voi* (1892). (După : Bogdan Petriceicu-Hasdeu, *Scrieri literare, morale şi politice*, tomul II, ed. cit., p. 139—141.)]

MIHAI EMINESCU (1850—1889)

Noi am făcut în statul nostru ceea ce se face în şcolile noastre. Învăţători care nu ştiu nici a scrie bine, dau în mîna copiilor cărţi

scrise într-o limbă pe care ei n-o înțeleg și-i pun să învețe, filă cu filă, lucruri pe care ei nu și le pot închipui ; încît, cînd băieții au ajuns la capăt cu învățătura, rămîn cu capul plin de cuvinte, al căror înțeles nu l-au știut niciodată, și, neputîndu-se folosi nici într-un fel de acele cunoștințe moarte și fără de preț, rămîn cu zilele încurcate și tăind cîinilor frunză ; pînă ce prin intrigi și umiliri care dărîmă și restul de caracter, ce le mai rămăsese dat de la natură, ajung persoane publice, spre a continua asupra generației viitoare sistemul vechi de stricare a minții și a inimei.

Astfel demagogii noștri, crescuți în străinătate, văzînd nevoile poporului nostru, l-au învățat pe de rost cuvinte deșerte și c-un înțeles negativ numai, socotind că prin cuvinte se întemeiază binele unui popor.

Numai pe cele mîntuitoare : „munca“ și „economia“ întru ale lor și ale statului nu l-au învățat pe popor niciodată.

[Din *Introducerea unei civilizații pripite* (1877). (După : Mihai Eminescu, *Scrieri pedagogice*, ediție critică de Mihai Bordeianu și Petru Vladcovschi, Editura Junimea, Iași, 1977, p. 141—142.)]

•

[...] țăranul nostru de astăzi, ca să nu se stingă, trebuie înlocuit prin un altfel de țăran, trebuie ca fiu-său să fie altfel de om, trebuie ca acesta, cu același număr de puteri să producă mai mult și acestea toate trebuie să le-nvețe în școală. Dacă instrucția va fi generală, putem spera că țăranul viitor va ști să-și caute de interese mult mai bine decît cel de astăzi. Căci în faptă, stimate domnule, tot aparatul greoi al statului nostru nu-i făcut pentru binele țăranului nostru. [...]

Pîn-acuma o singură instituție ni s-a părut creată cu dezinteresare pentru poporul rural și aceasta-i școala rurală. Dar cum este ea tratată ? Obligativitatea învățămîntului e o iluzie. Leafa învățătorului e adesea egală cu a unui vătăjel, întreținerea localului proastă, pe cînd alături cu mizeria scolastică trăiește o clasă de scribi netrebnici sub formă de primari, ajutori de perceptori etc., care sînt pe atîtea organe de apăsare și de șicană în comună și care nu aduc bunei-stări a țăranului nici atîta folos cîtu-i negru sub unghie. De aceea, vă rog, cu ocazia formării bugetelor comunelor rurale, să se șteargă cel puțin prisositorul ajutor de

notar, iar salariul (acestora) să se treacă pe seama învățătorului, singurul de la care clasa țărănească va avea un folos.

[Din *Scrisoare trimisă de Eminescu, fără indicarea numelui corespondentului* (După : Mihai Eminescu, *Scrieri pedagogice*, ed. cit., p. 86—87.)]

●

Părinți mizeri și vițioși, copii goi și bolnavi, învățători ignoranți și rău plătiți, administratori superficiali, toate acestea întreguiate prin creșterea impozitelor, menite a hrăni această stare de lucruri, nu sînt condițiile normale pentru școlile bune ; precum lemn de brad putregăit, gelău de plumb și meșter prost nu-mi dau o masă bună. Școala va fi bună, cînd popa va fi bun, darea mică, subprefecții oameni ca să știe administrație, finanțe și economie politică, învățătorii pedagogi ; pe cînd adică va fi și școala școală, statul stat și omul om, precum e în toată lumea, iar nu ca la noi — adică ca la nimeni ; unde găsești în cercurile cele mai înalte oameni ce trăiesc în vecinică dușmănie cu gramatica necum cu alte cunoștințe sau cu dreapta judecată. Din nefericire tocmai această din urmă lipsește și nici în școli franțuzești nu se poate învăța, pentru că se moștenește de la mamă.

[Din *Fragment de manuscris* (După : Mihai Eminescu, *Scrieri pedagogice*, ed. cit., p. 88.)]

●

Nu știm cum să ne esprimăm împrejurarea că, de cîtva timp încoace, apar în foaia oficioasă propuneri care primejduiesc învățămîntul. Mai deunăzi era vorba de învățămîntul clasic, pe care iluștri confrați voiau a-l vedea amestecat cu cel real. Rezultatul fericit al acestui amestec ar fi că elevii n-ar ști nici obiectele unuia, nici ale celuilalt, precum azi, în timpul programelor încărcate, n-ajung să știe nimic cumsecade. O rup pe franțuzește, nemțește, italienește, dar nu știu a-și scrie și a vorbi limba lor proprie ; învață din carte organografia plantelor și nu știu deosebi o plantă criptogramă de una fanerogamă, un burete, de o floare. De mirare nu e, căci nici profesorii lor n-o știu uneori. Astfel, ex omnibus aliquid, ex toto nihil — apucînd din toate cîte ceva, dar neștiind nimic în fond, supunîndu-și memoria la-nvățarea pe de rost a mii de mii de cuvinte neînțelese, elevul român se distinge cu drept cuvînt prin lipsa de interes pentru învățătură. De unde să-și aibă

un asemenea interes, cînd profesorii nu-l au în cele mai multe cazuri, de unde să aibă iubire pentru obiect, cînd așa-numita datorie ce și-o împlinesc învățătorii cu el consistă în minimul posibil de lecții predate, cînd afară de rare esceptiuni, mai toți sînt lipsiți de acea sete de a afla înșiși adevărul, care caracterizează pe oamenii de știință ? Astfel, la noi, ca la nealții, se-nvață carte, nu pentru ea însăși, cu acea vioiciune de concepție, cu acel entuziasm care se află la tinerimea și în corpul didactic al altor țări, ci pentru a trece cît se poate de repede prin toate clasele, a face tot atît de repede și superficial dreptul, la vreo facultate ocultă, și a intra cît mai curînd într-un post. Pentru a mai scurta din calea liceului, s-au întemeiat școli private de aportare, în care elevii se deprind a aduce răspunsurile la cestiunile de bacalaureat. A esplica cum toate acestea nu pot avea de rezultat decît tîmpirea inteligenței, a esplica de ce de la o școală se cer nu *multe, ci mult, non multa sed multum,* de ce temeinicia celor știute și pătrunderea de ele e mai preferabilă unei nemistuite mulțimi de cuvinte ; ar însemna, în fine, a scrie un întreg tratat de psicologie, ceea ce deocamdată n-avem de gînd. Caracterul însă al unei școli bune e ca elevul să învețe în ea mai mult decît i se predă, mai mult decît știe însuși profesorul. Odată interesul inteligenței trezit pentru obiecte, odată simțirile și judecata deprinse la observație, elevul ajunge prin proprie gîndire la rezultatele care nu stau în carte. Dar să lăsăm aceasta ; destul că școala n-ar trebui să fie o magazie de cunoștințe străine, ci o gimnastică a întregii individualități a omului ; elevul nu (e) un hamal care-și încarcă memoria cu saci de coji ale unor idei străine, sub care geme, ci un om care-și esercită toate puterile proprii ale inteligenței întărindu-și aparatul intelectual, precum un gimnast își împuternicește pînă-n gradul cel mai mare aparatul fizic, fie-n vigoare, fie-n îndemînare. [...]

Datu-și-a organul guvernamental cîndva seamă de ceea ce este o carte de citire pentru clasele primare, o carte în care se cuprind descrieri ale țării proprii, istorisiri din trecutul ei, caracterizarea personajelor mari ale poporului, bucăți de literatură populară și de arte ? O carte de citire nu e numai o enciclopedie națională ; ci, dacă e bună și cu îngrijire lucrată, precum au început a se lucra, ea revarsă în mii de capete aceleași cunoștințe, fără de nici o silă, căci nu se-nvață pe de rost ; ea inspiră la zeci de mii de cetățeni viitori aceeași iubire pentru trecutul și brazda pămîntului lor ; ea preface, după o justă observație, o masă de indivizi, ce se-ntîmplă a trăi pe aceeași bucată de pămînt, într-un popor ce menține o țară. [...] Cărți speciale cată să cuprindă definiții stricte, abstracte ; cartea de citire e, prin natura ei, descrip-

tivă. Se descriu toate în ea, deci se văd toate cu ochii minții. A preface o carte neapărată educațiunii tinerimii, neapărată pentru cultura limbii materne, pentru istoria și geografia țării, pentru variile cunoștințe ce trebuie să le aibă un om, într-o carte specială de agronomie, e o adevărată orbire.

[Din *Educație și învățămînt* (1880). (După : Mihai Eminescu, *Scrieri pedagogice,* ed. cit., p. 194—196.)]

•

Cultura clasică are calitatea determinată de a crește, ea este în esență educativă, și iată ceea ce a lipsit școalelor noastre pîn-acuma și va lipsi încă mult timp înainte. A învăța vocabule latine pe dinafară, fără a fi pătruns de acel adînc spirit de adevăr, de pregnanță și de frumusețe a anticității clasice, a învăța regule gramaticale fără a fi pătruns acea simetrie intelectuală a cugetării antice, este o muncă zadarnică, o literă fără înțeles. Fixat o dată pentru totdeauna, nemaiputîndu-se schimba, căci aparține unor timpi de mult încheiați, spiritul anticității e regulatorul statornic al inteligenței și al caracterului și izvorul simțului istoric. [...]

Precum gimnastica dezvoltă puterile musculare și dă corpului o atitudine de putere și tinerețe, tot astfel pururea tînăra și senina anticitate dă o atitudine analoagă spiritului și caracterului omenesc. Dar pentru ca această gimnastică morală să se resimtă în caracterul și spiritul public trebuie ca să esiste clase întregi de oameni care s-o esercite imediat, și anume clasele acelea care nu sînt avizate la munca materială. Atunci gimnastica aceasta se va resimți, vrînd-nevrînd, și asupra celorlalte clase pozitive.

Dar avut-am noi oare licee ? Cine nu știe că pentru a fi profesor de liceu, după incalificabila noastră lege a instrucției, nu se cerea decît absolvirea liceului însuși și depunerea unui concurs, ca vai de capul lui. Oare latineasca și greceasca sînt de vină că o generație întreagă de ignoranți — exceptăm profesorii cu studii academice — umple catedrele liceale și gimnaziile, predîndu-și neștiința lor drept știință ; că niște somnoroși fără vocațiune, se pun pe carte pînă ce pot trece vrun concurs și după aceea leagă cartea de gard, nu mai citesc absolut nimic și dictează numai an cu an același caiet vechi și unsuros, unor urechi nouă ?

Latineasca și greceasca e de vină dacă postulanți de rînd, ce nu știu citi și scrie, ocupă funcții în organismul instrucției publice ? Latineasca e de vină dacă un reteveist cu patru clase pri-

mare, agent electoral de soiul birtaşului Purcel, e şef al diviziei instrucţiei în România?

La aceasta nu e de vină senina anticitate, ci dezvoltarea demagogică a societăţii noastre.

[Din *Învăţămîntul clasic* (1880). (După : Mihai Eminescu, *Scrieri pedagogice*, ed. cit., p. 188—190.)]

•

Fără îndoială nu noi vom fi aceia care să ne opunem învăţămîntului real, a cărui lipsă este atît de simţită. Activitatea naţională este, în parte, paralizată prin această lipsă. Oricîte şcoale speciale, tehnice sau de aplicaţiune se vor înfiinţa vor fi bine venite, dacă vom şti a ne crea corpul didactic necesar pentru ele. Nu noi avem ceva de obiectat în contra învăţămîntului real şi a marilor lui foloase.

Ceea ce susţinem însă este că învăţămîntul real cată să fie de sine stătător, cată să-şi aibă institutele sale speciale. Chiar o reducere a numărului şcoalelor de învăţămînt clasic se poate admite ; ceea ce însă trebuie respins este confundarea acestor două ramuri deosebite de învăţămînt, amestecul lor în una şi aceeaşi şcoală, fără preponderenţa uneia sau alteia din materii.

[Din *Sterilitatea învăţămîntului nostru* (1881). (După : Mihai Eminescu, *Scrieri pedagogice*, ed. cit., p. 206.)]

•

E multă diferenţă între educaţiune şi cultură. Aşa, d-e, educaţiunea străină implică spirit străin, cultura străină, ba. Educaţiunea e cultura caracterului, cultura e educaţiunea minţii. Educaţiunea are a cultiva inima şi moravurile, cultura are a educa mintea. În fine, un om bine educat, cu inimă, caracter şi moravuri bune poate să fie cu un cerc restrîns de cunoştinţe, pe cînd, din contra, cultura, cunoştinţele cele mai vaste pot să fie cuprinse de un om fără caracter, imoral, fără inimă.

Cultura străină, ca atare, nu poate strica pe om, pentru că trece prin prisma unui caracter, a unei inimi deja formate ; educaţiunea, creşterea, cade însă în periodul acela al direcţiei omeneşti, cînd inima neformată încă a omului seamănă unei bucăţi de ceară

în care poţi imprima ce vrei. Cînd inima, cu vîrsta, se-mpetreşte, atunci n-o mai poţi îndrepta, o poţi numai rumpe.

[Din *Fragment de manuscris.* (După: Mihai Eminescu, *Scrieri pedagogice,* ed. cit., p. 89.)]

•

Chiar pagina întîi ni arată marea deosebire de metodă. Nu mai întîlnim pe învăţătorul sever şi ţeapăn cu vergile-n mînă, ci un suflet uman, care se coboară la treapta sufletelor copilăreşti şi le disciplinează, nu le siluieşte. Prin jocuri copiii învaţă a iubi orînduiala. Apoi li se face deosebirea între fiinţe şi lucruri : copiii sînt puşi a numi fiinţe şi a espune ce fac ele, cum sînt ; tot astfel la lucruri, încît zilele cele de-ntîi se zugrăvesc în mod neşters în frageda lor minte cunoştinţele care le vor fi atît de folositoare la deosebirea gramaticală a cuvintelor. Urmărind şirul acestor dezvoltări treptate, vă veţi convinge, domnule ministru, că învăţătorul nu anticipează niciodată, că el se serveşte totdeauna de micul capital de cunoştinţe din viaţa copilului pentru a-l face pe acesta să vie de sine la ceea ce nu ştiuse. C-un cuvînt, autorii cărţii aplică în privirea spiritului omenesc aceeaşi metodă binecuvîntată pe care naturalistul o recomandă pentru corp. Nici un om nu se întăreşte citind un tratat de gimnastică, ci făcînd exerciţii, nici un om nu se-nvaţă a judeca citind judecăţi scrise gata de alţii, ci judecînd singur şi dîndu-şi singur seama de natura lucrurilor.

[Din *Raport către Ministerul Cultelor şi Instrucţiunei Publice,* asupra cărţii pedagogice *Povăţuitoriu la cetire prin scriere* (1876). (După: Mihai Eminescu, *Scrieri pedagogice,* ed. cit., p. 79.)]

•

În faptă însă şcoalele elementare şi secundare nu sînt şcoale de învăţătură propriu vorbind, ci de educaţiune. De acolo preceptul pedagogic : *non multa sed multum.* Într-adevăr cunoştinţe puţine, însă bine pricepute şi bine mistuite, limpezesc conştiinţa, formează o cărare bătută a cugetării, o normă, care regulează întreaga viaţă intelectuală. Această regularitate în gîndire, acest obicei de a întrebuinţa totdeauna cuvintele în înţelesul care-l au, de a vorbi ce gîndeşti cu siguranţă, iar nu a buigui fraze fără înţeles, c-un cuvînt valoarea educativă a instrucţiei primare şi secundare e cu mult mai mare decît valoarea a mii de cunoştinţe pe

jumătate pricepute, prinse din aer, nesigure și neclare, care introduc un haos în mintea copilului și rămîn un haos, chiar cînd omul îmbătrînește. [...]

Cine e destinat a deveni învățat va deveni și fără programe încărcate, căci e destul ca un copil să învețe a ceti cu înțeles și să nu memoreze nimic, ce n-a priceput pe deplin, pentru ca să-i fie deschisă calea la toate adîncimile științei, cu vremea însă și cu muncă aplicată regulat asupra unui singur ram.

În cele de mai sus ne pare a fi espus destul de lămurit că în instrucția primară și secundară calitatea celor știute stă în proporție inversă cu cantitatea. A ști cantitativ mult e a avea în cap mii de cuvinte abia înțelese, la rostirea cărora nu se naște în capul copilului o *phantasma*, o icoană. Dar cuvinte, care nu sînt săturate cu cuprinsul, adecă cu înțelesul lor, sînt niște coji deșerte, care încarcă memoria în zadar. Calitatea cunoștințelor consistă în deplina înțelegere a celor știute și pentru a fi pe deplin înțelese, mai ales pentru copii, trebuie să fie intuitive, iar pentru a fi intuitive acele cunoștințe trebuie să fie descriptive, adecă sătule de coloare și de viață, nu un schelet de abstracțiuni și de nume prop(r)ii.

[Din *Notițe bibliografice* (1878). (După : Mihai Eminescu, *Scrieri pedagogice*, ed. cit., p. 157—159.)]

ION CREANGĂ (1837—1889)

După cum se știe, de pe la anul 1863, pînă pe la 1867, școala normală „Vasile Lupu“ de la Trei Ierarhi, din Iași, avu norocul să aibă director și profesor de pedagogie pe d-l Titu Maiorescu, distinsul profesor de filozofie de la Universitatea din Iași și, totodată, rector al acestei Universități, iar acum profesor de filozofie la Universitatea din București.

În cei doi ani de la început, adecă în 1863—64 și 1864—65, unii dintre noi am urmat în școala normală, ca școlari înscriși, iar alții, deși eram institutori, văzînd că slabul curs de pedagogie ce-l făcusem, mai înainte, ni era de puțin folos practic, și fiindcă lecțiunile de pedagogie ce le făcea d-l Maiorescu se țineau înadins în orele libere de clasă, pentru a putea urma toți institutorii din Iași, cari vor voi, am urmat și noi cu mare plăcere la acel curs, care

ne-a fost de foarte mare folos, și pentru care sîntem și-i vom fi totdeauna recunoscători d-lui Maiorescu. Căci, în țară la noi, singurul care a înțeles rolul ce joacă știința pedagogică întemeiată pe practică, este d-l Maiorescu, care, în tot timpul profesoratului său de pedagogie, s-a ferit de a îndopa pe școlarii săi cu teorii pedagogice *abstracte*, fără să fie întemeiate pe o practică adevărată. Pentru acest scop a înființat cursuri practice de predare, la clasa I-a și a II-a primară, atît la școala din Trei Ierarhi, cît și la celelalte școale primare din Iași, unde trimitea pe școlarii săi ca să pună în practică ceea ce singur li arăta la școala pedagogică din Trei Ierarhi. [...]

Astfeliu dar, de la începutul carierei noastre didactice, fiind lipsiți de un abecedariu întocmit cum se cade, chiar în anul 1863—64 ne-am întrunit și am luat hotărîrea de a ne aduna în toate serile, în localul școalei de la Trei Ierarhi, și a păși la coordonarea materialului, pe care, în vreme îndelungată și cu multă trudă îl adunasem înadins, și tot adunam, pentru întocmirea unui abecedariu. Și astfel am izbutit a alcătui *Metoda nouă*, așa cum se vede astăzi, carte pe care atîtea sute de mii de copii au învățat și învață a scrie și a ceti cu ușurință. [...]

Înainte de toate, deși s-ar părea că abecedariul răposatului M. Șvartz este întocmit, în totul, după *metoda legografică-fonetică*, dar în realitate nu este, și iată de ce : la început, în pagina I-a, cartea lui Șvartz părăsește, într-adevăr, sistemul cel învechit de a pune toate literele în șir alfabetic, și introduce numai cîte una, însă nu înlesnește copiilor calea de a putea disface cu ușurință cuvintele în sunete, și de a ceti fără greutate, ușurînd această cale, printr-un material bogat de *cuvinte monosilabe și propoziții ușoare,* după cum face cartea noastră *Metoda nouă,* lucru ce ne-a costat destul timp și multă osteneală, pînă ce am adunat și coordonat acest *material*, care nu se vede nici într-un abecedariu românesc de pînă atunci. [...] Afară de acestea, M. Șvartz crede că, arătînd o singură dată litera, ea s-a și întipărit în mintea copilului, încît nu mai găsește de trebuință de a face repețirea literelor cunoscute, după cum o face cartea noastră, *Metoda nouă*. În ceea ce se atinge de înțelegere, adecă de deșteptarea judecății, după cum cîntă răposatul M. Șvartz, în prefața cărții sale, prefață pe care desigur că a copiat-o fără s-o înțeleagă, nici mai este de vorbit.

[...] în loc să caute de a micșura, în predare, greutățile de mai înainte, din contra, el încă le-a mai adăugit și, de aceea, cartea sa a fost osîndită chiar de la început de a nu putea fi introdusă în școale. Dacă abecedariul răposatului Șvartz ar fi fost bun, să

fie siguri domnii Florantin și Densușanu că o mie de *Metode nouă* de-ar fi apărut, nu i-ar fi putut lua locul. [...]

Cînd se uită cineva în abecedarele noastre cu figuri trebuie să-l cuprindă rîsul și jalea totodată, văzînd abuzul ce se face cu figurile, la cunoașterea literelor, și caricaturile întrebuințate pentru acest scop. Așa, în unele abecedare vezi, bunăoară, pentru a ajuta pe copil la cunoașterea literei *r*, arătîndu-se prin figură un rege, cu coroana pe cap, stînd pe tron. Cîtă ușurință nu este de partea cuiva de a crede că dînd copilul peste această figură, are să-și facă închipuirea că-i un rege, cînd n-a putut vedea în viața sa niciodată un rege stînd pe tron, ca apoi să-și facă idee numaidecît despre acea maiestuoasă figură ! Mai vezi arătat, prin figură, pentru a ajuta la cunoașterea literei *e* bunăoară, un elefant. Cîți copii de la noi au putut vedea un elefant ? Mai vezi apoi arătat, prin figură, farul de la Constanța, bunăoară, pentru cunoașterea literei *f* și încă scrisă cu *ph* (?!). Răspundă d-l autoriu al acestui abecedar, cîți copii au văzut în viața lor un far ? Apoi, în unele abecedare, cîte varietăți de caricaturi nu se văd ! Vezi în unele : figuri de ochi, nas, gură, sprîncene, gene, țîțe și altele, care de care mai ***nostime***, de te fac să rîzi cu hohot !

Ba încă, d-l Pop Florantin, ca să placă, se vede, fraților Șaraga, cu cari s-a întovărășit să facă negustorie de cărți școlastice, este de părere a se arăta pentru litera *u*, un fir de usturoi. Pentru litera *c*, un fir de ceapă. Iar pentru litera *e*, figura unui eremit. Auziți, oameni buni ! Răspundeți, vă rugăm, cîți copii știu ce va să zică eremit ? Spuneți acuma, dacă d-l Pop Florantin nu aiurează ? [...]

Mulți au pretenție că, dacă sînt buni profesori, bunăoară, de gimnazii și licee, ori de cursul universitar, pot fi în stare a face și cărți bune pentru cursul primariu, dar se înșală ; căci este mare deosebire între a fi om învățat și a fi învățătoriu. Poate fi cineva foarte bun profesor de cursul secundar sau de cursul universitar, și să nu poată fi competent la cursul primariu. Pentru că între gradele de învățămînt, după cum se știe, este mare deosebire, în ceea ce privește modul de predare, și de aceea, să avem iertare, dacă îndrăznim a zice că foarte rar se găsesc dintre profesorii secundari sau universitari cari să fie destoinici a face cărți bune pentru toate gradele de învățămînt. Numai astfeliu de profesori, prin luminile și cunoștințele lor, ni pot fi folositori nouă, învățătorilor primari.

D-l Pop Florantin, însă, și alții ca d-nia lui, cari scot la iveală cărți de nici o treabă, pentru cursul primar, ar face mult mai bine dacă ș-ar declina competența în asemine materie. [...]

Meritul unei cărţi începătoare, însă, este la început, în partea I-a şi a II-a, unde stă tot meşteşugul de a duce pe copil mai cu înlesnire la cetire şi scriere; şi, după cum sînt întocmite bucăţile din aceste părţi, în cartea noastră ele n-au nevoie de reforme nicidată. Astfeliu dar, *Metoda nouă*, care astăzi este aşa de hulită de cătră d-l Florantin, în ciuda d-sale, tot nouă va rămînea şi de acum înainte! Iar d-nia lui va rămînea un calomniatoriu de rînd, precum şi este!... [...]

Mai întîi, nu este adevărat că formatul mic ar putea scăpa o carte să nu fie ruptă de copii. Cînd se poartă filele, într-o carte, mai mult? Desigur că atunci cînd cartea este în format mic; şi cu cît se poartă filele mai mult, de către copii, cu atîta se slăbeşte hîrtia şi se rupe. Deci, pentru începători, o carte de şcoală, în format mic, mai puţin poate trăi decît una în format mare. Şi *Metoda nouă* chiar dacă am voi s-o tipărim în format mic, n-am face bine, căci atunci am strica cu totul formatul şi întocmirea lecţiunilor, care cuprind, pe lîngă literă de tipariu numită „terţia", şi mai multă şi mai mare literă caligrafică, decît în alte abecedare, literă pe care o ceteşte copilul mai cu uşurinţă şi mai cu drag, şi care îl fereşte de a deveni miop. Afară de aceasta, s-ar mai mări costul tipariului şi prin urmare şi costul unui exemplar, lucru de care ne-am ferit întotdeauna, tocmai spre a nu cădea în păcatul ce ni-l impută d-l *profesor* Florantin. [...]

Venind la operele fröbeliene, găsim scoasă la iveală, de către d-l Florantin, tot acum de curînd, opera întitulată *Grădina de copii* sau „educaţiunea fröbeliană" [...].

Ca să-i cunoaşteţi valoarea, n-aveţi decît să-l cetiţi şi veţi vedea că, pe lîngă stilul cel prost, totul este numai străin, şi nimic localizat. Încît, în privinţa jocurilor, nimic din jocurile noastre copilăreşti, cu care sînt deprinşi a se desfăta copiii noştri români şi cărora, putem zice, fără leac de păcat, că li fac mult mai mare plăcere decît jocurile nemţeşti. Fröbel cînd a întocmit acele jocuri, le-a cules din viaţa copiilor din ţara lui, şi le-a întocmit aşa, după cum se văd astăzi. La noi, jocurile copiilor sînt altfeliu. Oare să nu găsim nimic bun în jocurile copiilor noştri, ca să întocmim ceva românesc? Dar să zicem că la aşa lucru pe d-l Florantin nu-l duce capul. Vorba ceea: „Umblă el, sărmanul, după înţelepciune, dar n-are unde-o pune!"... Atunci de ce n-a cruţat măcar limba. [...]?

[...] Fröbel, cînd a organizat jocurile ce-i poartă numele, le-a întocmit după vîrstă şi după sex, aşa, după cum se dezvoltă copilul şi natura în el; căci jocurile de care simt plăcere şi cu care se desfătează copiii la vîrsta de 4 ani, bunăoară, aceleaşi jocuri nu li fac mai nici o plăcere la vîrsta de 7 ani, ci, la această vîrstă,

trebuiesc întocmite alte serii de jocuri. De asemine, trebuiesc întocmite jocurile și după sex, căci altfeliu este natura și apucăturile băieților și alta este natura și apucăturile fetelor. În cartea d-lui Florantin, totul este numai o amestecătură, ca și în tașca ursariului.

[Din *Răspuns la criticile nedrepte și calomniile înverșunate îndreptate contra cărților noastre de școală de către domnul Ioan Pop Florantin* (1888). (După : Ion Creangă, *Opere* II, ediție îngrijită, note și variante, glosar și bibliografie de Iorgu Iordan și Elisabeta Brâncuș, Editura Minerva, București, 1970, p. 110—144.)]

I. L. CARAGIALE (1852—1912)

Este știut astăzi că o limbă nu se poate învăța din gramatică sau din dicționar. Vorbele de sinele sînt instrumente moarte ; ceea ce le dă viață și putere sînt gîndirile și ideile — înțelesul. Astfel, în *Cartea de citire* a d-lor, d-nii M. Pompiliu și I. Paul au pus multă luare aminte cu privire la curăția și frumusețea limbii, care sînt în literatură unele dintre esențialele condițiuni estetice. Formele frumoase ajută ideii și sentimentului să se strecoare în suflete, și aceasta este menirea educațiunii : semănarea și cultura ideilor sănătoase și bunelor sentimente. Iată pentru ce *Cartea de citire* a profesorilor ieșeni conține numai și numai bucăți frumoase de literatură — frumosul a fost ales ca instrument al binelui. Autorii au căutat să ordoneze metodic bucăți de cuprins religios, moral, național și pur estetic. [...]

Din literatura românească, s-a dat mare importanță poeziei populare și poveștilor. Din acestea elevul va înțelege spiritul națiunii sale, moravurile, apucăturile, idealurile, slăbiciunile, talentele și limba poporului. Patriotism adevărat fără o adîncă înțelegere a poporului nu se poate. Din literatura populară au ales însă numai ceea ce e adevăr mai de seamă și mai caracteristic, fiindcă nu toată literatura populară este caracteristică și de seamă. [...]

Eu cred că o carte didactică întocmită astfel este un adevărat eveniment pentru școalele noastre. Se știe că pînă acuma la cursul de limba română, care se predă numai două ore pe săptămînă, nu se făcea, în genere (un gazetar zice totdeauna, la momente grele, „în genere“, pentru îndulcire), decît analize gramaticale sau logice,

teorii despre stil, poezie, oratorie, genuri de artă literară, literatură și istorie a limbii — toate în mod dogmatic și pedant. Se găsea foarte rar un profesor care să-și dea osteneala a alege, dintr-o carte de citire, carte alcătuită fără nici o metodă, o bucată serioasă de literatură spre a o face pricepută și gustată ca atare de către elevi. Cărții de citire nu i se dedea altă importanță de cîtă trebuia dată unei grămădiri de scrieri cari să servească de pretext pentru o sarbădă lecție teoretică ; și, cu toate astea, d-nii pedagogi, iar „în genere", trebuie să știe cît de înaltă importanță instructivă și educativă are o carte de citire pentru uzul tinerelor generațiuni la o nație cu pretenții de civilizație. [...]

O carte de citire bună, în vîrsta fragedă, este poate una dintre împrejurările cele mai hotărîtoare ale vieții unui om. Multe cariere intelectuale nu se datoresc altei împrejurări decît unei cărți căzute la vreme bună în mîinile unui copil, tot așa precum umbra multor stejari seculari se datorește întîmplătoarei căderi a unei ghinde pe pămînt prielnic.

[Din *O nouă „Carte de citire"* (1897). (După : I. L. Caragiale, *Opere*, vol. IV, ediție critică îngrijită de Paul Zarifopol și Șerban Cioculescu, București, Fundația pentru literatură și artă, 1938, p. 418—420.)]

•

Aceea ce numim cultura și civilizația unui popor nu consistă numai în înmulțirea cunoștințelor, în încărcarea inteligenței generațiilor cu știință, ci și în dezvoltarea apucăturilor sociale, în așa-numita artă a vieții ; cum am zice, cultura și civilizația unui popor consistă nu numai în instrucțiune, ci și-n educațiune.

Îndestularea ambelor acestor nevoi ale unui popor nu se pot da de o potrivă în sarcina școalei publice, și chiar nici una din ele nu i se poate da pe de-ntregul. [...]

Un copil care vine la școală fără să aibă de acasă absolut nici un început de legătură cu ceea ce se numește patrimoniul de cultură europeană, este un element prea din cale afară nativ pentru a-și putea asimila ușor acest patrimoniu numai din învățătura dascălului.

Vorbim, se-nțelege, de un copil înzestrat cu o inteligență normală, cum sînt în genere copiii, iar nicidecum de copii fenomenali, cari se găsesc așa de rar ; căci școala e făcută pentru mulțimea normală, iar nu pentru exemplarele umane anormale. [...]

Și afară de asta, un copil care, de mic, de cînd a început să prinză graiu, a tras cu urechea la convorbiri de oameni cu oarecare cultură, posedînd un vocabular mai bogat decît vocabularul celor cîteva sute de cuvinte uzuale ale unei vieți umile, și procedeuri de expresie mai subtile decît ale comunicărilor de interese absolut joase — firește că are să se găsească mai puțin străin în fața dascălului, decît un copil mai puțin familiarizat de împrejurările familiale.

Pe de altă parte, un copil va învăța cu atît mai ușor cu cît ceea ce învață la școală va găsi totdeauna contact similar, control și confirmare în casa părintească.

Care va să zică, chiar instrucțiunea nu poate cădea întreagă în sarcina școalei publice ; o parte însemnată rămîne totdeauna în sarcina casei de unde pleacă la școală copilul și unde se-ntoarce.

În privința educațiunii, lucrul stă în proporție răsturnată : aci școala poate foarte puțin, de aceea casa părintească trebuie să facă foarte mult.

Părinții însă cu oarecare cultură și situație socială nu vor să știe de asta. Ei nu numai că nu-și fac datoria luîndu-și partea de sarcină ce le revine, dar chiar împiedică adesea școala să-și îndeplinească măcar sarcina mică pe care și-o poate îndeplini. [...]

Foarte rare familii, din nenorocire, controlează, nu mai zic îndeplinirea datoriilor școlare ale copiilor, dar măcar actele și faptele copiilor afară din școală.

Zile întregi copiii lipsesc de acasă.

Unde a fost școlarul după ce a ieșit de la școală ? Măcar fost-a la școală ?

Așa de des îi întîlnești pe stradă, prin unele localuri publice, cîteodată ascunși în localuri de jocuri de noroc și de consumațiuni nepermise la vîrsta copilărească, în vizuini de pierzare sigură, încît îți vine să crezi că altă scăpare n-ar avea acești copii nenorociți, lipsiți de îngrijirea părintească, decît o sistematică urmărire a poliției preventive și chiar de-a dreptul corecționale.

Stimabili părinți de familie și mai ales onorate matroane române, să stăm strîmb și să judecăm drept.

Cîți părinți și cîte mame se găsesc cari, în cel mai mic incident dintre dascăl și copilul lor, vor cerceta bine înainte de a da dreptate copilului ?...

Este oare undeva în lume un corp didactic mai împiedicat de la îndeplinirea datoriei stricte, mai torturat cu pretențiile și cu amestecul părinților în discuțiunea școalei și în aplicarea legilor școlare, ba chiar în metoadele de învățămînt ?

Dar lucrurile acestea anormale, dar obiceiurile acestea atît de absurde și de păgubitoare progresului școalei românești, iau adeseori proporții în adevăr scandaloase.

Sistemul hatîrului și protecțiunii zdrobește adesea conștiințele cele mai solide ale dascălilor. [...]

Influențele politice împart notele și premiile : profesori conștienți sînt rău clasați, adesea persecutați cu asprime ; profesori cari, mai slabi de înger, nu vor să se jertfească luptînd cu apăsarea unei lumi fără scrupuluri, sînt adesea protejați și înaintați. Se-nțelege : donnant donnant.

De aci rezultă că școala noastră, cu toate silințele și sacrificiile statului, nu dă tocmai roade relativ suficiente. Școala nu numai că nu e pe cît ar trebui ajutată, e din contra foarte adesea paralizată, de familie.

[Din *Școala și familia* (1900). (După : I. L. Caragiale, *Opere*, vol. IV, ed. cit., p. 75—79.)]

•

Credem că n-are să spună cineva cu judecata dreaptă că sarcina dascălului este ușurică. O fi amară orice pîine cîștigată cu necaz, dar greu se poate găsi una mai puțin dulce decît a dascălului de la noi, unde familia nu dă nici un ajutor școalei ; unde lumea crede că școala este un aparat fabulos, care poate turna prin procedeu mecanic toată știința omenirii în capul oricărui copil — indiferent de capacitatea lui intelectuală și de puterea lui de voință — fără nici o osteneală ori tragere de inimă din partea acestuia.

Afară de asta, lumea noastră, în genere, mai crede că învățătura are asupra omului o putere fără margini ; că, prin școală, omul poate căpăta ceea ce nu s-au îndurat ursitoarele să-i urseăscă — inteligență, judecată, voință, ba chiar talente ; și încă nu numai atîta ! că, prin învățătură de carte, ar putea dobîndi omul și însușiri sufletești cu cari din naștere nu a fost dăruit — acele daruri multe ce nu-i nevoie să le mai numărăm unul cîte unul, fiindcă avem în limba noastră un cuvînt, însumîndu-le minunat pe toate : omenie.

Cum am zice, ne-nchipuim că, prin fermecele buchilor, o creatură ursită a fi în toate privințele mediocră poate deveni o persoană de înaltă notorietate, iar un născut fără suflet, nici obraz poate ajunge pildă de omenie pentru vremea lui. Pretindem de la dascăl nici mai mult, nici mai puțin decît să ne facă dintr-un

boboc de scaiete un trandafir de lună, o privighetoare dintr-un pui de vrabie, și dintr-un cățelandru de vulpe, un prepelicar de soi. Și să nu uităm că aceste metamorfoze cerem să ni le săvîrșească școala în a zecea parte a timpului ; căci, cum am arătat, nouă din zece părți și le petrece — bobocul, între bălăriile lui ; puiul, sub strașina unde s-a prăsit, și cățelandrul, în vizuină ori pe lîngă cotețe.

[Din *Morală și educație* (1910). (După : I. L. Caragiale, *Opere*, vol. IV, ed. cit., p. 249—250.)]

IOAN SLAVICI (1848—1925)

Școala noastră primară nu poate încă să răspundă nici pe departe la așteptările liceului, și aici iar trebuie să relev că răul e oarecum organic și vina nu este numai a corpului didactic. Sîntem o societate abia pornită pe calea culturii, și nu trebuie să ne mirăm, dacă vedem că în o țară, în care sînt advocați și chiar literați, care nu știu gramatica limbii lor materne, profesorii din primele clase gimnaziale trebuie să poarte o însemnată parte din sarcinile învățătorilor primari. La noi copiii nu învață aproape nimic la casa părintească și îndeobște afară de școală, și în același timp societatea, care atît de puțin îl sprijinește pe învățători, nici nu știe să aprecieze studiile elementare. Se crede că e destul ca un copil să treacă din o clasă în alta, și cei mai mulți nu simt cît de neapărat este pentru înaintarea lui să știe materia clasei trecute. De aceea se face din toate părțile presiune asupra învățătorului și, în cele din urmă, el este silit a da note de trecere chiar și celor mai slabi școlari, încît repetenții sînt foarte rari la școalele noastre primare. Acești școlari slabi sînt apoi un nou element de împiedicare pentru învățămîntul nostru, căci totdeauna un școlar rău ține în loc pe alți zece buni, ceea ce, durere, părinții școlarilor mai buni tot nu mai vor să înțeleagă. [...]

Unul din marile foloase ale studiului limbilor străine și îndeosebi ale celor clasice e acela că învățîndu-le, învățăm cu atît mai lesne și mai temeinic limba noastră maternă ; nu e cu toate aceste mai puțin adevărat că gramatica limbii materne e punctul de plecare pentru studiul oricărei limbi străine, și acela care nu știe gramatica limbii sale materne întîmpină greutăți îndoite, cînd se

pune să învețe gramatica unei limbi străine pentru dînsul. Cu aceste îndoite greutăți se luptă gimnaziile noastre la studiul limbii latine.

[Din *Raportul Comisiunei I literare asupra esamenilor gimnasielor din București* (1881). (După *Starea învățămîntului public secundar* la finele anului școlar 1880—1881 după rapoartele comisiunilor cari au asistat la esamene, București, 1881, p. 55—57.)]

•

Scopul educativ al studiului istoric nu e ca școlarii să învețe nume și date și fapte, pe care ușor le pot uita, ci ca să se dezvolte într-înșii destoinicia de a cuprinde cu o singură privire o mulțime cît se poate de mare de fapte. Ceea ce-l pune pe om mai presus de toate ființele organice e darul de a cuprinde într-un singur gînd cele ce se ivesc în deosebite timpuri și la deosebite locuri și de a stabili o legătură, un înțeles, între cele mai deosebite lucruri. Darul acesta se dezvoltă prin gruparea după timp și spațiu a faptelor de mult petrecute, și faptele grupate o dată nu se mai uită. Astfel, înaintînd, școlarii învață din ce în ce mai ușor și istoria devine în cele din urmă studiul lor de predilecțiune, o interesantă și plăcută gimnastică intelectuală, spre care copilul e împins de chiar firea lui. [...]

Avînd în vedere principiul pedagogic, că manualele școlare n-au să cuprindă constatări nouă, ci numai rezultate în general admise, m-am ferit în scrierea acestei cărți de ceea ce se numește „originalitate". Originalul e modul de a expune materia, original poate să fie felul de a vedea unele lucruri ; altfel însă întreaga lucrare este o compilațiune, o adunare de date și de constatări făcute de alții.

[Din *Istoria universală* (1891). (După : *Manual pentru învățămîntul secundar*, lucrat de Ioan Slavici, Partea I și Partea a II-a (Evul Mediu), București, 1891, p. I—V.)]

•

Sînt meșteșugari foarte destoinici, oameni deștepți, care-și pricep bine meseria, ori negutători, care știu să-și învîrtă bine afacerile, dar îndată ce-și adună destul ca să poată trăi din roadele muncii lor, își părăsesc profesiunea. Aceștia sînt oameni bine pregătiți, dar lipsiți de educațiune profesională, nu au slăbiciune

pentru felul de lucrare spre care au fost împinși și muncesc numai de nevoie.

Tot astfel sînt învățători, preoți, avocați, medici, ingineri, ba pînă chiar și profesori universitari foarte bine pregătiți și foarte muncitori, care nu au educațiune profesională și astfel se mărginesc a-și face datoria; dar, lipsiți de mulțumirea propriei lor lucrări, nu urmează cu studiile, nu înaintează cu lumea, ci stau acolo, unde i-a găsit diploma ori decretul regal.

Deoarece orișicare profesiune e un fel de a lucra, în educațiunea profesională lucrul de căpetenie e deprinderea practică. Omul nu e însă o mașină viețuitoare, ci o ființă rațională, și sînt foarte greșiți cei ce cred că numai prin deprinderea practică se poate face și educațiunea profesională.

Făcînd mereu același lucru, ajungem fără îndoială să știm a-l face bine și cu oarecare ușurătate; mulțumirea de a-l fi făcut însă și îndemnul de a-l mai face le avem numai dacă sîntem în stare să ne dăm seamă de ce anume are să fie făcut cum îl facem: ceea ce dă lucrării farmec e înțelegerea ei. Într-un fel lucrează laborantul din farmacie și într-alt fel chimistul; una e bucătăreasa care știe să gătească, și alta gospodina care știe cum au alimentele să fie alese și preparate, ca să fie priincioase; ceea ce îl încîntă pe om și îl îndeamnă la lucrare stăruitoare e arta, și artă e orișicare meșteșug pe care-l înțelegem.

Educațiunea profesională are să ne deie nu numai îndemînătacie, ci totodată și îndemnul de a face toată viața, desăvîrșindu-ne mereu, același lucru.

Acesta e lucrul pe care J. J. Rousseau l-a scăpat din vedere cînd s-a lăsat să fie ispitit a zice că omul lipsit de cultură e mai capabil de fericire decît cel strîmtorat de formele culturale și de trebuințele împreunate cu ele. Adevărul e că cu cît mai multe știm, cu cît mai bine înțelegem lucrurile, cu atît mai bogată și mai plină de farmec e pentru noi lumea.

E fără îndoială fericit pălmașul care lucrează-n grădină sub bolta senină a cerului, la aer curat, în miros de flori și în adierea răcoroasă a vîntului; dar încă mai fericit e grădinarul care, cunoscînd tainele firii, știe să le conducă în lucrarea lui, vede o întreagă viață în fiecare fir de iarbă, lucrează cu slăbiciune și după plan rațional croit și se bucură văzîndu-și împlinirea gîndului.

Este adevărat că educațiunea e în toate fazele, ba chiar și în toate amănuntele ei și profesională, dar tot atît de adevărat e că e și fizică, și morală, și intelectuală în toate amănuntele ei, una și aceeași privită din patru deosebite puncte de vedere. [...]

Așa e în toate: ceea ce e bine ori rău pentru una, bine ori rău e pentru toate.

[Din *Educațiunea rațională* (1909). (După: I. Slavici, *Educațiunea rațională*, Biblioteca „Minerva", Nr. 45, București, Editura „Cartea Românească, p. 59—61.)]

•

Trebuința viețuirii morale și destoinicia de a satisface trebuința aceasta prin păstrarea legăturilor sociale sînt în firea omului și se dezvoltă, precum am văzut, prin o rațională educațiune fizică ce nu numai fortifică organismul, ci-l îndrumează totodată pe individ a face în anumite împrejurări ori la anumite timpuri anumite lucruri și a-și păstra libertatea stăpînindu-se pe sine.

Lipsit de îndrumarea aceasta, omul, deși e în stare să-și dee seama despre viața sa sufletească și despre faptele sale, încetează a fi om în înțelesul moral al cuvîntului și se pune și el însuși pe sine în rînd cu animalele.

Acesta e gîndul luminos, pe care-l dă pe față românul prin vorba „omenie", ceea ce va să zică viețuire potrivită în toate amănuntele ei cu firea cea omenească. *„A omeni"* pe cineva va să zică a-l trata ca pe un semen socotit deopotrivă cu orișicine membru al societății, și *„om de omenie"* e cel ce nici nu se abate, nici nu sufere ca alții să se abată de la rînduiala morală a societății din care face parte. [...]

Patria e țara părinților, căreia îi mai zicem și țara mumă, fiindcă prin ea ne-am născut sufletește; e bucata de pămînt adeseori de tot mică, unde ne-am petrecut copilăria și ne-am îndrumat a gîndi și a simți. Adaptați fiind trupește și sufletește cu clima, cu împrejurările, cu oamenii și cu felul de a viețui de pe acea bucată de pămînt, nu putem să ne simțim nicăieri atît de bine ca pe ea și o dorim totdeauna, cînd sîntem departe de ea. La cei ce și-au petrecut copilăria prin munți ori pe țărmurii mării, acest dor de țară e atît de viu, încît poate să ia caracterele unei boli grele, nostalgia, care duce la moarte.

Cu dorul de țară e împreunată de cele mai multe ori și durerea de neam a celui ce petrece departe de poporul în mijlocul căruia a crescut.

Din dorul de țară și din durerea de neam izvorăște iubirea de țară, numai însă la oameni care au avut copilărie fericită.

În sufletul omenesc se leagă pentru totdeauna unele de altele cele ce s-au prezentat împreună luării aminte și celui ce a avut în

timpul copilăriei sale multe bucurii îi sînt scumpi oamenii prin care le-a avut și pline de farmec locurile unde îi știe pe acei oameni. Nu pot însă să-și iubească nici țara, nici neamul oamenii care au avut copilărie amărîtă și lipsită de lumină.

Iubirea de țară și de neam se cultivă dar făcîndu-le copiilor cît se poate de plăcută viața și îndrumînd copiii și pe oamenii tineri să facă excursiuni și călătorii pentru ca iubirea să se răsfrîngă asupra unui cerc cît se poate de lung.

[Din *Educațiunea morală* (1909). (După : I. Slavici, *Educațiunea morală*, Biblioteca „Minerva", Nr. 57, București, Editura „Cartea Românească", p. 6—13.)]

ALEXANDRU VLAHUȚĂ (1858—1919)

Cu mintea copilului nu e de șeguit. E lucru mare și vrednic de cea mai sfîntă luare-aminte acea virginitate a creierului plăpînd, aluat moale și primitor a orice formă vei găsi de cuviință să-i dai, țarină nelucrată, în care e cumplit de păcat să sameni de la început neghină și mărăcini... Ai un bloc de marmură, zice învățatul d-l Maiorescu, dacă ai făcut din el o caricatură, din ce vei mai scoate o Minervă ?

Copilului trebuie să-i dai noțiuni exacte. El nu știe să primească cu beneficiu de inventar. Deprinde-l de mic să-și dea socoteala de însemnarea vorbelor. Fă-l stăpîn pe o serie de convingeri obiective. Să drămuiască cu mult scrupul cantitatea de înțeles coprinsă în sfera fiecărui cuvînt. Să-i măsure întinderea cu o perfecție infinitezimală. Asta-i o adevărată comoară. [...]

Un rău, asupra căruia nu pot îndeajuns insista aci, este că mai peste tot locul se grămădește aproape întreaga atenție asupra formelor reci și ciolănoase ale gramaticei, lăsîndu-se de multe ori la o parte, sau într-o foarte palidă luare-aminte, miezul adevărat al studiului, materialul în esență — limba însăși. E de netăgăduit că tot interesul, toată băgarea de seamă a cărților și-a profesorilor — dacă la bun liman vrem s-ajungem — trebuie să fie pururea țintuită asupra folosului practic ce izvorăște din orice învățătură.

Ce ispravă, mă rog, îmi face școlarul care, ca pe apă și pe nerăsuflate-mi va rosti toate chichițele gramaticii, dacă nu e în stare să-mi lege cu rost și cu socoteală zece vorbe de la dînsul într-un

tot ca lumea, curat meşteşugit? Îmi face efectul unei mori de vînt care-şi învîrteşte fofezele întruna, fără să macene un grăunte măcar.

Deprinde mai întîi pe şcolar să-şi dea seama de fiecare vorbă, să le cunoască perfect cuprinsul şi să le întrebuinţeze pe ales, cu măsură şi cu chibzuială. Sădeşte şi cultivă-n el gustul şi ştiinţa, estetica şi algebra limbii. Învaţă-l să construiască frumos şi solid. Arată-i ce-i urît şi ce-i frumos. Insuflă-i dezgust pentru stilul umflat, lăbărţat, descusut şi fudul. Împătimeşte-l pentru stilul aşezat, bine legat, limpede, curgător şi fără pretenţii. Fă-l să iubească şi să preţuiască *poveştile, doinele, urările* şi toate cîntecele şi zicătorile pline de tîlc ale isteţului nostru popor. Acolo va descoperi acea frumuseţe ademenitoare şi plină de farmece a gîndirilor, cari izvorăsc, fireşte şi slobod, din adîncul simţirii omeneşti. Acolo va găsi inima neprefăcută şi pururea duioasă a ţăranului nostru, acolo eterna icoană, în care sufletul românului se arată, aci mîhnit şi tînguitor, aci voios şi zglobiu, aci viteaz şi dispreţuitor de moarte, aci blajin şi atoate-îngăduitor, aci îndîrjit, prigonitor şi aprig — mînia pămîntului — împotriva vrăjmaşilor de-afară sau din ţară, dar totdeauna măreţ şi bun pînă şi în supărarea lui. Acolo şi numai acolo va putea lega prieteşug cu acea limbă frumoasă şi negrăit de dulce, fără de care poezia în veci nu va putea trăi. [...]

Acolo povăţuieşte pe şcolar şi fă-l să-şi scalde ca într-un izvor limpede şi răcoritor tinerile lui gîndiri. Învaţă-l pururea să aibă o adevărată evlavie pentru tot ce e măreţ şi vrednic de pildă şi de cinste în neamul lui. Îngenunche-l în faţa lui Negri, Lazăr, Eliade, Alecsandri... Pune-i un model dinaintea ochilor. Aţîţă-l, înfierbîntă-l, fă-l român desgheţat, destoinic şi semeţ, rîvnitor şi statornic în a lui spre bine îndeletnicire — fii preot în toată puterea cuvîntului.

Numai cu chipul acesta socot eu că s-ar putea ridica o generaţie serioasă şi spornică la treabă, cu pricepere şi bun simţ, avînd cunoştinţa şi cultul *adevărului, binelui şi frumosului*.

[Din *Limba română în şcoalele noastre* (1883). (După: A. Vlahuţă, *Scrieri alese*, vol. II, ediţie îngrijită, studiu introductiv, note, comentarii şi bibliografie de Valeriu Râpeanu, Editura pentru literatură, Bucureşti, 1963, p. 542—549.)]

•

Ce rol important şi excepţional de greu ar avea şcoala aci! Pe de o parte, ea ar trebui să caute a combate la fiecare pas moliciunea de voinţă, tînjirea morală şi descurajarea maladivă pe care o poartă

în sînge palizii copii de azi ; pe de altă parte, ea ar trebui să întărească, printr-o cultură serioasă, şi să dezvolte sentimentul de cinste, dragostea de muncă, entuziasmul şi bărbăţia demnă a luptătorilor de mîine.

Dar ce departe sîntem de realizarea unei asemenea cazărmări intelectuale. În şcolile de la sate e o mormînjeală de carte ş-o bătaie de joc care te umple de milă, de scîrbă şi de revoltă. Învăţători nepregătiţi, cari nu mai citesc cu anii o carte de vrun folos, bucheri ruginiţi şi leneşi, pe une locuri depravaţi, cari mănîncă timpul şi zăpăcesc capul bieţilor copii de ţăran, fără să aibă cea mai mică conştiinţă de cît rău fac şi de cît bine se aşteaptă de la ei. [...]

Nici la oraş şcolile primare nu sînt mai fericite. Programele sînt greşite şi mulţi dascăli tipicari. Închipuiască-şi cineva un biet copil de 10 ani recitînd papagaliceşte ispràvile împăratului Traian şi colonizarea Daciei cu romani şi, cu aceeaşi nevinovată seriozitate, înşirînd minunile şi patimile lui Isus Hristos, sau întinderea şi populaţia insulelor din Oceanul Atlantic. Ce poate el înţelege şi reţinea cu folos din toată această harmalaie de vorbe ? Ce proces intelectual — afară de un dresaj mnemotecnic de animal — ce aţîţare de gînduri desluşite se poate petrece într-un cap de zece ani, apropo de daci sau de kilometrii pătraţi ai Tristan d-a Cunhei ?

Între dascăl, carte şi elev nu se aşază nici un cablu de comunicare intelectuală. Un vuiet surd de moară, care face gălăgie multă şi făină mai deloc — o sfîrîire ameţitoare de roate, care se freacă şi se tocesc între ele, fără nici o ispravă. [...]

Şi încolo, ce haină şi păgînească tortură pe bieţii băieţi. Se ştie bunăoară cîtă spaimă au ei de *gramatica română*. Şi, cu toate acestea, nici un studiu n-ar trebui să fie mai plăcut şi mai uşor pentru ei. Cu mult înainte de a veni la şcoală, ei au declinat, au conjugat ş-au făcut fraze destul de bune. Cînd vine gramatica şi li toarnă droaia de reguli şi de nomenclaturi curioase şi greu de ţinut minte, bieţii copii se sperie, fireşte, şi cred că au de-a face cu ceva nou şi cu totul străin de mintea şi de limba lor.

Poeziile pe cari le învaţă pe dinafară, bucăţile pe cari le citesc rămîn departe de înţelegerea lor.

Rareori li se provoacă curiozitatea şi nevoia de a scociorî cu mintea, de a scurma ş-a căuta în pulberea de vorbe un grăunte de înţeles. Pentru ei toate vorbele sînt indiferente — ele n-au decît darul de a suna. Ar fi de un nespus de mare folos ca învăţătorul să-şi părăsească morga magistrală şi să se scoboare lîngă elev, să stea prieteneşte cu el de vorbă, să-i soarbă atenţia şi să-i lumineze, frumos şi potrivit cu mintea băiatului, înţelesul fiecărei fraze dintr-o bucată de lectură, şi să-i arate cuprinsul, tăria şi nuanţa fiecărei

vorbe. Nimic să nu treacă necercetat și nepriceput. Copilul va simți cu încetul viața limbii pe care o vorbește. Mintea i se va dezmorți și va începe să lucreze de la sine.

[Din *Spoială și funcționarism* (1889). (După : A. Vlahuță, *Scrieri alese*, vol. II, ed. cit., p. 358—362.)]

GEORGE COȘBUC (1866—1918)

Am încercat și eu odată să fac versuri pentru copiii de școală. Am scris multe și le-am îndesuit pe toate într-o carte de cetire. Știu, deci, din experiență, cît de anevoioasă e munca să cauți subiecte ușoare ca să le tratezi ușor, scoborîndu-te la nivelul intelectual al copilului și încordîndu-te să-i imitezi noima gîndirii și gustul exprimării lui. Iacă, vorba m-a adus, fără să fi avut de gînd acuma, la un paradox : A scrie pentru copii e foarte greu, tocmai fiindcă e foarte ușor.

Cultura omoară naivitatea și știința gonește simplitatea, și dacă nu știi să povestești copiilor naiv și simplu, atunci ești în rolul celui care predică flămînzilor despre binefacerile postului. Ca să poți povesti copiilor, trebuie să-i iubești, trebuie să cauți a le pricepe firea și lumea aparte în care trăiesc, să știi să te cobori pîn'la nivelul personalității lor, considerîndu-i ca și pe oamenii în vîrstă. Trebuie să iei parte împreună cu dînșii la toate manifestările lor sufletești : Într-un cuvînt — rămînînd om mare, să fii cît se poate de copil. [...]

Valoarea poveștilor pentru copii nu stă pe deplin numai în adevărul estetic, în frumos, ca ale celorlalte scrieri artistice ; ele au valoarea religiunii, nu a artei : efectul salutar al lor e *ultima retio*. *Cuore* a lui Gubernatis poate să n-aibă nici o valoare artistică, are însă o valoare etică așa de mare, încît cu tot dreptul se traduce această carte în toate limbile europene și s-a răspîndit pretutindeni [...]

Poveștile pentru copii au rol educativ, pedagogic. Ele sînt, în primul loc, poezie didactică. Instructivă, nu distractivă. Tocmai de aceea, ea, dintre toate genurile de literatură, poate să fie cea mai destructivă, dacă urmărește idei împotrivitoare dogmelor pedagogiei și ale moralității.

Apoi, trebuie să arătăm copilului viața așa cum e — cu bucuriile și prăpăstiile sale, ca nu cumva intrînd în lume — dizarmonia între lumea reală și lumea din mintea sa — să-l ducă la decepțiune, la pesimism, la lipsă de voință — rele de care omenirea noastră e așa de bolnavă.

[Din *Literatura pentru copii* (1896). (După: G. Coșbuc, *Opere alese*, IV, ediție îngrijită și prefață de Gavril Scridon, Editura Minerva, București, 1979, p. 551—552.)]

•

Învățăm și noi carte căci acum în toată lumea se învață carte, și e bine că învățăm. Cine nu știe carte e legat la ochi. Dar noi nu prea învățăm carte cu gîndul să fim oameni pe urmele ei, ci cu gîndul să ajungem păcură la osiile carului. Fiecare român, care știe dintre zece slove să deosebească pe buche de mislete, dă năvală în oala cu păcură, să se facă don' funcționar. Dacă n-are cap să învețe mai mult, e rău, căci în loc să s-apuce de vreun meșteșug ori de-o negustorie, el colindă cu pălăria în mînă de la prag la prag cerînd vreo „slujbușoară", căci doară și el are drepturi în țara lui — deșteptul de el! — iar statul e dator să-i bage pîinea în traistă și să-i dea și de cheltuială pe drum. Iar dacă învață carte mai multă, iarăși e rău, căci tot după slujbe îi umblă gîndul, numai atîta că „mai multă carte, și slujbă mai grasă". E și de rîs și de plîns, cînd vezi că băeți de țărani cari și-au cîrpit capul cu puțintică învățătură de școală primară, iau drumul orașului cerșind o slujbă, în loc să s-apuce de vreun meșteșug și să se facă oameni de capul lor.

[Din *Școală și funcționarism* (1901). (După: Revista *Albina*, V, nr. 8 (25 noiembrie 1901), p. 209.)]

•

Plugarul rămîne, fără îndoială, tot „talpa țării". Iar noi românii sîntem într-adevăr un neam de plugari, și-avem puțină fire de negustori. Dar pentru aceea tot trebuie să ne punem cu tot dinadinsul pe carte, căci astăzi fără de carte nu ești om întreg. Și nu e nici o nevoie, că, dacă băieții plugarilor noștri învață carte, să năzuiască tot sus-sus spre slujbele statului; precum iarăși nu e lucru cuminte să te ferești de carte numai pe cuvîntul că n-o să-ți faci băieții popi și că vrei să-ți rămîie plugari. Nu! Cum să strice unui om învățătura cărții? Să învățăm carte, românilor, și cine vrea, rămîie și mai

departe tot plugar, și cu atît mai bine cu cît va fi plugar luminat și cu capul deschis. Iar dacă acelora dintre fiii de plugari, cari au învățat puțină carte, nu le mai place plugăria și-ar vrea să ajungă altceva : să nu alerge după slujbe, să nu umble de colo pînă colo ca slugile ce schimbă stăpînul, ci să ia pe calea cea largă și frumoasă a meșteșugului ! Căci meșteșugarii au bogăția, au puterea, ei au libertatea și tihna, tot lucruri pe care slujbașii nu le au. [...]

Învîrtim și noi un negoț tot numai cu lucruri ce le dă Dumnezeu de-a gata : cu porumb, cu grîu, cu lemne, cu păcură, cu pește, cu sare și altele de acestea. Dar nu negustorim cu lucruri industriale, cu lucruri de fabrică, pentru că nu le avem și nici nu vrem să ne apucăm de meșteșuguri ca să le avem. Dar de trebuit ne trebuie, și le cumpărăm de la străini cu bani scumpi. E adevărat că n-am putea produce multe lucruri de cari ar avea străinii nevoie și pe care ar trebui să le cumpere de la noi, dar le-am avea pentru noi, mai ieftine și mai bune, și ne-ar rămîne banii în țară, ca să ne îmbogățim noi pe noi, nu pe străini.

După ce ne-am deprinde cu meșteșugurile, ar veni de sine-și negustoria, căci marfa trebuie desfăcută, și industria este mama comerțului.

[Din *Funcție și meșteșug* (1901). (După : Revista *Albina*, V, nr. 9 (2 decembrie 1901), p. 228—229.)]

•

Minciuni, subterfugii și scuze, cari se deosebesc numai puțin de minciună, toate le punem în gura copiilor și le recomandăm ucenicilor și școlarilor, cîtă vreme ele sînt spre folosul maeștrilor și al stăpînilor. Putem acum să ne închipuim, că acel care vede cum se scuză păgubirea adevărului, ba se vede chiar provocat s-o facă aceasta, cîtă vreme aduce știu eu ce serviciu stăpînului său prin minciunile lui, putem crede că nu va întrebuința și pentru sineși acest privilegiu cînd îi va fi spre folosul său propriu ?

Oamenii mai de rînd sînt stăviliți, prin puținătatea mijloacelor lor, de-a deprinde pe copii cu necumpătul, dîndu-le mîncări ispititoare sau obișnuindu-i să mănînce mai mult decît le trebuie. Dar răul exemplu al lor, cînd dau și ei vreo dată de prisos, arată că nu neplăcerea de a se îmbăta și de a se îndopa îi ține departe de excese, ci lipsa de mijloace. Dar dacă ne uităm în casele acelora pe cari soarta i-a favorizat puțin, vedem că ei fac așa de mult din mîncare și băutură ocupațiunea principală a vieții și fericirea ei, încît ei și-ar ținea de neglijeați copiii dacă n-ar lua și ei parte vitează la îndopă-

tură. Sosuri și fripturi și mîncări pregătite astfel prin arta culinară încît nu le mai recunoști a fi mîncări trebuie, după ce li-e îndopat stomacul, să le mai ațîțe gîtlejul cu picanteria lor, iar dacă te apucă grija că poate le-ai încărcat stomacul, atunci ai destul pretext să le mai dai și-al doilea pahar de vin ca să le înlesnești mistuirea, cu toate că printr-asta sporești numai încărcarea stomacului.

Dacă vreodată copilul e puțintel indispus, prima întrebare e : Ce vrea să mănînce drăguțul tatei ? Ce să-i aduc eu puiului ? Și apoi trage-i cu mîncare și băutură, și fiecare trebuie să-și frămînte creierii ca să afle ceva ce-ar fi destul de gustos și de pofticios spre a readuce apetitul — pe care natura, foarte înțelepțește, l-a rînduit la începerea boalelor ca un scut contra progresării lor, ca astfel ea, liberă de obișnuita trudă de a mai mistui o nouă povară în stomac, să afle timp de a preface sucurile rele și a le face nestricăcioase.

[Din *Creșterea rea a copiilor* (1907). (După : Revista *Albina*, X, nr. 18 (28 ianuarie 1907), p.453—456.)]

BARBU ȘTEFANESCU-DELAVRANCEA (1858—1918)

D-le ministru, politica zilnică, cu patimile ei, a aruncat asupra inteligenței d-voastră umbra unei eclipse... Din partea eclipsată a minții d-voastră a ieșit legea învățămîntului primar... Ce aveți de gînd, d-le ministru ? Voiți să mergeți înainte pe calea funestă în care ați intrat cu legea învățămîntului primar ? [...] Sînteți cuprinși de o gravă și primejdioasă eroare. Vă văd că aveți aerul de a fi convins că un partid, un guvern sau un ministru ar fi în stare să se joace cu legile selecțiunii naturale. Ieri ne spuneai că de la sate la orașe nu pot veni și nu trebuie să vie decît cei însemnați de la făptură cu inteligență puternică, cu talente, ba mai știu eu... cu geniu. A !... va să zică d-ta îți alcătuiești legile în vederea numai a talentelor și a geniilor ? [...]

Dar se nasc geniile din senin și fără nici o legătură cu națiunile cărora aparțin ? Nu, d-lor. Ele sintetizează întinse grupări etnice. Și dar : cu cît masa luminată va fi mai vastă, cu cît aluatul frămîntat și dospit de idei și aspirațiuni largi și binefăcătoare va crește, cu atît va crește și posibilitatea de a răsări acele stele de prima ordine pe orizontul națiunilor. (Aplauze). Iacă de ce comiți un păcat de neiertat, cînd reduci, prin legi înguste și cauze artificiale, at-

mosfera necesară acelor organizațiuni excepționale cari se numesc genii. Și, cu sau fără voie, d-ta izbești cumplit în neamul care te-a pus pe acea bancă... dacă în adevăr de la poporul român ai primit portofoliul pe care-l deții... (Întreruperi. Protestări.).

A te îngriji de împrăștierea culturii în toate stratele, a spori numărul inteligențelor prin educațiune, a susține talentele, aceasta este oarecum posibil ; și numai astfel, d-le ministru, indirect, prepari atmosfera generală și marele piedestal pe care să se ridice geniile. Cînd însă d-ta restrîngi prin măsuri și prin legi rău chibzuite, numărul celor în drept de a se lumina — și toți au acest drept, — sporești posibilitatea selecțiunii artificiale. În seră se pot ivi flori gingașe și frumoase, dar numai sub cerul liber, în mijlocul naturii, pot crește stejarii falnici.

Ș-apoi, selecțiunea artificială este destul de mare pentru a o dezvolta și mai mult.

Vă rog să nu credeți că vorbesc cu ura mică și înjositoare a unui sărac, ambițios și lacom, contra bogaților. Ferita D-zeu. Dar bogăția celor mult mai puțini și sărăcia celor foarte mulți este de ajuns pentru a întreține în organizația socială o întinsă selecțiune artificială. [...]

Spui un adevăr cînd susțiu că un sărac, un copil de sătean, numai *întîmplător* poate străbate toate gradele învățămîntului pentru a-și dezvolta darurile și talentul cu cari a sosit de la natură. Cîte talente nu s-au stins și se vor stinge ! Știu că-mi veți zice : „Liceele nu sînt pline de săraci ?“ Așa este. Săracii însă sînt dezarmați. Crez că vei înțelege, d-le ministru. Adu-ți aminte, ce luptă se petrece în capul unui sărac cînd se izbește de secretele limbii franceze. El n-a simțit, n-a gîndit decît în limba lui. Niciodată, pînă la liceu, n-a cugetat că este posibil a trece sunetele și formele limbii lui în alte limbi. Pe cînd cei bogați aproape n-au muncit pentru această teribilă problemă, căci limbile străine și trecerile de la limba lui la celelalte s-au dezvoltat firesc și lent, aproape cu laptele pe care l-au supt. Și în lupta de emulațiune, mai ales în primele clase, bogații-mi apar ca niște luptători înzeoați, iar cei săraci niște eroi dezarmați și goi. Și rezultatul general al acestei lupte, pentru cine s-a ocupat de cultura noastră, este următorul : media săracilor este scăzută din cauza limbilor pentru care muncesc desperat, și media bogaților se ridică din cauza limbilor pentru care nu-și dau nici o silință.

Termină săracii liceul, cîți îl pot termina. Trec la Universitate. Obțin o diplomă. Cîți din ei pot să-și dezvolte studiile în străinătate ? Mai nici unul. Și apoi de ce să se ocupe cînd și-a luat diploma ? De înclinările lui ? Dar n-are ce mînca și intră în profe-

siune pentru traiul zilnic. Ce mai poate produce pentru onoarea neamului ? Nimic sau aproape nimic.

Şi dacă veţi admite că dezvoltarea celor mai multe talente este împiedicată de sărăcie, am tot dreptul de a vă spune că asupra lor apasă o selecţiune artificială, iar nu naturală... Nu uitaţi însă că dacă veţi spori şi mai mult, prin legi nechibzuite, inegalităţile dintre bogaţi şi săraci faţă de cultură, veţi mări numărul revoltaţilor de mîne, cărora le veţi da dreptul de a vorbi nu cu liniştea cu care vă vorbesc eu. (Aplauze). [...]

Aţi venit cu legea învăţămîntului primar. Cum aţi legiferat cînd v-aţi gîndit la populaţiunea rurală ? Aţi întocmit două feluri de şcoli, şcoli rurale complete, cu doi institutori : unul plătit de stat şi celălalt de comună. De la aceste şcoli se poate trece la o şcoală secundară. Dar cu cîte greutăţi ! Îi supuneţi şi la un nou examen ?

D. Take Ionescu, ministrul cultelor şi instrucţiunii publice : Legea nu zice nimic.

D. B. Ştef.-Delavrancea : A ! nu zice nimic legea ! Nu-mi spuneţi însă dacă sînt supuşi la un nou examen. Ce se întîmplă însă cu şcolarii din şcolile rurale cu un singur învăţător ? Ei nu au dreptul de a trece într-o şcoală secundară, sub cuvînt că un singur învăţător nu poate preda toate studiile necesare, la 60—70 de şcolari, pentru a putea apoi să urmeze cursurile secundare. [...]

Cînd d-voastră puneţi limita de 12 ani peste care copiii cari ar trece nu sînt primiţi în licee, prin această măsură nu daţi, în genere, dreptul la cultură decît copiilor bogaţi, căci numai ei pot avea mijloace de a fi preparaţi la timp şi înainte de 12 ani. Nu, nu aveţi dreptul de a împărţi, în faţa legilor, pe copii : în săraci şi bogaţi ; şi nu aveţi dreptul de a hotărî de vîrstă cînd inteligenţa cuiva trebuie să dea dovezi că este sau nu bine sau rău înzestrată. Aceasta nu o puteţi face. Natura nu se supune la aceste hotare pe cari le trageţi d-v. Ce, nu cunoşti, d-ta, d-le ministru, oameni de geniu, cari pînă la o vîrstă destul de înaintată au fost socotiţi drept proşti şi imbecili ? Şi nu cunoaşteţi copii precoci şi tineri de mari speranţe, care au sfîrşit prin a nu fi nimic ? Nu cunoaşteţi debuturi modeste cari au devenit lumini puternice şi focuri bengale cari s-au stins repede, nelăsînd în urma lor decît o lumină de o clipă şi un zgomot tot aşa de trecător ? [...]

Cunoaştem prea mult pe alţii şi aproape deloc pe noi. Eu pariez că cea mai mare parte din deputaţi şi miniştri ştiu mult mai mult din istoria altor popoare decît ştiu din istoria patriei noastre. Şi sînt absolut de părerea d-lui ministru de externe, în ceea ce pri-

vește limba. Iacă, d-sa, bunăoară, ar face mai multe greșeli în românește decît în franțuzește...

D. Al. Lahovari, ministrul de externe: Voi lua lecțiuni de la d-ta.

D. B. Ștef.-Delavrancea: Altădată, d-le ministru, am dat lecțiuni la copii mici și vai de capul meu ce am pățit! (Ilaritate). Eu nu am zis cu răutate cuvintele cari v-au supărat. [...]

Iacă de ce, la formula veche și înțeleaptă, ar trebui să adăogăm încă ceva pentru a ne servi de călăuză educatoare: „gnothi savton, ina gnostos esi". Cunoaște-te pe tine dacă vrei să fii cunoscut, dacă vrei să te recunoască ceilalți. Și sîntem datori să facem tot posibilul pentru a fi recunoscuți ca un element de cultură și de progres în omenire.

Omenirea ne cere altceva pe lîngă școli, oricît de numeroase și de superioare ar fi ele; ne cere altceva pe lîngă numărul celor știutori de carte și celor culți, oricît de mare ar fi acest număr. Ea ne cere să ne probăm geniul prin opere artistice și prin opere științifice.

[Din *Lumină tuturora* (1895). (După: Barbu Delavrancea, *Lumină tuturora...*, discurs pronunțat în ședința Camerei de la 17 martie 1895, București, Tipografia „Voința națională", 1895, p. 36—55.)]

•

D-lor, ce concepțiune avem noi despre misiunea liceului? Credeți că din liceu un tînăr de 19 ani trebuie să iasă savant în limbile clasice și filologice, în filozofie sau în științele fizice, naturale și matematici? Dacă așa ceva credeți, atunci puteți bifurca, trifurca și multiplica mai departe ramurile liceale, și învățați din liceu nu veți izbuti să scoateți. Veți scoate, voind să-i faceți savanți într-o ramură, niște originali, maniaci prea de timpuriu, pedanți la vîrsta iluziilor și incapabili pentru toată viața de a concepe existența într-o sinteză de oameni cu minte. (Aplauze).

Misiunea liceului este alta: să dea o tinerime cu o cultură integrală, cu toate facultățile, în echilibru prin studiile variate ale clasicismului și ale științelor pozitive, preparați de a se specializa în universitate, cu atît mai bine cu cît au sosit acolo oameni completi printr-o educațiune completă. [...]

Vedeți, d-lor, că eu sînt pentru învățămîntul integral. Cu sistemul d-v veți scoate oameni de știință fără înclinări de a filozofa și

literaţi şi filozofi fără spirit ştiinţific. Un rău ca şi celălalt, adică două rele deopotrivă de vătămătoare culturii generale a ţării.

[Din *Discurs rostit în Cameră la 4 februarie 1898, la Reforma învăţămîntului*. (După : Barbu Delavrancea, *Discursuri...*, Editura Minerva, Bucureşti, 1977, p. 130—141.)]

•

Cum poţi reforma şi prin ce mijloace poţi ridica învăţămîntul superior ? Dacă ar fi numai banii o cauză de slăbiciune, admit că o mai bună plată a profesorilor şi o mai bună înzestrare a facultăţilor ar ridica îndată nivelul nostru cultural. Dar pe lîngă mijloacele materiale trebuie să dispui de celelalte mijloace cari nu se decretează, cari nu se improvizează. În universitate învăţămîntul este încă slab ; dar împrejurul universităţii cultura este ea mai intensă ? Unde sînt publiciştii ? Unde sînt savanţii cari înving mizeria şi împing mai departe orizontul ştiinţei ? Unde ne sînt autorii ? Unde, acea masă de cultură superioară din care să poţi alege ce e mai bun pentru diferite facultăţi ? Da, sînt convins că peste 10—15 ani vom avea ceea ce azi nu avem. Dar două rele rezultă dintr-o reformă pripită : legiferaţi pentru o generaţie care nu există şi contra ei, fără voia d-v, cînd va sosi, cînd va exista. [...]

Sînt fericit de a fi cu desăvîrşire de părerea d-lui raportor în ceea ce priveşte învăţămîntul fetelor, şi sînt neîndurat în contra acelora cari îşi fac din femeie un ideal dezgustător. Femeia — jumătate din omenire — a fost pînă în secolul nostru considerată sau ca o maşină de făcut şi de alăptat copii, sau ca un obiect de petrecere. Cred că omenirea va sfîrşi prin a înţelege altfel menirea femeii. Ştiu că şi aci s-a zis : „studiul pentru femeie este un surmenaj, şi vom avea nişte mume pipernicite". O asemenea obiecţiune nu este serioasă. Susţin că domnişoarele cari frecventează balurile şi seratele sînt mai surmenate, sînt mai slăbite decît acelea cari frecventează cursurile universitare.

[Din *Discurs rostit în Cameră la 5 februarie 1898, la Reforma învăţămîntului*. (După : Barbu Delavrancea, *Discursuri...*, ed. cit., p. 149—152.)]

ALEXANDRU MACEDONSKI (1857—1920)

Este adevărat însă că oricît de multă forţă de rezistenţă ar fi avut poporul nostru, el, într-o zi mai apropiată sau mai depărtată,

și-ar fi văzut însăși limba fundamentală distrusă, căci adevăr absolut este că nimic nu rezistă acțiunii lente a timpului, a împrejurărilor.

Dar secolul al XIX-lea a adus în fine și pentru români împrejurări fericite. Focul ce dormise sutimi de ani sub cenușă a vîlvorat la o adiere misterioasă. Este suflarea lui Dumnezeu peste lume, în special peste români. Și acest foc s-a făcut repede călduros și luminător, căci lui i s-au sacrificat — odoare sacre — sufletele mari care l-au alimentat cu viața lor proprie. Și iată că răsar Văcăreștii și alți fruntași ai neamului, cari se nasc spre a da exemple nepieritoare. Și iată că un Tudor Vladimirescu schițează sublimul gest al redeșteptării. [...]

Dar această mișcare, cu rezultate atît de imense, a avut începuturi modeste. George Lazăr, adus în România de Bărcănești și patronat de Bălăceni, deschizînd o școală în care, întîia oară, se predau cursurile în românește, le marchează mai cu seamă. [...] Aurora acestei mișcări se ivea, în adevăr, asupra unei priveliști ce era și jalnică și fioroasă : în orașe aproape nimic nu mai era românesc. Limba claselor înalte nu era decît în grecește. Notarea ideilor prin semne grafice, scrierea se făcea cu ajutorul caracterelor cirilice. Cea mai mare parte dintre sfetnicii domnului erau greci ca și el. Turcii aveau geamii în Brăila, Giurgiu, Galați, în tot lungul Dunării ; îmbrăcămintea era leșească și turcească. Casele, ca aparență exterioară și ca înfățișare interioară, erau curate conace. [...] Un turc călare era de ajuns să bage groaza în șapte sate. Totul era străin sau înstrăinat. Și cu toate acestea, colosul care s-a numit Heliade și pe care îl batjocoresc copiii răi ai noilor timpuri, pe atunci, pe lîngă ruinele Tîrgoviștei, copil el însuși, la un colț de codru, lîngă un foc aprins, cu oile unei stîni împrejur și pe cînd sunau în depărtare buciume și doineau cavale, pregătea această renaștere, fermecat de povestea „înțeleptului Arghir", pe care i-o destăinuia un cioban mai bătrîn, și bucherea pe zdreanța unei cărți, nepieritoarea „Alexăndrie", plîngînd cu hohote asupra duiosului sfîrșit al lui Machedon, răpit în slăvi, împreună cu calul său cu tot, năpraznicul și iubitul său Ducipal. Dar cum oare se va fi născut în mintea acestui om fără seamăn ideea românismului, în acele timpuri înapoiate, fără școli, fără căi de comunicațiuni, fără un punct de contact cu Apusul îndepărtat, cu Roma-mamă, cu Franța-soră ? Este cazul de a se zice că geniul este în adevăr o dumnezeire. Cînd se deschide astăzi opera lui Heliade și cînd se studiază, mărmurirea cuprinde pe cel nedominat decît de judecata senină. Acel bărbat nu era din elita socială, nu fusese crescut nici la Paris, nici la Londra, n-avea mijloacele materiale, și deodată răsare învățat, atît de în-

vățat încît predomnește secolul al XIX-lea. Lupta este însă aprigă : nu există nici cercuri, nici public literar, și el le scoate din pămînt. Neînarmat decît cu voința lui, aduce mașini de imprimat, literă latină, comandă hîrtie în străinătate, creează tipografii și ziare, improvizează un personal de ucenici zețari, de ucenici culegători, învață împrejurul său și apoi în toată țara, învață limba presei și versului, captivează cu fluidul său pe fiecare, înființează *Curierul românesc* și *Curierul de ambe-sexe*, înlocuiește buchile, astăzi cu o literă, mîine cu alta, traduce din clasici latini și greci, din clasici italieni și francezi, împrăștie cunoștințe istorice, filozofice, filologice, științifice, sociale și literare, creează un vocabular de cuvinte noi, ridică pe cele căzute în desuetudine, formează aproape întreaga limbă, răstoarnă cu totul domnia caracterelor chirilice, răspîndește bunul cuvînt peste tot, însuflețit ca un Dumnezeu, virtuos și viteaz ca un erou legendar, bun și răbdător ca un apostol, se face pe rînd : profesor, preot, profet, filozof, poet, într-un cuvînt însumează în el națiunea întreagă și secolul întreg. Și emulațiunea se naște în toate colțurile țării : simțirile frumoase își fac loc printre ticăloșia timpului ; entuziasmul se ridică și se propagă cu repeziciunea fulgerului.

România toată nu este decît o școală ; România toată nu mai este decît un altar. În curînd Milcovul nici nu mai există ; unirea intimă a cunoștințelor precede și anunță unirea de formă a celor două țări. Costache Negruzzi discută asupra limbii cu marele regenerator și recunoaște la rîndu-i că unitatea unui popor implică unitatea lui literară și aceeași bază de origine comună. Slavonismele și, în genere, toate elementele străine îndură o goană fără nume ; sînt alungate cu sfîrcul batjocurei și cu fierul roșu al revoltei afară din cetățenia limbii. [...]

Luptîndu-se, unii mai mult, alții mai puțin, producîndu-se o mișcare într-un fel și alta în altul, din cuprinsul acestui secol limba română răsare astăzi aproape formată.

Iară dacă un Văcărescu ar mai trăi acum, cît n-ar tresălta el de bucurie cînd și-ar da seama că n-ar mai fi silit, la facerea testamentului său literar, să încredințeze creșterea limbii românești și a patriei iubite exclusiv urmașilor săi proprii, ci că ar putea să încredințeze această sfîntă datorie românismului întreg.

[Din *Evoluțiunea limbei române* (1901). (După : Alexandru Macedonski, *Opere*, IV, articole literare și filozofice, ediție critică cu studii introductive, note și variante de Tudor Vianu, Fundația pentru literatură și artă, 1946, p. 113—128.)]

CALISTRAT HOGAŞ (1848—1917)

E de prisos să mai spunem că educaţia în sferele înalte e greşită ; e de prisos să ne încercăm a alunga de prin saloanele noastre o franţuzească stropşită şi o nemţească glodoasă, e de prisos să ne războim în contra atîtor născociri, care, ca un vînt rău, au atins, ard, usucă şi distrug corpul fin-de-siècle al oraşelor noastre, şi multe alte lucruri sînt de prisos, deoarece acel ce şi-ar propune să cenzureze asemenea apucături, dacă nu s-ar alege cu o statuie ca bătrînul Catone, s-ar alege, cel puţin, cu un zîmbet de compătimire din partea ascultătorilor săi [...].

Departe deci, foarte departe de mine îndrăzneala de a profana asemenea lucruri ; cel mult dacă îmi voi permite să vărs o lacrimă foarte discretă pe mormîntul educaţiei naţionale şi să mă rîdic cu cea din urmă sforţare deznădăjduită — *in petto*, bineînţeles — contra tuturor acelor capete dezechilibrate, care voiesc să impuieze sufletul şi inima rebelă a românului cu toate năzdrăvăniile nemţeşti şi franţuzeşti ; şi uite, fără să ştiu pentru ce şi fără să-mi dau cu socoteala cam în ce legătură ar sta cu subiectul nostru, mi se răspîndesc în minte şi, în mod decisiv, se înfiripează în cadrul închipuirii mele, cu gravitatea lor pedantă, toţi acei croitori de o nouă specie, care, cu foarfeca lui Pestalozzi sau cu scalpelul lui Spencer, taie din sufletele tinere şi sapă modele pentru viitor. Şi eu care cîteodată îmi permit luxul unei zîmbiri răutăcioase faţă de lucruri de o supremă importanţă pentru tot restul omenirii, rămîn totuşi pietrificat de o estetică admiraţiune în faţa ultrasavantismului pedagogic ; şi nici nu s-ar putea altfel : Edison ne-a dat putinţa să bem ciubuc şi cafea pe meridiana Parisului şi să ne înduioşăm, în acelaşi timp, la ultimul suspin de agonie al Desdemonei, care are fantasia să moară gîtuită de ghiarele zuliare ale Maurului de la Veneţia, pe vreo scenă oarecare de pe meridiana New-Yorkului, Alan Kardec a reuşit să ne facă a gusta, cu Ramses II, din delicioasele gulii ale Egiptului, cu Don Chixotte usturoiul Iberiei, cu Esau lintea sacră a Palestinei şi cu nu ştiu mai care sfînt, din merele pădureţe şi din lăcustele fripte ale pustiului Iudeei. Toate acestea sînt însă curate jucării. Pedagogul modern, transformat ca o balanţă psihologică de o ideală preciziune, a făcut ceva mai mult ; a drămuit sufletul omenesc, a descoperit şi matematiceşte a demonstrat că d.e., pentru un copil de 10 ani, maximum de continuă încordare intelectuală nu poate şi nu trebuie să dureze mai mult de 42 minute şi $15^1/_2$ secunde în timp ce pentru cel de 15 ani, 44 minute, 11 secunde şi $^3/_4$ din secundă, iar pentru tot ce trece peste acest maximum de tensiune cerebrală s-a

inventat un termen tot de proveniență franțuzească, bineînțeles, surmenaj intelectual, ca și cum corpul românului ar fi o marfă de import trecută prin vamă cu surmenaj cu tot. Și să nu credeți d-voastră că e indiferent din punctul de vedere educativ, ca copilul să plece de acasă spre școală și să meargă pe drum cum i-ar veni mai îndemînă. O! vă înșelați; pentru aceasta o întreagă știință, așa numită locomoție pedagogică, care cere ca mișcarea să se facă după anumite reguli. Trecem sub tăcere 3½ minute de inspecțiune higienică, trecem peste cele clasice și de o supremă importanță lecțiuni asupra rolului, ce au jucat d.e. ciupercile în dezvoltarea morală și intelectuală a omenirii; trecem peste acele demne de memorie lecțiuni după metoda intuitivă, în virtutea căreia dascălul e ținut să urle ca lupul sau să zbiere ca oile, spre a întipări în mintea copilului un biet *u* sau un biet *b* și ne oprim tocmai la faptul că, deși toate aceste lucruri constituie gloria psihologică a pedagogiei moderne, dat fiind că vechea pedagogie de sub oblăduirea căreia au răsărit Kogălnicenii, Lambriorii, Emineștii, Cobălceștii, Conta, Creangă, nu dădeau societății decît niște mediocrități, totuși ar fi locul — credem — să întrebăm: oare această știință, pe care unii o numesc pedagogie, n-ar putea să se scoboare, din sferele eterice ale universalității, în sferele mai strîmte ale naționalismului? Oare nu s-ar putea ca direcția educativă să radieze de la un centru pur românesc? Eu cred că da [...].

[Din *Petrecerile la țară* (1901). (După: C. Hogaș, *Pe drumuri de munte* II, Răzlețe și diverse, cu o introducere de Vladimir Streinu. București, Fundația pentru literatură și artă, 1947, p. 184—194.)]

IX. Proiecte de reformă

TITU MAIORESCU (1840—1917)

Chiar de s-ar schimba programul actual al seminariilor și de s-ar introduce atîta știință și literatură și științe naturale cît se cer pentru un învățător în școala comunală, totuși preoții prin chiar natura preoției nu vor fi niciodată în stare de a fi învățători buni. Căci preoțimea nu este nicăieri periculoasă școalei prin multele sale cunoștințe dogmatice și prin puținele sale cunoștințe exacte, ci este mai întîi periculoasă prin metoda sa, metodă inerentă misiunii ce o are, și, prin urmare, neschimbătoare. Misiunea preoțimii nu este de a dezvolta și ageri inteligența, ci de a produce credința dogmatică supranaturală. Metoda pentru aceasta este în state civilizate exaltarea fantasiei spre detrimentul rațiunii, iar în state necivilizate tîmpirea rațiunii prin memorizarea mecanică și prin întreținerea superstițiilor. Astfel, credința dogmatică este compatibilă cu școala, al cărei obiect este înțelegerea lumească, numai pînă cînd se mărginește în sfera ei supranaturală ; dar, îndată ce se întinde mai departe și cere credință oarbă în chestiuni ce se raportă la știința naturală, devine incompatibilă cu școala și trebuiește combătută.

[Din *Învățămîntul primar amenințat* (1870). (După : *Antologia gîndirii românești*, secolele XV—XIX, partea a II-a, Editura politică, București, 1967, p. 500—502.)]

•

Se cere [...] ca afluența sau curentul tinerimii școlare mai înaintate, care pînă acum era îndreptat spre o singură direcție prepon-

derentă, aceea a clasicismului, să fie împărţit în două : o parte să rămîie a clasicismului, iar cealaltă parte să fie impulsionată spre studiul naturii, a comorilor ei, a mijloacelor de a le scoate şi de a le prelucra întru producerea şi sporirea avuţiei naţionale. Mineralogia, chimia, tehnologia, petrol, cărbuni, producte industriale, maşini... iacă obiectele unui studiu principal, care formează esenţa şcoalelor reale, adică a gimnaziului şi liceului real după termenii proiectului de lege.

Nu doară că prin aceste şcoale reale vom stîrpi cu desăvîrşire curentul excesiv al funcţionarismului şi al unei culturi prea teoretice. Nu ! dar veţi admite, d-lor, uşor că, dacă într-o parte însemnată a tinerimii vom introduce prin mijlocul învăţămîntului secundar o tendinţă preponderentă spre observarea şi cunoaşterea naturii şi a mijloacelor pentru prelucrarea şi exploatarea ei, aceasta va trebui să aibă ca rezultat o mai mare atenţie, o mai roditoare dispoziţie a spiritelor tinere spre activitatea practică independentă de funcţiuni, care este una din condiţiile prealabile pentru adevărata întemeiere a industriei naţionale. În această ordine de idei, în acest scop este alcătuită partea din proiectul de reformă relativă la învăţămîntul real. Gimnaziile reale, a căror înfiinţare o începusem la 1875, acum pretutindeni completate în licee ; liceele reale trebuie introduse în organismul nostru şcolar ; absolvenţilor acestor licee noi le trebuie deschisă calea pentru terminarea studiilor lor speciale prin admiterea la şcoala de poduri şi şosele, la facultatea de medicină şi la facultatea de ştiinţe exacte. [...]

În aceste margini înţeleasă, reforma învăţămîntului se impune astăzi ca o necesitate şi proiectul de lege caută să dea satisfacţie acestei necesităţi.

El trebuie întîi să prevadă în lege acele bune instituţii şcolare, care astăzi s-au dezvoltat în afară de lege, unele chiar în contra legii. A spus-o aceasta d. Urechiă, nu o repet şi eu mai pe larg. Să fie de ajuns dacă vă citez cazul şcoalelor primare urbane, care după legea din 1864 sînt cu trei clase şi cu trei institutori, pe cînd în fapt pretutindenea la noi sînt cu patru clase şi cu patru institutori. Această anomalie trebuie să dispară odată. Şcoalele normale pentru prepararea învăţătorilor săteşti, pentru institutori, facultăţile de medicină cum s-au dezvoltat astăzi, institutele şi laboratoarele, facultatea de teologie trebuie introduse în organismul legii, de unde astăzi lipsesc. Numai faptul acesta al reintrării în legalitate ar fi suficient a vă recomanda luarea în considerare a unui asemenea proiect de

lege, din care numeroase articole cuprind această simplă legalizare a faptelor.

[Din *Asupra proiectului de reformă parțială a Legii învățămîntului public* (1891). (După : Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare...* volumul IV, (1888—1895), București, 1904, p. 553—561.)]

•

Sînt pentru luarea în considerare a legii de față. În prima linie, fiindcă ea împlinește o lacună lăsată în legea din 1864, adică prevede organizarea învățămîntului real în înțelesul actual al cuvîntului. În al doilea rînd, proiectul introduce, precum și este necesar pentru a apropia școalele noastre secundare de nivelul celor occidentale, o mai mare adîncire a învățămîntului liceal prin întinderea lui la cel puțin opt ani. El înlătură totdeodată vechea formă a bacalaureatului și o înlocuiește prin forma mai potrivită a unui examen final la chiar liceul unde a studiat școlarul. El introduce o convenabilă serie de măsuri disciplinare pentru corpul profesoral. El înlătură greutatea, care pînă astăzi paraliza o mai bună recrutare a corpului profesoral secundar, adică greutatea unui nenumărat și nerealizabil șir de concursuri sub forma legii de la 1879, și propune o altă procedură, niște examene colective dinaintea unor comisiuni permanente, îndefinitiv tot un fel de concurs cu note valabile pe doi ani. Proiectul caută, în sfîrșit (și aceasta va fi una din măsurile cele mai incisive pentru îmbunătățirea învățămîntului secundar), să împiedice nefericita specializare a profesorilor de gimnazii și licee, care a reclamat un prea mare număr de profesori la aceeași școală cu o prea mare diversitate în propunerea obiectelor, așa încît s-a nimicit armonizarea și unitatea instrucțiunii liceale și s-a produs în capetele mijlociei școlarilor acea confuzie și insuficiență a judecății, care s-a constatat din ce în ce mai mult în rezultatele examenelor de bacalaureat [...]

Între dispozițiile cele mai însemnate ale proiectului găsesc pe aceea, prin care se înlătură prea marea diversitate de cunoștințe introduse fără nici o unificare în capul școlarilor secundari, diversitatea și confuziunea provenită din multiplicitatea prea mare a profesorilor și din faptul că fiecare este special pentru un obiect și nu poate conlucra destul de bine la armonizarea celorlalte. Prin acest abuz de specializare, liceele noastre au ajuns să aibă o cantitate și o diversitate de profesori precum nu le are nici un liceu din statele de cultură, pe care voim să le imităm. Proiectul, ca să izbească în

aceasta, cere de la candidații de profesorat să se prezinte la examen pentru cel puțin 2 specialități, dacă nu pentru 3. Astfel, de acum înainte nu va mai fi un profesor numai de latinește exclusiv, va trebui să fie capabil să predea în liceu, și ministrul trebuie să-l facă să predea, și alte lecțiuni conform examenului său de capacitate, d.e. și de limba română, sau și de istorie sau de limba greacă, după cum se va mai fi pregătit.

[Din *Asupra Legii învățămîntului secundar și superior* prezentată de ministrul Spiru Haret (1898). (După : Titu Maiorescu, *Discursuri parlamentare...*, vol. V, (1895—1899), București, 1915, p. 241—258.)]

•

Nu cîte idei felurite ai adunat în memoria ta este lucrul cel important, ci importantă este legătura între idei. Tu poți ști multe în multele momente ale vieții : dacă nu-ți aduci aminte de ceea ce-ți trebuie într-un anume moment și dacă această aducere-aminte nu trage după sine în șir regulat tot ce se află în tine pentru susținerea, amplificarea și ilustrarea obiectului în discuție, degeaba îți sînt toate cunoștințele rămase cufundate în partea ascunsă a sufletului. Cunoștințele tale trebuie să aibă o toartă de care le să prinzi, și tu trebuie să ai lanțul cu care să le aduci în mișcare regulată din întunericul memoriei la lumina îngustă a constiinței actuale.

O mie de boabe stau împrăștiate în diferite locuri, tu îți pierzi vremea ca să le cauți una cîte una ; dar dacă au fost prinse de un fir comun, cu o singură apucare a mînii stăpînești totalitatea șiragului.

[Din *Din experiență* (1888). (După : Titu Maiorescu, *Critice* (1866—1907), ediție completă, vol. II, Editura Socec, București, f.a., p. 253—254.)]

CONSTANTIN DOBROGEANU-GHEREA (1855—1920)

Anteproiectul instrucției a ridicat discuții foarte vii. Cu această ocazie s-au adus în dezbatere unele adevăruri, probleme sociale de cea mai mare importanță.

Una din aceste probleme a fost adusă în discuție de conservatorii noștri, mai ales de ziarul *L'Indépendance roumaine* [...]

L'Indépendance roumaine a constatat [...] un fenomen social de cea mai mare importanță și care se cheamă *supraproducția proletarilor intelectuali.* [...]

După dînsul, fiindcă creșterea proletarilor intelectuali — și deci implicit a instrucției secundare și superioare — poate să devină periculoasă întocmirii sociale de azi, de aceea trebuie de restrîns răspîndirea acestei instrucții. Dar oare nu vede *L'Indépendance roumaine* că aici se poate face o deducere mult mai dreaptă și mai adevărată, și anume : *fiindcă creșterea, răspîndirea instrucției secundare și superioare poate să devină periculoasă întocmirii sociale de azi, fiindcă ea nu se împacă cu întocmirea socială de azi, de aceea trebuie de reformat această întocmire socială.* Aceasta e unica deducție în însăși teza ziarului conservator, unica deducție dreaptă, adevărată și logică.

[Din *Supraproducția intelectualilor* (1895). (După : Constantin Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete,* vol. 3, Editura politică, București, 1977, p. 260—263.)]

•

E evident că numai pe baza unui anume grad de producție, pe baza unei anumite sume de bunuri materiale produse se poate dezvolta nu numai o viață materială relativ bună, dar și una culturală și morală, națională. E evident că o familie cu un venit, să zicem, de 15 000 de lei anual va avea siguranța unui trai material foarte bun pentru toți membrii ei ; copiii vor putea să urmeze la școli și să ajungă oameni învățați ; vor putea cu toții să meargă la teatre, concerte, galerii de pictură ; să voiajeze ca să se instruiască prin țări străine și astfel să-și dezvolte toate aptitudinile cu care vor fi fost înzestrați. Dar iată o altă familie care pentru toate necesitățile vieții are un venit de 180 lei pe an, 15 lei pe lună, 50 de bani pe zi pentru toți membrii familiei și pentru toate necesitățile lor materiale, morale, culturale (cunoaștem noi, cititorule, nu una, ci mii și zeci de mii de familii de acestea). Care va fi rezultatul ? Este iarăși evident : un bordei umed și murdar ; nici măcar bucata de mămăligă asigurată ; membrii familiei flămînzi și goi ; boalele cronice secerînd copiii ; moravurile înăsprite și abrutizante ; de învățătură nici vorbă ; superstiții, ignoranță crasă ; degenerarea fizică, intelectuală, sufletească.

Ei bine, ceea ce este adevărat pentru acest mic organism social, familia, este tot așa de adevărat pentru organismul social cel mare, societatea. O societate bogată va avea putința să se dezvolte în toate

direcţiile ; o societate săracă, neproducînd nici strictul necesar vieţii, va degenera şi va merge spre pieire.

[Din *Neoiobăgia*. Studiu economico-sociologic al problemei noastre agrare (1910). (După : Constantin Dobrogeanu-Gherea, *Opere complete*, vol. 4, Editura politică, Bucureşti, 1977, p. 320.)]

NICOLAE IORGA (1871—1940)

Dar viitorul tuturora atîrnă de două mari schimbări, cu enunţarea cărora ar fi fost natural să înceapă şi să se mîntuie broşura. Ţeranul trebuie să vadă, să înţeleagă, să ştie şi să voiască. „Nimic fără şcoală" e cel mai mare adevăr şi, dacă aş fi regele [...] aş găsi mijlocul să ţin douăzeci de ani de zile ca ministru de instrucţie pe acela care cunoaşte şi iubeşte mai mult şcoala satelor, adică pe însuşi domnul Haret. Iar, al doilea, ni trebuie o administraţie capabilă şi cinstită.

Dar s-a născut patriotul care să ni-o dea pe aceasta ? Şi vom vedea oare acea clipă de neasemănat noroc : *stabilitatea*, adică pieirea partidelor de căpătuială, a tuturor partidelor de exploatare, bandelor de gheşeft — liberal şi conservator —, care ne-au adus unde sîntem ?

[Din *D. Spiru C. Haret şi chestia ţărănească* (1905). (După : N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, ed. cit., p. 165—166.)]

•

La urechea tînărului obosit de cuşca de fier a liceului din care a ieşit răsună necontenit, din gura profesorului care pîndeşte, înseamnă, strigă la catalog şi pune note : „Învaţă, învaţă... Şi asta, şi asta, şi asta !"

El însă, acel tînăr, ştie cum se învaţă, şi poate învăţa şi singur, *pe urmă*. Deocamdată gîndul lui e altul ; el vrea să-l luminezi în tot cuprinsul ştiinţei ; dacă poţi, să-l luminezi în cuprinsul *vieţii ;* el vrea să-l îndrepţi. Să-l îndrepţi, nu trăgîndu-l de ham, tu într-o parte, iar altul, numai pentru că ţi-e duşman, în alta, zăpăcindu-l şi îngrozindu-l. Ci să-i spui cum ai învăţat, ce crezi de ceea ce ştii,

cum îţi închipui viaţa şi de ce o trăieşti aşa. Să-i spui toate, cald şi adevărat. Şi să-l laşi să aleagă.

Aceasta e datoria noastră.

[Din *O criză în viaţa universitară*: studenţii vechi şi studenţii noi (1905). (După . N. Iorga, *O luptă literară*, vol. I, ed. cit., p. 172.)]

•

Domnilor, învăţămîntul public sau învăţămîntul privat, pentru locuitorii români de pe pămîntul românesc, nu se poate înţelege în altă limbă şi altă direcţiune culturală decît numai în limba românească şi în direcţiunea culturală a poporului român. Prin urmare, de cîte ori se observă în ţara noastră şcoli întemeiate de pribegi ai culturii sau de pribegi ai jumătăţii de cultură sau şfertului de cultură, veniţi numai cu un anume scop dintr-o anume ţară, de cîte ori se observă acest lucru, e încă o dovadă despre slaba noastră conştiinţă, despre puţina îngrijire pe care o avem pentru idealul nostru cel înalt ; aceasta este încă o dovadă de lipsa noastră de solidaritate de cîte ori viaţa românească este atacată în cele mai frumoase şi mai nobile manifestări ale ei.

Nici învăţămîntul public nu se poate întemeia decît pe limba naţională, dar nici învăţămîntul privat, dacă vrea să capete şcolarii şi şcolăriţele sale printre români, nu poate cere alte drepturi.

[Din *Despre drepturile limbii naţionale în statul modern*. (1906). (După : *O luptă literară*, vol. I, ed. cit., p. 318—319.)]

•

Profesorul trebuie să fie astfel în materia sa un cunoscător adînc şi pasionat, în curent cu tot ce se lucrează mai însemnat. Competenţa lui să fie desăvîrşită, incontestabilă. Şi mi se pare că se face o greşeală în această privinţă de persoane foarte merituoase în ceea ce priveşte şcoala : ni s-a înfăţişat în urmă, şi decretat o reformă şcolară răzimată pe această greşeală. Cred că e una din cele mai greşite reforme făcute în şcoală românească — e convingerea mea, unii pedagogi sînt de altă părere, şi foarte merituosul bărbat de şcoală care a stabilit aceste noi norme în învăţămînt era convins că face bine, — aceea că s-a luat, după organizaţia şcolii în Germania, unde sînt cu totul alte împrejurări decît la noi, — şi, nu urmează că, dacă o concepţie vine din Germania, e şi neapărat bună, — sistemul „pedagogic" de a face profesori universali, mergînd de la o catedră la alta : atîtea ceasuri o specialitate, atîtea ceasuri altă specialitate. [...]

Știu ce se zice : că în felul acesta se capătă o mai mare lărgime de orizonturi pedagogice. Mi se pare însă că pe lîngă pedagogia care se scrie în cărți e una care nu se scrie niciodată în nici o carte și care începe cu iubirea, continuă cu iubirea și se mîntuie cu iubirea : ea nu se învață în nici un seminar pedagogic. Se zice că au fost multe vocațiuni de profesori pierdute în atîtea seminarii pedagogice, dar că puține au fost determinate acolo. [...] Sînt sigur că în ce am spus este un adevăr : anume că fiecare om are un drum, pe care poate fi *condus*, dar nu i se poate crea alt drum decît acela pe care e chemat să meargă. Dibăcia seminariilor pedagogice ar fi să ajute fiecare bunăvoință a-și găsi drumul ei, iar nu a impune profesorului un drum comun pentru oricine. [...]

Știința istorică, în timpul nostru, se reînnoiește înainte de toate printr-un lucru : *toată informațiunea se schimbă* ; dar toată [...]

Dacă ar fi numai această reînnoire a informației în timpul nostru, încă ea ar cere o refacere a cunoștințelor, nu în particular, ci în general. Dar, nu numai că informația s-a îmbogățit, că ea se supune unei critici nouă și se transformă cu desăvîrșire prin această critică, dar informațiunea e nesfîrșit *mai bogată* decît înainte. [...]

Așa cum înțelegem noi astăzi lucrurile, ce trebuie să dai însă copilului ? Trebuie să-i dai impresia vieții din acel timp, să-i vrăjești întreaga viață de atunci. Și cum o să faci aceasta ? Cu amănuntele luptei de la Finta sau de la Nenișori, cu catalogul vlădicilor și boierilor ? Trebuie să ai însuți dedesuptul adînc, neglijat atîta vreme, al timpului aceluia.

N-ar fi o muncă pierdută pentru profesorul de istorie care ar ceti în lecția despre Matei Basarab și Vasile Lupu scrisori din zilele lor. Se poate școală de fete în care să nu se citească de la început scrisori ale doamnelor din trecut ? Încarci memoria copilului cu amănunte despre cîți soldați au căzut de o parte și de alta în cutare ciocnire sîngeroasă, care, la urma urmei, nici nu prea se știe cum a fost, ci avem poate o singură informație [...] Cu cît mai adîncă impresia nu s-ar produce sufletului prin această înfățișare de-a dreptul a vieții care a fost ! Firește că drumul spre muzeu ar veni neapărat după o astfel de lecție pentru ca, după ce a răsunat graiul viu al oamenilor de atunci, să mergem și să atingem cu mîna realitatea sfîntă a rămășițelor omenești din vremea de odinioară. [...]

Prin urmare noi căutăm pretutindeni viața, în micile ei amănunte de pace mai mult decît în momentele mari ale unei lupte : dorim a ști cum erau orășenii, căutăm în cler, nu pe vlădici, ci viața mănăstirească, sîntem extrem de bucuroși cînd prindem o corespondență pierdută între doi oameni fără nume. [...] Ei bine, din toate acestea se înțelege mai deplin istoria românilor decît din toată poli-

logia istoriei pragmatice cu care se tîmpesc de multe ori generații întregi de copii. De tot folositoare sînt foile de zestre, inventariul averii unei moșii, registrele de negustori. [...]

S-a tot vorbit de istoria culturală. Mulți au crezut că nevoia de istorie culturală se satisface foarte ușor prin aceea că după istoria politică se pune și un capitol de „cultură". E tocmai ca și cînd voind să ai impresia unui animal viu din alte locuri, ai lua capul scheletului și l-ai pune într-un loc, dincolo ai pune picioarele, mai departe alte oase, și, după aceea, ca să-ți dai seama și de celelalte resturi, nu numai de schelet, ai lua și blana animalului ca s-o atîrni într-un colț al odăii, de un cui pe undeva. Trebuie să fii cu adevărat un mare învățat ca să refaci animalul cu blana spînzurată într-un colț și cu ciolanele spînzurate dincolo... Ceea ce odinioară se numea istorie culturală de manualele de istorie era de cele mai multe ori cam așa ceva. Ei bine, cu aceasta se strică și sentimentul de unitate a vieții ; și de aceea — din fericire — nu oricine poate îndrăzni să încerce a scrie o istorie culturală. Căci au ajuns să se aristocratizeze, democratizîndu-se în altă privință, scrierile istorice. [...]

Nu prin elemente risipite, ca în versul poetului latin, se mai înfățișează astăzi trecutul, care nu e decît altă viață, ci prin concepția unitară a istoriei, prin încercarea de a trezi în suflete viziunea întreagă a lucrurilor care s-au petrecut cîndva. Dar pentru aceasta, natural, trebuie să alergi în toate părțile, să scotocești vechile registre de negustori, vechile socoteli și inventarii [...]

În timpurile noastre noi am trivializat, o mărturisim, studiul istoriei. Eroi mai sînt, dar nu sînt numai ei [...] Nu : glasuri clare trebuie să fie, rezumînd acele zvonuri confuze, dar glasurile acelea clare nu vor avea niciodată în ele putere de zguduire a sufletelor noastre, nu vor produce niciodată efectul acela măreț pe care-l pot produce, dacă ele nu se ridică tocmai din acel imens zvon ce-l fac gloatele omenești cînd le simți că trăiesc, sufăr și luptă, și lor li datorim ceva din cît datoram numai eroilor odinioară.

Prin urmare, profesori de licee și gimnazii între care tot mai mulți sînteți foști școlari ai mei, feriți-vă de a prezenta pe eroii singuri ; feriți-vă de această adevărată primejdie, dar feriți-vă de a prezenta numai masele, suprimînd pe eroi.

Și să vă mai spun încă de ce nu trebuie să înfățișați pe eroii singuri : pentru un motiv de pedagogie. Nu poate fi oricine un erou, dar oricine poate fi un om cum se cade, biruind chiar elementele nenorocite pe care le dă ereditatea, și, cînd istoria universală înfățișează numai pilda eroilor, în loc să dezvolte sufletul omenesc, să-i crească încrederea în folosul muncii, ea îl strivește de la început. Căci copilul își zice îngrozit : Nu pot fi nici un Cezar, nici un Ci-

cerone, nici un Pindar, nici un Praxitele ; prin urmare o să-mi vînez nota la sfîrșitul anului, atestatul la sfîrșitul școlii, funcția îndată după aceasta, pentru ca, la urma urmei, să vînez, conform legii, pensia. Și atunci el se face un mizerabil element inutil într-o societate în care, cu alte pilde, ar fi putut ajunge un element de folos. [...]

În rezumat, reînnoirea cunoștințelor istorice în total este necesară pentru orice profesor ce are în grija sa sufletele copiilor carora nu trebuie să li se dea decît prinosul științei celei mai adevărate, revărsat cu cea mai deplină iubire. Pentru a ajunge la această reînnoire n-ajung studiile de specialitate, n-ajunge nici cumpărarea ultimului volum apărut, ci trebuie lecțiile făcute de oameni cu experiență care știu valoarea lucrurilor nouă. Ar fi folositoare pentru acest scop cursuri de reînnoire a cunoștințelor, precum și o societate istorică, fără pretenții mari, nu numai de învățați, ci și de oameni care se preocupă de dezvoltarea materiei lor și după ce și-au asigurat catedra. În sfîrșit, un admirabil mijloc ar fi o revistă istorică, în care o parte să fie știință, iar restul bibliografie critică. S-ar folosi astfel esențial și cultura istorică, lucru de căpetenie pentru un popor la care trecutul are poate mai multă valoare față de prezent decît la alte neamuri și la care o reînnoire istorică poate să producă cele mai folositoare efecte pentru sufletul național.

[Din *Nevoia reînnoirii cunoștințelor istorice în învățămîntul secundar*. Conferință ținută la Casa Școalelor, 1912. (După : N. Iorga, *Nevoia reînnoirii...* (broșură), București, Editura Casei Școalelor, 1912, p. 11—43.)]

Cuprins

Cuvînt înainte 5

Notă asupra ediției 8

Studiu introductiv

I. Creatorul popular, întîia ipostază a educatorului total / 11
II. Biruința scrisului în limba română / 17
III. Istoriografia națională ca factor de educație / 26
IV. Epoca lui Dimitrie Cantemir / 34
V. Școala ardeleană ca program național de educație / 43
VI. Începuturile învățămîntului național / 50
VII. Generația Anului 1848 sau spiritul educației integrale / 56
VIII. Școala și spiritul de renovare al marilor noștri clasici / 63
IX. Proiecte de reformă / 70

TEXTE ALESE

I. Creatorul popular / 82

Proverbe / 82
Cărți populare / 84

II. Biruința scrisului în limba română / 88

NEAGOE BASARAB / 88
CORESI ȘI EPOCA SA / 92

EUSTRATIE LOGOFĂTUL / 94
UDRIȘTE NĂSTUREL ȘI EPOCA SA / 96
MITROPOLITUL VARLAAM / 103
MITROPOLITUL SIMEON ȘTEFAN / 105

III. Istoriografia națională ca factor de educație / 106

GRIGORE URECHE / 106
MIRON COSTIN / 108
STOLNICUL CONSTANTIN CANTACUZINO / 112
RADU GRECEANU / 115
NICOLAE COSTIN / 115
ION NECULCE / 119

IV. Epoca lui Dimitrie Cantemir / 122

DIMITRIE CANTEMIR / 122
ANTIM IVIREANUL / 130
CHESARIE DE LA RÎMNIC / 132

V. Școala ardeleană ca program național de educație / 134

SAMUIL MICU / 134
GHEORGHE ȘINCAI / 138
PETRU MAIOR / 139
ION BUDAI-DELEANU / 144

VI. Începuturile învățămîntului național / 148

GHEORGHE LAZĂR / 148
GHEORGHE ASACHI / 150
DINICU GOLESCU / 153
IORDACHE GOLESCU / 155
PAUL IORGOVICI / 157
DIMITRIE ȚICHINDEAL / 157
CONSTANTIN DIACONOVICI-LOGA / 158
COSTACHI CONACHI / 159
COSTACHE NEGRUZZI / 159

VII. Generația anului 1848 sau spiritul educației integrale / 162

ION ELIADE RĂDULESCU / 162
NICOLAE BĂLCESCU / 170
VASILE ALECSANDRI / 175
MIHAIL KOGĂLNICEANU / 176

DIMITRIE BOLINTINEANU / 179
GEORGE BARIȚIU / 182
SIMION BĂRNUȚIU / 184
ANDREI MUREȘANU / 186
ION GHICA / 188
ION CODRU DRĂGUȘANU / 190
ALECU RUSSO / 192
TIMOTEI CIPARIU / 192
CEZAR BOLLIAC / 194

VIII. Școala și spiritul de renovare al marilor noștri clasici / 197

A. I. ODOBESCU / 197
BOGDAN PETRICEICU-HASDEU / 202
MIHAI EMINESCU / 205
ION CREANGĂ / 212
I. L. CARAGIALE / 216
IOAN SLAVICI / 220
ALEXANDRU VLAHUȚĂ / 224
GEORGE COȘBUC / 227
BARBU ȘTEFĂNESCU-DELAVRANCEA / 230
ALEXANDRU MACEDONSKI / 234
CALISTRAT HOGAȘ / 237

IX. Proiecte de reformă / 239

TITU MAIORESCU / 239
CONSTANTIN DOBROGEANU-GHEREA / 242
NICOLAE IORGA / 244

16

O carte de citire nu e numai o enciclopedie națională; ci dacă e bună și cu îngrijire lucrată, precum au început a se lucra, ea revarsă în mii de capete aceleași cunoștințe, fără de nici o silă, căci nu se-nvață pe de rost; ea inspiră la zeci de mii de cetățeni viitori aceeași iubire pentru trecutul și brazda pămîntului lor; ea preface, după o justă observație, o masă de indivizi, ce se-ntîmplă a trăi pe aceeași bucată de pămînt, într-un popor ce menține o țară.

MIHAI EMINESCU